

UREDILE: ANIDA SOKOL I DENISA SARAJLIĆ

ŠTETNI NARATIVI TOKOM IZBORA: KAMPANJE DISKREDITACIJE, RODNI STEREOTIPI I NARATIVI MRŽNJE

OPĆI IZBORI 2022. U BOSNI I HERCEGOVINI

ŠTETNI NARATIVI TOKOM IZBORA: KAMPANJE DISKREDITACIJE, RODNI STEREOTIPI I NARATIVI MRŽNJE

OPĆI IZBORI 2022. U BOSNI I HERCEGOVINI

**Uredile:
Anida Sokol
Denisa Sarajlić**

Naslov:

Štetni narativi tokom izbora: Kampanje diskreditacije, rodni stereotipi i narativi mržnje
Opći izbori 2022. u Bosni i Hercegovini

Izdavač:

Mediacentar Sarajevo

Adresa izdavača:

Koševo 26, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina, www.media.ba

Godina izdanja:

2023.

Za izdavača:

Maida Muminović

Urednice:

Anida Sokol i Denisa Sarajlić

Autori/ce:

Marija Arnautović, Mladen Bubonjić, Belma Buljubašić, Jasmina Čaušević,
Amela Delić Aščić, Amer Džihana, Lejla Gačanica, Adnan Huskić, Kristina Ljevak,
Nedim Sejdinović, Selma Zulić Šiljak

Istraživački tim:

Mirnes Bakija, Kristina Gadže, Emina Frljak, Selma Fukelj, Tarik Moćević,
Hilma Unkić, Edina Šečerović, Slađan Tomić

Recenzenti/ce:

Asim Mujkić, Dejan Jović i Lejla Turčilo

Lektura:

Zenaida Karavdić

Korektura:

Mirela Rožajac-Zulčić

Dizajn:

Ideologija

DTP:

Jasmin Leventa

ISBN 978-9958-584-44-2

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod

ID brojem 53666054

ŠTETNI NARATIVI KAO DIO STRATEŠKIH, PLANSKIH I SISTEMSKIH KAMPANJA

Prof.dr. Lejla Turčilo

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

U toku i nakon svakog izbornog ciklusa u Bosni i Hercegovini rade se brojne analize medijskog i javnog prostora, sa ciljem detektiranja stepena njihovog uticaja na ishod izbora i političku i društvenu situaciju u Bosni i Hercegovini. Uočava se, naime, direktna uzročno-posljedična veza između načina prezentiranja društvene situacije kroz medije i od strane političkih kandidata i njihovog uspjeha na izborima, kao i trend “zaoštavanja” ionako oštre političke komunikacije upravo u vremenu predizbornih kampanja.

Ono što izdvaja publikaciju čije su urednice D. Sarajlić i A. Sokol od drugih istraživanja ove vrste je pristup u metodi i interpretacija istraživačkih nalaza. Riječ je o jednom od rijetkih istraživanja narativa u Bosni i Hercegovini. Upravo je istraživanje narativa nužan preduvjet za dubinsku analizu diskursne konstrukcije političkih pitanja, procesa, identiteta i ishoda u Bosni i Hercegovini. U ovoj se publikaciji akcenat stavlja na štetne narative u odnosu prema važnim društvenim pitanjima i izuzetno osjetljivim društvenim temama u Bosni i Hercegovini, uključujući i govor mržnje, kampanje diskreditacije, odnos prema prošlosti, rodne stereotipe itd. Prisutnost štetnih narativa dovodi se u direktnu korelaciju sa niskim nivoom medijske pismenosti, što za posljedicu ima maksimiziranje njihovog utjecaja ne samo na ishod izbora nego i na (su)odnos dominantnih društvenih grupa (etničke skupine, odnos manjina-većina itd.) i u tom kontekstu svi istraživački tekstovi ukazuju na opasne posljedice planske i sistematske upotrebe štetnih narativa u manipulativne svrhe od strane političkih aktera. Drugim riječima, pokazuje se kako su štetni narativi skoro pa etabrirani kao “legitimna” propagandna metoda u političkoj komunikaciji i predizbornim kampanjama. To, naravno, nije novi fenomen, ali postaje sve dominantniji i prihvaćeniji, a nerijetko se uočava i njegovo opravdavanje kao svojevrsne posebnosti balkanske i/ili bosanskohercegovačke političke komunikacije, gotovo kao dijela njenog specifičnog “kolorita”.

Upravo iz tog razloga od izuzetne je važnosti na sistematičan, metodološki dobro zasnovan i k ishodima i preporukama usmjeren način, dekonstruisati štetne narative posebno u kontekstu njihovog manipulativnog potencijala i stepena negativne energije koju unose u izborne kampanje. Metodološki okvir postavljen u ovoj publikaciji, uz precizno naučno definiranje pojmova i njihovo jednoznačno korištenje u svim istraživačkim tekstovima, omogućava

ne samo da se dokaže postojanje i uticaj štetnih narativa u izbornim kampanjama u Bosni i Hercegovini nego i da se oni kontekstualiziraju uzimajući u obzir izvore iz kojih dolaze, elemente koji se u njima koriste, kao i ciljeve koji se njima postižu. Polazna je to osnova za kritičku analizu političkog diskursa u Bosni i Hercegovini u kontekstu općih izbora, koji su uzeti kao predmet istraživanja. Ono što je posebno značajno i što predstavlja dodatnu vrijednost ovog istraživačkog napora saradnika i saradnica Mediacentra jest činjenica da je u uzorak istraživanja ušao i online prostor, odnosno prostor društvenih mreža, s obzirom na to da se iz godine u godinu, a posebno u periodu predizbornih kampanja, intenzivira komunikacija upravo na tim platformama, kao i da već možemo govoriti čak i o njenom većem utjecaju na ishode izbornih procesa u odnosu na klasične medije.

Autori i autorice, na osnovu svojih istraživačkih nalaza i njihove dubinske interpretacije i kontekstualizacije, pokazuju kako su štetni narativi dio strateških, planskih i sistemskih kampanja usmjerenih na etničku i političku homogenizaciju. U tu svrhu, kao dominantan metod koristi se manipulacija emocijama, koja nalazi svoje plodno tlo kod kritički neosviještenog i medijski nedostatno pismenog glasačkog tijela u Bosni i Hercegovini. Iako u određenoj mjeri raznoliki po dubini i širini interpretacije, svi tekstovi u ovoj publikaciji omogućavaju da se bolje razumije vođenje kampanja tokom izbora na način koji nije imanentan demokratskim društvima i zdravom političkom okruženju. Set preporuka koje daje ova publikacija direktno targetira sve uočene devijantnosti u političkoj komunikaciji tokom izbornih kampanja, no, s obzirom na to da za primjenu mnogih od njih postoji potreba konsenzusa političkih aktera, od kojih značajan dio ostvaruje svoj politički "uspjeh" upravo na opisanim metodama vođenja kampanja, bit će potrebno uložiti ozbiljne napore da se u tom smislu dogode neke promjene. No, ono što je od suštinske važnosti, a u čemu se ogleđa i važnost i kvalitet istraživanja čiji su rezultati pred nama, jest da postoje jasni i nedvojbeni empirijski dokazi o ugrožavanju demokratskih standarda i urušavanju demokratskih vrijednosti putem (zlo)upotrebe štetnih narativa u etnopolitičko-manipulativne svrhe. To je izuzetno bitna polazna osnova za mobilizaciju "prirodnih" saveznika u procesu pružanja otpora takvim metodama i oblicima političkog djelovanja: profesionalnih medija, civilnog društva i medijski pismenih građana. Imaju li oni dovoljno potencijala, svijesti i savjesti da pokrenu promjene diskursa i suprotstave se, pitanje je za neko sasvim novo istraživanje. Ovo, koje nam je "donio" Mediacentar, odnosno respektabilni autori i autorice predvođeni urednicama Sokol i Sarajlić, ukazuje na to da je takva promjena *conditio sine qua non* demokratske političke komunikacije u izbornim kampanjama, ali i funkcionalne demokratije u BiH općenito. I u tome je možda i najveća njegova vrijednost.

NACIONALIZAM, POSTKONFLIKTNA REKONSTRUKCIJA DRUŠTVA I RODNE POLITIKE

Prof. dr. Dejan Jović

Fakultet političkih znanosti

Sveučilište u Zagrebu

Ovaj stručni zbornik ima deset poglavlja, napisanih od strane 13 autorica i autora. Odabir autorica i autora, kao i tema kojima su se bavili u svojim poglavljima, sasvim je primjeren svrsi zbornika – da temeljito istraži izbornu kampanju za Opće izbore (na raznim nivoima) 2022. te da uz to prikaže zakonske okvire u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama, kao i prakse povezane s medijskim politikama pri praćenju izbora, posebno s obzirom na “štetne narative”. Autori(ce) to čine tako što se – kroz četiri poglavlja – koncentriraju na najizrazitije probleme u ovom polju: štetne narative o kandidatkinjama (Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak i Selma Zulić Šiljak), diskreditaciju kandidata na etničkoj osnovi (Belma Buljubašić), diskreditaciju centralnih državnih institucija, posebno u slučaju Centralne izborne komisije (Amer Džihana) i na odnos prema stranim akterima (Mladen Bubonjić i Amela Delić Aščić).

Uz ta poglavlja, u zborniku se može pročitati i analiza političke situacije i opis političkog spektra u Općim izborima 2022. godine (Adnan Huskić), poglavlje o političkom utjecaju na medije (Marija Arnautović), analiza utjecaja srpskih i hrvatskih medija na političke procese u BiH (Nedim Sejdinović), te pregled pravnog reguliranja “štetnih sadržaja” u zakonodavstvima nekih drugih evropskih zemalja, kao i u okvirima propisa same EU (Lejla Gačanica). Dvije urednice (Denisa Sarajlić i Anida Sokol) povezale su poglavlja u jednu cjelinu uvodnim poglavljem u kojem iznose i preporuke.

Zbornik je vrlo dobro strukturiran. Poglavlja su otprilike podjednake kvalitete i sva su pisana kao stručni radovi, uz mnogo primjera iz prakse i na analitičan način. S obzirom na to da se radi o analizi nedavnih izbora, izvori na kojima se temelje članci uglavnom su primarni, a rijetko sekundarni (kad se radi, npr., o analizama općih političkih procesa, povijesnim aspektima razvoja parlamentarizma u BiH i sl.). Pristup koji autori implementiraju je objektivan i insajdersko-outsajderski, uz izbjegavanje političkih svrstavanja (barem direktnih i eksplicitnih). Manja odstupanja od tog standarda ne mijenjaju opću ocjenu koja je pozitivna. Posebna je vrijednost zbornika što ima devet autorica, dakle žena, što je i dalje rijetkost u našim publikacijama.

Zbornik je vrlo kritičan prema postojećem stanju – i to i u medijima i u politici u Bosni i Hercegovini: možda u nekim izričajima i suviše kritičan, s obzirom na to da slične pojave postoje i u drugim zemljama, ne samo u regiji Zapadnog Balkana nego i u članicama Europske unije. Autori(ce) identificiraju brojne probleme u medijskoj sferi, što je korisno, jer se obično podrazumijeva da problemi proizlaze samo iz političke sfere – tj. da ih proizvode samo osobe na vlasti, političari. Odgovornost medija je uglavnom bila tretirana kao sekundarna, ili se čak i negirala. Mediji ponekad znaju sami sebi dodijeliti moralizirajuću ulogu, ulazeći u nelegitimnu sferu kritiziranja političara s pozicije moralnog autoriteta. No, ovaj zbornik pokazuje da su mediji – pri čemu se ne misli samo na tradicionalne medije nego i na nove, npr. društvene mreže i sl. – i sami proizvođači “štetnog sadržaja”, bilo da ga eksplicitno stvaraju ili da ga promoviraju iz komercijalnih razloga ili zbog političke pristranosti. Ne radi se, stoga, samo o manipulaciji politike medijima nego i o samopreuzetoj i samoosmišljenoj ulozi medija, kojom se doprinosi diskreditaciji i diskriminaciji.

Posebno je važno istaći da su se urednice i autori(ce) odlučile analizirati diskreditaciju na osnovi spola, odnosno posebno diskreditaciju žena u politici. Čaušević, Ljevak i Zulić Šiljak pokazuju kako se na žene gleda – čak i kad su uspješne, odnosno visokopozicionirane u politici – kao na “privjesak” političara koji navodno stoje iza njih. Pritom se koristi neprimjeren govor o njima, koji se nikada ne bi koristio za muškarce, povezan sa seksizmom, tezom o emotivnoj i intelektualnoj nezrelosti i nepodobnosti za obavljanje javnih poslova. Takav narativ, doduše, nije ni izbliza nov: on je historijski dominirao sve do polovine 20. stoljeća, kad se o ženama počelo sve manje govoriti kao o vladaricama privatne sfere koje nemaju što tražiti u javnoj. No, opća retraditionalizacija javnog diskursa – do koje je došlo nakon 1990. – vratila je i neke (ne sve) stare narative u javnu upotrebu. Zanimljivo je, pritom, da se to događa unatoč činjenici da su upravo na ovim izborima žene kandidirane za najviše funkcije, možda u većoj mjeri nego ikad ranije: Željka Cvijanović, Borjana Krišto, Jelena Trivić i dr. su se natjecale za sam vrh političke piramide. Autorice na jednom mjestu spominju i diskriminaciju muškaraca političara koja se stavlja u okvire LGBT populacije – tako da otvaraju jedno novo polje za analizu, možda nekom drugom prilikom.

Kad se radi o diskriminaciji na etničkoj osnovi, to je doista jedan od centralnih problema Bosne i Hercegovine, premda ne samo nje, i čak možda ne i u najdrastičnijem obliku u usporedbi sa susjednim zemljama. Bosna i Hercegovina, srećom, od Dejtonskog sporazuma do danas nije doživjela neki stvarni pokušaj obnove nasilja i rata, ali se u političkoj sferi etnicizirala pa izgleda da se ništa nije promijenilo nabolje u odnosu na prve izbore, 1990. Je li etnonacionalizam sudbina Bosne i Hercegovine, neko

prirodno stanje koje se ne može izbjeći, ili je namjerno stvoren (od strane medija, međunarodnih aktera i domaćih političara) iz interesnih razloga – to je pitanje na koje postoje prilično raznoliki odgovori. Ali, diskriminiranje i verbalno diskreditiranje pripadnika drugih naroda, posebno tamo gdje su u manjinskom položaju, nije nestalo. Održavanje rata stalno živim u sjećanjima, te manipuliranje emocijama povezanim s ratnim sukobima, ostaju karakteristike nacionalističkih politika u BiH – premda, kao što sam već rekao – ne samo u njoj. Analiza koju u ovom zborniku daje Belma Buljubašić otvara mogućnost daljnje diskusije o širim pitanjima, kao što je ono koje postavlja Lea David u svojoj knjizi jasna naslova: *Prošlost nas ne može izliječiti*, i ona koja postavljam i ja u svojoj knjizi *Rat i mit: politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj* – a odnose se na načine na koji je potrebno tretirati prethodne traumatične situacije (npr. ratove), a da to istodobno ne izazove nove sukobe. U BiH imamo evidentno vrlo različite narative o prošlosti, koji su visoko etnizirani: treba li se s tim jednostavno “pomiriti” ili je moguće utjecati na to da ti narativi barem ne potiču nova neprijateljstva ako ih je već nemoguće “ujediniti” nekim kompromisom u jedan narativ?

Kad se radi o ulozi inozemnih aktera, ona je u BiH propisana Dejtonskim sporazumom i kasnijim razvojem. U ovim izborima je posebno zanimljiva bila uloga Christiana Schmidta, kojeg neki akteri bosanskohercegovačke politike priznaju, a drugi ne priznaju kao Visokog predstavnika. Izgleda da je u sadašnjim uvjetima on faktor ujedinjenja raznih grupa u BiH, jer ga nijedna od njih ne podržava. Kritika Schmidta je, međutim, rezultat vrlo različitih motiva: neki ga kritiziraju s pozicije otpora prema neoimperijalnoj strukturi koja BiH smatra nekom nedoraslom teritorijom koju treba izvanjski kontrolirati, drugi zato što im ne odgovaraju njegove konkretne odluke, treći iz pozicije protivljenja njegovom kršćanskom profilu za koji pretpostavljaju da je izvor pristranosti prema pojedinim akterima u BiH i sl. Premda Mladen Bubonjić i Amela Delić Aščić obuhvataju u svom poglavlju priličan spektar tih kritika, oni istodobno i otvaraju nova pitanja, koja u budućnosti mogu biti predmet novih studija – koje su potrebne. Je li legitimno ili ne kritizirati izvana nametnutu vladavinu nekoga čije je imenovanje ipak sporno? Je li legitimno kritizirati NATO – ili je kritika NATO-a uvijek problematična s obzirom na to da su kritičari problematični po drugim pitanjima, ne toliko po odnosu prema NATO-u? Kako izbjeći “štetne sadržaje” koji dodatno antagoniziraju, a istodobno ostaviti dovoljno prostora za slobodu govora i pisanja?

Tim se pitanjima donekle bavi posljednje poglavlje, u kojem Lejla Gačanica predstavlja prakse zakonskog reguliranja granice između dopustivog i nedopustivog u drugim zemljama. Taj pregled je dobar i koristan, no treba ga koristiti tako da se vodi računa o konkretnom kontekstu. Ono što je

dopušteno u zemljama koje nisu imale nedavne ratove ne mora nužno biti dopušteno u zemljama u kojima ipak treba više raditi na sprječavanju ekstremizma, koji je u nedavnoj prošlosti imao tragične posljedice.

Ukupno gledano, radi se o korisnoj publikaciji, koja je odlično uređena i napisana, te će nam pomoći da bolje razumijemo političke odnose i medijsku sferu u Bosni i Hercegovini. Urednice i autori(ce) uspjele su prirediti analizu koja doseže daleko iznad pukog opisivanja stanja, te koja otvara nova i zanimljiva pitanja o kojima se raspravlja i izvan same Bosne i Hercegovine. Stoga ovaj zbornik ima značajan potencijal da Bosnu i Hercegovinu situira u širi kontekst komparativne analize izbora, analize medija, kao i tema kao što su nacionalizam, postkonfliktna rekonstrukcija društva, rodne politike, odnosi međunarodnih i domaćih aktera te bilateralni odnosi BiH sa Hrvatskom i Srbijom.

Iz svih ovih razloga, ovaj zbornik zaslužuje preporuku i čitanje.

SADRŽAJ

Poglavlje 1: Uvod i metodologija Denisa Sarajlić i Anida Sokol	13
Poglavlje 2: Pregled političke situacije i političkih partija s osvrtom na Opšte izbore 2022. u Bosni i Hercegovini Adnan Huskić	27
Poglavlje 3: Politički uticaj na medije i korištenje društvenih mreža za političku promociju Marija Arnautović	43
Poglavlje 4: Od izdajnica do marioneta političkih vođa: Štetni narativi o kandidatkinjama Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak i Selma Zulić Šiljak	57
Poglavlje 5: Diskreditacija na etničkoj osnovi: Evociranje rata, revidiranje prošlosti i korištenje žrtava u predizbornim kampanjama Belma Buljubašić	93
Poglavlje 6: Diskreditacija državnih institucija: Udar na Centralnu izbornu komisiju Amer Džihana	127
Poglavlje 7: Strani akteri, Schmidt i NATO: Od zaštitnika do neprijatelja Mladen Bubonjić i Amela Delić Aščić	157
Poglavlje 8: Uloga medija iz Srbije i Hrvatske Nedim Sejdinović	199
Poglavlje 9: Regulacija štetnih sadržaja: Pravni okvir u BiH i primjeri iz EU Lejla Gačanica	221
Poglavlje 10: Zaključak i preporuke Denisa Sarajlić i Anida Sokol	251

Poglavlje 1

UVOD I METODOLOGIJA

Denisa Sarajlić i Anida Sokol

1.1. UVOD

U osjetljivom političkom okruženju u kojem medijska i informacijska pismenost nije dovoljno razvijena, usred političke retorike koja izaziva podjele, te u nedovoljno regulisanom online prostoru, štetni narativi mogu osujetiti demokratske procese, uticati na ishod izbora i diskreditovati izborni proces. Uticaj štetnih sadržaja u trenutnom informacionom i medijskom okruženju u BiH potencijalno može dodatno oslabiti institucije na državnom nivou, zaoštriti odnose među etno-nacionalnim grupama te ojačati interese određenih političkih grupa unutar zemlje, ali i stranih sila. Javnost u BiH posebno je osjetljiva na dezinformacije i političku propagandu tokom izbornih perioda, kada mnogi akteri koriste u pravilu neregulisanu internetsku sferu, nedostatak poticaja za kvalitetno novinarstvo i slabu političku i medijsku pismenost građana da manipulišu glasačima radi svojih posebnih interesa (Hodžić, Petković i Bašić-Hrvatini 2019). Međutim, osim sporadičnih analiza, nije bilo sveobuhvatnih, dubinskih istraživanja koja bi razotkrila obim, izvore, obrasce i elemente štetnih sadržaja i narativa koji mogu osujetiti izborne procese.

Cilj ovog istraživanja je da se identifikuju i analiziraju vrste, obrasci, izvori i elementi štetnih narativa koji ciljaju na određene grupe i institucije tokom, ali i nakon izbornog perioda. Kao što je istaknuto u studiji "Regulacija štetnog sadržaja online u Bosni i Hercegovini: Između slobode izražavanja i štete po demokratiju", ne postoji jednoglasna definicija onoga što se smatra štetnim jer je koncept štete subjektivan i u velikoj mjeri zavisi od konteksta i kulture, a može se razlikovati i od jedne države do druge. Nezakonit štetni sadržaj je sadržaj koji nije u skladu sa zakonima, dok potencijalno štetan sadržaj možda nije zabranjen, ali može naštetiti grupama i pojedincima (Sokol i Čalović 2022).

Studija koju je naručio Evropski parlament, "Reforma režima odgovornosti EU za internetske posrednike: Pozadina predstojećeg zakona o digitalnim uslugama", definiše ilegalni sadržaj kao veliki izbor kategorija sadržaja koji nisu u skladu sa zakonodavstvom, kao što je govor mržnje. Potencijalno štetan sadržaj, s druge strane, nije strogo zabranjen, ali može štetno uticati na sposobnost građana da djeluju na osnovu informacija (Madiaga 2020). Takav sadržaj, na primjer, uključuje dezinformacije, netačne informacije i zlonamjerne informacije.

Štetni sadržaj tokom izbornih perioda u ovom istraživanju definišemo kao sadržaj koji može naštetiti izbornim procesima i ugroziti pravo građana na dobivanje tačnih informacija na osnovu kojih će donositi informisane odluke. To je i sadržaj koji korištenjem rodni stereotipa, ratne retorike, etničke pripadnosti, u i dalje patrijarhalnom, etno-nacionalno podijeljenom i postkonfliktnom društvu kao što je BiH, manipuliše i dezinformiše glasače. Uključuje nezakonit sadržaj, kao što je govor mržnje, i potencijalno štetan sadržaj, kao što su dezinformacije, te različite metode kojima je cilj da se na nepravedan način manipuliše stavovima i odlukama birača, uključujući kampanje dezinformacija, kampanje klevete protiv političkih kandidata i propagandno i pristrasno medijsko izvještavanje.

Analizom sadržaja medija, profila i grupa na društvenim mrežama, te detaljnom dekonstrukcijom izabranih narativa, u publikaciji dajemo pregled vrsta, obrazaca, izvora i elemenata narativa kojima se tokom izbornog procesa nastoji manipulirati javnošću, a koji su usmjereni na kandidatkinje, etno-nacionalne grupe, državne institucije, u ovom slučaju Centralnu izbornu komisiju, te "strane aktere", predstavnike međunarodnih organizacija ili pojedinih država koji su aktivni ili imaju značajne vanjskopolitičke odnose sa BiH ili s pojedinim političkim akterima. Uz upotrebu alata za monitoring online medija i društvenih mreža i uz odabrane ključne riječi, tokom tri mjeseca, od početka augusta do kraja oktobra 2022, izvučeni su i analizirani sadržaji sa sto različitih online izvora, identifikovane su različite vrste štetnih sadržaja, a zatim je urađena dekonstrukcija glavnih štetnih narativa za svaku grupu: kandidatkinje, etno-nacionalne grupe, CIK te strani akteri.

Publikacija predstavlja prvi napor nevladinog sektora da se sistematično, na osnovu velikog broja sadržaja i dekonstrukcije narativa, analiziraju glavni štetni narativi, njihovi izvori i elementi koji mogu uticati na pravične izbore u BiH. Iako analiza nije sveobuhvatna, jer ne sadrži i ostale ciljane grupe ili brojne druge izvore problematičnog sadržaja, ona kroz veliki broj izvora i tromjesečni monitoring daje uvid u načine na koji političke elite i političke partije koriste medije i društvene mreže za diseminaciju štetnih narativa i uticaj na birače te detaljno dekonstruiše najeklatantnije i najopasnije primjere takvih narativa.

Autori i autorice su nezavisni stručnjaci i principi kojima su se vodili jesu principi demokratije i ljudskih prava. Publikacija se, pored uvodnog i posljednjeg poglavlja, koji sadrže uvod, metodologiju i preporuke, sastoji od osam glavnih poglavlja. Drugo poglavlje, autora Adnana Huskića, daje pregled političke situacije u zemlji, političkih partija i glavnih društveno-političkih dešavanja iz 2022. godine. U trećem poglavlju, Marija Arnautović piše o glavnim izazovima s kojima se medijski sektor i informacijski sektor

suočava u BiH i na koje načine političke elite utiču na uređivačke politike. Četvrto poglavlje autorica Jasmine Čaušević, Kristine Ljevak i Selme Zulić Šiljak daje rezultate monitoringa štetnog sadržaja o kandidatkinjama tokom Općih izbora 2022. i pokazuje kako se rodni stereotipi, a naročito na anonimnim portalima, koriste za diskreditaciju političarki. Peto poglavlje, autorice Belme Buljubašić, daje analizu elemenata štetnih narativa na etno-nacionalnoj osnovi, upotrebe ratne retorike i mrzilačkih narativa protiv Bošnjaka, Srba i Hrvata i njihovih političkih predstavnika za pokretanje glasača. Ovo je poglavlje naročito usmjereno na predizbornu kampanju, ali i na praćenje sadržaja na društvenim mrežama. Autor Amer Džihana u šestom poglavlju analizira kampanje diskreditacije prema Centralnoj izbornoj komisiji, kao primjer diskreditacije državnih institucija i čitavog izbornog procesa. Sedmo poglavlje daje rezultate i glavne elemente štetnih narativa koji uključuju strane aktere, prvenstveno Christiana Schmidta i NATO, i kako su se ovi narativi koristili i još uvijek se koriste za označavanje političkih oponentata kao izdajnika. U osmom poglavlju Nedim Sejdinović daje pregled uticaja susjednih zemalja na medijski sektor i političke procese u BiH i glavnih narativa o Općim izborima 2022. u BiH u Srbiji i Hrvatskoj. U devetom poglavlju Lejla Gačanica daje pregled regulacije i samoregulacije štetnih sadržaja u BiH, ali i primjere dobre prakse u zemljama Evropske unije, koji mogu biti modeli za uspostavljanje boljih mehanizama regulacije i samoregulacije štetnih sadržaja.

Želimo da se zahvalimo svim istraživačima i istraživačicama i autorima i autoricama koji su učestvovali u ovom obimnom procesu. Nadamo se da će naša publikacija biti poticaj drugima da istražuju i bave se ovom temom, potaknuti procese za uspostavu boljih mehanizama regulacije i samoregulacije, ali i edukacije građana i građanki, te dati materijal za razne edukativne aktivnosti na kojima će se građani i građanke učiti kako da prepoznaju štetne sadržaje i na osnovu tačnih informacija odluče kome će dati svoj glas.

1.2. METODOLOGIJA

Publikacija sadrži četiri glavna poglavlja (poglavlja 4–7), koja su rađena po istoj metodologiji, od kojih je svako usmjereno na jednu ciljnu grupu, odnosno aktera. Na osnovu desk istraživanja i konsultacija s istraživačkim timom, identifikovane su četiri ciljne grupe koje su tradicionalno izložene štetnim sadržajima, dezinformacijama i/ili mrzilačkim narativima u BiH, koje su posebno ranjive i “primjenjive” za istraživanje štetnih narativa tokom izbornih perioda u zemlji. Ove grupe uključuju kandidatkinje i njihovu diskreditaciju na osnovu rodni stereotipa, etno-nacionalne grupe, odnosno korištenje etno-nacionalnog diskursa i diskreditaciju političara i političkih

stranaka na osnovu etničke pripadnosti, Centralnu izbornu komisiju te strane aktere, koji se često koriste za optuživanje i diskreditaciju političara i političkih stranaka da rade po “agendama” stranih sila, a protiv državnih i nacionalnih interesa ili interesa jednog entiteta ili naroda.

Rodni stereotipi su u velikoj mjeri prisutni u medijima i javnom diskursu i, kao što je i istraživanje pokazalo, koriste se za diskreditaciju kandidatkinja na izborima. Etno-nacionalne grupe su odabrane kao ciljne grupe zbog činjenice da je etno-nacionalna fragmentacija zemlje *status quo* u gotovo svim sektorima, uključujući medije, i da je ciljanje na etničku pripadnost najistaknutija karakteristika etno-nacionalističke retorike, koja je prisutna tokom izbora za mobilizaciju glasača. Centralna izborna komisija, kao državna institucija koja nadzire izborni proces, također je odabrana zbog toga što pojedini politički akteri repetitivno i tendenciozno dovode u pitanje njen legitimitet i rad. Predstavnici međunarodnih organizacija i stranih država odabrani su s obzirom na to da se političari i političke partije često optužuju da rade sa “stranim akterima”, koji se, prema takvim narativima, miješaju u unutrašnja politička pitanja i koji su, kako pokazuje i ovo istraživanje, često predstavljeni pristrasno prema određenim etničkim grupama i političkim strankama u BiH.

Tokom tri mjeseca, od 2. augusta do 2. oktobra 2022. istraživači i istraživačice su, korištenjem alata za monitoring online sadržaja Metricom, pregledali izvučene sadržaje na osnovu ključnih riječi sa 100 različitih izvora, uključujući mainstream medije, anonimne portale, naloge i grupe na društvenim mrežama te stranice političkih partija. Prije početka istraživanja definisane su ključne riječi za svaku grupu i napravljen je spisak online izvora za monitoring. Izvori su odabrani na osnovu desk istraživanja i sekundarne literature, ali i dodatne pretrage istraživača i istraživačica, koja je uključivala konsultacije sa nevladinim organizacijama, ali i samostalnu pretragu putem interneta. Razlog praćenja različitih izvora informacija – mediji, društvene mreže, anonimni portal – bio je praćenje diseminacije štetnih sadržaja o ovim grupama. Neki od kriterija za odabir izvora uključivali su popularnost i regionalnu zastupljenost, na osnovu kojih su odabrani najpopularniji online mainstream mediji i politički influenseri; zatim propagandnu aktivnost, odnosno da su mediji i grupe na mrežama bili poznati po tome da šire dezinformacije, teorije zavjere i/ili su pristrasni prema određenim političkim akterima, što su prepoznale organizacije kao što su Raskrinkavanje, Mediacentar Sarajevo, Vijeće za štampu i online medije; i napokon političku pripadnost, tj. da mediji, anonimni portal propagiraju različite političke aktere i ideološke pozicije, koji u zemlji uglavnom uključuju bošnjački, srpski i hrvatski etno-nacionalni diskurs. Među praćenim izvorima nalaze se tri *mainstream* online medija odabrana na osnovu popularnosti u zemlji, ali

i mjesta registracije (Klix, Bljesak.info i Nezavisne novine), zatim petnaest *mainstream* medija koji su na osnovu prethodnih istraživanja prepoznati kao izvori pristrasnog medijskog izvještavanja (RTRS, BN, ATV, Stav, Faktor, Dnevni avaz...);¹ dvadeset anonimnih portala, tj. portala koji objavljuju vijesti, ali nemaju impresum i podatke o osobama koje pripremaju te sadržaje, poznatih po propagandnom izvještavanju i zagovaranju određenih političkih aktera i grupa; trideset grupa i profila na društvenim mrežama poznatih po podršci određenim političkim i etno-nacionalnim grupama te po napadima i kampanjama diskreditacije protiv drugih političkih ili etno-nacionalnih grupa; deset web-stranica vodećih političkih stranaka i njihovi računi na društvenim mrežama te dvadeset političkih influensera, većinom političara, koji su izrazito popularni na Twitteru i Facebooku.

Pored izvora, pripremljene su i ključne riječi za svaku grupu, na osnovu kojih je, putem alata za praćenje online izvora, izvučen sadržaj koji su istraživači pregledavali. Ključne riječi za kandidatkinje sadržavale su imena deset kandidatkinja iz različitih političkih partija, koje su uključivale i one za najveće pozicije – za Predsjedništvo BiH Željku Cvijanović (SNSD) i Borjanu Krišto (HDZ), te Jelenu Trivić (PDP), koja je bila u utrci za predsjednicu Republike Srpske. U slučaju Centralne izborne komisije, ključni termini su bili “Centralna izborna komisija”, “Središnje izborna povjerenstvo” te “CIK”, a u slučaju stranih aktera, imena predstavnika međunarodnih organizacija, država te nazivi međunarodnih organizacija i država: “NATO”, “OHR”, “Christian Schmidt”, “Velika Britanija”, “Rusija”, “Kina”, “Turska”, “SAD”, ali i termini poput “strani agenti” i “strani plaćenici”. Kod etno-nacionalnih narativa korišteni su termini koji su se mogli odnositi na diskreditaciju i govor mržnje na osnovu etno-nacionalne pripadnosti, u šta su spadali, naprimjer, “neprijatelji”, “zlikovci”, “genocid”, “ustaše”, “četnici”, “balije”, “prebrojavanje”, imena vojnih formacija i osuđenih ratnih zločinaca, te riječi kojima se diskredituju pripadnici pojedinih naroda, odnosno etničkih grupa. Istraživači i autori su prošli kroz tri treninga, jedan za korištenje alata za praćenje online sadržaja, drugi za identifikaciju štetnih sadržaja i njihovo kodiranje u excel tabelama, te treći za dekonstrukciju štetnih narativa.

Ukupno je izvučeno preko 25 hiljada sadržaja, a za analizu su ostavljeni oni koji su imali jednu ili više štetnih kategorija: dezinformacije, govor mržnje i mrzilačke narative, kampanje diskreditacije, pristrasno medijsko izvještavanje, propagandu, negiranje ratnih zločina i glorifikaciju ratnih zločinaca. Pored ovih termina, u određene grupe uključene su dodatne kategorije, poput seksizma kod kandidatkinja, huškanja kod etno-

¹ Vidi, na primjer, istraživanje o modelima propagande i dezinformacija u medijima (Sokol 2020).

nacionalnih grupa, ili zavjera svjetskih sila sa lokalnim akterima kod stranih aktera, a posebno su objašnjeni u svakom poglavlju. Važno je naglasiti da nisu mapirani samo "negativni" narativi, odnosno oni koji targetiraju i diskredituju određene aktere, već i oni pozitivni, propaganda i pristrasno medijsko izvještavanje koji uveliko utiču na biračko tijelo. Pored identificiranja štetnog sadržaja u pregledanim člancima, praćeni su i njihovi izvori: mediji, političari, politička stranka, predstavnici organizacija, predstavnici udruženja, historičari, analitičari. Praćeno je da li se takvi sadržaji prenose sa drugih medija i sa kojih. Cilj je bio zabilježiti izvore štetnih sadržaja, načine njihove diseminacije, ali i upotrebu "autoriteta", poput naučnika ili predstavnika institucija, za legitimaciju narativa. Potrebno je naglasiti da su istraživači i istraživačice tokom istraživanja nailazili na tehničke probleme, naročito u grupama sa velikim brojem ključnih riječi, poput stranih aktera, a da su pojedini mediji imali i blokere na svojim stranicama, te su se članci morali izvlačiti preko društvenih mreža. Poteškoće su dolazile i zbog obimnog sadržaja koji je trebao biti pregledan, zbog čega su se angažovali dodatni istraživači i istraživačice, ali su autori i autorice poglavlja radili dodatnu provjeru kategorisanog sadržaja u excel tabelama radi provjere rada. Najveći broj izvučenih sadržaja i štetnih sadržaja dolaze od mainstream medija i anonimnih portala, što se i moglo očekivati zbog količine njihovih objava, ali i političkog uticaja na njihov rad. Rezultati također upućuju na to da etno-nacionalne političke partije i partije na vlasti češće koriste rodne stereotipe i narative o izdajnicima za diskreditaciju političkih oponenta te mrzilačke narative na etno-nacionalnoj osnovi za uticaj na birače.

Na osnovu dobivenih rezultata, odabrani su najučestaliji, najopasniji ili najneobičniji glavni štetni narativi za svaku grupu koji su detaljno dekonstruisani. Elementi dekonstrukcije su uključivali: sadržaj i glavne karakteristike narativa, stereotipe tog narativa, ciljane emocije, korištenje simbola, legitimacija vrijednosti / normi u društvenom / historijskom / političkom kontekstu; prominentnost narativa / uočljivost. Cilj je bio kroz detaljnu dekonstrukciju pokazati elemente kojima se manipuliše glasačima, ali i kroz njihovu diseminaciju, izvore i način na koji se plasiraju pokazati da oni nisu slučajni, već namjerni i često dobro osmišljeni. Pored toga, u pojedinim istraživanjima, rađeni su dodatni intervjui sa ekspertima kako bi se detaljnije analizirali dobiveni rezultati.

Cilj istraživanja nije bio analizirati politiku i aktivnosti političkih partija i njihove programe tokom izbora. Cilj jeste bio mapirati i analizirati izvore, vrste, obrasce i elemente štetnih sadržaja i narativa tokom izbornih procesa BiH, koji su posebno usmjereni na kandidatkinje, etno-nacionalne grupe, institucije vlasti i međunarodnu zajednicu i njihove predstavnike. Osim toga,

cilj je bio pokazati na koji se način sredstva za informisanje, mainstream mediji, društvene mreže, anonimni portali koriste za diseminaciju ovih narativa i kakav i koliki je uticaj politike na medije. Istraživanjem i upoređivanjem rezultata kroz tri mjeseca, mogao se pratiti obim štetnih sadržaja prije i tokom predizborne kampanje i mjesec dana nakon nje, kroz upotrebu raznih izvora, zatim koji izvori i vrste izvora se najviše koriste za diseminaciju štetnih sadržaja i kako se oni prenose. Iako je kroz istraživanje pregledan veliki broj sadržaja, najveća vrijednost ove publikacije dolazi od detaljne dekonstrukcije narativa koji pokazuju elemente kojima se utiče na glasače.

1.3. TERMINOLOGIJA I KATEGORIJE ŠTETNIH SADRŽAJA

1.3.1. Dezinformacije

U ovom istraživanju pod dezinformacijama podrazumijevamo sadržaje koji nisu tačni i za koje se dokazalo da nisu tačni. Postoje različite definicije dezinformacija, a najčešće se pod njima podrazumijevaju lažne informacije koje se šire s namjerom da izazovu ozbiljnu društvenu štetu, dok su netačne informacije nesvjesno širenje lažnih informacija. Evropski Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija definiše dezinformaciju kao “dokazivo lažnu ili obmanjujuću informaciju” koja je kumulativno “smišljena, iznesena i širi se radi sticanja ekonomske koristi ili namjernog zavaravanja javnosti” i “može naškoditi javnom interesu” jer uključuje “ugrožavanje demokratskih političkih procesa i procesa donošenja politika, ali i javnog dobra kao što su zaštita zdravlja građana EU, okoliša i sigurnosti”.

1.3.2. Teorija zavjere

Teorija zavjere je predstavljanje određene pojave kao rezultata nekog skrivenog plana, u ovoj publikaciji uglavnom kao rezultata zavjere svjetskih sila i stranih aktera. Takve teorije su zasnovane na neistinitim informacijama i često predstavljaju uzročno-posljedične veze, bez nuđenja bilo kakvih kredibilnih dokaza. Teorije zavjere često koriste logičke greške poput *ne slijedi* – greška izvođenja pogrešnog zaključka iz dostupnih premisa, anegdotalni dokaz kao greška koja nastaje kada se nepotvrđeno i neprovjereno iskustvo, anegdota, koristi kao dokaz za tvrdnju (Delić i Begić 2021), te greška *ad hominem* – napad na ličnost, a ne na njene argumente ili postupke.

1.3.3. Propaganda

Propaganda je komunikacija koja se koristi za uticaj na javnost u korist izvora, te uključuje propagandnu pristrasnost. U kontekstu izbora, politička propaganda ima za cilj da ubijedi čitaoca da glasa za političku stranku ili kandidata. Propagandna pristrasnost, prema Denisu McQuailu, uključuje predstavljanje činjenica s predumišljenom namjerom da se argumentira u korist političke stranke ili politike bez eksplicitnog navođenja (Street 2010). Postoje različite manipulativne metode, kao što su skrivene političke reklame i korištenje botova i trolova na društvenim mrežama u manipulativne svrhe.

1.3.4. Pristrasno medijsko izvještavanje

Kroz pristrasno medijsko izvještavanje biraju se činjenice i stavovi koji odgovaraju određenom narativu. Kroz ovo izvještavanje činjenice se prikazuju selektivno, ističu se oni dijelovi koji idu u prilog određenoj političkoj grupi ili ideologiji, dok se oni koji ne idu u prilog toj grupi izbjegavaju. Pristrasno medijsko izvještavanje uključuje pozitivno izvještavanje o određenoj grupi ili argumentu i suprotno je profesionalnim medijskim standardima koji zahtijevaju da novinar da cijelu sliku, uključi sve relevantne činjenice i stavove za određenu temu, više strana priče i balansirano izvještava, naročito o političkim temama. U ovom istraživanju pod ovim pojmom podrazumijevamo najčešće propagandnu pristrasnost, slučajeve izvještavanja u kojima se otvoreno zagovaraju interesi i stavovi jedne strane, ali to nije eksplicitno naglašeno, naprotiv, pokušava se ostaviti dojam objektivnosti i istinitosti (Kurtić 2006, 98). Druga vrsta pristrasnosti prema McQuailovoj klasifikaciji jest *ideološka pristrasnost*. Ideološki pristrasne priče “sistematski promovišu jedan pogled na svijet”, ali “samo se dubljim istraživanjem semantičke strukture poruke mogu prepoznati i razotkriti skrivene pretpostavke i vrijednosni sudovi koji su odredili cijelu priču i njenu pristrasnost” (Kurtić 2006, 97). Još jedna vrsta pristrasnosti je nenamjerna pristrasnost koja dolazi iz epistemologije novinarske profesije, što znači da su novinari prinuđeni da biraju jedne događaje umjesto drugih, uokviruju ih, eksponiraju, da prate agendu drugih medija, a sve to u ograničenom vremenu i prostoru. Obično se dešava da su to “često rutinske odluke koje se ne mogu opravdati nikakvim motivom osim refleksivnim naporom da se komunikacija odvija u datom vremenskom okviru i u datom prostornom okviru” (Kurtić 2006, 98). Posebna vrsta pristrasnosti je namjerna, otvorena pristrasnost. “Ona se dešava kada novinari ili mediji otvoreno promovišu jedan dio priče, osobu ili stranku. Najčešće se realizuje u interpretativnim formama, uredničkim komentarima ili krajnje tendenciozno odabranim i povezanim činjeničnim aspektima nekog događaja.” (Kurtić 2006, 98).

1.3.5. Govor mržnje i narativi mržnje

U ovom istraživanju koristimo širu definiciju govora mržnje u odnosu na onu koja je navedena u krivičnim zakonima u BiH. Pod govorom mržnje podrazumijevamo komunikaciju koja napada ili koristi pogrdan ili diskriminatoran jezik za osobu ili grupu na osnovu etničke, vjerske i nacionalne pripadnosti, roda, spola, boje kože, porijekla, invaliditeta. Ovdje ubrajamo i primjere koji druge grupe predstavljaju u negativnom svjetlu na osnovu etničke pripadnosti, spola, seksualne orijentacije i drugih faktora identiteta.

1.3.6. Negiranje ratnih zločina i veličanje ratnih zločinaca

Pod ovom kategorijom podrazumijevamo javno odobravanje, poricanje, umanjivanje ili pokušaje opravdavanja ratnih zločina, zločina genocida, zločina protiv čovječnosti koji su usmjereni protiv ovih osoba na osnovu roda, boje kože, etničke i nacionalne pripadnosti, kao i dodjeljivanje priznanja i veličanje ratnih zločinaca. Može uključivati pokušaj tvrdnje da se zločin nije desio, negiranje utvrđenih činjenica i dovođenje u pitanje namjere počinjavanja zločina. Ne odnosi se samo na direktno negiranje već i na različite oblike umanjivanja obima i prirode zločina, njihovo opravdavanje i odobravanje (Gačanica i Finkeldey 2019).

1.3.7. Diskreditiranje i uništavanje reputacije

Pod kampanjama diskreditacije podrazumijevamo razne metode i štetne kategorije koje imaju za cilj da se na nefer način i često uz korištenje selektivnih informacija ili dezinformacija nastoji uništiti reputacija i diskreditirati određeni politički kandidat ili institucija. Može uključivati zlonamjerne informacije – prave informacije koje se dijele s ciljem nanošenja štete, uključujući otkrivanje privatnih informacija koje se šire kako bi se naškodilo osobi ili njenoj reputaciji.

1.4. NARATIV I KONSTRUKCIJA NARATIVA

Narativ se može definisati kao logičan, interno koherentan izvještaj s interpretacijom povezanih događaja i likova ili informacija. Elementi narativa često su implicitni i moramo ih otkriti kroz proces analize. Somers i Gibson (1994, 45) tvrde da su jezik i koncepti društvenih narativa toliko ukorijenjeni u naše razumijevanje da ih ne prepoznamo kao historijske proizvode, nego ih smatramo univerzalnim datostima. Primjeri političkih narativa korištenih u predizbornoj kampanji još su jedan dokaz nedostatka kritičkog promišljanja navodnih “univerzalnih datosti” koje se na taj način koriste i plasiraju biračima. U skladu s tim, oni nude definiciju političkog narativa koja je upotrijebljena kao teorijska podloga za izradu metodologije korištene u ovom istraživanju:

Narativnost zahtijeva da razlikujemo značenje bilo kojeg pojedinačnog događaja samo u vremenskom i prostornom odnosu prema drugim događajima. Glavna karakteristika narativa je da pruži razumijevanje kroz povezivanje (ma koliko labavo) dijelova tih događaja u jedinstvene konstruirane društvene pojave (ma koliko one bile nekoherentne ili neostvarive), koje su sastavljene od simboličkih, institucionalnih i materijalnih praksi. (Somers i Gibson 1994, 59).

Prema socijalnom psihologu Kennethu J. Gergenu (2009), ljudska bića zadržavaju sposobnost da sagledaju sadašnjost u svjetlu prošlosti i u skladu s tim zamišljaju budućnost. Na taj način ljudi mijenjaju društveni kontekst, pa čak i revidiraju značenje sopstvene historije. Takve revizije, prema Bruneru (1993), dolaze kroz naraciju i konstrukciju narativa. Ljudi pričaju priče o sebi i drugima u nastojanju da daju koherentnost prošlosti, da legitimiraju svoj odnos prema događajima iz prošlosti i da na taj način daju objašnjenje za sadašnjost i odrede ciljeve za budućnost. Kroz sva poglavlja u ovoj publikaciji mogu se vidjeti jasni dokazi i primjeri koji pokazuju konstrukciju narativa koji na taj način povezuju prošlost i budućnost kroz kampanju za Opće izbore 2022.

Diez (2005, 99) tvrdi da jezik koji koristimo nije samo puki opis stvarnosti; svi naši prikazi svijeta, naši stavovi, uključujući političke stavove, ugrađeni su u izvjesne diskurse koji tvore različite narative. Značenje riječi zavisi od njihovog diskurzivnog konteksta, a transformacije diskurzivnog konteksta omogućavaju konstrukciju narativa. Stoga smo u svakom poglavlju analizirali rječnik koji se koristio u konstrukciji pojedinih narativa i primijetili svjesnu upotrebu ratnohušakačkog i vojnog rječnika, mizoginog rječnika, korištenje pogrdnih riječi za protivnike i za kandidatkinje, riječi koje obilježavaju one za koje se želi izgraditi narativ da su "izdajnici naroda", "strani agenti" itd. Narativi koji su korišteni u toku predizborne kampanje puni su emotivnog naboja, simboličkih poruka i imaju moć da mijenjaju percepciju i utiču na svijest birača. Iz primjera koji su navedeni u svakom od poglavlja jasno se vidi da su narativi većinom korišteni namjenski kako bi izgradili neku novu ili utvrdili postojeću političku realnost, naročito one koje se odnose na podjele u društvu i zadržavanje pozicija moći kroz manipulaciju biračima.

Temelj na kojem je izgrađen ovaj pristup su teorije koje tvrde da interesi i identiteti ne mogu postojati nezavisno od konteksta u kojem su akteri (naročito politički akteri) i strukture države uzajamno povezani i aktivno utiču na oblikovanje jedni drugih, kao i političkih procesa u državi (Diez 1999; Lucarelli i Manners 2006). Politička retorika, koja je instrument konstrukcije političkih narativa, svjesni je čin koji interese političkih aktera ugrađuje u kontekst koji je obojen etničkim podjelama, mizoginijom, međunacionalnom

mržnjom itd. Takva retorika je namijenjena oblikovanju kolektivnog razumijevanja tog konteksta na način na koji to plasiraju političke elite, te na taj način legitimaciji podjele i mržnji prema drugima, kao i političkim projektima koji vode slabljenju institucija države (Lucarelli i Manners 2006, 4). Schimmelfennig (2000) sugerira da su, kada su građani slabije uključeni u političke procese, političke elite pod manjim pritiskom da udovolje zahtjevima međunarodne zajednice i institucija koje zahtijevaju normativne promjene, npr. tokom procesa pristupanja EU. Međutim, Mansfield i Snyder (2002) tvrde da građani zapravo mogu biti "previše mobilizirani" kada se radi o novim demokratijama sa nerazvijenim stranačkim sistemima, posebno kada se ta "mobilizacija" vrši kroz nacionalističku retoriku.

Sastavni dio te priče je politička kultura, koja se postepeno gradi još od prvih višestranačkih izbora 1990. Nacionalistička politička kultura snažno je izražena u štetnim narativima i, kroz retoriku koja podriva državu i njene institucije, šteti međunacionalnim odnosima i ugrožava budućnost zemlje. Nacionalizam se također smatra jednim od glavnih prepreka širenju evropskih vrijednosti u BiH te se koristi u svrhu etničke homogenizacije. Nacionalizam se posmatra kao jedan od najistaknutijih ograničavajućih uslova koji oblikuju političku kulturu, jer ima "ogroman potencijal za mobilizaciju identiteta i političkih emocija" (Gallagher i Pridham 2000, 16). Politička kultura se definiše kao skup "preovladavajućih vjerovanja, stavova, vrijednosti, ideala, osjećaja, i mišljenja o političkom sistemu jedne zemlje i vlastite uloge u tom sistemu" (Diamond 1999, 163). Prema toj definiciji, primarna funkcija političke kulture je "uravnotežiti sukobe i podjele s jedne strane i potrebu za konsenzusom, s druge" (Diamond 1999, 166). Međutim, primjeri navedeni u ovoj publikaciji pokazuju upravo suprotno – korištenje narativa u svrhu stvaranja političke kulture zasnovane na podjelama, mržnji i nepovjerenju.

Ono što se ne smije zanemariti je činjenica da konstrukcija narativa ne služi isključivo osvajanju većeg broja glasova na izborima. Svaki od navedenih narativa dio je nekog šireg političkog projekta, koji je potencijalno opasniji i pogubniji za građane i za državu BiH. Smatra se da je demokratija ugrožena u situacijama gdje građani državu ne smatraju legitimnom, a po nekim autorima "u ekstremnom slučaju, ta prijetnja bi mogla imati oblik secesionističkog pokreta" (Potter 2005, 525). U primjerima navedenim u poglavljima koja slijede, kada se govori o izbornim narativima koji promovišu secesiju Republike Srpske iz BiH, stvaranje novih entiteta, produbljivanje etničkih podjela, vrlo je jasno da je tu riječ o dalekosežnijim posljedicama konstrukcije i upotrebe narativa. Ustavni legitimitet, koji se osporava kroz niz narativa navedenih u ovoj publikaciji, podrazumijeva prihvatanje ustavnog poretka i uređenja države, koju u slučaju BiH osporavaju različite političke elite, svaka na svoj način i iz svojih razloga, ali je svima zajedničko da u tu svrhu svjesno konstruišu političke narative koje plasiraju i kroz izborne kampanje.

LITERATURA

- Bruner, Jerome. (1993). *Acts of Meaning: Four Lectures on Mind and Culture* (Reprint edition). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cvjetičanin, Tijana; Zulejhić, Emir; Brkan, Darko; Livančić-Milić, Biljana. (2019). *Dezinformacije u online sferi: Slučaj BiH*. [Sarajevo]: Zašto ne. https://zastone.ba/app/uploads/2019/05/Dezinformacije_u_online_sferi_Slučaj%20BiH_BHS.pdf
- Delić, Amela; Begić, Jasmina. (2021). "Od riječi do žice: Targetiranje migranata i izbjeglica kao izvora i prijenosnika zaraze COVID-19 bolesti." *In medias res: časopis filozofije medija*, 10(19): 3129-3145. <https://hrcak.srce.hr/262474>
- Diamond, Larry. (1999). *Developing democracy: Toward consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Diez, Thomas. (2005). "Constructing the self and changing others: reconsidering 'normative power Europe'." *Millennium*, 33(3): 613-636.
- Diez, Thomas. (1999). "Speaking 'Europe': the politics of integration discourse." *Journal of European Public Policy*, 6(4): 598-613. <http://doi.org/10.1080/135017699343496>
- Gallagher, Tom; Pridham, Geoffrey. (2000). *Experimenting with democracy regime change in the Balkans*. London: Routledge.
- Gaćanica, Lejla; Finkeldey, Caroline. (2019). *Nazivanje ratnih zločina pravim imenom*. Sarajevo: forum ZFD TRIAL International. https://www.forumzfd.de/system/files/document/Nazivanje%20ratnih%20zlocina%20pravim%20imenom_0.pdf
- Gergen, Kenneth J. (2009). *Relational being: Beyond self and community*. Oxford University Press.
- Hodžić, Sanela; Petković, Brankica; Bašić-Hrvatini, Sandra. (2019). *Medijska i informacijska pismenost u Bosni i Hercegovini: brojne inicijative civilnog sektora i nedostatak javnih politika*. Sarajevo: Mediacentar. https://www.media.ba/sites/default/files/medijska_i_informacijska_pismenost_u_bosni_i_hercegovini_final.pdf
- Kurtić, Najil. (2006). *Kod novinarstva*. Sarajevo: MediaPlan Institut.
- Madiega, Tambiama. (2020). *Reform of the EU liability regime for online intermediaries: Background on the forthcoming digital services act*. Brussels: Directorate-General for Parliamentary Research Services (EPRS) of the Secretariat of the European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/649404/EPRS_IDA\(2020\)649404_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/649404/EPRS_IDA(2020)649404_EN.pdf)

- Lucarelli, Sonia; Manners, Ian. (2006). *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge.
- Mansfield, Edward; Snyder, Jack. (2002). "Democratic Transition, Institutional Strength and War." *International Organization*, 56(2): 297-337.
- Potter, David. (2005). *Democratisation*. Cambridge: Polity Press.
- Schimmelfennig, Frank. (2000). "International socialization in the new Europe: Rational action in an institutional environment." *European journal of international relations*, 6(1): 109-139.
- Sokol, Anida. (2020). *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fondacija Mediacentar; Tirana: SEENPM; Ljubljana: Mirovni institut. https://media.ba/sites/default/files/rsl_research_bih_local_language_final_0.pdf
- Sokol, Anida; Čalović, Maja. (2022). *Regulacija štetnog sadržaja na internetu u Bosni i Hercegovini: Između slobode izražavanja i štete po demokratiju*. Sarajevo: Mediacentar. https://media.ba/sites/default/files/bos_regulacija_stetnog_sadrzaja_na_internetu_-_web_pages.pdf
- Somers, Margaret R.; Gibson, Gloria D. (1994). *Reclaiming the epistemological other: narrative and the social constitution of identity*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Street, John (2010). *Mass Media, Politics and Democracy*. London: Maxmilian Education.

Poglavlje 2

PREGLED POLITIČKE SITUACIJE I POLITIČKIH PARTIJA S OSVRTOM NA OPŠTE IZBORE 2022. U BOSNI I HERCEGOVINI

Adnan Huskić

2.1. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST

Političku scenu Bosne i Hercegovine danas čine dugotrajne vladajuće etno-nacionalne stranke sa partnerima, te njihova manje ili više konsolidovana opozicija. Ovakva slika rezultat je historijskih procesa, koji su rezultirali time da stranke formirane 1991. i njihovi ideološki nasljednici uglavnom i dalje dominiraju političkim prostorom u BiH. Jedina ozbiljnija promjena desila se slabljenjem SDS-a između 2005. i 2007, kada su Milorad Dodik i SNSD preuzeli politički primat u Republici Srpskoj. Tako su danas dominantne tri etno-nacionalne stranke – Stranka demokratske akcije, Hrvatska demokratska zajednica i Savez nezavisnih socijaldemokrata – koje vode dinamičnu političku borbu uglavnom sa sopstvenom opozicijom. SDA se suočava sa gubitkom vlasti od strane ujedinjene opozicije koju predvodi Trojka (SDP, NiP i NS), koja se u Kantonu Sarajevo nalazi na vlasti sa kratkim prekidima od 2018, a pretendira da zamijeni SDA i na nivou Federacije i države. HDZ sa svojim partnerima predstavlja dominantnu političku opciju koja se obraća primarno hrvatskom biračkom korpusu, te je njihova opozicija relativno slaba. SNSD-u i partnerima ključni su oponenti SDS i PDP. Naravno, ne dešava se politička borba isključivo unutar ove tri grupe. Posebno je interesantna dinamika koja se javlja kao direktan rezultat tzv. “Hrvatskog pitanja”,² a na kojoj dvije stranke, HDZ i DF, značajno politički kapitaliziraju.

Opšti izbori 2022. odvijali su se u atmosferi uzrokovanoj nizom svjetskih, regionalnih i domaćih kriza. Početak godine je obilježila agresija Rusije na Ukrajinu, za koju su mnogi vjerovali da bi se mogla “preliti” i na druga politički trusna područja kao što je Zapadni Balkan. Poremećaji na tržištu, prvenstveno energentima, koju su uzrokovani ruskom agresijom na Ukrajinu, kao posljedice sankcija koje su Rusiji uvele zemlje EU, SAD i mnoge druge,

2 Tzv. “hrvatsko pitanje” je politički projekat koji je pokrenuo HDZ BiH, nakon što je Željko Komšić po drugi put izabran za člana Predsjedništva BiH. Po njihovim tvrdnjama, izbor hrvatskog člana Predsjedništva uz pomoć glasova drugih etničkih grupa, prvenstveno Bošnjaka, pokazao je da Hrvati nisu jednaki u BiH. Iz toga je potekao niz političkih inicijativa vezanih za izmjene Izbornog zakona i Ustava FBiH.

za posljedicu su imale pojavu globalne ekonomske nesigurnosti, rast cijena i troškova života, cijena energenata i goriva, što se u vrlo kratkom roku odrazilo i na građane BiH. Ekonomska nesigurnost, povećani troškovi života, povlačenje depozita iz banaka zbog straha od sukoba, inflacija, pojave su koje su značajno obilježile period prije izbora u BiH, pa samim tim i raspoloženje birača kojima je sve ovo ulilo dodatni strah od neimaštine i od sukoba.

Tome je doprinijela nova kriza na Kosovu u vezi s registarskim oznakama. Barikade Srba na sjeveru Kosova prvobitno su postavljene u septembru 2021. kada je Vlada Kosova, bez konsultacija i koordinacije sa zvaničnim Beogradom, donijela odluku o načinu kako će se ljudi i vozila kretati između Srbije i Kosova. Nakon što je rok za usaglašavanje ovih stavova istekao u aprilu 2022, Vlada Kosova je odlučila da 1. augusta počne razdoblje preregistracije vozila sa srpskim registarskim oznakama gradova na Kosovu (KM, PR, ĐA itd.) na registarske oznake RKS. To je bio povod za postavljanje novih barikada, izlazak srpskih predstavnika iz institucija Kosova, uključujući pravosuđe i policiju. Vrlo oštra je bila i reakcija Vlade Srbije, a novo zveckanje oružjem stvorilo je klimu napetosti i nepovjerenja u cijelom regionu. Paralelno s tim su se odvijali i izbori u Srbiji, koji su održani u aprilu 2022, kroz koje su na vidjelo isplivale mnogobrojne unutrašnjopolitičke nesuglasice, političke nestabilnosti i tenzije. Vlada Srbije je formirana tek u septembru i izabrana je na kraći mandat nego što je to propisano zakonom. Srbija se također našla u klinču između svoje namjere da nastavi proces pristupanja EU s jedne strane, i podrške Rusiji s druge strane, zbog čega je predsjednik Aleksandar Vučić tokom ljeta najavio neke teške odluke koje se stavljaju pred Srbiju od strane zapadnih zemalja, uključujući rješavanje statusa Kosova. Pritisak na Srbiju je bio evidentan i kroz učestale posjete visokih američkih i evropskih dužnosnika, njihove vrlo odlučne izjave spram Rusije i statusa Kosova, kao i kroz rasprave na Vijeću sigurnosti UN-a.

Iz Hrvatske su kontinuirano dolazili signali koji su dodatno potpirivali ionako vruće teme u BiH, kao što su "ugroženost Hrvata", prenos nadležnosti na entitet Republika Srpska itd. Pozicije Milorada Dodika i Dragana Čovića naročito je podupirao predsjednik Republike Hrvatske Zoran Milanović, čija je prijetnja, agresivna i često uvredljiva retorika čak išla u pravcu vrijeđanja građana BiH, konstantno prelazeći granice prihvatljivog.

Konfuziju u izborni proces unio je i sam visoki predstavnik Christian Schmidt, prvo najavama, pa potom i direktnim djelovanjem na Izborni zakon BiH u dva navrata (Huskić 2022). Njegova intervencija u Izborni zakon usred izbornog procesa, s ciljem vraćanja integriteta izbornom procesu, značajno je uticala na dinamiku političke kampanje, te je pogodovala upravo

strankama koje svoju kampanju i grade na sagi o reformi Izbornog zakona. Druga intervencija slijedila je na samu izbornu noć, a tada su izvršene intervencije u Ustav FBiH sa ciljem da se preduprijedi blokada Federacije kakvoj smo svjedočili prethodne četiri godine. Prva intervencija nije se pokazala kao dostatna da zaustavi sveprisutne prevare na izborima, a druga upravo prolazi testnu fazu u momentu pisanja ovog teksta.

Rezultati izbora su s jedne strane potvrdili dominaciju etabliranih etno-nacionalnih stranaka, dok su sa druge strane pokazali sve manjkavosti izbornog procesa, koji je ovim izborima dodatno izgubio na kredibilitetu (Huskić 2022a). Procesi formiranja vlasti su u toku, a jedina izgledna promjena jeste odlazak SDA u opoziciju na nivou BiH, a moguće i Federacije. HDZ i SNSD su dominantne svaka u svom domenu, te neizbježne u vlasti.

Određeni pozitivan ton izornoj kampanji dale su reforme i projekti koje je Vlada Kantona Sarajeva provela prije izbora i koje su barem u tom dijelu zemlje probudile nadu u političke projekte koje u svoje središte stavljaju interese građana. Na tom političkom projektu formirana je šira politička grupacija, koja je okupila stranke koje su se deklarisele protiv korupcije, koje su stale iza zajedničkog kandidata za člana Predsjedništva BiH Denisa Bećirovića i obećale zajednički nastup nakon izbora.

2.2. UVOD U BOSANSKOHERCEGOVAČKU POLITIČKU SCENU

Uopšteno gledano, okviri bosanskohercegovačke političke scene danas zadati su prvim demokratskim izborima 1990. godine. Uspon etno-nacionalnih političkih stranaka i sraz reformiranih komunista i stranaka centra, te rat koji je počeo nedugo zatim, zacementirao je pozicije pojedinih političkih aktera u BiH, posebno stranaka koje svoju ideologiju baziraju na identitetskim pitanjima. Osnivanje tzv. nacionalnih stranaka pratilo je matricu etno-nacionalnog raslojavanja, kao procesa koji je značajno uticao na disoluciju SFRJ. Pobjedu na prvim višestranačkim izborima u BiH odnijele su upravo stranke koje su imale nacionalni predznak, SDA, SDS i HDZ. Tada uspostavljeni trostranački okvir će u ratu koji je ubrzo uslijedio biti dodatno ojačan i etabliran. Prvi poslijeratni izbori 1996. godine održani su u ozračju nesigurnosti, straha i neizvjesnosti, uz danas nezamislive manipulacije izbornim procesom. Prvobitna prijavljena izlaznost bila je preko 100%, a izbori su samo potvrdili dominaciju trijumvirata etno-nacionalnih stranka. Sve dalje iziskivalo je relativno jednostavno političko djelovanje. Od samog početka, ove stranke suvereno su zagospodarile javnim resursima te će se kroz kontrolu javnih preduzeća i javnih dobara, zatim sistema javnih nabavki,

a sve u korist užeg klijentelističkog kruga, one etablirati kao neizbježni dijelovi političkog mozaika i u velikoj mjeri, uz neizbježne manipulacije u izbornom procesu, kontinuirano ostvarivati uspjeh na izborima. Snažni pritisak aktivnog međunarodnog prisustva u BiH do sredine 2000-ih uspijevao je dijelom smanjiti potpunu dominaciju etničkih stranaka kroz insistiranje na programskim koalicijama i pritisak za provođenje osnovnih reformskih procesa, ali nikada nije uspio da ih u snažnijoj mjeri učini manje relevantnim. Naprotiv, gašenje aktivnog međunarodnog prisustva u BiH u periodu nakon 2006. rezultiralo je spektakularnim povratkom identitetskih tema i tema ustrojstva države te još snažnijim etabliranjem etno-nacionalnih aktera. Samo ustavno uređenje zasnovano je primarno na zaštiti nacionalnih interesa pa prevaga etno-nacionalnog ključa na nivou BiH i Federacije BiH u velikoj mjeri uslovljava “funkcionisanje” vlasti učešćem etabliranih etno-nacionalnih stranaka. U RS je institucionalizirana etno-nacionalna podjela vlasti relativno slaba (vidi Vijeće naroda), ali je tema odnosa u BiH i pozicije RS *sine qua non* za sve političke aktere.

Prvi ozbiljniji pokušaj da se načne takav poredak desio se 2000. godine, kada je na kratko vrijeme od dvije godine³ vlast preuzela heterogena i vrlo labava Demokratska alijansa za promjene, koju su predvodile socijaldemokratske, te građanske i stranke centra. Trend promjena nabolje je u tom momentu imao i regionalnu dimenziju, jer su se bitne stvari dešavale i u dvjema susjednim i iznimno bitnim državama za BiH, u Srbiji i Hrvatskoj. U Srbiji je na protestima 5. oktobra pala vlast Slobodana Miloševića, dok je Tuđmanov HDZ po prvi put skinut s vlasti. Ove promjene bile su, ispostaviti će se, dosta kratkog daha (Smailović 2022).

2.3. POLITIČKE PARTIJE I IDEOLOGIJE

Na ovom mjestu se vrijedi osvrnuti i na pitanja ideologija i djelovanja političkih stranaka, koji su vrlo vidljivi upravo na primjeru BiH. Kada govorimo o političkim strankama u BiH, dva najbitnija spektra na kojima se te stranke nalaze su individualno-kolektivno i progresivno-konzervativno. Dodatni spektar ili dimenzija specifična za BiH mogao bi biti centralizacija – decentralizacija. Iako su zapostavljeni, ekonomski, socijalni i drugi spektri igraju bitnu ulogu u samoidentifikaciji političkih stranaka te većina stranaka sebe vidi kao lijeve, desne, centar ili u nekom od međuprostora. Stranke u BiH su također relativno dobro uvezane sa srodnim strankama van BiH, te su mahom članice velikih političkih porodica u EU. Najbrojnije iz BiH su

3 Izbori 2000. godine bili su posljednji izbori na kojima se biralo na period od dvije godine. Od narednih izbora 2002. godine počinju četvorogodišnji ciklusi.

članice Evropske narodne stranke (EPP), a tu su, pored HDZ BiH, SDA, PDP i HDZ 1990, koje su sve u statusu posmatrača. Pridružena članica Evropske partije socijalista je SDP BiH, dok je SNSD isključena iz članstva te danas održava odnose sa Putinovom Ujedinjenom Rusijom. Što se liberala tiče, tu je Naša stranka kao punopravna članica Asocijacije liberala i demokrata Evrope (ALDE). Većina stranaka u BiH spada u desno orijentirane stranke, te se najsnažnija opozicija etabliranim etno-nacionalnim strankama nalazi u istom ili sličnom ideološkom prostoru, praveći diferencijaciju na temama korupcije i upravljanja državom. To je slučaj sa strankama Narod i pravda (NiP), PDP i SDS te određenim strankama s hrvatskim predznakom, koje su opozicija HDZ BiH.

Otvaranje debate oko mogućih izmjena ustavnog okvira države, tačnije sveprisutna i nerazmrsiva “ustavna reforma”, formalno je započela u relativno pozitivnom ozračju sredinom 2000-ih u BiH. Ona koincidira (i uzrokovana je) s intencijom smanjenja međunarodnog aktivizma i povlačenja međunarodnih aktera iz BiH. Originalna namjera ovih inicijativa bila je da se uvedu izmjene ustava koje bi državu učinile funkcionalnijom i sistem odlučivanja prohodnijim kroz otklanjanje suvišnih mehanizama za korištenje veta. Te je inicijative uglavnom pripremala i vodila međunarodna zajednica sa političkim liderima, izvan okvira formalnih institucija BiH. Takav okvir za pregovore vremenom je rezultirao dodatnom politizacijom ustavnih tema, čime se značajno udaljilo od onih tema i pitanja koje bi državu pripremile za proces pregovora za pristupanje EU. Jedina ozbiljnija manifestacija ustavne reforme bio je dogovoreni paket ustavnih reformi iz aprila 2006, koji je uključivao izmjene ustava koje bi afirmisale supremaciju državnih institucija u odnosu na niže nivoe vlasti, otklonile postojeću diskriminaciju u izboru članova Predsjedništva BiH i Doma naroda i omogućile jednostavnije odlučivanje u procesima približavanja EU. Međutim, obaranje ovog paketa ustavnih reformi u Parlamentarnoj skupštini BiH imalo je dalekosežne negativne posljedice po političku dinamiku u BiH, jer je iskorištena prilika za radikalizaciju odnosa, zaoštavanje političke retorike u javnom prostoru i udaljavanje od pitanja funkcionalnosti države i evropskih integracija. Nuspojava otvaranja dugotrajne i bezuspješne “debate” oko ustavne i izborne reforme rezultirala je vremenom vrlo ozbiljnom deideologizacijom političkih stranaka. Pod gubitkom ideološke odrednice ovdje smatramo značajno ideološko pražnjenje političkih stranaka, odstupanje od tradicionalnih ideoloških postulata, koji čine svaku od ideologija, kao koherentan set vrijednosti i ideja o tome kako bi društvo trebalo biti uređeno.

Otvaranje pitanja, a potom i neprekidna debata oko ustavnih reformi, sve političke stranke u velikoj mjeri je lišila naprednog ideološkog sadržaja, svela politiku na pitanje odnosa tri naroda i tome srodna pitanja historije i rata,

čime se u potpunosti ugasila, ako se ikada i afirmirala u pravom smislu te riječi, ideološka dubina stranaka. Štaviše, okvir debate se vremenom širio, te od inicijalne želje i potrebe da se stvori funkcionalna država ona postupno postaje poligon za brojna nadmetanja suprotstavljenih vizija države i unutrašnjih odnosa između dominantnih etno-nacionalnih aktera. Suštinski, debata gubi smisao i postaje svrha sama sebi, jer se njen mobilizacijski potencijal, posebno u izbornim godinama, pokazuje kao neiscrpan izvor kriza i neriješenih pitanja.

Kao rezultat, socijaldemokratske stranke približavaju se etničkim strankama (SDP SDA-u u FBiH) kroz koaliranja i zauzimanje zajedničkih stavova u određenim temama, ili prelaze u potpunosti na desnu stranu političkog spektra istiskujući pritom prethodne etno-nacionalne šampione (poput SNSD-a Milorada Dodika, koji je preuzeo ulogu SDS-a).

Pošto će pitanje reforme Ustava BiH nastaviti da dominira političkim životom u BiH, tako će i većina stranaka u BiH sve više odustajati od programskog i ideološkog djelovanja te se nužno priklanjati jednoj od strana na štetu političkog pluralizma i zdravlja demokratije u BiH. Uslovljavanje daljeg puta u EU upravo rješavanjem ovih osjetljivih i ispolitiziranih pitanja dodatno otežava otvaranje bilo kakve rasprave o programskom djelovanju. U međuvremenu, četiri presude Evropskog suda za ljudska prava (Sejdić i Finci, Zornić, Pilav i Šlaku) obavezale su državu BiH na usklađivanje svog pravnog sistema sa konvencijskim standardima tako što će ukloniti ustavne zapreke za uspostavljanje izbornog sistema bez etničke diskriminacije. Međutim, i ove presude su zloupotrijebljene u političke svrhe i za dodatno udaljšavanje od programskih ideja. To je prvenstveno slučaj sa takozvanim "hrvatskim pitanjem" kojim je pažnja javnosti i međunarodne zajednice skrenuta sa pitanja otklanjanja diskriminacije u ustavu na pitanja položaja Hrvata u BiH na način kako je to HDZ predstavio. To je dovelo do perpetuiranja političkih kriza zasnovanih na ovom pitanju i značajne mobilizacije birača oko SDA i DF, dok je HDZ BiH u većinski hrvatskim sredinama uspio potpunom afirmacijom ovog pitanja u potpunosti dokinuti pluralizam unutar Hrvata u BiH.

Deideologizacija političkih stranaka u BiH dijelom se dešava i kao dio globalnog trenda, ali je njena dubina snažno uslovljena domaćom političkim dinamikom. Smrt ideologija, kako je nazvan ovaj trend, čiji zagovornici dolaze iz različitih ideoloških tradicija,⁴ svoju materijalizaciju u smislu ideološkog pražnjenja stranaka doživljava početkom ovog milenija. U potonjem treba tražiti i neke od razloga za apstinenciju dijela biračkog

4 Francis Fukuyama, Slavoj Žižek, John Horgan, Katie Roiphe, da spomenemo samo neke.

tijela (Degirmendžić i Dundić 2022; Soldo 2022; M. R. M. 2022; V. A. Z. i F. V. 2022; Kovačević 2022). Pored toga, Bosna i Hercegovina je država zarobljena etabliranim političkim strankama, te je ideološko i vrijednosno utemeljenje političkih stranaka dodatno podriveno činjenicom da stranke gube prvobitni smisao postojanja tako što se njihova borba za vlast svodi na kontrolisanje i uzurpaciju javnih sredstava i dobara. One u takvom sistemu postaju pružaoci usluga prevashodno sopstvenoj klijenteli, koja ima najviše koristi od njihovog dolaska na vlast, i svojim članovima, koji se dolaskom na vlast intenzivno raspoređuju po javnim institucijama. Uvriježeno i nimalo pogrešno shvatanje u BiH da se bez podrške stranke ne može profesionalno napredovati, baviti poduzetništvom, niti ostvarivati bazična prava u pravom smislu te riječi svjedoči tome, o čemu govore i mnogi nezavisni izvještaji o korupciji.⁵ Dijelom je to pitanje opšte kulture društvenih mreža i veza te suštinski transakcijskih odnosa u društvu, a dobrim dijelom rezultat zarobljenosti države⁶ koja sa svim svojim elementima postaje igračka u rukama političkih stranaka. “Kartelizacija” vladajućih stranaka te gotovo kompletna politizacija javne administracije i javnih preduzeća, rezultira kapilarnom prisutnošću političkih stranaka i njihovih pristalica u cjelokupnom javnom aparatu. U ovakvim uslovima, suštinska promjena na političkoj sceni je iznimno teška, a kad svemu ovome dodamo i ogromne manipulacije u izbornom procesu u režiji etabliranih vladajućih stranaka, postaje gotovo nemoguća.

2.4. KRIZE I OPŠTI IZBORI 2022.

Političke krize koje su prethodile oktobarskim izborima u BiH zapravo predstavljaju samo različite ogranke krize u kojoj se BiH nalazi sve od pada Aprilskog paketa 2006. godine, odnosno radikalizacije etničkih i političkih odnosa koji su uslijedili nakon toga. Ove krize su vremenom postajale ozbiljnije, utičući negativno ne samo na političku već i na sigurnosnu situaciju u BiH kroz konstantne prijetnje u javnom prostoru o mogućnosti novih sukoba, što je rezultiralo probuđenim interesom zapadnih međunarodnih aktera te simboličkim jačanjem vojnog prisustva u BiH. Na te promjene je također uticala ruska invazija na Ukrajinu i energetska kriza, koje su dovele do političke, geostrateške i ekonomske nesigurnosti. Različito svrstavanje političkih stranaka u BiH na stranu Ukrajine ili Rusije dodatno je usložnilo

5 BiH je od 2012. nazadovala osam indeksnih poena i, zajedno s Turskom, u ovogodišnjem globalnom izvještaju Transparency Internationala (2023) izdvojena je kao primjer najvećeg pada u odnosu na 2012. godinu u regionu Istočne Evrope i Centralne Azije.

6 Koncept zarobljene države prvi put je objasnila Svjetska banka, a definiše se kao korupcijska praksa kojom se uspostavlja kontrola na nad institucijama koje nakon toga rade u korist onih koji ih zarobljavaju.

odnose u BiH i odrazilo se na nedorečenosti u formuliranju vanjske politike BiH prema Rusiji, odnosno nepotpuno usklađivanje stavova sa vanjskom politikom EU. U periodu od prošlih lokalnih izbora 2020. godine, BiH su tresle blokade uzrokovane odlukom odlazećeg Visokog predstavnika Valentina Incka,⁷ a potom kriza izazvana Dodikovim pokretanjem procesa “prenosa nadležnosti” sa državnih agencija na nove ili postojeće entitetske institucije. Milorad Dodik, predsjednik RS, kontinuirano je prijetio da će povući srpske predstavnike iz bosanskih oružanih snaga, poreznog sistema i pravosuđa, odnosno Visokog sudskog i tužilačkog vijeća, ali i sigurnosnih agencija (Državne agencije za istrage i zaštitu i Obavještajno-sigurnosne agencije) i stvoriti zasebne entitetske institucije u oblasti kontrole lijekova i medicinskih sredstava i dr. U periodu 2018–2022. Vlada FBiH funkcionirala je u tehničkom mandatu zbog nemogućnosti formiranja koalicije nakon izbora 2018, a rezultat toga je nedostatak dogovora oko ključnih reformskih procesa i praktično zaustavljanje svih ozbiljnijih reformi u ovom entitetu. Recentni period obilježio je i usložnio i izbor novih članova CIK-a 2020, koji se desio mimo želja HDZ-a i SNSD-a, te su obje stranke osporile izbor novih članova, nazivajući CIK, pa samim tim i njegove odluke, nelegitimnim (Džihana 2022). U maju 2021, ambasadori zemalja članica Upravnog odbora Vijeća za provedbu mira službeno su imenovali Christiana Schmidta za sljedećeg visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, nakon što ga je za to mjesto kandidirala Njemačka. Ovo je bio izgovor za otvaranje nove krize od strane Milorada Dodika i predstavnika RS, koji su tvrdili da je ovo imenovanje nelegitimno, smatrajući da je ono trebalo biti odobreno od strane Vijeća sigurnosti UN-a (gdje bi ga vjerovatno osporila Rusija).

Politička tema *par excellence* u predizbornom periodu bila je, naravno, posljednja etapa pokušaja reforme Izbornog zakona (Huskić 2022b), pod pokroviteljstvom SAD i EU. Sporna pitanja oko kojih su vođeni pregovori pod vodstvom predstavnika SAD i EU prethodnih mjeseci bili su izbor članova Predsjedništva BiH i izbor u domove naroda, o čemu su stavovi bošnjačkih i hrvatskih predstavnika bili potpuno suprotstavljeni. Naime, prijedlozi SDA i HDZ nisu imali ni dodirnih tačaka, s obzirom na to da je SDA tražila brisanje etničkih prefiksa za izbor članova Predsjedništva, što se traži i presudom Suda za ljudska prava u slučaju Sejdić i Finci. Također, prijedlog SDA je išao u pravcu smanjenja ovlaštenja Doma naroda na nivo Vijeća naroda u RS, što bi samo ostavljalo mogućnost pokretanja vitalnog nacionalnog interesa. HDZ je sve te modele odbacio, dok su određeni predstavnici opozicionih stranaka odbili da učestvuju u pregovorima koji su održani u Neumu u januaru 2022. Nakon propasti te posljednje runde

7 Pred sami kraj svog mandata i odlazak iz BiH, Valentin Inzko je posegnuo za Bonskim ovlastima te nametnuo izmjene Krivičnog zakona BiH u dijelu kojim kriminalizira negiranje genocida.

pregovora, manjak transparentnosti u cijelom procesu omogućio je svakoj od strana da na svoj način interpretira svoje pozicije i sadržinu pregovora kroz potpuno oprečne izjave za javnost. Javnosti je tako uskraćena tačna informacija oko sadržine i načina na koji se dogovaralo iza zatvorenih vrata. Nezadovoljni izostankom dogovora bili su posebno u HDZ te se u javnosti počelo špekulisati sa tim da bi HDZ mogao blokirati same izbore, odnosno njihovo finansiranje kroz blokiranje usvajanja budžeta institucija BiH, što se dijelom i potvrdilo kroz (ne)djelovanje HDZ-ovog ministra finansija Vjekoslava Bevande. Bevanda je blokirao odluku o finansiranju izbora do tačke kada je Visoki predstavnik ponovo bio prinuđen da interveniše kroz nametanje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o finansiranju institucija Bosne i Hercegovine (OHR 2022), čime je omogućio nesmetano finansiranje izbornog procesa.

Pitanje integriteta izbornog procesa, koje je od suštinske važnosti za zdravlje demokratije u BiH, prebačeno je u procesu izborne reforme na nižu razinu važnosti. Nakon propasti posljednje runde pregovora u Neumu, novi visoki predstavnik u BiH Christian Schmidt je 27. jula, dakle unutar samog izbornog procesa, nametnuo izmjene Izbornog zakona sa ciljem da se poboljša integritet izbornog procesa i povrati povjerenje građana u njega (Radio Slobodna Evropa 2022). Struka, pa i CIK, uglavnom su kritikovali tajming, dok su oko sadržine mišljenja bila podijeljena, ali blago optimistična (E. Ć. 2022). Naknadna analiza pokazala je, međutim, da su nametnute izmjene u najmanju ruku nedostatne da bi se integritet izbornog procesa poboljšao, te da su manipulacije i prevare ove godine bile sveprisutne (Huskić 2022a). Samo je CIK podnio 95 prijava tužilaštvima od raspisivanja Opštih izbora 2022.⁸

2.5. KAMPANJA ZA OPŠTE IZBORE 2022.

Analiza kampanje nesporno pokazuje da, i pored nametnutih izmjena Izbornog zakona, stranke u BiH nisu odustale od korištenja svih mogućih sredstava i neprimjerenih praksi kako bi ostvarile bolji izborni rezultat. Monitoring Transparency International (TI) pokazuje da su političke stranke na kampanju potrošile impresivnih 11,5 miliona KM, dok je zabilježeno preko 2200 primjera zloupotrebe javnih resursa za kampanju (Transparentno 2022). Među brojnim primjerima takvih zloupotreba ističu se “plaćena promocija dokumentarnog filma *Od vizije do pobjede* koji emituje RTRS, a za čiju promociju je postavljeno desetine bilborda sa

⁸ Od toga 51 prijava je podnesena protiv političkih subjekata, jer je CIK prilikom provjere u potpisima podrške birača pronašla imena umrlih osoba, dok se ostale odnose na ostala kršenja izbornih pravila i Izbornog zakona.

likom direktora UKC-a RS Vlade Đajića koji je i kandidat za narodnog poslanika”, te “plaćeni bilbordi JU ‘Nacionalni park Drina’ na kojima se promoviše direktor ove ustanove Radomir Pavlović koji je takođe kandidat za poslanika” (TI BiH 2022a). Pojačana budžetska potrošnja, posebno jednokratna pomoć za određene kategorije (TI BiH 2022b), poput penzionera (Fond PIO RS 2022), mladih i djece poginulih boraca (Slobodna Bosna 2022), karakteristika je izbornih godina, ali ovdje BiH nije nikakav izuzetak. Tako je premijer FBiH u oktobru 2022. u jeku izborne kampanje obećao treće povećanje penzija, subvencioniranje troškova električne energije, zatim je pred izbore u septembru 2022. donesena odluka o jednokratnoj naknadi za nezaposlene u iznosu od 100 KM (Oslobođenje 2022). U istom paketu, Vlada FBiH je izdvojila sredstva za jednokratnu finansijsku pomoć u iznosu od 100 KM i drugim kategorijama stanovništva kroz Uredbu o pomoći stanovništvu usljed rasta indeksa potrošačkih cijena. Tom je uredbom osigurana pomoć za penzionere, korisnike prava iz boračko-invalidske zaštite, osobe sa invaliditetom, te civilne žrtve rata. Pored toga, pomoć u vidu paketa osnovnih životnih namirnica dodijeljena je primaocima stalne novčane i druge materijalne pomoći (Vlada FBiH 2022). Ovu pojavu Payne (1991) definiše kao izbornu teoriju javne potrošnje, dok drugi autori naglašavaju sklonost posebno koalicijskih vlasti većoj javnoj potrošnji unutar izbornih godina, u poređenju sa jednopartijskim vladama (Persson, Roland i Tabellini 2007).

Stranke se ove godine nisu nimalo libile niti preuranjene kampanje, te je CIK izrekao relativno visoke kazne za četiri političke stranke, dok je TI podnio ukupno 34 prijave.

Integritet izbornog procesa na dan izbora te manipulacije zahvaljujući prenapuhanom i nerealnom biračkom spisku (Tomić 2022) već su godinama izvor frustracije svima kojima je stalo do zdravlja demokratije u BiH. I pored nametnutih mjera, trgovina mjestima u biračkim odborima je za Opšte izbore 2022. doživjela svoj procvat. Društvenim mrežama su kružile liste imenovanih u biračke odbore ispred stranaka sa kojima potonji nemaju nikakve veze, a koji su tu imenovani kao dio nezakonitog dogovora između vladajućih stranaka kako bi osigurale većinu u biračkim odborima čak i u mjestima u kojima nisu zastupljene. Vrijedi se podsjetiti ovdje intervencija Visokog predstavnika od 27. jula 2022, koje su ciljano išle na to da onemoguću ovu praksu, jer upravo trgovina mjestima u biračkim odborima omogućava jednoj ili dvjema strankama kontrolu nad biračkim odborom. Ovo vodi do stravičnih manipulacija, posebno kod prebrojavanja glasova,⁹

9 Dodavanje neispunjenih glasačkih listića, činjenje nevažećim glasačkih listića političkih protivnika te manipulacije preferencijalnim glasovima.

ali i kod drugih aspekata izbornog procesa, kao što je identifikacija birača, navođenje na glasanje za određenu političku opciju i slično. Neuvođenje tehničkih unapređenja, poput videonadzora, biometrijske identifikacije ili skenera na biračkim mjestima, ponovo je narušilo kredibilitet izbornog procesa.

Što se tiče tema koje su dominirale kampanjom, one su dio sada već standardnog dijapazona tema koje proizlaze iz kriza o kojima je ranije bilo riječi. Vrlo malo ili nikako se nije govorilo o socioekonomskim temama i planovima, a izostala je u cijelosti i priča o EU i našem putu ka njoj.

Još jedan od bitnih aspekata kampanje u BiH bila je upotreba prijetnji i ucjena, čime su posebno pogođeni budžetski korisnici. Njima se i tokom ove kampanje otvoreno prijetilo od strane političara, u čemu je i ove godine prednjačio Milorad Dodik (BN 2022).

2.6. REZULTATI IZBORA

Poslovično spor proces prebrojavanja glasova prouzročio je i ove godine brojne frustracije, posebno zbog naglih preokreta kojima smo svjedočili od vremena zatvaranja biračkih mjesta do jutra narednog dana. U dosta neizvjesnoj utrci za predsjednika RS, kandidatkinja opozicije Jelena Trivić je u kasnim večernjim satima izbornog dana proglasila pobjedu te održala ozbiljan i pomirljiv predsjednički govor. Razlika je, prema opoziciji, bila takva da je preokret postao statistički nemoguć. Do jutra, stvari su se stubokom promijenile i Milorad Dodik, kandidat vladajuće stranke, izlazi kao definitivni pobjednik. Po zahtjevu opozicije, CIK je reagovao odukom o ponovnom prebrojavanju glasačkih listića za ovu utrku, kojim nisu utvrđeni veći prekršaji, te je pobjeda Milorada Dodika potvrđena. Ono što je ova afera zanemarila jesu manipulacije biračkim listićima na samim biračkim mjestima u periodu nakon zatvaranja biračkih mjesta (Huskić 2022a). Osim manipulacije neiskorištenim listićima, tu se dešavaju poništavanja važećih listića te se dokazano manipuliše preferencijama unutar lista. U utrci za Predsjedništvo BiH u RS pobijedila je također kandidatkinja SNSD Željka Cvijanović te je dominacija SNSD potvrđena i u Narodnoj skupštini RS. U Federaciji BiH, SDA i HDZ su izgubili utrku za Predsjedništvo BiH, te su Denis Bećirović i Željko Komšić izabrani u ovaj organ. Kod potonjeg se radi o drugom uzastopnom izboru te četvrtom mandatu ukupno, što je inicijalno i bio ključni razlog za otvaranje "hrvatskog pitanja". Obje stranke su, međutim, ostvarile dobar rezultat, te imaju mogućnost da sa svojim satelitima ostvare većine u zakonodavnim organima. SDA to nije pošlo za rukom na državnom nivou, gdje je opozicija zaključila pregovore sa HDZ i SNSD, dok je Federacija BiH nezavršena priča zbog marginalne razlike u Predstavničkom domu, velikim

dijelom zbog izmjena Izbornog zakona koje je uveo Visoki predstavnik u noći nakon izbora, koje su trebale olakšati formiranje vlasti te onemogućiti blokade. Naime, rečenim izmjenama se povećava broj delegata u Domu naroda FBiH te mijenjaju procedure nominovanja i glasanja za predsjednika i potpredsjednike FBiH, koji su ključni za imenovanje mandatarata i nove vlade. Tako su određeni delegati izabrani u Dom naroda žrijebom, čime je SDA dobila blagu prevagu nad odlučivanjem u ovom domu i time se situacija oko imenovanja Vlade dodatno zakomplikovala.

Očekivano, rezultati izbora predstavljaju samo inkrementalnu promjenu, što zbog narušenog integriteta izbornog procesa, što zbog manipulacija medijskim prostorom, jer i jedno i drugo teži održavanju stanja takvim kakvo jeste (TI BiH 2022a; TI BiH 2022b).

LITERATURA

- Džihana, Amer. (2022). "Narativi o Centralnoj izbornoj komisiji BiH: 'Nelegalna i politički pristrasna'." *Mediacentar_online*, 17. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/narativi-o-centralnoj-izbornoj-komisiji-bih-nelegalna-i-politicki-pristrasna>
- Fond PIO RS. (2022). "Isplata jednokratne novčane pomoći penzionerima – drugi dio." *Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske*, 28. 9. 2022. <https://tinyurl.com/46wjfey3>
- Huskić, Adnan. (2022). "Reforma izbornog zakonodavstva: Svi neuspjesi bh. vlasti." *Mediacentar_online*, 4. 9. 2022. <https://media.ba/bs/magazin/reforma-izbornog-zakonodavstva-svi-neuspjesni-bh-vlasti>
- Huskić, Adnan. (2022a). "Izborni proces je ove godine još više izgubio na kredibilitetu." *Mediacentar_online*, 12. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/izborni-proces-je-ove-godine-jos-vise-izgubio-na-kredibilitetu>
- Huskić, Adnan. (2022b). "Reforma izbornog zakonodavstva: Svi neuspjesi bh. vlasti." *Mediacentar_online*, 4. 9. 2022. <https://media.ba/bs/agazine/reforma-izbornog-zakonodavstva-svi-neuspjesni-bh-vlasti>
- OHR. (2022). *Odluka kojom se donosi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o financiranju institucija Bosne i Hercegovine*. 7. 6. 2022, br. 04/22. <http://www.ohr.int/decision-enacting-the-law-on-amendments-to-the-law-on-financing-of-the-institutions-of-bosnia-and-herzegovina-3/>
- Payne, James L. (1991). "Elections and Government Spending." *Public Choice*, 70(1): 71-82.
- Persson, Torsten; Roland, Gerard; Tabellini, Guido. (2007). "Electoral Rules and Government Spending in Parliamentary Democracies." *Quarterly Journal of Political Science*, 2(2): 155-188.
- Radio Slobodna Evropa. (2022). "Visoki predstavnik nametnuo izmjene Izbornog zakona BiH bez političkih pitanja." *Radio Slobodna Evropa*, 27. 7. 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ohr-schmidt-izborni-zakon/31962082.html>
- Smailović, Edin. (2022). "Peti oktobar: Građanski prevrat koji se zapravo nikada nije dogodio." *Mediacentar_online*, 5. 10. 2022. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/10/5/peti-oktobar-gradjanski-prevrat-koji-se-zapravo-nikada-nije-dogodio>

TI BiH. (2022a). "TI BiH: Zloupotreba javnih resursa za izbornu kampanju i dalje dominantna, predstavljena i mapa predizbornih radova i potrošnje." *Transparency International*, 31. 8. 2022. <https://ti-bih.org/ti-bih-zloupotreba-javnih-resursa-za-izbornu-kampanju-i-dalje-dominantna-predstavljena-i-mapa-predizbornih-radova-i-potrosnje/>

TI BiH. (2022b). "Pred izbore iz budžeta podijeljeno 278 miliona KM biračima. Stranke na kampanju do sad potrošile 9,6 miliona KM." *Transparency International*, 29. 9. 2022. <https://ti-bih.org/pred-izbore-iz-budzeta-podijeljeno-278-miliona-km-biracima-stranke-na-kampanju-do-sad-potrosile-96-miliona-km/>

TI BiH. (2023). "Bosna i Hercegovina najgora u regionu po indeksu percepcije korupcije: BiH u potpunosti devastirana korupcijom – stanje se pogoršava." *Transparency International BiH*, 31. 1. 2023. <https://ti-bih.org/bosna-i-hercegovina-najgora-u-regionu-po-indeksu-percepcije-korupcije-bih-u-potpunosti-devastirana-korupcijom-stanje-se-pogorsava/>

Transparentno. (2022). "Stranke na izbornu kampanju potrošile 11,5 miliona KM. TI BiH zabilježio preko 2200 primjera zloupotrebe javnih resursa za kampanju." *Transparentno.ba*, 1. 11. 2022. <https://transparentno.ba/2022/11/01/stranke-na-izbornu-kampanju-potrosile-115-miliona-km-ti-bih-zabiljezio-preko-2200-primjera-zloupotrebe-javnih-resursa-za-kampanju/>

Vlada FBiH. (2022). "Dopuna Uredbe o pomoći stanovništvu: Jednokratna novčana naknada za nezaposlene." *Vlada FBiH*, 22. 9. 2022. <https://fbihvlada.gov.ba/bs/dopuna-uredbe-o-pomoci-stanovnistvu-jednokratna-novcana-naknada-za-nezaposlene>

Novinski članci

BN. (2022). "Dodikove ucjene i prijetnje: Ko ne glasa za SNSD neka vrati pare!" *BN*, 23. 9. 2022. <https://www.rtvbn.com/4032430/dodikove-ucjene-i-prijetnje-ko-ne-glasa-za-snsd-neka-vrati-pare>

Degirmendžić, S.; Dundić, D. (2022). "'Doiksavanje' i ostale prevare na izborima u BiH: Zašto je mali broj žena u vlasti?" *Fokus*, 17. 12. 2022. <https://www.fokus.ba/vijesti/bih/doiksavanje-i-ostale-prevare-na-izborima-u-bih-zasto-je-mali-broj-zena-u-vlasti/2457003/>

E. Ć. (2022). "Arnautović: Šmit je malo zakasnio s nametanjem izmjena Izbornog zakona." *Dnevni avaz*, 9. 8. 2022. <https://avaz.ba/vijesti/bih/763962/arnautovic-smit-je-malo-zakasnio-s-nametanjem-izmjena-izbornog-zakona>

Kovačević, Ljiljana. (2022). "Izborni dan na području RS: Krađe glasova, popunjeni listići, sukobi u biračkim odborima." *Žurnal*, 3. 10. 2022. <https://zurnal.info/clanak/krađe-glasova-popunjeni-listići-sukobi-u-biračkim-odborima/25368>

M. R. M. (2022). "Izborne manipulacije u BiH 'dovedene do savršenstva'." *Blic*, 3. 10. 2022. <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/izborne-manipulacije-u-bih-posebno-u-republici-srpskoj-dovedene-do-savršenstva/y9fe6en>

Oslobođenje. (2022). "Novalićeva poruka penzionerima: Treći put ove godine povećavamo najnižu penziju u Federaciji." *Oslobođenje*, 13. 10. 2022. <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/video-novaliceva-poruka-penzionerima-treci-put-ove-godine-povecavamo-najnizu-penziju-u-federaciji-800419>

Slobodna Bosna Nezavisni informativni portal. (2022). "Što su izbori bliže, lakše se do budžetskog novca stiže: Vlada RS mladima dijeli po 100, a djeci poginulih boraca po 1.000 KM." *Slobodna Bosna Nezavisni informativni portal*, 1. 9. 2022. <https://tinyurl.com/bevw8wrv>

Soldo, Vera. (2022). "Kako spriječiti izborne krađe u BiH?" *DW*, 11. 10. 2022. <https://www.dw.com/bs/mo%C5%BEe-li-elektronsko-glasanje-sprije%C4%8Diti-izborne-kra%C4%91e-u-bih/a-63401050>

Tomić, Slađan. (2022). "CIK: Izlaznost mala; Analitičari: Birački spisak prenapuhan, manje nas je!" *Buka*, 5. 10. 2022. <https://6yka.com/bih/cik-izlaznost-mala-analiticari-biracki-spisak-prenapuhan-manje-nas-je>

V. A. Z.; F. V. (2022). "Tanja Topić: Izborne prevare urušile su dio demokratije u BiH." *Radiosarajevo.ba*, 16. 10. 2022. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/lica/tanja-topic-izborne-prevare-urusile-su-dio-demokratije-u-bih/472017>

Poglavlje 3

POLITIČKI UTICAJ NA MEDIJE I UPOTREBA DRUŠTVENIH MREŽA ZA POLITIČKU PROMOCIJU

Marija Arnautović

3.1. UVOD

Mediji mogu oblikovati mišljenje i ponašanje javnosti i zbog toga su uvijek imali značajnu ulogu za politiku. Još od prvih štampanih novina, društvene elite su pokušavale da ih stave pod svoju kontrolu. Mediji informišu javnost, nameću teme o kojima će publika da misli, ali i daju okvir stvarnosti na način koji može da odgovara određenim političkim elitama. Samo dobro informisana javnost može donositi dobre informisane odluke, ali šta se dešava kada se javnost o politici i dešavanjima u zemlji informiše kroz medijsko izvještavanje koje je pod političkim uticajem?

Politički uticaj na medije u BiH je godinama prisutan. Nedostatak adekvatne regulacije, nepostojanje transparentnosti nad vlasništvom medija, finansijska nestabilnost, nedostatak profesionalnosti samo su neki od faktora koji dovode do toga da su mediji podložni političkim uticajima. Političko okruženje kojim posljednje tri decenije dominiraju narativi podjela, sukoba, stalnih blokada, nemogućnosti dogovora među različitim političkim akterima, ali i korupcije u medijskom prostoru, umjesto objektivnog, profesionalnog i uravnoteženog izvještavanja donijelo je jednostranost, svrstavanje, navijačko novinarstvo i često senzacionalizam.

Mediji u BiH često projektuju mišljenja određenih političkih skupina, najčešće onih na vlasti, zastupaju njihove interese, uspostavljaju narative podjela, kršeći profesionalne i etičke standarde. Političke dezinformacije prisutne su u medijima zbog političke propagande i/ili komercijalnog interesa, a pristrasno medijsko izvještavanje, kao što pokazuje i ova publikacija, i dalje je najveći problem u medijskom izvještavanju u BiH.

Na jak i dubok uticaj politike na rad medija u Bosni i Hercegovini utiče i složeno državno ustrojstvo utemeljeno Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine, kojim je država podijeljena na dva entiteta, Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku, svaki sa svojom vladom, ali i medijima. To je od kraja rata do danas dodatno usložnjavalo i polariziralo bosanskohercegovačko medijsko okruženje, u kojem je veliki broj javnih, ali i privatnih medija često povezan sa pojedinim političkim strankama i koji su,

umjesto profesionalne, preuzeli ulogu promotora etno-nacionalnih interesa koje zastupaju te političke grupacije. Sve ovo utiče i na polarizaciju publike, a istraživanja pokazuju da ona često prati i vjeruje onim medijima koji njihovu grupu predstavljaju u pozitivnom svjetlu i koji podržavaju njihove stavove i uvjerenja (Sokol 2022a).

3.2. MEDIJSKI SEKTOR U BOSNI I HERCEGOVINI U 2022.

Bosna i Hercegovina je u 2023. godinu ušla sa kandidatskim statusom za članstvo u Evropsku uniju, uprkos tome što, između ostalog, ništa nije učinjeno kako bi se unaprijedila sloboda izražavanja i medija te zaštita novinara/ki, što je jedan dio obuhvaćen u četrnaest prioriteta Evropske komisije postavljenih pred BiH 2019. godine (Sokol 2023). U posljednjem Izvještaju o napretku Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu naglašava se ozbiljna zabrinutost zbog političkog pritiska, zastrašivanja i prijetnji novinarima/kama, polarizovane političke klime, stalnih verbalnih napada i nacionalističke retorike koji su, kako se navodi, stvorili neprijateljsko okruženje za slobodu medija, ali i nedonošenja zakona o transparentnosti vlasništva nad medijima (Evropska komisija 2022).

Unatoč preporukama Evropske komisije i medijskih udruženja, novih zakonskih rješenja, prvenstveno zakona koji bi regulirao transparentnost medijskog vlasništva i finansiranja medija, i dalje nema, a još uvijek se čeka i na zakon o elektronskim medijima, koji je prema Sporazumu o stabilnosti i pridruživanju trebao biti usvojen 2016. godine (Zablocki 2018). Sprovođenje zakona o slobodi pristupa informacijama i dalje je neadekvatno, a nije usvojen najavljavani novi zakon o slobodi pristupa informacijama na razini institucija Bosne i Hercegovine, čiji je prednacrt objavljen sredinom 2021. godine. Iako je ovaj nacrt uveo obaveznu proaktivnu transparentnost institucijama, predstavnici i predstavnice civilnog društva kritikovali su ovaj prednacrt, između ostalog, zbog velikog broja izuzetaka.

Nasuprot dobrim zakonskim rješenjima koji bi doprinijeli otvorenijoj vlasti i boljoj zaštiti novinara/ki, tokom 2022. godine sve su bili jači glasovi za uvođenje represivnijih mjera koje bi riješile problem dezinformacija i "lažnih vijesti". Milorad Dodik, predsjednik Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), krajem oktobra zatražio je od Vlade tog entiteta da pripremi nove i izvrši izmjene postojećih zakona u oblasti sprečavanja širenja lažnih vijesti i govora mržnje, kao i uvođenje klevete u Krivični zakonik RS kao krivičnog djela, te proširenje krivičnih djela protiv ustavnog poretka (Sokol 2023). Uvođenje ovih zakonskih rješenja pravdalo se time da takvi zakonski okviri postoje u zemljama Evropske unije, zanemarujući da praksa Evropskog suda za ljudska prava nalaže da zatvorske kazne nikada nisu opravdane

u slučajevima klevete (Sokol 2023). Pored toga, i Ministarstvo pravde, Ministarstvo komunikacija i transporta i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice na nivou BiH rade na pripremi zakonskog rješenja za borbu protiv govora mržnje na internetu koji bi, ako bude usvojen na neadekvatan način, mogao uticati na slobodu izražavanja na internetu.

Udruženje BH novinari je tokom 2022. registrovalo više od 30 fizičkih i verbalnih prijetnji i napada na novinare/ke i medijske kuće (Radević 2022). Jedan od primjera tokom 2022. koji ilustruje odnos osoba na poziciji moći prema medijskim radnicima jeste i nasrtaj Zorana Čegara, suspendovanog načelnika Sektora uniformisane policije Federalne uprave policije (FUP), na novinarku Centra za istraživačko novinarstvo, koja je tražila komentar nakon završenog ročišta na Općinskom sudu u Dubrovniku na kojem mu se sudi za krivično djelo prevare. Čegar je novinarku CIN-a pitao zašto ne piše da je bio ratni heroj, a zatim je rekao da će joj "grkljan iščupat" (CIN 2022). Brojni novinari/ke su prošle godine bili/e meta huškačkih objava na Facebook profilu Jasmina Mulahusića, protiv kojeg Tužilaštvo BiH duže od godinu vodi istragu zbog sumnje da je počinio krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti (Fukelj 2022a).

Veliki broj ovih slučajeva napada na novinare/ke ostaje neprocesuiran uprkos preporukama Evropske komisije da se osigura odgovarajuće sudsko procesuiranje predmeta prijetnji i upotrebe nasilja nad novinarima/kama i medijskim radnicima/ama. Tokom 2022. godine uspostavljena je kontakt osoba za novinare/ke u Tužilaštvu Kantona Sarajevo, što je prvi konkretniji korak ka efikasnijoj zaštiti i procesuiranju napada i prijetnji nad novinarima/kama u Kantonu Sarajevo. Sredinom 2022. godine zabilježeno je i usvajanje inicijative u Predstavničkom domu u Parlamentarnoj skupštini BiH kojom se traži da se napad na novinare/ke tretira kao posebno krivično djelo, ali takva inicijativa još nije došla na dnevni red Vijeća ministara BiH (Fukelj 2022b). Istraživanja pokazuju da novinarski posao ostaje i dalje slabo plaćen i cijenjen, te sve veći broj novinara/ki odlučuje da posao potraži u nekom od drugih sektora.

3.3. FINANSIRANJE MEDIJA I POLITIČKI UTICAJI

Miješanje političkih elita u uređivačku politiku medija najčešće se dešava kroz obrasce finansiranja medija i medijsko vlasništvo. Medijski sektor u BiH karakteriše veliki broj medija na skromnom tržištu te se mediji, da bi opstali, često oslanjaju na novac iz javnog budžeta. Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije BiH, u zemlji djeluje 107 TV-stanica, 150 radiostanica, 12 pružalaca audiovizuelnih medijskih usluga na zahtjev te 3 javna RTV servisa. Iako ne postoji zvanični registar online medija, jedno

istraživanje je evidentiralo 614 informativnih portala, od kojih 44 posto nema impresum (Osmančević 2021). Veliki broj emitera je javan – njihovi osnivači su općinske, gradske, entitetske i kantonalne vlasti koje ih i u najvećem procentu finansiraju kroz subvencije ili grantove. Tu spadaju tri javna emitera, dvije novinske agencije i 81 radijska i televizijska stanica.

Prema procjenama marketinških agencija, ukupna vrijednost tržišta oglašavanja (neto ulaganje) u BiH za 2022. iznosi 40 miliona eura, uključujući oglašavanje na televiziji, radiju, štampi, ali i bilbordima. Mediji se za svoj dio marketinškog kolača moraju boriti sa regionalnim televizijskim stanicama, ali sve više i sa pretraživačima, društvenim mrežama i influenserima/kama, gdje je oglašivački prostor znatno jeftiniji. Da bi opstali, medijima treba novac iz javnih budžeta, koji se često netransparentno i arbitrarno izdvaja na svim nivoima vlasti na osnovu subvencija, grantova, ali i komercijalnih ugovora (Sokol 2017). Istraživanje rađeno 2017. procijenilo je da se izdvajanje za medije iz javnih budžeta kreće od 30 pa čak do 100 miliona BAM (Sokol 2017). Vlasti na lokalnom nivou sklapaju i ugovore sa medijima za praćenje rada načelnika/ca i gradonačelnika/ca koje je često propagandističko i u kojem izostaje kritičko izvještavanje (Hodžić i Sokol 2018).

Pored toga, javna preduzeća, koja izdvajaju sredstva za reklame, u vezi su sa političkim elitama, te mediji o njima ne izvještavaju kritički. Kako je istraživanje UN-a u BiH o sigurnosti novinara/ki pokazalo, novinari/ke pribjegavaju samocenzuri jer ne mogu izvještavati o zloupotrebama kompanija i preduzeća koji se reklamiraju u njihovom mediju (UN 2022).

Politički i finansijski pritisci na medije bili su i najveći problem u medijskom sektoru i tokom 2022. Opći izbori 2022. su pokazali da je veliki broj medija u zemlji i dalje samo produžena ruka političkih partija i da služe u političke svrhe. Rezultati istraživanja u ovoj publikaciji pokazuju da su najučestaliji štetni sadržaji pristrasni i propagandni medijski izvještaji mainstream medija i anonimnih portala. Mediji su propagirali svoje kandidate i kandidatkinje, diskreditirali druge, te forsirali one verzije događaja i prošlosti koji odgovaraju njihovim etničkim, ideološkim i političkim obrascima.

Pristrasnost je, naprimjer, bila očigledna u medijskom izvještavanju o godišnjici Oluje, koja se u medijima u Republici Srpskoj (RS) označava kao ratni zločin, a u medijima na hrvatskom jeziku u Federaciji BiH kao pobjeda. Ona je bila evidentna i u medijskom izvještavanju o izborima, izbornim rezultatima i protestima – za pojedine medije u RS izborni rezultati bili su krađa izbora vladajuće partije, a za druge zaslužena pobjeda koja nije odgovarala strancima/kinjama koji imaju tajne agende u ovoj zemlji (Sokol 2023).

Uticaj politike na medije vidljiv je i u slučaju Regulatorne agencije za komunikacije. Otkako je Draško Milinović, bivši direktor RTRS-a, došao na čelo RAK-a, RTRS-u, mediju koji je do tada imao najviše kazni, nije izrečena nijedna kazna, uprkos tome što se i površnim praćenjem rada ovog javnog emitera može utvrditi kršenje pravila Kodeksa o pružanju audio-vizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija, naročito dijela o pravičnom i nepristrasnom izvještavanju (Bubonjić 2022). U oktobru 2022. Milinović je najavio će se FACE TV-u uvesti rigorozne mjere jer je, kako je tvrdio, vlasnik i urednik te televizije Senad Hadžifejzović jednom od sagovornika u emisiji postavio pitanje treba li “ubiti” Milorada Dodika. Milinović je pokretanje skraćenog postupka i uvođenje rigoroznih mjera protiv FACE TV-a najavio u intervjuu za agenciju SRNA krajem oktobra prošle godine. Zauzeo je stav bez prethodnog utvrđivanja činjenica (Fukelj 2022c). RAK je u decembru obustavio istragu jer se na osnovu stručnog mišljenja i vještačenja Agencije za forenzička ispitivanja i vještačenja BiH navodno nije mogla utvrditi izgovorena riječ. Ovakva istraživanja utiču na percepcije građana/ki o medijima, koje oni/e u velikoj mjeri smatraju pristrasnim i pod političkim uticajem, ali često i prate one koji odgovaraju njihovim ideološkim obrascima (Sokol 2022a).

3.4. PREDIZBORNA KAMPANJA - MEDIJI U SLUŽBI POLITIKE

O kampanjama političkih partija i pojedinaca/ki tokom 2022. uglavnom se izvještavalo pristrasno, bez konteksta i dodatnih izvora. Informacije koje su se plasirale tokom predizborne kampanje, kao što je i ovo istraživanje pokazalo, uglavnom su bile zasnovane na izjavama predstavnika/ca političkih partija, u najvećem broju onih koji su na vlasti u određenom dijelu države, kroz što je očigledna i podijeljenost medija prije svega po entitetskoj liniji te nedostatak uredničke nezavisnosti, integriteta, profesionalizma i nedosljedno poštovanje zakonskih propisa.

Favoriziranje određenih političkih skupina ili pojedinaca/ki u medijskim izvještajima tokom kampanje za Opće izbore 2022. godine jasno je pokazalo naklonjenost medija vlasti ili opoziciji, što je bilo naročito vidljivo u medijima u Republici Srpskoj, u kojoj je javni emiter Radio-televizija Republike Srpske izvještavanje temeljila na praćenju predstavnika entitetske Vlade predvođene Savezom nezavisnih socijaldemokrata na čijem je čelu Milorad Dodik i BN televizije, čiji su sagovornici uglavnom bili predstavnici opozicije. Dok je RTRS o poziciji izvještavala isključivo pozitivno, a opozicija je kritikovana, program BN se s druge strane može opisati kao slika u ogledalu u odnosu na RTRS.

U Federaciji Bosne i Hercegovine slika je složenija, a politički uticaj na medije na prvi pogled umjereniji i prikriiveniji. Ipak, u dijelu medija može se prepoznati politički uticaj ili naklonjenost nekoj od političkih struja. Politički uticaj najvidljiviji je u analizi izvještavanja internetskih portala Stav i Faktor koji su bili posvećeni aktivnostima Stranke demokratske akcije (SDA) i kritikovanju opozicije, a najčešća su meta bili nekadašnji članovi/ce SDA. S druge strane, prije dvije godine osnovana Radiotelevizija Herceg Bosna programom je isključivo okrenuta izvještavanju o političkim partijama sa hrvatskim predznakom, kao i najveći broj internetskih portala čije je sjedište u Hercegovini. Veći broj portala koji se opisuju kao oni namijenjeni Hrvatima/cama u BiH, poput Poskok.info, diskreditovali su Željka Komšića (DIF) za člana Predsjedništva BiH.

Jasno je da su političke opcije zauzele dio medijskog prostora fokusirane prije svega na tri etnički podijeljene javnosti za čije su se glasove na Općim izborima i borile. Odnos onih na vlasti pokazuje i neučestvovanje u TV-debatama koje je tokom izborne kampanje organizovao državni javni emiter BHRT. Tako je, od ukupno deset kandidata/kinja u utrci za člana/icu Predsjedništva BiH, samo jedan kandidat prihvatio poziv BHRT da sudjeluje u predizbornom TV-sučeljavanju. Udruženje BH novinari ocijenilo je da odbijanje kandidata/kinja političkih partija da sudjeluju u debatama na javnim RTV servisima predstavlja čin neodgovornosti i bahatosti prema biračima/cama i cjelokupnoj javnosti u Bosni i Hercegovini (BH novinari 2022).

Medijski prostor dodatno je podijelila, a vidljivost političkog uticaja pojačala ekspanzija anonimnih portala koji se pojavljuju u vrijeme izbornih kampanja, a čija je svrha širenje dezinformacija i drugog problematičnog sadržaja s ciljem diskreditiranja političkih protivnika/ca. Bilo je slučajeva u kojim sadržaj sa nekog anonimnog portala ili tabloida preuzme mainstream medij, čime se taj sadržaj legitimira (Bubonjić 2022).

3.5. REGULACIJA I SAMOREGULACIJA

Izveštavanje medija o aktivnostima političkih subjekata tokom izborne kampanje propisano je Poglavljem 16 Mediji u izornoj kampanji Izbornog zakona Bosne i Hercegovine¹⁰ i Pravilnikom o medijskom predstavljanju političkih subjekata u periodu od dana raspisivanja do dana održavanja

10 Zakon je dostupan na: https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Tehnicki_precisceni_tekst/Tehnicki_precisceni_tekst_IZ_BiH_11_2022-bos.pdf

izbora.¹¹ Ovi propisi, koji uključuju političke stranke, koalicije i nezavisne kandidate/kinje kao direktne učesnike/ce u izornoj kampanji, ali i medije, govore da su politički subjekti u obavezi da poštuju i njeguju slobodu medija, kao što su i mediji odgovorni da podrže demokratske procese kroz pravično i nepristrasno izvještavanje tokom izbornog perioda.

Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini Christian Schmidt nametnuo je 27. jula 2022. takozvane tehničke izmjene Izbornog zakona BiH, koje se dijelom odnose i na medije i društvene mreže tokom predizborne kampanje. Tim izmjenama koje se tiču “integriteta izbornog procesa” reguliše se korištenje elektronskih, printanih i online medija, kao i društvenih mreža u predizornoj kampanji. Definiše se šta je govor mržnje, kao i zloupotreba javnih fondova i resursa, a za kršenje Zakona propisane su novčane kazne u iznosu do 30.000 maraka, čime su u odnosu na prethodne utrostručene. Nema jasnih pokazatelja da su ove izmjene Izbornog zakona promijenile način izvještavanja većine bosanskohercegovačkih medija u odnosu na prethodne kampanje, niti da su dosadašnja zakonska rješenja uticala na smanjenje političkog uticaja na medije.

Izmjene Izbornog zakona¹² koje se odnose na način konstituisanja dijela vlasti Visoki predstavnik je nametnuo tokom izborne noći 2. oktobra, nekoliko sati prije objavljivanja prvih rezultata izbora. Ta je odluka dodatno zakomplikovala način izvještavanja, dovela do nejasnoća i nepreciznosti (Arnautović 2022), a mediji su opet bili oslonjeni na informacije koje su dobijali od predstavnika/ca političkih stranaka.

Poglavljem 16 Mediji u izornoj kampanji Izbornog zakona Bosne i Hercegovine Regulatornoj agenciji za komunikacije dodijeljena je nadležnost za postupanje u svim slučajevima u kojima se elektronski mediji ne budu pridržavali odredbi ovog poglavlja, kao i odredbi izbornog Pravilnika. Agencija je zadužena da u periodu od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora, pored važećih regulatornih pravila i propisa, prati medijsko pokrivanje aktivnosti političkih subjekata te osigura poštivanje relevantnih izbornih pravila i propisa.

Postavlja se pitanje kako će regulatorno tijelo zaduženo za emitere objektivno procjenjivati njihov rad ako je i samo pod političkim uticajem. Regulatorni i samoregulatorni sistem za medije postoji, no činjenica je da

11 Pravilnik je dostupan na: https://www.izbori.ba/Documents/Opci-Izbori-2010/Mediji/Pravilnik_o_medijskom_predstavljanju-HRV.pdf

12 Izmjene su dostupne na: <http://www.ohr.int/decision-enacting-the-law-on-amendments-to-the-election-law-of-bosnia-and-herzegovina-9/>

Regulatorna agencija za komunikacije, iako može izreći novčane kazne i opomene elektronskim medijima, uglavnom postupajući po prijavama građana/ki i ne provodi redovan nadzor. Vijeće za štampu i online medije Bosne i Hercegovine samoreguliše rad internetskih i štampanih medija, ali je njegovo djelovanje ograničeno na posredovanje i neobavezujuće odluke o medijskim sadržajima koji krše standarde Kodeksa za štampu i online medije BiH. Učinak samoregulatornog sistema naročito je ograničen kada je riječ o anonimnim portalima (Sokol i Čalović 2022).

3.6. DRUŠTVENE MREŽE - NOVI PROSTOR ZA POLITIČKE BITKE

Sistem informisanja u Bosni i Hercegovini znatno se promijenio posljednju deceniju, a penetracija interneta u 2022. prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije iznosila je 95 posto. Televizija je i dalje najznačajniji izvor informacija za generalnu publiku, ali online mediji i društvene mreže su najvažniji izvor za mlađe generacije (Sokol 2022a). Važnost društvenih medija prepoznale su i političke partije pa je veliki dio izborne kampanje u 2022. godini, u potrazi za eventualnim novim mlađim biračima/cama, prešao na te komunikacijske platforme.

Broj korisnika/ca društvenih mreža je u stalnom porastu. Facebook je najpopularnija platforma društvenih mreža, nakon čega slijede Instagram i Youtube (Sokol i Čalović 2022). U ekspanziji je i društvena mreža TikTok, a na platformi Twitter, iako najmanje popularnoj u Bosni i Hercegovini, tokom predizborne kampanje za Opće izbore 2022. godine bilo je moguće pratiti profile na kojima je organizovano pružana podrška nekoj od političkih opcija, često praćena uvredama, govorom mržnje i diskreditacijom političkih protivnika/ca. Takve pojave još su očiglednije bile na društvenoj mreži Facebook koja u BiH ima i najveći broj korisnika/ca.

Veliki broj političkih stranaka i njihovih predstavnika/ca također koristi profile na društvenim mrežama. U poređenju sa političarima/kama iz susjednih zemalja, politički marketing bosanskohercegovačkih političara/ki na društvenim medijima je nerazvijen, nekreativan i neinventivan, i u mnogome kaska za modernim tehnologijama, pa se oslanjaju na profile koji podržavaju određene političke grupacije tako što pozitivno komentarišu članke koji tematiziraju samo jednu stranku ili kandidata/kinju, a ostavljaju negativne komentare na člancima koji se tiču drugih stranaka ili kandidata/kinja.

Pored naloga i profila na društvenim mrežama, političke partije koriste i stranačke botove, ili "trove", odnosno lažne profile za komunikaciju sa

korisnicima/ama društvenih mreža. Iako riječ bot označava automatizovani nalog, kada govorimo o političkim partijama u Bosni i Hercegovini, ne podrazumijevamo softvere, već osobe koje kreiraju lažne profile i stranice, putem kojih organizovano zavaravaju javno mnijenje.

Analiza Radija Slobodna Evropa (Kešmer i dr. 2022) otkrila je da su pred Opće izbore 2022. godine stranački botovi djelovali tako da jedna osoba napravi barem 20 anonimnih profila na Facebooku i minimalno desetak Twitter naloga, ali i računa na drugim mrežama. S ovih profila dijele i hvale sadržaje svojih stranaka i kandidata/kinja, a kritikuju i vrijeđaju političke protivnike/ce, druge stranke i kandidate/kinje.

Anonimnost im daje slobodu da šire dezinformacije, klevete i uvrede bez straha od tužbe. Radio Slobodna Evropa zabilježio je djelovanje više takvih profila, koji najčešće komentarišu ili dijele sadržaje Saveza nezavisnih socijaldemokrata i Stranke demokratske akcije.

Da su političkim partijama u Bosni i Hercegovini društvene mreže sve važnije pokazuju i podaci o novcu koji je uložen u promociju na društvenoj mreži Facebook. Tokom mjesec dana predizborne kampanje 2022. Savez nezavisnih socijaldemokrata je za političku promociju na Facebooku platio više od 64.000 maraka. Kada se tome dodaju pojedinačna oglašavanja na stranicama kandidata/kinja i općinskih odbora ove stranke, potrošili su oko 80.000 maraka. Za taj novac je Facebook omogućio da političke poruke SNSD-a na ovoj društvenoj mreži budu pregledane oko 18,8 miliona puta. Naša stranka u političko oglašavanje uložila je 20.892 marke, Ujedinjena Srpska 13.150, Socijaldemokratska partija BiH 11.927, Hrvatska demokratska zajednica 9.507, Narod i pravda 4.741 i Stranka demokratske akcije 2.711 konvertibilnih maraka (Zatega i Sijamija 2022). Tokom predizborne kampanje poruke tri političke partije – Saveza nezavisnih socijaldemokrata, Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice – pregledane su više od 26 miliona puta. Plaćena politička promocija nije dozvoljena prije početka zvanične izborne kampanje, ali su je političke partije koristile te plaćale promocije. Ovakvi podaci upućuju na to koliko internet postaje glavno sredstvo za promociju i diskreditaciju i da su potrebna dodatna istraživanja, ali i bolji mehanizmi (samo)regulacije.

3.7. UMJESTO ZAKLJUČKA

Posljedica neuravnoteženog i jednostranog izvještavanja tokom predizbornih kampanja je neinformisana javnost koja nije spremna da donosi odluke o tome ko će ih na najbolji način predstavljati naredne četiri godine. Upravo je najvažniji zadatak medija tokom izbornih procesa da omogućie učešće

javnosti, uče glasače/ice kako da praktikuju svoja prava, ali i da osiguraju platformu političkim predstavnicima/ama da prenesu izborne poruke.

Slobodna, kritička, politički pismena javnost je nemoguća bez profesionalnih, objektivnih i medija koji imaju autonomne uređivačke politike. Od bosanskohercegovačkih medija, podijeljenih po etno-nacionalnoj liniji, različitim po pristupu i odabiru tema, jednostranim i pristrasnim u prenošenju političkih stavova, bez kritike okrenutih prema vladajućim elitama iz svojih etničkih grupa, teško je očekivati da se odupru političkom pritisku.

Mediji bi morali biti društveni korektiv, prvi u redu za kritiku i kontrolu vlasti u odbrani javnog interesa. Koliko mogu biti sredstvo demokratizacije i instrument kojim se oblikuje politički pismeno javno mnijenje, toliko mogu biti i sredstvo propagande i manipulacije koje stvara ovisno društvo sklono podjelama, govoru mržnje i sukobima.

Ekonomsko osnaživanje medija, dobre zakonske regulative, o politici neovisni regulatori korak su ka ostvarivanju ciljeva koji teže nepristrasnom, objektivnom i profesionalnom novinarstvu bez upliva politike. Samo takvo novinarstvo može biti značajan korektiv svakog društva, naročito tranzicionih postkonfliktnih društava poput bosanskohercegovačkog, u kojem bi profesionalni novinarski standardi trebali odigrati nemjerljivu ulogu.

LITERATURA

Arnautović, Marija. (2022). "Praćenje Opštih izbora 2022 – najveći izazovi za medije." *Mediacentar_online*, 6. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/pracenje-opstih-izbora-2022-najveci-izazovi-za-medije>

BH novinari. (2022). "BH novinari: Odbijanje političara da sudjeluju u TV debatama predstavlja nepoštivanje građana". BH novinari, 12.9. 2022. <https://bhnovinari.ba/bs/2022/09/12/bh-novinari-odbijanje-politicara-da-sudjeluju-u-tv-debatama-predstavlja-nepostivanje-gradjana/>

Bubonjić, Mladen. (2022). "Otkako je bivši direktor RTRS-a na poziciji RAK, nema objavljenih kazni za RTRS." *Mediacentar_online*, 24. 2. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/otkako-je-bivsi-direktor-rtrs-na-mjestu-direktora-rak-nema-objavljenih-kazni-za>

Centralna izborna komisija. (2010). *Pravilnik o medijskom predstavljanju političkih subjekata u razdoblju od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora*. Sarajevo: Centralna izborna komisija. https://www.izbori.ba/Documents/Opci-Izbori-2010/Mediji/Pravilnik_o_medijskom_predstavljanju-HRV.pdf

CIN. (2022). "U Dubrovniku počelo suđenje Zoranu Čegar." *CIN*, 26. 10. 2022. <https://cin.ba/u-dubrovniku-pocelo-sudenje-zoranu-cegaru/>

Evropska komisija. (2022). *Izveštaj Evropske komisije o napretku Bosne i Hercegovine za 2022*. Brisel: Evropska komisija. https://europa.ba/wp-content/uploads/2022/10/izvjestaj-o-bosni-i-hercegovini-za-2022-godinu_1666693844.pdf

Fukelj, Selma. (2022a). "Jasmin Mulahusić ne prestaje huškati protiv bh. novinara." *Mediacentar_online*, 21. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/jasmin-mulahusic-ne-prestaje-huskati-protiv-bh-novinara>

Fukelj, Selma. (2022b). "Prijedlog oštrijih sankcija za napade na novinare/ke." *Mediacentar_online*, 10. 7. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/prijedlog-ostrijih-sankcija-za-napade-na-novinareke>

Fukelj, Selma. (2022c). "Slučaj Hadžifejzović: Prijetnje rigoroznim sankcijama iz RAK-a." *Mediacentar_online*, 1. 11. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/slucaj-hadzifejzovic-prijetnje-rigoroznim-sankcijama-iz-rak>

Hodžić, Sanela; Sokol, Anida. (2018). *Oglašavanje i drugi komercijalni odnosi između javnog sektora i medija: Smjernice za javne organe u BiH*. Sarajevo: Mediacentar. https://media.ba/sites/default/files/izvjestaj_o_oglasavanju_mediacentar_sarajevo.pdf

Izborni zakon Bosne i Hercegovine: (tehnički prečišćeni tekst). https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Tehnicky_precisceni_tekst/Tehnicky_precisceni_tekst_IZ_BiH_11_2022-bos.pdf

Kešmer, Meliha; Zatega, Ermin; Sijamija, Mahir; Milojević, Milorad. [2022]. "Stranački internet vojnici: Botovi i trolovi u predizbornoj kampanji u BiH." *Radio Slobodna Evropa*. <https://www.slobodnaevropa.org/a/izbori-bih-kampanja-botovi-trolovi-facebook/32052814.html>

Mediacentar_online (2022). "BH novinari: Odbijanje političara da sudjeluju u TV debatama je nepoštovanje građana." *Mediacentar_online*, 13. 9. 2022. <https://media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/bh-novinari-odbijanje-politicara-da-sudjeluju-u-tv-debatama-je>

Osmančević, Enes. (2022). *Mapiranje medijskih web portala u BiH*. Sarajevo: CPCD. https://civilnodrustvo.ba/wp-content/uploads/2021/06/Istrazivanje_Mapiranje-medijskih-web-portala-u-BiH-1_compressed.pdf

Radević, Maja. (2022). "Uvodnik. Evidencija napada važan korak ka efikasnijoj zaštiti novinara/ki." *E-novinar*, 8(80): 1-2. <https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2022/12/BILTEN-80-BH-novinari.pdf>

Sokol, Anida. (2022b). "Dodikovi prijedlozi zakona: Ko pisne, u zatvor!" *Mediacentar_online*, 8. 11. 2022. <https://media.ba/bs/mediametar/dodikovi-prijedlozi-zakona-ko-pisne-u-zatvor>

Sokol, Anida. (2023). "Još jedna godina propagande i političkih pritisaka." *Mediacentar_online*, 9. 1. 2023. <https://media.ba/bs/mediametar/jos-jedna-godina-politickih-pritisaka-i-propagande>

Sokol, Anida. (2022a). *Polarizovano povjerenje javnosti u medije i društvene mreže*. Sarajevo: Mediacentar; Ljubljana: Mirovni institut; Tirana: SEENPM. https://seenpm.org/wp-content/uploads/2021/06/resilience-research-publication-3-bih-bhs_0.pdf

Sokol, Anida. (2017). *Politički pritisci i finansijska nezavisnost*. Sarajevo: Mediacentar. https://www.media.ba/sites/default/files/mc_obrasci_finansiranja_medija_-_final_0.pdf

Sokol, Anida; Čalović, Maja. (2022). *Regulacija štetnog sadržaja na internetu: Između slobode izražavanja i štete po demokratiju*. Sarajevo: Mediacentar. https://media.ba/sites/default/files/bos_regulacija_stetnog_sadrzaja_na_internetu_-_web_pages.pdf

Tomić, Slađan. (2022). "Političke partije svjesno krše zabranu plaćenog oglašavanja." *Mediacentar_online*, 26. 8. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/kampanja-prije-kampanje-politicke-partije-svjesno-krse-zabranu-placenog>

UN. (2022). *Sigurnost novinara i pristup informacijama u BiH*. Sarajevo: UN. <https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2022-09/Report%20-%20Safety%20of%20journalists%20and%20access%20to%20information%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina%20-BHS.pdf>

Ured Visokog predstavnika. (2022). *Odluka kojom se donosi Zakon o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine*. 2. 10, br. 07/22. <http://www.ohr.int/decision-enacting-the-law-on-amendments-to-the-election-law-of-bosnia-and-herzegovina-9/>

Zablocki, Tamara. (2018). "Dugo čekanje na Zakon o elektronskim komunikacijama i elektronskim medijima." *Mediacentar_online*, 13. 12. 2018. <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/dugo-cekanje-na-zakon-o-elektronskim-komunikacijama-i-elektronskim-medijima>

Zatega, Emir; Sijamija, Mahir. (2022). "Skoro pola miliona maraka za predizborne klikove i lajkove." *Radio Slobodna Evropa*, 17. 10. 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/kampanja-izbori-oglasi-bih-sda-snsd/32074059.html>

Poglavlje 4

OD IZDAJNICA DO MARIONETA POLITIČKIH VOĐA: ŠTETNI NARATIVI O KANDIDATKINJAMA

Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak i Selma Zulić Šiljak

4.1. UVOD

Ovo poglavlje daje prikaz mapiranih štetnih narativa mainstream medijskih sadržaja na internetu te sadržaja koji su plasirani putem anonimnih portala i društvenih mreža o kandidatkinjama na Općim izborima 2022,¹³ mjesec dana prije početka zvanične predizborne kampanje, tokom i mjesec dana nakon kampanje. Kako analiza pokazuje, medijsko izvještavanje bilo je snažno rodno obilježeno i potencijalno je moglo uticati na rezultate koje su kandidatkinje ostvarile na izborima 2022. godine. Rodna obilježenost u ovom kontekstu podrazumijeva medijsku praksu u kojoj kandidatkinje i kandidati, nezavisno od toga iz koje političke stranke dolaze, nemaju jednak tretman u prikazivanju njihovih dotadašnjih zasluga i rezultata. Ovo nije iznenađujuće kada se zna da se rodni stereotipi temelje na različitim očekivanjima biračkog tijela / društva od žena i muškaraca u politici. Ovakav odnos medija prema kandidatkinjama korespondira i sa tvrdnjom sociološkinje Nire Yuval-Davis (1997) da je pripadnost žena nacionalnim i političkim kolektivitetima dvojake prirode, jer su žene, kao i muškarci, članice određenog kolektiviteta, ali da uvijek postoje specifična pravila koja se odnose samo na njih, jer su žene. Analiza sadržaja koji je plasiran putem informacijskih i komunikacijskih sistema u BiH pokazuje da je ova tvrdnja bitna u razmatranjima implikacija različitih načina na koje su kandidatkinje o kojima je riječ u ovoj analizi bile tretirane u medijima i na društvenim mrežama.

Način na koji se rodni stereotipi angažuju u procesu izbornih kampanja, te generalno u strategijama dezinformacija, problematizira sve veći broj istraživanja širom svijeta sa namjerom da omoguće informisanu pripremu

13 Praćeni su sadržaji u kojima se pojavljuju Željka Cvijanović iz Saveza nezavisnih demokrata (SNSD) i Borjana Krišto iz Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), kandidatkinje za izbor u tročlano Predsjedništvo BiH, te Jelena Trivić, kandidatkinja Partije demokratskog progresa (PDP) za mjesto predsjednice Republike Srpske. Posmatrane su i objave o kandidatkinjama za mjesto zastupnica u Parlamentarnoj skupštini BiH Sabini Ćudić iz Naše stranke (NS) i Sanji Vulić iz SNSD, te Antoniji Banožić iz HDZ 1990, koja se kandidovala za mjesto u parlamentu Federacije BiH. Sebija Izetbegović iz Stranke demokratske akcije (SDA), Benjamina Karić iz Socijaldemokratske partije (SDP), Miomirka Melank iz NS bile su kandidatkinje za Skupštinu Kantona Sarajevo, dok je Amra Babić iz Naroda i pravde (NiP) kandidatkinja za Skupštinu u Zeničko-dobojskom kantonu.

odgovora na ove štetne pojave. Rodne dezinformacije, prema grupi stručnjaka/kinja Konzorcija za izbore i političke procese (CEPPS) koji su izradili Vodič za praćenje dezinformacija na osnovu rodni uloga, predstavljaju sadržaj koji je ili netačan ili sputavajući ili štetni sadržaj, zasnovan na iskorištavanju rodni nejednakosti, a koristi rodne stereotipe i rodne uloge i cilja individue i/ili grupe koji su im podložni. Važne dimenzije u analizi rodni dezinformacija uključuju one koji proizvode i šire problematični sadržaj (izvori): na koji način i kako se pojačava ovakav sadržaj; ko ima pristup tehnologijama i digitalnom prostoru (način prenošenja); ko je publika koja čita ovakav problematični sadržaj (interpretacija) te kako kreiranje, širenje i konzumiranje problematičnog sadržaja utiče na zajednicu i društvo u cjelini (rizik) (CEPPS s. a.). Ovakvi narativi, kako pokazuju i globalna istraživanja o pojavi rodni dezinformacija, nastoje da potcijene ravnopravnu ulogu žene u politici, što u konačnici i dugoročno nanosi štetu demokratskom društvenom razvoju. Oni imaju tri cilja, a to su da utiču na manji broj žena u politici, utiču na stavove i mišljenja o učešću žena u političkom životu i posebno da utiču na stranačke politike o odabiru žene i političke ishode.

Analiziranje štetni narativa kroz rodnu prizmu omogućava prepoznavanje odnosa moći, nejednakosti i potencijalni načina kako se rodne uloge mogu transformirati. Razumijevanje na koji način su rod i rodne uloge uključeni i upotrijebljeni te na koji način donose štetu izbornim procesima u BiH, od ključnog je značaja za pripremu, kreiranje i primjenu programa koji bi mogao balansirati i suprotstaviti se njihovom uticaju. Važno je i naglasiti da se ova analiza štetni narativa ne bavi politikama koje političarke vode, čije interese zastupaju i da li njihove politike donose dostojanstvo svakoj ženi i svakom muškarcu, nego mapiranjem i analiziranjem upotrebe rodni stereotipa o kandidatkinjama prije, tokom i nakon Općih izbora 2022.

4.2. KONTEKST

Iako žene u Bosni i Hercegovini čine 51% ukupnog stanovništva, one su i dalje podzastupljene na svim nivoima političkog i javnog života. Za učešće na Općim izborima 2022. godine Centralnoj izornoj komisiji BiH prijavljeno je 108 politički subjekata (91 politička stranka i 17 nezavisni kandidata/kinja) (Pod lupom s. a.). Procenat žena na kandidatskim listama na Općim izborima 2022. bio je i malo viši od zakonskog minimuma – 42%, ali kao u slučaju sa lokalnim izborima, uspjeh žena na Općim izborima mnogo je niži od njihove zastupljenosti na kandidatskim listama. Na Općim izborima zabilježen je pad u procentu izabranih žena u Zastupnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (poređenja radi, 2018. god. ih je bilo 21,4%, a 2022. samo 16,66%). Na entitetskom nivou bilježi se

veoma malo povećanje zastupljenosti žena, tako da u Zastupničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine zastupljenost iznosi 26,53%, a u Narodnoj skupštini Republike Srpske 18% je izabranih žena. U kantonalnim skupštinama došlo je do malog smanjenja postotka izabranih žena (sa 31% na 30%).¹⁴

U Zaključnim zapažanjima u Šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine, Komitet za uklanjanje svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) iz ciklusa u ciklus izražava zabrinutost zbog podzastupljenosti žena u parlamentima i vladama, nedovoljnog učešća žena iz ugroženih grupa, uključujući Romkinje, nedovoljnog pristupa žena političkom i javnom životu, nedostatka obuke o političkom vodstvu, pregovaračkim i predizbornim vještinama za kandidatkinje (Committee on the Elimination of Discrimination against Women 2019). Dugo se postavlja pitanje šta dovodi do ovako slabih rezultata žena na izborima, a neki od odgovora leže u rodnim stereotipima, stavovima javnosti, ali i medijskom izvještavanju o kandidatkinjama. Percepcija javnosti u BiH je takva da je skoro trećina (29%) ispitanika/ca u USAID Measure anketi iz 2021. smatrala da su muškarci bolji političari od žena, dok je godinu dana ranije 34% ispitanih osoba reklo da su muškarci bolji političari od žena (American Institutes for Research 2022). Bitno je također naglasiti da su takvi stavovi primjetni i kod muških (40%) i kod ženskih sagovornika/ca (20%). USAID-ova anketa o rodnim razlikama u razvoju prioriteta u kontekstu Lokalnih izbora 2016. pokazala je da svaki drugi ispitanik i svaka treća ispitanica koja je glasala smatra da "su muškarci bolje političke vođe i da ih treba birati prije nego žene" (Kadribašić i dr. 2020, 49).

Ovakvi rezultati su u direktnoj vezi sa sveprisutnim rodnim stereotipima u bh. društvu, odnosno uvjerenjima o psihološkim osobinama, karakteristikama i aktivnostima koje su prilične i prikladne za muškarce ili žene. Ova vrsta stereotipa dovodi do toga da društvo očekuje različite uloge muškaraca i žena u javnoj i privatnoj sferi života. "Vjerovanja, stavovi i rodne norme imaju tradicionalno propisane različite uloge u društvu za ova dva roda: muškarci su preuzeli uloge i odgovornosti u javnoj sferi kao što je politika, ekonomija, finansije i biznis, dok je ženama data centralna uloga u privatnoj sferi: dom i porodica. Društvena konstrukcija rodnih uloga u društvu uveliko određuje sposobnost žena da se kandiduju." (Kadribašić i dr. 2020, 48)

14 Izvor informacija o procentima izabranih žena: Intervju Seada Numanovića sa Samrom Filipović-Hadžiabdić, direktoricom Agencije za ravnopravnost spolova BiH pri Ministarstvu za ljudska prava: "Samo 16,66 posto izabranih u državni parlament su žene!"

Mediji imaju značajnu ulogu u formiranju i održavanju stavova i percepcije javnosti i mogu značajno uticati na produkciju rodni stereotipa o ulozi žene u politici. Žena u medijima u BiH, ali i regiji, nerijetko je predstavljena kao supruga, djevojka, majka, te se “porodične vrijednosti”, kao temeljni postulat heteropatrijarhalne tradicije, ističu u prvi plan. Lični rezultati žene često u medijima ne idu van okvira klišeiziranog pitanja kako “mire” majčinstvo i karijeru, a kada žene u medijima nisu predstavljene kao majke ili supruge, kada se piše o ženama zbog njihovih ličnih zasluga, iz domena poduzetništva ili popularne kulture ili politike, one se često seksualiziraju, što možemo pronaći i kod izvještavanja o političarkama (Moranjak Bamburać, Jusić i Isanović 2006).

Umanjivanjem vrijednosti žena, svodeći njihovo djelovanje na njihov izgled, stereotipne uloge majke, sestre, domaćice, umanjuju se ukupne ženske zasluge i daje legitimitet onima koji/e ne misle da žene zaslužuju jednak tretman i jednaka prava kao muškarci. I to nije “samo” problem na nivou neukusa ili neetičnosti nego je put ka rodno uslovljenom nasilju. Kontinuirano obezvređivanje ženskih rezultata žene stavlja u poziciju potčinjenosti zahvaljujući kojoj muž, partner, šef ima pravo donositi odluke o njihovom životu na osnovu ličnih procjena šta je ispravno. Epilog takvog pristupa vidljiv je u medijskim rubrikama i sudskim izvještajima posvećenim femicidu koji se još uvijek tako i ne klasifikuje, nego čitamo o porodičnim tragedijama, zločinima iz strasti, romantizirajući odluku muškarca da oduzme ženi život samo zbog toga što je žena i što mu se kontinuirano, u svim sferama, daje moć nad njenim životom (Arnautović 2022; Ljevak 2022).

Opći izbori 2022. donijeli su veću vidljivost kandidatkinja za visoke pozicije i veću vidljivost prisustva žena na vrhu izbornih lista, što u tom obimu nije bilo prisutno ranijih izbornih ciklusa. Jedan od kriterija za odabir kandidatkinja koje su praćene u ovom istraživanju bio je da su nositeljice ili pri vrhu kandidatskih lista, a dvije kandidatkinje – Željka Cvijanović i Borjana Krišto – bile su u utrci za članice Predsjedništva BiH. Ipak, a kao što je to ova analiza pokazala, to nije bio rezultat zalaganja za bolju poziciju žena u politici niti je dovelo do toga da se u političkim kampanjama ističu rodna pitanja i zalaže za rodnu ravnopravnost. Specifična je bila i pozicija Jelene Trivić, kandidatkinje opozicione koalicije za predsjednicu Republike Srpske, od koje su mainstream mediji lojalni vladajućoj partiji u RS-u, ali i anonimni portali u RS-u, učinili monstruma diskreditirajući je u rasponu od manjka potrebe za ličnom higijenom do “šurovanja” (što je bio jedan od najčešće korištenih termina prilikom njene diskreditacije) sa stranim zvaničnicima u zemlji. Osporavala joj se i nelojalnost matičnoj partiji (PDP-u), dovodilo je se u emotivne i erotske veze sa partijskim kolegama, insinuiralo postojanje pornosnimaka. Teret koji je Jelena Trivić podnijela zahvaljujući medijskom

i online teroru nesvojestven je bilo kakvom muškom političkom iskustvu. U tom teroru možemo pronaći i dio odgovora zbog čega se žene rjeđe odlučuju za učešće u političkom životu Bosne i Hercegovine.

4.3. REZULTATI MONITORINGA: KATEGORIJE I NJIHOVI IZVORI

4.3.1. Štetni sadržaji

Tokom tri mjeseca monitoringa, na osnovu ključnih riječi, u Metricomu su dobijena ukupno 7453 teksta i objave o kandidatkinjama. Za analizu je ostavljeno 4839 tekstova i objava koji su kodirani po kategorijama štetnog sadržaja i korišteni kao materijal za istraživanje. Tokom augusta, izvučeno je 1070 sadržaja, dok se tokom septembra i oktobra broj sadržaja trostruko uvećao (3045 i 3338), što je bilo očekivano zbog predizborne kampanje, ali i utvrđivanja i osporavanja rezultata izbora. Za analizu nisu uzeti u obzir oni sadržaji u kojima se određena kandidatkinja spomenula samo u kontekstu da je kandidatkinja na Općim izborima 2022, koliko je glasova osvojila na izborima, ili se spominjala samo kao pasivna gošća na nekom događaju na kojem nije dala izjavu. Većinu od ovih 4839 tekstova i objava činili su tekstovi koji su označeni kao neutralni ili pozitivno propagandni. Ovakvo izvještavanje nije detaljno dekonstruisano, nego je fokus analize bio u mapiranju štetnih narativa o kandidatkinjama koji su utemeljeni na rodnim stereotipima.

U tabelama ispod daje se pregled koji pokazuje vrstu i brojnost štetnih sadržaja o kandidatkinjama, uključujući propagandu, kampanje diskreditacije i govor mržnje, koje su praćene i u ostalim poglavljima. U ovom poglavlju dodatno su praćene kategorije seksizam, seksualizacija i moralnost, koje su najčešće korištene za diskreditaciju kandidatkinja, a koje će biti detaljnije objašnjene u tekstu.

Najviše štetnih sadržaja o kandidatkinjama bilo je tokom septembra u jeku predizborne kampanje. Najprisutnije štetne kategorije o svim kandidatkinjama bile su: propaganda (31 posto), kampanje diskreditacije protiv pojedinki (20 posto) te sadržaji koji su ciljali na moralnost kandidatkinja (7 posto). Ovako velik broj propagandnog i pristrasnog medijskog sadržaja o kandidatkinjama, kao i kampanje diskreditacije, odraz su polarizacije medija i znatnog političkog uticaja na medije, naročito vladajućih partija u BiH. Tome je doprinijela i činjenica da je na Općim izborima 2022. protukandidatkinja Miloradu Dodiku, lideru SNSD-a, bila žena, a da su dvije žene iz vodećih nacionalnih partija SNSD-a i HDZ-a bile kandidatkinje za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine. U medijima, poput javnog servisa Republike Srpske,

RTRS-a, nije se propuštala prilika da se izvještava o svim protokolarnim aktivnostima Željke Cvijanović, koja je kao tadašnja predsjednica Republike Srpske imala niz pojavljivanja u službi predizborne kampanje. Mediji bliski vladajućoj partiji u RS pratili su njene posjete općinama, gradovima, fabrikama, crkvama, školama, vrtićima, čitali izjave i slušali o obećanjima (RTRS 2022; 2022a).

Veliki broj kampanja diskreditacije, naročito u septembru i oktobru (po 400 za svaki mjesec), može se tumačiti kao učestala medijska diskreditacija određenih kandidatkinja u borbi za glasove, kao i pritiskom na javnost dok su se rezultati još sabirali. Iako je pretpostavka bila da će kampanje diskreditacije značajno biti vođene na osnovu seksizma i seksualizacije kandidatkinja, kako je slučaj u istraživanjima o rodnom dezinformacijama u Evropi (Judson i dr. 2020), rezultati istraživanja u BiH ipak pokazuju da je najčešći način diskreditacije kandidatkinja na Općim izborima 2022. bilo ukazivanje na upitnu moralnost političarki i aludiranje na to da svojim postupcima izdaju svoj narod (35 posto od ukupnog broja slučajeva diskreditacije). Ovakvi rezultati mogu se objasniti dominantnim nacionalnim politikama vladajućih partija koje se zasnivaju na očuvanju / odbrani naroda / nacije. Oni nose snažnu ideološku dimenziju konzervativizma i poručuju političarkama da u javnoj sferi kao akterke u pravom smislu riječi nisu dobrodošle, osim na način da budu u službi interesa svoje zajednice / naroda. Primjeri ovakvih sadržaja pronađeni su u izvještavanju o Jeleni Trivić i Amri Babić, koje su opisivane kao strane plaćenice / agentkinje i izdajice svog naroda ili stranke koja štiti taj narod. Sa druge strane, Borjana Krišto i Željka Cvijanović u analiziranom sadržaju često su predstavljane kao zaštitnice i čuvarice nacionalnih interesa.

Pored upućivanja na moralnost kandidatkinja, bili su prisutni i "tradicionalni" načini diskreditacije kandidatkinja kroz seksizam i seksualizaciju. Seksizam diskredituje političarke na osnovu ideje da su žene inferiornije u odnosu na svoje kolege, zbog pogrešne pretpostavke da njihov spol esencijalistički određuje svako njihovo ponašanje i razmišljanje. Seksizam je povezan sa stereotipima, jer se diskreditorni stavovi o političarkama najčešće zasnivaju na tradicionalnim uvjerenjima i generalizacijama o ženama u politici. Kandidatkinje koje su se najviše diskreditovala na ovaj način bile su Jelena Trivić, Borjana Krišto, Željka Cvijanović, Benjamina Karić i Amra Babić, a u pronađenim primjerima se aludiralo na to da se kandidatkinjama ne može vjerovati, da nemaju znanja niti vještina, da sprovode politike svojih nadređenih, da ne protivrječe vođi, da se ne mogu izboriti u raspravama. Spominjala su im se djeca, asociirale su se uz muškarca, zamjeralo im se na neurednosti te se sugeriralo da nisu lijepe.

Seksualizacija, koja je sastavni dio seksizma, posebno je dodata za potrebe ove analize, jer se njome političarka ultimativno diskredituje. Pronađeni primjeri su aludirali na postojanje ljubavničke afere u koju je političarka upletena i na postojanje videa ili fotografija koji sadrže “eksplicitne sadržaje”, a ovakav sadržaj najviše se odnosio na Jelenu Trivić.

Tokom monitoringa, evidentirani su i primjeri govora mržnje prema kandidatkinjama (112), većinom medijski sadržaji koji su napadali kandidatkinje *ad hominem* i koristili uvredljiv jezik na osnovu njihove političke pripadnosti prije svega. Tokom septembra i oktobra 69 primjera sadržavalo je dezinformacije koje su širene s namjerom političke diskreditacije. Tokom augusta nijedan sadržaj nije označen kao dezinformacija, što ne znači da ih nije bilo, ali nisu razotkrivene.

TABELA 1: Štetni sadržaji u augustu

KATEGORIJE	BROJ POJAVLJIVANJA
Dezinformacije	
Govor mržnje i narativi mržnje	80
Propaganda	347
Pristrasno medijsko izvještavanje	41
Teorije zavjere*	0
Negiranje zločina i veličanje ratnih zločinaca	6
Kampanje diskreditacije protiv pojedinaca / pojedinki	155
Huškanje protiv jedne etno-nacionalne grupe	1
Ratna retorika**	0
Sjećanje na rat	3
Seksizam	65
Seksualizacija	3
Moralnost	72

*Elementi svjesno konstruisanih teorija zavjere o kandidatkinjama identificirani su tek u septembru, tokom predizborne kampanje.

**Kategorija Ratna retorika dodana je u septembru na osnovu opažanja istraživačica o korištenju ratnih narativa u predizbornim kampanjama i predstavljanju kandidatkinja.

TABELA 2: Štetni sadržaji u septembru

KATEGORIJE	BROJ POJAVLJIVANJA
Dezinformacije	60
Govor mržnje i narativi mržnje	32
Propaganda	1081
Pristrasno medijsko izvještavanje	25
Teorije zavjere	13
Negiranje zločina i veličanje ratnih zločinaca	9
Kampanje diskreditacije protiv pojedinaca / pojedinki	400
Huškanje protiv jedne etno-nacionalne grupe	13
Sjećanje na rat sa elementima ratne retorike	49
Seksizam	38
Seksualizacija	10
Moralnost	191

TABELA 3: Štetni sadržaji u oktobru

KATEGORIJE	BROJ POJAVLJIVANJA
Dezinformacije	9
Govor mržnje i narativi mržnje	28
Propaganda	130
Pristrasno medijsko izvještavanje	0
Teorije zavjere	46
Negiranje zločina i veličanje ratnih zločinaca	0
Kampanje diskreditacije protiv pojedinaca / pojedinki	398
Huškanje protiv jedne etno-nacionalne grupe	15
Sjećanje na rat sa elementima ratne retorike	0
Seksizam	16
Seksualizacija	0
Moralnost	73

TABELA 4: Ukupan broj štetnih sadržaja za tri mjeseca

KATEGORIJE	BROJ POJAVLJIVANJA
Dezinformacije	69
Govor mržnje i narativi mržnje	112
Propaganda	1558
Pristrasno medijsko izvještavanje	120
Teorije zavjere	59
Negiranje zločina i veličanje ratnih zločinaca	15
Kampanje diskreditacije protiv pojedinaca / pojedinki	953
Huškanje protiv jedne etno-nacionalne grupe	29
Sjećanje na rat sa elementima ratne retorike	52
Seksizam	119
Seksualizacija	23
Moralnost	336

4.3.2. Izvori štetnih sadržaja

Najčešći izvori štetnih sadržaja o kandidatkinjama bili su anonimni portali, ali i Facebook grupe i privatni mediji koji su prenosili sadržaje ili izjave političara/ki, ali i sadržaje sa anonimnih portala. Neki od izvora koju su najviše širili štetne sadržaje su anonimni portali Glas Srpske, Patriote Srpske, SRNA, Banjalučka istina, Banjalučke priče, Banjaluka 24.media, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Faktor magazin, te Twiter nalog Autentično Portal,¹⁵ mainstream mediji ATV i Faktor,¹⁶ te Facebook nalog Visočki narodni vijećnik. Većina izvora ciljala je kandidatkinju iz “svoje” etničke grupe,¹⁷ što se može objasniti izbornim specifičnostima BiH, da se npr. ne može glasati

15 Portal koji nije bio određen za praćenje, ali smo uočile da isključivo širi govor mržnje. <https://mojportalautenticno.blogspot.com/>

16 Faktor magazin je iz Republike Srpske i pripada segmentu anonimnog medijskog djelovanja, dok je Faktor online medij iz Sarajeva sa poznatom vlasničkom i uređivačkom strukturom. Oba medija su pod uticajem vladajućih partija u entitetima, iako Faktor magazin na radikalniji način jer kao anonimni medij ima odsustvo elementarnih kriterija prilikom medijskog djelovanja.

17 Npr. uporediti sa studijama Best Practice Forum Gender and Digital Rights (2021); Judson i dr. (2020); Nina Jankowicz i dr. (2021a) ili čak s analizom Kadribašić i dr. (2020).

u Federaciji za predsjednika/cu RS-a ili srpskog člana/icu Predsjedništva, ali da najveći politički konkurenti/kinje većinom dolaze iz iste etničke grupe.

Najveće prisustvo širenja konstruisanih štetnih narativa u vrijeme dok predizborna kampanja u Bosni i Hercegovini još nije počela, uočeno je na anonimnim portalima Banjalučke priče, Banjaluka 24.media, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Faktor magazin, a nerijetko je isti sadržaj prenošen sa jednog na drugo anonimno glasilo. Štetni sadržaji o kandidatkinjama i opozicionim političarima/kama općenito su bili u velikom obimu prisutni i na anonimnom blogu Banjalučka istina, ali je među glasilima vodećim u objavljivanju neprovjerenih informacija kreiranih s ciljem diskreditacije političkih neistomišljenika/ca (iz opozicije) bio i portal banjalučke Alternativne televizije ATV, koji bi i zbog formalnog ispunjavanja profesionalnih kriterija u vidu postojanja impresuma, regulacije televizijskog sadržaja i naslanjanja na televiziju sa dugom tradicijom i nekada kvalitetnim programom, trebao da bude iznad medijskog žutila koji se namjenski kreira u predizborno vrijeme i isključivo služi u političke, propagandne svrhe. Da politički uticaj nije bio prisutan samo u medijima koji su tradicionalno naklonjeni SNSD-u vidljivo je i na primjeru ugovorenog intervjua sa Željkom Cvijanović na Javnom RTV servisu Bosne i Hercegovine, televiziji BHT1, objavljenog nakon izbora.

Online medijska glasila sa impresumom u određenoj mjeri držala su se pojedinih pravila medijskog izvještavanja, bar što se tiče forme, dok su anonimni portali (koji su prema našim postavljenim izvorima podrazumijevali veću zastupljenost u Republici Srpskoj) značajno odstupali od elementarnih postulata profesije, kreirajući sadržaj koji je usmjeren isključivo diskreditaciji političkih protivnika/ca. Najeklatantniji primjeri uvreda, insinucija i dezinformacija protiv kandidatkinja pronađeni su kod anonimnih portala koji su, u slučajevima dezinformacija, ponekad bili i izvori dezinformacije i širili se dalje u mainstream medije i političare. Jedna od strategija koja je prepoznata u septembru i oktobru 2022. bila je prenošenje štetnih sadržaja sa anonimnih portala u mainstream medijima i novinskim agencijama, što je doprinijelo procesu legitimizacije štetnih narativa o kandidatkinjama.

Glavni akteri u širenju sadržaja o kandidatkinjama bile su osobe iz političkog miljea Republike Srpske, a razlog tome leži u snažnoj političkoj borbi pozicije i opozicije tokom ovih izbora. Političari/ke stranki iz vlasti (najčešće iste etničke pripadnosti) širili su sadržaje protiv opozicionih kandidatkinja, a u tome su prednjačili Sanja Vulić iz SNSD-a, koja se kandidovala za mjesto u Parlamentu BiH, Milorad Dodik, SNSD-ov kandidat za predsjednika RS-a, Milan Tegeltija, bivši predsjednik Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH i savjetnik Milorada Dodika, Željka Cvijanović, Snježana Novaković Bursać državna parlamentarka i zastupnica SNSD-a, te političari Srđan Mazalica i

Denis Šulić iz SNSD. Mirko Šarović iz SDS-a širio je diskreditirajuće sadržaje protiv Željke Cvijanović. Političari/ke su često davali/e izjave u medijima, ali su bili aktivni/e i na društvenim mrežama, naprimjer Sanja Vulić na Facebooku i Milan Tegeltija na Twitteru.

U drugoj grupi se nalaze građani/e – članovi/ce porodice (Gorica Dodik, kćerka Milorada Dodika na Twitteru), anonimni “dobro obaviješteni izvori”, koje su koristili anonimni portali, te navodni eksperti/ce – naprimjer “stručnjak za bezbjednost Ljuban Karan” koji za RTRS navodi kako opoziciji nije cilj da Trivić pobijedi na izborima, nego da eskalira sukob,¹⁸ zatim “ekspert za borbu protiv terorizma Dževad Galijašević” koji za SRNU navodi da finansiranje Jelene Trivić od Američke ambasade nije usamljen slučaj, te da učešće uzima i Velika Britanija.¹⁹ Političarka SNSD-a i kandidatkinja na izborima Sanja Vulić nakon objave preliminarnih rezultata izbora, protesta pozicije i opozicije u RS-u i ponovnog brojanja glasova za predsjednika/cu i potpredsjednike/ce RS-a, kontinuirano je izjavljivala stavove protiv Jelene Trivić koji su sadržavali govor mržnje, a koje su mediji, najčešće SRNA, Banjalučke priče, Banjaluka 24.media i ATV prenosili.²⁰

Tokom sva tri mjeseca monitoringa, uočeno je da isti mediji (mahom u RS-u, što je usko povezano sa jezičkom politikom srpskog jezika) nisu ili su nedosljedno koristili rodno osjetljiv jezik, što je doprinosilo tome da njihovi tekstovi budu nejasni, netačni, gramatički i logički pogrešni i neprecizni. Najčešće se o Željki Cvijanović govorilo kao o predsjedniku Republike Srpske, o Jeleni Trivić kao o kandidatu za predsjednika RS-a (SRNA 2022a), a u medijima u RS-u su primijećeni i zastarjeli i prevaziđeni način oslovljavanja žena Trivićeva, Pandurevićka, Cvijanovićeva. I termin dama kao sinonim za političarku neadekvatno je upotrebljavan te je, naprimjer, portal Srpskainfo za bivšu poslanicu SDS-a Aleksandru Pandurević, koja se nalazila na kandidatskoj listi te stranke za Predstavnički dom PSBiH, napisao, a drugi portali prenijeli, da “još jedna dama se izborila za prvo mjesto u stranci po broju osvojenih glasova među damama” (Novi 2022).

18 “Karan je uvjeren da opoziciji, koja je okupljena oko Jelene Trivić, i nije bio cilj da ona stvarno pobijedi u trci za predsjednika Republike Srpske već upravo eskalacija sukoba.” (SRNA 2022b).

19 “Politički analitičar i stručnjak za bezbjednost i terorizam Dževad Galijašević rekao je danas Srni da slučaj finansiranja kandidata PDP-a za predsjednika Republike Srpske Jelene Trivić u iznosu od 10 miliona dolara nije usamljen primjer, jer su se slične stvari dešavale i ranije, u šta je osim Amerike uključena i Velika Britanija.” (SRNA 2022c).

20 Primjeri naslova koji su i seksistični i sadrže govor mržnje: “Vulićeva poručila Trivićevoj: Plači onima koji su te nagovorili na avanturizam bez pokrića” (SRNA 2022d); “Britancima više sreće sa narednom verzijom ‘Jelene Trivić’, jer je aktuelnoj potreban abdejt.” (SRNA s. a.).

lako zahvaljujući metodologiji istraživanja imamo precizne podatke na nivou vrste i broja sadržaja nad kojim je vršeno istraživanje i koji su u analizi predstavljeni, sami brojevi nisu toliko važni u odnosu na matricu po kojoj funkcioniše širenje štetnih narativa, što opet govori o ukupnim medijskim prilikama u Bosni i Hercegovini. Sadržaji poput propagande i pristrasnog medijskog izvještavanja bili su najbrojniji, ali oni nam ne govore o specifičnostima vezanim za izvještavanje o kandidatkinjama. Bez obzira na obim zastupljenosti, oni koji govore o pristupu ženama su seksizam i seksualizacija, te moralnost, odnosno način pisanja o ženama onako kako nikada neće biti na primjeru muškaraca, neovisno o tome iz koje političke partije dolaze i da li su na poziciji ili opoziciji. Žena će prvenstveno biti diskreditovana zato što je žena, odnosno njena rodna pozicija uticaće na medijski pristup i širenje štetnih narativa zasnovanih na *ad hominem* uvredama. U nastavku analize će se detaljno dekonstruisati svaki od tri glavna mapirana štetna narativa o kandidatkinjama kroz navođenje brojnih primjera.

4.4. ANALIZA ŠTETNIH NARATIVA O KANDIDATKINJAMA NA OPĆIM IZBORIMA 2022.

Ovaj dio donosi analizu štetnih narativa o kandidatkinjama. Daljom analizom sadržaja izdvojenog iz medija, naloga i grupa na društvenim mrežama i anonimnih portala, uočene su tri namjenske konstrukcije utemeljene na širim kategorijama rodni stereotipa – u svrhu dalje analize nazivamo ih glavnim štetnim narativima o kandidatkinjama – a to su:

- I. Kandidatkinje kao nesposobne i nedorasle za politiku, te sadržaj o fizičkom izgledu;
- II. Kandidatkinje kao prevrtljive i izdajnice svog naroda;
- III. Kandidatkinje kao marionete svojih političkih vođa, u čijoj sjeni se nalaze i politički djeluju.

U kreiranju ovih narativa angažovano je nekoliko strategija, od kojih je najučestalija strategija diskreditacije kroz seksizam, seksualizaciju i *ad hominem* argumente (narativ I), zatim kreiranje i širenje dezinformacija i teorije zavjere (narativ II), te strategija diskreditacije kroz metodu “uparivanja” kandidatkinja sa “pravim vođom” i predstavljanje njih kao svojevrsnog *prelaznog* rješenja (narativ III). Namjera svakog od ovih narativa je da diskredituju znanja, iskustva, vještine, pouzdanost i pozvanost određenih političarki da dođu na pozicije moći. Treći narativ, koji govori da uz kandidatkinju stoji moćni politički lider, što se smatra pozitivnim, također je imao za cilj da utiče na potencijalne glasače. Konstrukcija narativa u većini slučajeva bila je namjenska, što je vidljivo kroz način na koji su korišteni

izvori, anonimni portali i rodni stereotipi, ali potrebno je naglasiti da je rodna nejednakost u medijima često i rezultat ideološke nesvjesne pristrasnosti, kao i rutine i načina na koji mediji rade i koriste određene jezičke konstrukcije. Upotreba seksizma također je primjetna u senzacionalističkim tekstovima koji u naslovu sadrže “eksplicitno” ili “pogledajte”. Ti tekstovi su kratki, uglavnom praćeni vizualom, i informacija ne korespondira s naslovom ili je zbunjujuća za čitatelje, te je nerijetko riječ o klikbejtovima kreiranim u svrhu profitabilnosti i privlačenja oglašivača.

U nastavku teksta detaljno će se analizirati tri glavna izdvojena narativa, uključujući njihovu višeslojnost i preklapanja, vrijednosnu osnovu, diskurzivni i vremenski aspekt. Daje se pregled sadržaja i glavnih karakteristika narativa, koje metode koristi, kroz koje štetne kategorije se narativ plasira, šta je osnovna namjera tog narativa, te kako djeluje na birače/ice i koje emocije pobuđuje.

4.4.1. Kandidatkinje kao nesposobne i nedorasle za politiku

Način na koji su informacijski i komunikacijski sistemi u BiH, uključujući naloge i grupe na društvenim mrežama, anonimne portale, ali i mainstream medije, govorili o kandidatkinjama za Opće izbore 2022. godine ukazuje na prisustvo seksizma, seksualizacije i mizoginog govora koji konstruiše narativ o ženama kao nesposobnim i nedoraslim za politiku. Ovakav narativ koji je dekonstruisan kroz pregled brojnih izdvojenih štetnih kategorija: diskreditacije, govora mržnje, seksizma i seksualizacije žena, naglaska na izgled kandidatkinje, njen bračni status i godine te osobine koje se često prepisuju ženama.

Glavni cilj i namjena narativa: Namjera narativa o kandidatkinjama kao nesposobnim i nedoraslim za politiku je pojačati uvjerenje o superiornosti jednog spola nad drugim. Kroz ovaj narativ se diskredituju političarke na osnovu činjenice da su žene i zato inferiornije u odnosu na svoje kolege, te zbog pogrešne pretpostavke da ženski spol esencijalistički određuje svako ponašanje i razmišljanje političarke. Ovakvi sadržaji su se koristili za diskreditaciju političarki koje su bile konkurentne određenim političarima, ali i za sticanje dodatnih prihoda jer su često senzacionalistički te medijima i anonimnim portalima donose dodatne klikove.

Metode konstrukcije i plasiranja narativa: Ovaj narativ se gradi metodama seksističkih, mizoginih i seksualiziranih prikaza kandidatkinje, a često kroz senzacionalističko izvještavanje o kandidatkinjama i uz “ekskluzivni” naslov. Ovaj narativ se konstruiše na način da izvori u fokus stavljaju izgled kandidatkinje i/ili njen bračni status, podatak da li je majka

i komentar kakva je majka. Izdvojena su čak 142 primjera u kojima su kandidatkinje opisane kao “dobre ili loše majke”, “fotošopirane do neprepoznatljivosti”, “neuredne”, “babuške” ili “zelene” (neiskusne). On može biti plasiran na različite načine, a ovdje izdvajamo diskreditaciju kroz upućivanje na neiskustvo, neznanje i seksualizaciju, te širenje stereotipa o ženama kao majkama ili kako bi trebale izgledati.

Diskreditacija kroz seksualizaciju: Jedna od ustaljenih praksi diskreditacije žena je putem insinucija o njihovim seksualnim iskustvima te upućivanjem na njihov izgled. U augustu je portal Banjaluka 24.media donio, a portal Banjalučke priče prenio tekst o navodnoj unutarstranačkoj seksualnoj aferi između Jelene Trivić i Branislava Borenovića. Oba portala su bez informacija o uredništvu i vlasničkoj strukturi i na njima su bili najprisutniji diskreditirajući tekstovi o opozicionim kandidatima/kinjama, a prvenstveno Jeleni Trivić. Najavu “eksplicitnog videa” Twitter naloga Autentično Portal također su prenosili anonimni portali, citirajući izvor “Koliko je Jelena Trivić grešna vidjećete na snimcima” (Banjalučke priče 2022a).

Kao dokaz za aferu navode se prepiske drugih stranačkih kolega i komentari na snimak na kojem je navodno Trivić zabilježena u trenucima seksualnog uživanja. Sličan način diskreditacije na osnovu insinucije o seksualnim iskustvima koristi se i kod LGBTIQ osoba. Ovo se kroz medije ranije moglo pratiti na primjeru jednog od članova PDP-a koji je “optuživan” za istospolno seksualno iskustvo o kojem navodno također postoji snimak. Ovakav način diskreditacije često se, iako ima izuzetaka, odnosi na žene i LGBTIQ osobe jer su druge seksualne avanture najčešće interpretirane kao još jedna od pozitivnih crta i potvrda uspješnosti određenog muškarca. Primjera radi, kada su političari u vezi sa mladim djevojkama, onda im je srce “opet ustreptalo”, kako se navodi u izvještavanju o novoj vezi poznatog političara iz Hrvatske sa “znatno mlađom – crnkom” (Radiosarajevo.ba 2021) ili “prava ljubav godine ne broji” kada se piše o muškom izboru (J. M. 2017).

Diskreditacija na osnovu iskustva: Jedan od načina diskreditacije kandidatkinja bio je kroz upućivanje na njihove neiskustvo, godine i neznanje. Cilj ovakvog sadržaja je diskreditirati kandidatkinje da nemaju iskustvo i potrebno znanje za pozicije za koje se kandiduju. Objavljen je značajan broj tekstova o Jeleni Trivić koji je kvalifikuju kao “bahatu gospođu” koja se “obrukala” jer ne zna činjenice o bankarskoj profesiji (nema znanja iz ove oblasti) te da nema harizme niti plana kako voditi Republiku Srpsku (Banjalučke priče, Banja Luka 24.media) (Faktor magazin 2022a). Za Jelenu Trivić se razvijao i narativ da je kukavica, da nije hrabra, da se boji Milorada Dodika, da je “zelena”, mlada i neiskusna u

odnosu na njega (SRNA 2022e). U tekstu o postojanju snimka navodi se i histerično ponašanje Jelene Trivić i njeni napadi na članove/ice partije te se kaže: “a razloga za njeno takvo ponašanje je mnogo, od nedostatka novca za kampanju, preko lošeg rejtinga, do već pomenutog snimka, na kojem se ona veoma jasno uočava”. Ovo je još jedan od pokušaja umanjenja kompetencija žena te svođenja njihovog ponašanja na univerzalne stereotipne karakteristike ženske prirode.

Stvaranje i širenje stereotipa: Stereotipi o političarkama često su povezani sa njihovom ulogom majke. Čak i kada je u pitanju bila odbrana Jelene Trivić, bilo je primjera gdje se izgubila iz vida njena politička pozicija: “Profesor Đorđe Vuković pita se jesu li normalni oni koji bez ikakvog stida, brutalno i bjesomučno politički i medijski linčuju univerzitetsku profesorku Jelenu Trivić, predsjedničkog kandidata na oktobarskim izborima ove godine. Vuković se s pravom pita je li moguće da niko iz akademske zajednice Srpske nije javno osudio taj orkestrirani, sramotni i anticivilizacijski progon naše koleginice, majke, supruge, kćerke.” (ne spominje se politička funkcija) (Dokić 2022).

Brojni su tekstovi koji upućuju i na izgled kandidatkinja u kojima se, naprimjer, aludira na to da su kandidatkinje na predizbornim plakatima znatno uljepšane. Portal Faktor magazin poredi fotografije Jelene Trivić sa onima sa bilborda uz navode da je gotovo neprepoznatljiva (Faktor magazin 2022b), a isti termin koristi i portal koji inače diskreditira vladajuću partiju u RS-u, Vijesti Srpske, u članku u kojem se ukazuje na to da je na bilbordu Željka Cvijanović fotošopom skinula bradavicu sa lica (Vijesti Srpske 2022a). U kolumni neurohirurga Kemala Dizdarevića, naslova “Babuška u 60. otkrila Želju”, koju je anonimni portal Press prenio sa portala Raport, aludira se na izgled Sebije Izetbegović (Dizdarević 2022). “Babuška” je Sebija Izetbegović, kandidatkinja Stranke demokratske akcije (SDA) za poslanicu u Skupštini Kantona Sarajevo (KS), otkrivanje Želje je njeno prisustvo na nogometnoj utakmici u navijačkoj opremi, a babuška je zato što je žena koja ima 60 godina. Novinar Senad Hadžifejzović je u svojoj centralnoj emisiji na FACE Televiziji seksistički uvrijedio kandidatkinju i aktuelnu ministricu vanjskih poslova BiH Biseru Turković – u prvom dijelu je samo pustio snimak na kojem se ispod naziva naselja u Sarajevu (Kobilja Glava) nalazi zalijepljen poster sa likom kandidatkinje, što je moglo biti i kritika onih koji/e su lijepili/e postere, ali je onda dao seksistički komentar aludirajući na naziv još jednog naselja u Sarajevu, Širokača. Televizijski snimak su prenijele brojne osobe na društvenim mrežama, sa kritičkim komentarom ili bez njega (Pobrić 2022).

Apel na emocije birača/ica i ubjeđivanje: Narativ o kandidatkinjama kao nesposobnim i nedoraslim za politiku utemeljen je na tradicionalnim patrijarhalnim vrijednostima i očekivanim ulogama od žena: da su moralne, vjerne, da su dobre majke, da su lijepe, ali i da su inferiornije po znanju i snazi od muškaraca. Ovakvi narativi mogu izazvati prezir i osudu ako kandidatkinje izlaze izvan očekivanih rodnih uloga: ako nisu vjerne, lijepe ili se upuštaju u nedozvoljene seksualne afere. Kroz narativ da su žene manje sposobne, uspješne i pouzdane od muškaraca također se cilja na to da se utiče na glasače/ice da glasaju za političare.

Lično / društveno – kako se formuliše poruka: Poruka se formuliše na način da se poziva na društveno prihvatljive patrijarhalne norme ponašanja. U određenim primjerima kao izvori koristili su se “građani”, “stručnjaci” bez imenovanja stručnjaka/kinja, ili “dobro obaviješteni izvori” bez ikakve kontekstualizacije izvora, kroz koje je naglašavano šta je društveno prihvatljivo ponašanje i ono koje to nije. Korištenjem građana/ki kao izvora također se davao dojam da su takvi stavovi autentični, tj. dolaze od naroda, a ne da su namjenski i politički konstruisani. Pojedini anonimni portali i nalozi na društvenim mrežama poruku su formulisali pozivajući se također na anonimne izvore i postavljali pitanja čitateljima/cama: želimo li ovakvu osobu da nas vodi?, direktno se obraćajući biračkom tijelu.

Legitimiranje narativa: Iako su seksistički sadržaji uglavnom dolazili od anonimnih portala, oni su se nekada širili i koristili u mainstream medijima, čime je narativ dobivao legitimitet. Nakon oko 70 sadržaja koji upućuju na rodne stereotipe o kandidatkinjama, zabilježenih u augustu 2022. godine i objavljenih na anonimnim portalima, u septembru se narativ pojačava kroz izjave političkih oponentata/kinja na društvenim mrežama, ali i kroz mainstream medije. Sadržaji s anonimnih portala u kojima građani/ke Republike Srpske govore da se Jelena Trivić plaši Milorada Dodika dobili su svoj legitimitet u javnim medijima kada su i političari/ke počeli da govore o neiskustvu Jelene Trivić (naprimjer Saša Košarac je za Jelenu Trivić rekao da je zelena, a za Milorada Dodika da je iskusna) (Banjalučke priče 2022b; SRNA 2022e).

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke: Simboli su usko vezani za prominentnost, tj. seksizam je jasno uočljiv, vidljiv i oblikovan i kroz riječi i prateće vizuelne elemente. Korišteni su fraze i izrazi “žena, majka” ili izraz “dama”, ali i “babuška”, “dobre majke” i “zelene”. U članku koji tematizira ličnu higijenu Jelene Trivić, objavljenom na anonimnom portalu, čitatelji/ce se prvo upozoravaju na to da je riječ o “ženi, majci”, a zatim “Narodnom poslaniku i kandidatu za predsjednika Republike Srpske” (rodno nesenzitivni jezik, op. a.), koja je, kako navodi

anonimni izvor, “dolazila na sastanke sijede kose (...) štrokavim cipelama”, nakon čega autor/ica upozorava: “S obzirom da je Trivićevoj teško da se pobrine o ličnoj higijeni, pitamo se kako misli da vodi računa o Republici Srpskoj i srpskom narodu? Na isti način?!”²¹ U ovom narativu korišteni su i vizuelni elementi: fotografije kandidatkinja na ulicama koje su poredene sa bilbordima u tekstovima u kojima se tvrdilo da su kandidatkinje fotošopirane do neprepoznatljivosti. Ovim se, pored aludiranja na izgled kandidatkinje, željelo ukazati na njihovu nepouzdanost, odnosno da su nepouzidane i spremne prevariti, pa čak i fotošopiranjem ličnih fotografija.

Zaključak: U izrazito patrijarhalnom društvu kakvo je bosansko-hercegovačko, gdje nacionalna istraživanja pokazuju da čak jedna trećina ispitanika/ca podržava stav da su muškarci bolje vođe i da trebaju biti izabrani prije nego žene, uticaj narativa da su žene nesposobne i nedorasle za politiku na biračko tijelo je neupitan (American Institutes for Research 2022). Narativ koji se zasniva na inferiornosti žene u odnosu na muškarce ne samo da nipodaštava ulogu žene u društvu nego i dugoročno obeshrabruje žene da se bave politikom. Narativ se bazira na patrijarhalnoj vrijednosnoj orijentaciji prema kojoj se razlikuju uloge žena i muškaraca u društvu, gdje je muškarcima primjerenija uloga u sferi javnog života, a ženama u sferi privatnog života. Ovime se računa na izazivanje emocija u biračkom tijelu, koje se direktno vezuju za tradicionalne vrijednosti kako bi se postigla identifikacija u pozitivnim medijskim primjerima, a prezir i osuda ako kandidatkinje izlaze iz ovih rodnih kutija. Možemo zaključiti da je svrha ovog narativa bila da se kandidatkinje predstave kao osobe nekompetentne za bavljenje politikom, tako što su se u prvi plan stavljale teme i činjenice koje nemaju veze sa politikom, a kojima je biračko tijelo bilo zasipano svakodnevno i manipulirano u smjeru da ne glasa za ove kandidatkinje.

4.4.2. Narativ o kandidatkinjama kao prevrtljivicama i izdajnicama svog naroda

Jedna od centralnih štetnih poruka koja prati naročito kandidatkinje opozicije bila je vezana za narativ o “izdaji” – tj. da su žene nepouzidane, prevrtljive, lažu i ne treba im vjerovati. Kako je odavno u sociološkoj feminističkoj teoriji pokazano, žene se u kolektivnoj svijesti, prije svega drugog, povezuju sa djecom, porodicom i budućnošću kolektiva / nacije. Zbog toga na ženama počiva očuvanje časti zajednice jer one svojim primjerenim, propisanim, dozvoljenim ponašanjem utjelovljuju granicu koja označava granicu samog

21 Higijena Jelene Trivić nije na “zadovoljavajućem” nivou tako da je čak i organizovana “šaljiva” akcija skupljanja higijenskih proizvoda za nju (Banjalučke priče 2022c).

kolektiva (Wilford i Miller 1998, 173). Zbog svega toga se svjetonazori, navike, običaji, tj. tradicija kolektiva koristi kao način održavanja vlasti nad ženama, kao način kontroliranja i disciplinovanja. Vrijednosti na kojima se narativ bazira utemeljene su na konzervativnom sistemu vrijednosti te nacionalizmu kao državnoj ideologiji koja počiva na patrijarhalnoj kontroli nad reproduktivnim moćima žena, ali i nad njihovim produktivnim, javnim angažmanom. Pozivajući se na Niru Yuval-Davis, koja označava tu žensku ulogu i u biološkom i u simboličkom smislu reproduktivne funkcije nacije, jasno je da kontrola državne aparature, kroz medije kao snažan agens proizvodne vladajuće ideologije, nad ženama koje remete sistem, ide putem plasiranja laži, dezinformacija, teorija zavjere i drugih brojnih vidova diskreditacije.

Ovaj narativ sa elementima konstruisanja mita o naciji najčešće se konstruiše kroz teorije zavjere, dezinformacije i pristrasno medijsko izvještavanje. Sličan primjer nalazimo u istraživanju u Poljskoj, gdje se političarke učestalo oslovljavaju kao “izdajnice” koje saraduju sa Rusima ili su komunistkinje. Primjera radi, gradonačelnica Gdanska Aleksandra Dulkiewicz, učestala meta online nasilja i dezinformacija, proglašena je antipoljakinjom, a lažna fotografija nje kako nosi zastavu Trećeg rajha preplavila je internet (Judson i dr. 2020, 26).

Glavni cilj i namjena ovog narativa nije samo nipodaštavanje ugleda kandidatkinja i njihovo obeshrabrivanje da se bave politikom nego i namjensko kreiranje lažnog sadržaja i uvjeravanje birača/ica da kandidatkinji ne treba vjerovati. Ovakva strategija također štiti napadače/ice, jer odbrana neiskrene žene nije legitimna – ovo je vrlo dobro poznata strategija političke dezinformacije – kritikovati opoziciju na način da vlastita politička pozicija ostane i dalje jaka (Krasodomski-Jones i dr. 2019).

Metode konstrukcije narativa koje su korištene u izgradnji narativa jesu širenje dezinformacija kroz teorije zavjere ili povezivanje činjenica na potpuno nelogičan i stereotipan način, kao i kroz pristrasno medijsko izvještavanje. Prenoseći ili stvarajući sadržaje s netačnim informacijama o kandidatkinjama, sa namjerom njihove političke diskreditacije, mediji su koristili govor mržnje i teorije zavjere. Pod kategorijom “teorija zavjere” podrazumijevale su se one tvrdnje koje su mediji plasirali o kandidatkinjama u vidu optužbi za splotkarenje sa stranim akterima, da su dio skrivenog plana, odnosno “zavjere”, i da smišljeno rade na određenom tajnom planu (u najvećem broju slučajeva to se odnosilo na rušenje RS-a). Za ovakve sadržaje dodatno je bilo karakteristično da su sadržavali ozbiljne klevete koje su predstavljene kao činjenice bez nuđenja kredibilnih dokaza.

Dezinformacije i teorije zavjere: Dokument kojim se tvrdi da je Jelena Trivić dobila 10 miliona dolara od Vlade Sjedinjenih Američkih Država da bi radila protiv interesa RS-a najpoznatiji je primjer dezinformacija i teorija zavjere tokom Općih izbora 2022. Ovaj i svi ostali primjeri u kojima se tvrdi da je Jelena Trivić usko povezana sa Sjedinjenim Američkim Državama i drugim zemljama Zapada, te posebno sa Visokim predstavnikom u BiH Christianom Schmidtom, imaju funkciju da stvore narativ o Jeleni Trivić kao “izdajici svog naroda”, “stranoj plaćenici” i onoj koja “ruši RS”. “Dokument” kojim se tvrdi da je Trivić dobila 10 miliona dolara od SAD-a objavljen je na portalima: Patriote Srpske, SRNA, RTRS, ATV, Faktor magazin, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Banjalučke priče, Banjaluka 24.media itd. (SRNA 2022f), a na fact-checking platformi Raskrinkavanje ovaj slučaj je ocijenjen kao lažna vijest (Ćosić 2022). Sadržaj ima i elemente teorije zavjere, jer se tvrdnja koristi kao optužba za spletkarenje sa stranim akterima i smišljanje nekog tajnog plana (rušenje RS-a), a Jelena Trivić se predstavlja kao dio skrivenog plana (“zavjere”). Pronađeni su brojni tekstovi u kojima se tvrdi da opozicija dobija novac od stranaca kako bi radila protiv interesa RS-a (Banjalučke priče 2022d; Faktor magazin 2022c; Crna hronika 2022). Za ovakvu vrstu narativa koriste se činjenice, poput one da je Jelena Trivić bila stipendista jedne njemačke organizacije, kako bi se pokazala njena povezanost sa stranim akterima, u ovom slučaju sa Christianom Schmidtom (Argumenti 2022).

Stvaranje i širenje stereotipa: Narativ se oslanja na stereotipe da su žene prevrtljive i da im se ne može vjerovati, a ove oblike seksizma nalazimo u analizi sadržaja o Amri Babić. U prvoj polovini 2022. godine do početka zvanične izborne kampanje na anonimnom nalogu Visočki narodni vijećnik²² na Facebooku je objavljeno desetine postova o kandidatkinji kao “bivšoj”, “dametini” koja nije dorasla nošenju marame, koja je “puna zloće, bijesa, mržnje” (Visočki narodni vijećnik 2021). Ovaj sadržaj se u septembru prenosi kroz mainstream medij gdje o kandidatkinji pišu kao o “političkoj majci”, navodeći kao izvor “većinu građana” na portalu Faktor.ba (M. T. 2022). Ova sintagma, kako medij navodi, dolazi od “ogorčenih građana”, jer “Babić prethodne izbore dobijala predstavljajući se kao supruga šehida, samohrana majka i vjernica”, pri tome dajući komentar da je sada “sujetna, osvetoljubiva žena koja to više i ne krije”. Iako se ovaj primjer može koristiti i za razumijevanje narativa o ženi kao osvetoljubivoj i izdajici, on pokazuje način i na koji se “majčinstvo” pristrasnim medijskim izvještavanjem koristi i stavlja u kontekst gdje se “osvetoljubivost” i “izdaja” koja se upisuje prema stranci SDA ne može dovesti u vezu sa dobrim majčinstvom. Tekst

22 Nalog na društvenoj mreži sa 1700 pratitelja. Prestao je kreirati sadržaj za vrijeme zvanične izborne kampanje.

je potpisan samo inicijalima, a daljim pretraživanjem kroz Crowdtange, utvrđeno je da ga je pročitao znatan broj osoba, kada se uzme u obzir veličina kantona. Ovaj primjer je zaista višedimenzionalan i može koristiti i za razumijevanje narativa o ženi kao prevrtljivoj i izdajnici.

Apel na emocije birača/ica: Ovaj narativ počiva na idejama izgradnje nacije i ulozi žene u tom procesu. Etnokratski identitet na području bivše Jugoslavije temelji se na historijskim strahovima i u izgradnji etnokratskih identiteta ti strahovi se identifikuju i njeguju. Strah od biološkog smanjenja nacije, gubitka kulture, jezika, religijskih sloboda, jedan je od momenata mobilizirajućeg diskursa izgradnje nacije. Ove prijetnje su naročito efektivne kroz ženske metafore nacije – žena kao biološko seksualizirano biće, kao majka, kćerka supruga, simbol čistoće, odgajateljice i prenositeljice nacionalnih vrijednosti, neko ko proizvodi ratnike i vladare za naciju, ali također i žrtva koja je ranjiva i koju je lako zvesti i zaraziti. Žena je u momentu izgradnje nacije 90-ih godina često simbol teritorijalne ranjivosti i sknavljenja nacije, pa je prema tome, prema etnokratskom iskustvu, žena veliki potencijal za izdaju i slabljenje nacije (Mostov 2000, 98). Svaka žena koja prestane da bude lojalna nacionalnim običajima, bilo da mediji grade takvu sliku o njoj i tako utiču na biračko tijelo ili ona zaista nešto uradi što naruši tradicionalni sklad, budi širok spektar negativnih emocija, osuda i prezira i na kraju gubi pripadnost zajednici.

Lično i društveno – kako se formira poruka: Za formiranje poruka ovog narativa i osiguravanje legitimiteta koristili su se svi dostupni izvori: potpisani i nepotpisani autori tekstova koji su kao neupitnu istinu iznosili dezinformacije bilo kroz pisanje, bilo kroz prenošenje dokaza u vidu dokumenata ili fotografija, politički autoriteti, ali i rodbina političara. Važno je naglasiti da su optužbe da su političari strani “igrači” dolazile i od opozicije i bile usmjerene na muškarce – Jelena Trivić je optuživala Milorada Dodika da je hrvatski igrač – ali ove konstrukcije su snažnije ako se upare sa rodnim stereotipima o ženskoj prevrtljivosti i ako se konstruišu i legitimiraju kroz anonimne portale i mainstream medije. Za razliku od muškaraca, postupci žena se gledaju kroz moralno povećalo, pa se prosuđuju i mjere, čime se implicitno daje do znanja da je djelovanje u javnoj sferi nešto što je za žene “neprirodno” i u čemu se prema tome ne snalaze na ispravan način, u čemu se krije poruka da trebaju da odustanu.

Legitimiranje narativa: I u ovom narativu je uočen trend u kojem se sa anonimnih portala narativ legitimizira u mainstream medijima, te kroz izjave političara. Primjera radi, tekst o dokumentu kojim se tvrdi da je Jelena Trivić dobila deset miliona dolara od Vlade SAD-a da bi radila protiv interesa Republike Srpske, objavljen je na anonimnim portalima Patriote

Srpske, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, a podijelili su ga SRNA, RTRS, ATV i drugi, kako u svojoj analizi pokazuje i portal Raskrinkavanje (Ćosić 2022). Sličan primjer nalazimo i u članku koji porodicu Jelene Trivić nastoji prikazati kao problematičnu, kratki anonimni tekst “Detalji incidenta: porodični nesporazum uzrok napada na djevera Jelene Trivić”, koji opisuje detalje sukoba njenog djevera i njegovog rođaka u Čelincu. Ovaj tekst, bez elemenata javnog interesa, objavljen je i na anonimnim portalima (Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Banjalučke priče), a RTRS ga prenosi sa portala Banjaluka.net (2022a). Prenošenje štetnog sadržaja kroz medijske agencije i mainstream medije, njegov doseg do većeg broja građana i građanki daleko je značajnije i ima potencijal da na osnovu gore spomenutih strategija utiče na rezultate izbora.

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke:

Simboli i jezik koji se koristi u konstrukciji ovog narativa jeste slika kandidatkinja kao izdajnica svog naroda, kao prevrtljivih i potkupljivih osoba, kao onih koje šuruju sa strancima/kinjama. Sanja Vulić, kandidatkinja iz SNSD-a, za Jelenu Trivić koristila je termin “Jelena Fejk Trivić”, upućujući na njenu neiskrenost. Milorad Dodik i Željka Cvijanović su kontinuirano izjavljivali da opozicioni kandidati/kinja intenzivno rade na uništenju RS-a, što je kulminiralo u izjavama da će Republika Srpska nestati u roku od 6 mjeseci nakon izbora ukoliko SNSD ne pobijedi na Općim izborima 2022. (Dnevnik.ba 2022).

Pored jezika koji se stalno ponavlja kako u medijima tako i u izjavama političara/ki, koriste se i fotografije u kojima su kandidatkinje – prvenstveno Jelena Trivić – uslikane zajedno sa stranim akterima, naprimjer Christianom Schmidtom. Upućuje se na to da ženama nedostaje odanost, dosljednost, pouzdanost, istrajnost, moralna snaga da se odupru izazovima. Kandidatkinje se proglašavaju neiskrenim u svojim motivima za bavljenje i posvećenost politici, sa namjernim korištenjem rodnog stereotipa da su žene prevrtljive i lako potkupljive. Gradi se slika nesposobnosti i nedostatka ženske prirode koju treba nadzirati, disciplinirati i preodgojiti.

Zaključak: Kako je kroz medijske primjere pokazano, seksizam (prevrtljiva žena) bio je bazični narativ koji je dodatno kontekstualiziran i kroz “upitnu” moralnost kandidatkinja, odnosno njihovu izdaju svog naroda. Ovaj narativ o izdaji sa elementima konstruisanja mita o naciji, najčešće se stvara kroz teorije zavjere, dezinformacije i pristrasno medijsko izvještavanje. Izdaja i prevrtljivost pratile su i kandidatkinje u BiH, naročito kandidatkinje opozicije, a u uzorku koji je praćen ovim istraživanjem, naročito se isticalo pisanje o Jeleni Trivić, koja se predstavljala kao dio skrivenog plana, tj. “zavjere”. Vrijednosti na kojima se narativ bazira utemeljene su na konzervativnom

sistemu vrijednosti te nacionalizmu kao državnoj ideologiji koja, osim što počiva na patrijarhalnoj kontroli nad reproduktivnim moćima žena, isto toliko stoji i nad njenim produktivnim, javnim angažmanom. Svaka žena koja prestane da bude lojalna nacionalnim običajima, bilo da mediji grade takvu sliku o njoj i tako utiču na biračko tijelo, ili ona zaista nešto uradi što naruši tradicionalni sklad, budi širok spektar negativnih emocija, osuda i prezira i na kraju gubi pripadnost zajednici. Ovakvi narativi koji moralizirajućim tonom kritiziraju ženske političke akcije u službi su oduzimanja moći i predstavljaju pokušaj suzbijanja ženskog političkog angažmana i potencijala koji prijete da uzdrma i subvertira temelje patrijarhalnog političkog sistema u Bosni i Hercegovini. Sve ovo ima jednu snažnu ideološku dimenziju patrijarhalnog konzervativizma i poručuje ženama da u javnoj sferi kao inicijatorke promjena i akteri u pravom smislu riječi nisu dobrodošle, osim na način bivanja u službi interesa zajednice i ispunjavanja prirodne funkcije brige za druge i odanosti koja se najprije ispoljava u okviru porodice, a potom i narodne zajednice kao proširene porodice. Također, s obzirom na rezultate za izbora predsjednika/ce RS-a, možemo zaključiti da su sve diskreditacije koje su mediji plasirali tokom predizborne kampanje, a koje su detaljno navedene u analizi, uticale na odabir kandidata/kinja.

4.4.3. Narativ o kandidatkinjama kao marionetama svojih političkih vođa, u čijoj sjeni se nalaze i politički djeluju

U medijima koji su praćeni, kandidatkinje nisu predstavljane kao samostalne političarke, već su asocirane uz svog predsjednika stranke, i to je bio slučaj u propagandnim pozitivnim tekstovima, u slučajevima diskreditacije kandidatkinja, ali i u kritičkim osvrtima stručnjaka/kinja na političku situaciju u zemlji. Tokom augusta najviše je o Borjani Krišto pisano na ovaj način – nikad bez spominjanja i Dragana Čovića, dok se tokom septembra ova metoda proširila i na ostale kandidatkinje: Sebiju Izetbegović (uvijek uz isticanje da joj je suprug Bakir Izetbegović, HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine 2022a; ABCPortal.info 2022), Željku Cvijanović (uvijek uz spominjanje gotovo u istoj rečenici i Milorada Dodika) i Jelenu Trivić, koja je tokom septembra i posebno oktobra u medijima od relativno samostalne političke figure postala dio obaveznog spominjanja uz trougao Stanivuković / Šarović / Bosić. Gotovo da nijedna pozitivna objava o kandidatkinji nije bila napisana tako da samo ona bude u fokusu članka, već se uvijek spominje u paru sa svojim predsjednikom stranke ili bliskim političkim kolegom.

Opći cilj i namjena ovog narativa je oduzimanje kandidatkinjama individualnosti i autonomnosti njihovog političkog suvereniteta, tj. obezličavanje, nipoštašavanje njihovog političkog zalaganja, postignuća, zasluga i djelovanja. Njegova namjera je da kandidatkinju predstavi u

svojevremeno patrijarhalne uloge žene, čime se delegitimizira bilo kakva aktivna i progresivna uloga žene u politici. Pored toga, namijena je i pokazati biračima/cama i publici da kandidatkinje ne djeluju same, već da iza njih stoji snažniji politički vođa. Paradoksalno je što je narativ o bezličnosti kandidatkinje koja je u sjeni svog vođe bio namijenjen podjednako i potencijalnim biračima/cama, ali i protivnicima/ama. To je upravo ono što ga je činilo interesantnim za analizu, a dugoročno opasnim zbog poruke koju šalje ženama koje bi željele da se bave politikom – kao politički subjekti nikada neće biti samostalne i o njima će se, čak i kada su na najvišim pozicijama, pisati kao o osobama u sjeni.

Metode konstrukcije narativa: Za konstrukciju ovog narativa korišteno je i pozitivno propagandističko izvještavanje, ali i diskreditacija. Ovi narativi pronađeni su i u kritičkim osvrtima na izborne procese, u izjavama ili tekstovima stručnjaka. U jednom tekstu historičar Dragan Markovina, komentirajući izbore u BiH, kaže da “Borjana Krišto nema nikakvu specifičnu težinu kao ime. Ona je u rangu Ane Brnabić u Srbiji”, te da je Čović izabrao lošu kandidatkinju da se ne bi desilo da pobijedi (Sarajevograd.ba 2022). Isto tako, hrvatski analitičar Božo Skoko je izjavio da je po njemu još veće iznenađenje ovako dobar rezultat Borjane Krišto, “ona je uspjela doći do 160.000 glasova i to je rekordan rezultat. Sjetimo se da je prije nekoliko godina Dragan Čović uspio ući u Predsjedništvo sa samo 130.000 glasova. Jasno to govori koliko su Hrvati zabrinuti za svoju sudbinu, koliko su se vezivali za jednog kandidata i nisu se usudili da se njihovi glasovi rasprše.” (R. I. 2022, na portalu Stav).

Propagandističko medijsko izvještavanje: Ovi sadržaji su se prenosili i pristranim i jednostranim izvještavanjem, odnosno propagandom, što znači da su bili namijenjeni potencijalnim biračima/cama. Kandidatkinja o kojoj je bilo najviše propagandnih medijskih tekstova jer je imala visoku funkciju, ali se i borila za najvišu političku poziciju, bila je Željka Cvijanović, koja se tokom septembra i oktobra spominjala često sa Miloradom Dodikom. Tekstovi i statusi kojima se propagirala kandidatura Borjane Krišto te pozivali Hrvati/ce da glasaju za nju uključivali su i partijskog lidera Dragana Čovića. U tekstu o Hrvatima/cama i izborima u BiH, u citatu koji se odnosi na Borjanu Krišto, autor kaže: “Krišto je kandidatkinja koja personalizira zahtjev i odlučnost hrvatskog naroda za svojom suverenosti. Glasuje se o stavu hrvatskog naroda o svojoj suverenosti, a tek usput o kandidatkinji za Predsjedništvo.” (Hrvati Herceg-Bosne 2022). Pored toga, prvi put se, kroz kandidaturu Borjane Krišto, u mainstream medijskom prostoru pojavio narativ o prvoj ženi u Predsjedništvu. Primijećeno je da ima emancipatornih elemenata u ovim tekstovima, ali da je polje njihovog emancipatornog djelovanja etno-nacionalno određeno. Tekstovi Sanje Vlasićević (koje je prenio Facebook

profil Hrvati Herceg-Bosne) i Marine Pendeš, koji na pozitivan i artikuliran način ističu prednosti i vrijednosti kandidatkinje, ne napuštaju nacionalnu kontekstualizaciju.

Diskreditacija: Da kandidatkinje nisu percipirane kao samostalne, već tijesno asocirane uz svog predsjednika stranke, korišteno je i u svrhu diskreditacije. Tokom septembra i oktobra, više nego tokom augusta, bilo je prenošenja diskreditacijskih izjava o Željki Cvijanović. Jedan od primjera o Željki Cvijanović dolazi sa opozicionog medija i prikazuje je kao nevidljivu političku figuru. “A, šta bi Željka Cvijanović uradila na tom mjestu. Ništa, ni sada nije ništa radila, nego je bila u sjeni Dodika”, izjava je Mladena Bosića (BN 2022a). U drugom primjeru sa BN-a, u kojem se kritikuje Milorad Dodik da izigrava “dobrotvora” i dijeli djeci novčanice, za Željku Cvijanović se kaže da se samo “smiješila, jer šta drugo” (BN 2022b). Protivkandidat Mirko Šarović je diskreditacijski govorio o njoj na način da je Dodikova portparolka i kako ništa nije konkretno uradila za RS: “Željka Cvijanović je klasični portparol Dodika. Ona nema jasnu politiku, ništa do sada nije pokazala i niko je ozbiljno ne shvata, što ne može biti dobro. Nikada nije imala nijedan ozbiljan zvanični susret, za svo vrijeme na funkciji predsjednice, što je jasan pokazatelj njenih diplomatskih sposobnosti.” (Banjaluka.net 2022b). Diskreditacijski tekstovi o Željki Cvijanović pronađeni su i na stranicama Faktor, Istok Portal slobodne Srpske, BN, Vijesti Srpske, kao i u izjavama Slađane Jašarević iz SDS-a (Vijesti Srpske 2022b; Slobodna Bosna 2022). U periodu nakon Općih izbora 2022, o činjenici da je u Predsjedništvo BiH po prvi put izabrana žena, u analiziranim tekstovima piše se vrlo površno uz činjeničnu konstataciju – prva žena u Predsjedništvu, bez ikakvih komentara šta to znači i zašto je to važno. Osim medijskoj nezainteresiranosti, ovo možemo pripisati i generalnom zanemarivanju doprinosa žena u društvu i umanjivanju važnosti ove konkretne činjenice da je jedna političarka po prvi put izabrana, što je svakako pokazatelj medijskog tretmana kandidatkinja.

Stvaranje i širenje stereotipa: Sadržaji o kandidatkinjama koje djeluju u sjeni političkih vođa dolaze iz različitih izvora – od stručnih komentatora/ca, političkih analitičara/ki, mainstream medija itd. Sveprisutnost ovog narativa ukazuje na to da je konstruisan namjenski te da su u njegovu svrhu angažovana sva raspoloživa komunikacijska sredstva kako bi što dublje ušao u javno mnijenje. U medijima se kandidatkinje nisu percipirale kao samostalne, već su uvijek bile usko povezane sa liderom svoje stranke. One su uvijek dio tandema, nikad samodovoljne u medijskom prostoru, što je također prikriveni seksizam. Ovaj način prikazivanja kandidatkinja prisutan je i prije početka kampanje, i sadržaj je izdvojen u augustu 2022. godine, ali je tada bio vezan isključivo za Borjanu Krišto. Političarka, kada ima doticaja sa pozicijom moći, uvijek ima i neki potkontekst, čak i kada

pisanje nije očigledno uvredljivo iz ugla stereotipizacije žena u politici. U tekstovima u kojima se spominje Borjana Krišto ona ide da se konsultuje sa predsjednikom Vlade Republike Hrvatske Plenkovićem oko predstojećih izbora. U jednoj analizi čita se tipičan seksizam vezan za političarke. Primjer: “Druga opcija je Borjana Krišto. Ona bi bila svojevrsno prijelazno rješenje kao što je svojevremeno u Hrvatskoj Sanaderu bila Jadranka Kosor. Krišto bi, tvrde nam neimenovani stranački dužnosnici, bila (kratkotrajno) prijelazno rješenje dok se ne bi iskristalizirao novi lider.”(HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine 2022b).

Apel na emocije birača/ica: Narativ je namijenjen i korišten u pozitivnom izvještavanju za potencijalne birače/ice, ali i u diskreditaciji kandidatkinja. Ovaj narativ također računa na stereotip “snažnog muškarca” i vođe koji štiti – žene su tu da se štite, a ne da budu istinske vođe, ali je također ukorijenjen u narativu izgradnje nacije. Kandidatkinje koje čuvaju interese kolektiva pobuđuju najplemenitije emocije, podršku, odobravanje i divljenje, jer su one “naše” majke, kćerke, supruge. Izgradnja nacionalnih identiteta još uvijek je snažan mobilizirajući faktor u BiH, a način na koji se rod i rodne uloge koriste u njemu igra snažnu ulogu u kreiranju zajedničkih vrijednosti, tradicije i običaja.

Lično / društveno – kako se formuliše poruka: Legitimaciju ovog narativa posebno su stvarali ili prenosili “stručni” autoriteti, kako su predstavljeni u medijima. Naprimjer, književnik Josip Mlakić, na pitanje jesu li Hrvati, kako to tvrdi Vesna Pusić, uzvratili Izetbegoviću i Bošnjacima glasajući za Bećirovića, prvo je iskoristio priliku da izvrjeđa ovu profesoricu, hrvatsku političarku, bivšu ministricu vanjskih i evropskih poslova itd. i odgovorio je da mu nije jasno kada je Vesna Pusić postala “ekspert” za BiH i da joj je teza promašena i budalasto naklapanje jedne zaboravljene političarke oboljelog ega, te je dao svoju tezu: “Ako je Bećirović i dobio pokoji glas u većinskim hrvatskim sredinama, onda je to bilo iz revolta zbog bezlične HDZ-ove kandidatkinje Borjane Krišto. Ne vjerujem da je poraz Borjane Krišto teško pao Draganu Čoviću, jer bi njezina pobjeda narušila njegov autoritet u stranci, kojom vlada autokratski, poput Andreja Plenkovića u Hrvatskoj” (Bljesak.info 2022). Ovdje možemo pročitati i stav da je svrha Borjane Krišto bila da konsoliduje biračko tijelo, ali je povrh svega i prevashodno ona samo Čovićeva marioneta.

Legitimiranje narativa: Za konstruisanje ovog štetnog narativa koristila se seksistička taktika “uparivanja”, odnosno posuđivanja autoriteta lidera koji stoji iza kandidatkinje. U analiziranim sadržajima rijetko je bilo primjera pozitivnih objava o političarki / kandidatkinji u kojima bi samo ona bila u fokusu članka, već se uvijek spominjala u paru sa svojim predsjednikom

stranke ili bliskim političkim kolegom. U pitanju su politički parovi: Borjana Krišto / Čović, Željka Cvijanović / Dodik, Jelena Trivić / Stanivuković, Šarović, Bosić.

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke:

“Uparivanje”, čiji je cilj umanjivanje suverenog političkog djelovanja kandidatkinje i samim tim umanjivanje njene važnosti kao samostalne političarke u očima birača/ica, dobilo je posebnu dimenziju kroz svojevrsni nadimak koji su mediji dodijelili Borjani Krišto. U pitanju je sintagma koja se i tokom mjeseca septembra koristila za Borjanu Krišto – “Čovićeva najljepše i najpametnije biće”, a koja je skovana iz izjave Dragana Čovića (E. L. 2022, Faktor.ba). “Imamo svakako najpametnije, najljepše biće koje može ponuditi svoje životne vrijednosti i sve ono što gradi kroz politiku zadnjih dvadesetak godina i hrvatskom narodu i svim žiteljima BiH, to je upravo gospođa Borjana Krišto.” (Dnevni.ba 2022).

Zaključak: Na kraju izborne kampanje, nametao se sadržaj da nijedna kandidatkinja nema potrebnu moć i kredibilitet za pobjedu, ali s obzirom na to da je dio veće misije (opstanak njenog naroda) i konteksta (samo je stranka iz koje je ona prava stranka), glasači/ce su pozivani da ih podrže. Dakle, uspjeh ili neuspjeh određene kandidatkinje nema veze sa njom kao političarkom, već je u pitanju mnogo važniji zadatak – opstanak određenog naroda. U medijima se kandidatkinje nisu percipirale kao samostalne, već su tijesno asocirane uz svog predsjednika stranke, bilo da su u pitanju bili propagandni tekstovi i pristrasno medijsko izvještavanje, diskreditirajući tekstovi, ili kritički osvrti stručnjaka/kinja o političkoj situaciji u zemlji. Prikazivanje kandidatkinja kao marioneta svojih političkih vođa, u čijoj sjeni se nalaze i politički djeluju, imalo je u sebi i element većeg cilja – konsolidaciju nacije u važnom historijskom trenutku, ali i čuvanje pozicija političkih lidera. One su često dio tandema, nikad samodovoljne u medijskom prostoru, što je također prikriiveni seksizam.

4.4. ZAKLJUČAK

Analiza štetnih sadržaja tokom Općih izbora 2022. u Bosni i Hercegovini je pokazala prisustvo velikog broja štetnih sadržaja i namjenski konstruisanih štetnih narativa o kandidatkinjama, koji mogu da utiču na ishode izbora. Najprisutnije štetne kategorije o svim kandidatkinjama bile su: propaganda, kampanje diskreditacije protiv pojedinki te sadržaji koji su ciljali na moralnost kandidatkinja. Ovako velik broj propagandnog i pristrasnog medijskog sadržaja o kandidatkinjama, kao i kampanje diskreditacije, odraz su polarizacije medija i znatnog političkog uticaja na medije, naročito vladajućih partija u BiH, a rodni stereotipi bili su efikasno sredstvo za diskreditaciju

kandidatkinja i mobilizaciju biračkog tijela. Iako je pretpostavka bila da će kampanje diskreditacije najviše biti vođene na osnovu seksizma i seksualizacije kandidatkinja, rezultati istraživanja ipak pokazuju da je najčešći način diskreditacije kandidatkinja bio ukazivanje na njihovu upitnu moralnost i aludiranje na to da svojim postupcima izdaju svoj narod, što ukazuje na to da se, i kada je riječ o kandidatkinjama, narativi o njima ne mogu odvojiti od dominantnih nacionalnih politika vladajućih partija koje se zasnivaju na očuvanju / odbrani naroda / nacije.

Kako je pokazala detaljna analiza sadržaja, i kako je sumirano u kratkim zaključcima u prethodnim dijelovima, možemo izdvojiti tri konstrukcije štetnih narativa utemeljenih na širim kategorijama rodni stereotipa: kandidatkinje kao nesposobne i nedorasle za politiku i sadržaj o fizičkom izgledu; kandidatkinje kao prevrtljive i izdajnice svog naroda; kandidatkinje kao marionete svojih političkih vođa, u čijoj sjeni se nalaze i politički djeluju.

Svi ovi narativi su se bazirali na patrijarhalnom vrijednosnom sistemu prema kojem se uloge žena i muškaraca bitno razlikuju u društvu. Kandidatkinje su predstavljane u medijima kroz seksističke i druge mizogine prakse, koje su konstruisale narativ o ženama kao nesposobnim i nedoraslim za politiku. U fokusu nisu bile njihove individualne političke zasluge, već se pisalo o nevažnim stvarima u kontekstu političkog života – njihovom izgledu, podatku jesu li majke, te kako su “fotošopirane do neprepoznatljivosti”, “neuredne” ili neiskusne u političkoj areni. Žene se u kolektivnoj svijesti prije svega povezuju sa porodicom i budućnošću kolektiva / nacije, a na političarkama je da očuvaju čast zajednice. Svaka ona koja prestane da bude lojalna nacionalnim običajima, bilo da mediji grade takvu sliku o njoj, kroz teorije zavjere i dezinformacije, ili ona zaista nešto uradi što naruši tradicionalni sklad, budi širok spektar negativnih emocija, osuda i prezira kod biračkog tijela. Kandidatkinje su diskreditirane i tako što se tvrdilo da su samo marionete svojih političkih vođa, u čijoj sjeni se nalaze i politički djeluju. Ovaj narativ se javljao čak i u pozitivnom propagandističkom sadržaju, a i negativnim i pozitivnim tekstovima o kandidatkinjama bilo je zajedničko to da se kandidatkinje nisu percipirale kao samostalne, već su uvijek bile tijesno povezivane sa svojim predsjednikom stranke.

Osim što narativ cilja na patriotizam i lojalnost svojoj etničkoj zajednici, te na žrtvovanje vlastitih ambicija zarad pripadnosti i viših ciljeva svoje zajednice, u poruku je još snažnije uzidana ideja da žena jednostavno nije važna, nego da je važna viša misija, koju na svojim plećima treba da iznese žena, koju predvodi njen politički vođa i vođa njenog naroda. Poruka koju ovaj narativ šalje na suptilan način dolazi do svijesti i podsvijesti i birača/ica, a i generalno svih koji čitaju ove tekstove, jer osim onih koji su očigledno

maliciozni i puni različitih diskreditacijskih praksi, podjednako su rječiti i oni koju naizgled podržavaju, kako je pokazano kroz primjere. Opća svrha korištenja ovog i svih ostalih mizoginih narativa bila je da se kroz izborni proces ukaže na manju važnost političarki u odnosu na kolege, ali paradoksalno u isto vrijeme i veliku važnost da se lični politički subjektivitet podredi višoj svrsi, tako da se na birače/ice utiče dvojako – da glasaju, ali ne zato što je njihov izbor upravo politika određene političarke, već zato što je ona u svrsi politike nacionalnog očuvanja. Dugoročno, svi ovi očigledno seksistički narativi demotiviraju žene da se bave politikom, poručuju da im tu nije mjesto, jer su nesposobne, lažljive, nemaju znanja niti vještina, ne odlučuju racionalno, nesigurne su, sprovode politike svojih nadređenih.

Najčešći izvori štetnih sadržaja o kandidatkinjama bili su anonimni portali, ali i Facebook grupe i privatni mediji koji su prenosili sadržaje ili izjave političara/ki, kao i sadržaje sa anonimnih portala. Da su štetni narativi o kandidatkinjama namjenski konstruisani vidljivo je iz primjera u kojima su se štetni, stereotipni sadržaji, ali i dezinformacije i teorije zavjere prenosili s anonimnih u mainstream medije, čime su dobijali legitimitet. Legitimitet je postizan i izjavama drugih kandidata i kandidatkinja, ali i stručnjaka/kinja čije su se izjave prenosile u medijima.

Tekstovi koji se navode kroz ovu analizu, a koje su objavljivali portali: Banjalučka istina, Banjalučke priče, Banjaluka 24.media, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Faktor magazin, te internetski portal Alternativne televizije ATV, ne priliče medijskom prostoru u našoj zemlji, kao ni u bilo kojoj drugoj zemlji. Osim što ostvaruju potencijalni direktni uticaj na publiku kada su izbori u pitanju, također dugoročno djeluju na sve koji ih čitaju pokazujući da im je dozvoljeno doslovno svakakvo vrijeđanje političkih suparnika/ca, da ne postoji granica koja dijeli pristojno i profesionalno pisanje od izmišljenih diskreditirajućih tekstova i klevetanja. Svi ovi sadržaji, narativi i prakse su u konačnici opasni jer odgajaju čitaoce i čitateljice kojima će etično i profesionalno izvještavanje biti nezanimljivo i nedovoljno. Poražavajuće je i što je u odabranim medijima i izvorima izostala analiza političkih programa i zalaganja političkih kandidatkinja, kao rodni pitanja, te činjenica da je u BiH prvi put u Predsjedništvo ušla žena. U takvim okolnostima društvene mreže mogle su biti odlični saveznici u pronalaženju puta do informacija, otkrivanju lažnih vijesti, bržem prenošenju istine, ali su i kroz ovu analizu samo bile ključno sredstvo u širenju govora mržnje, plasiranju štetnih narativa, prenošenju dezinformacija itd. Svjedočili smo nesvakidašnjem odsustvu kulture komuniciranja i potpunom izostanku ne samo ženske solidarnosti nego i elementarnog poštovanja prema političkim neistomišljenicama. Društveni nalozi Sanje Vulić, kandidatkinje i članice predsjedništva SNSD-a, bili su ogledni primjer toga.

Zbog svega ovoga potrebni su sistematičniji odgovori na seksizam i upotrebu rodni stereotipa u medijima. U preporukama Savjeta Evrope CM/Rec (2019) – Sprječavanje i borba protiv seksizma (Vijeće Evrope 2019), koje ukazuju na prisustvo brojnih vidova seksizma koji nesrazmjerno pogađaju žene, a posebno političarke, državama članicama je preporučeno da podstiču promociju pozitivne slike žene kao aktivne učesnice u društvenom, ekonomskom i političkom životu. Unatoč značajnim naporima rodnih institucionalnih mehanizama u BiH, međunarodnih aktera i civilnog društva da ukažu na štetne posljedice seksističkog predstavljanja žena u medijima, uključujući žene u politici, BiH još uvijek nema sveobuhvatnu strategiju za ukidanje diskriminatornih stereotipa koji prožimaju seksističke i mizoginističke stavove u društvu (Committee on the Elimination of Discrimination against Women 2019). Tokom 2021. godine, na globalnom nivou, unatoč značajnom zamahu u istraživanju različitih dimenzija štetnih narativa zasnovanih na rodni stereotipima, intervencije koje bi se suprotstavile ili koje bi neutralizirale ove narative uglavnom su fokusirane samo na odgovor na online rodno zasnovano nasilje ili jačanje medijske pismenosti kod žena i djevojčica (Scott 2021). Ipak, štetni narativi zasnovani na rodni stereotipima obuhvataju šire područje produkcije i diseminacije sadržaja koji namjenski zloupotrebljava patrijarhalne društvene obrasce i produbljuje rodne nejednakosti.

LITERATURA

Aganović, Arijana; Miftari, Edita; Veličković, Marina. (2015). *Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/11/1995-2015-%C5%BDene-i-politi%C4%8Dki-%C5%BEivot-u-postdejtonskoj-Bosni-i-Hercegovini_za-web.pdf

Agencija za ravnopravnost polova BiH. (2022). *Preporuka u vezi rodnih stereotipa, mizoginog i seksističkog govora*. Sarajevo: Agencija za ravnopravnost polova BiH. <https://arsbih.gov.ba/preporuka-u-vezi-rodnih-stereotipa-mizoginog-i-seksistickog-govora/>

American Institutes for Research. (2022). *National Survey of Citizens' Perceptions in Bosnia and Herzegovina 2021: Final report*. Sarajevo: USAID. <https://www.measurebih.com/uimages/2021-NSCP-BiH-Report.pdf>

Arnautović, Marija. (2022). "Žena je broj, muškarac je tema – medijsko izvještavanje o femicidu." *Mediacentar_online*, 18. 11. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/zena-je-broj-muskarac-je-tema-medijsko-izvjestavanje-o-femicidu>

Best Practice Forum Gender and Digital Rights. (2021). *Exploring the concept of Gendered Disinformation*. Internet Governance Forum. https://intgovforum.org/en/filedepot_download/248/21181

CEPPS. (s. a.). *Countering Disinformation Guide*. <https://counteringdisinformation.org/complete-guide>

Committee on the Elimination of Discrimination against Women. (2019). *Concluding observations on the sixth periodic report of Bosnia and Herzegovina*. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/11/CEDAW-C-BIH-Concluding-Observations-6_AsAdopted.pdf

Ćosić, Marija. (2022). "Još jedan lažni dokument kao 'dokaz' da Jelena Trivić saraduje sa SAD-om." *Raskrinkavanje*, 28. 9. 2022. <https://tinyurl.com/yckjys6c>

EU Disinfo Lab. (2021). "Gender-based disinformation: Advancing our understanding and response." *EU Disinfo Lab*, 20. 10. 2021. <https://www.disinfo.eu/publications/gender-based-disinformation-advancing-our-understanding-and-response/>

Jankowicz, Nina; Hunchak, Jillian; Pavliuc, Alexandra; Davies, Celia; Pierson, Shannon; Kaufmann, Zoë. (2021a). *Malign Creativity: How Gender, Sex, and Lies are Weaponized against Women Online*. Washington: Wilson Center. <https://tinyurl.com/4c56jeps>

Jankowicz, Nina; Pepera, Sandra; Middlehurst, Molly. (2021). *Addressing Online Misogyny and Gendered Disinformation: A How-To Guide*. National Democratic Institute. <https://www.ndi.org/sites/default/files/Addressing%20Gender%20%26%20Disinformation%20%20%281%29.pdf>

Judson, Ellen; Atay, Asli; Krasodomski-Jones, Alex; Lasko-Skinner, Rose; Smith, Josh. (2020). *Engendering hate the contours of state-aligned gendered disinformation online*. London: Demos. <https://www.ndi.org/sites/default/files/Engendering-Hate.pdf>

Kadribašić, Adnan. (2020). *Strateški pristup uspjehu kandidatkinja u izbornim kampanjama*. Sarajevo: UN Women kancelarija u BiH i UNDP. <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/strate%C5%A1ki-pristup-uspjehu-kandidatkinja-u-izbornim-kampanjama>

Kadribašić, Adnan; Chiarenza, Barbara; Čehajić-Čampara, Maida; Ramić-Mesihović, Lejla. (2020). *Polazna studija o barijerama političkom učešću žena u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UN Women kancelarija u BiH i UNDP. <https://tinyurl.com/2p9amun2>

Krasodomski-Jones, Alex; Smith, Josh; Jones, Elliot; Judson, Ellen; Miller, Carl. (2019). *Warring Songs: Information Operations in the Digital Age*. London: Demos. <https://demos.co.uk/wp-content/uploads/2019/05/Warring-Songs-final-1.pdf>

Ljevak, Kristina. (2022). "Relativizacija uzroka femicida." *Mediacentar_online*, 31. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/relativizacija-uzroka-femicida-u-mizoginoj-kulturi>

Moranjak Bamburać, Nirman; Jusić, Tarik; Isanović, Adla. Ur. (2006). *Stereotyping: Representation of Women in Print Media in South East Europe*. Sarajevo: Mediacentar. <https://media.ba/sites/default/files/stereotyping.pdf.pdf>

Mostov, Julie. (2000). "Sexing the nation/desexing the body: politics of national identity in the former Yugoslavia." U: Tamar, Mayer. Ur. *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*, 89-112. London: Routledge

Numanović, Sead. (2022). "Samo 16,66 posto izabраниh u državni parlament su žene!" *Politički.ba*, 29. 10. 2022. <https://politicki.ba/politika/samo-1666-posto-izabranih-u-drzavni-parlament-su-zene/26645>

Pod lupom. (s. a.). "Za Opće izbore se prijavila 91 politička stranka i 17 nezavisnih kandidata/kinja." <https://podlupom.org/press-kutak/vijesti/za-opce-izbore-se-prijavila-91-politicka-stranka-i-17-nezavisnih-kandidata-kinja/>

RTRS. (2022). "Cvijanović u Bijeljini: Poziv lokalnim vlastima da omoguće završetak školske sale." *RTRS*, 27. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=484422>

RTRS. (2022a). "Cvijanović i Tegeltija posjetili dječiji vrtić i Kulturni centar u Donjoj Previji." *RTRS*, 22. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=483891>

Scott, Victoria. (2021). *Understanding the gender dimensions of disinformation. Countering Disinfo*. <https://counteringdisinformation.org/topics/gender/complete-document-gender-dimensions>

Sessa, Maria Giovanna. (2022). "What is Gendered Disinformation?" *Heinrich Böll Stiftung*, 26. 1. 2022. <https://il.boell.org/en/2022/01/26/what-gendered-disinformation>

Sobierah, Sarah. (2019). "Disinformation, democracy, and the social costs of identity-based attacks online." *MediaWell*, 22. 10. 2019. <https://mediawell.ssrc.org/articles/disinformation-democracy-and-the-social-costs-of-identity-based-attacks-online/>

Vijeće Europe. (2019). *Sprječavanje i borba protiv seksizma: Preporuka CM/Rec(2019)1*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Vije%C4%87e%20Europe/Preporuka%20VE%20Sprjecavanje%20i%20borba%20protiv%20seksizma.pdf>

Wilford, Rick; Miller, Robert L. Ur. (1998). *Women, ethnicity and nationalism The politics of transition*. London i New York: Routledge.

Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and Nation*. London: Sage Publication.

Analizirani sadržaji

ABCPortal.info. (2022). "Koliko je Sebija Izetbegović 'zaslužna' za izborni poraz svog supruga Bakira?" *ABCPortal.info*, 4. 10. 2022. <http://www.abcportal.info/novosti/vijesti/koliko-je-sebija-izetbegovic-zasluzna-za-izborni-poraz-svog-supruga-bakira>

Argumenti. (2022). "Jelena Trivić stipendista njemačke organizacije iza koje stoji stranka Kristijana Šmita." *Argumenti*, 26. 9. 2022. <https://www.argumenti.rs/jelena-trivic-stipendista-njemacke-organizacije-iza-koje-stoji-stranka-kristijana-smita/>

Banjalučke priče. (2022a). "Kakvih snimaka se plaši Jelena Trivić?" *Banjalučke priče*, 2. 9. 2022. <https://www.banjalučkepriče.net/post/kakvih-snimaka-se-pla%C5%A1i-jelena-trivi%C4%87>

Banjalučke priče. (2022b). “Jelena Trivić bez stava i hrabrosti: ‘Boji se jednog čovjeka, a nas sve bi da štiti!’” *Banjalučke priče*, 9. 9. 2022. <https://www.banjaluckeprice.net/post/jelena-trivi%C4%87-bez-stava-i-hrabrosti-boji-se-jednog-%C4%8Dovjeka-a-nas-sve-bi-da-%C5%A1titi>

Banjalučke priče. (2022c). “Jelena Trivić – ne vodi računa o ličnoj higijeni, a vodila bi računa o Republici Srpskoj?!” *Banjalučke priče*, 5. 9. 2022. <https://www.banjaluckeprice.net/post/jelena-trivi%C4%87-ne-vodi-ra%C4%8Duna-o-li%C4%8Dnoj-higijeni-a-vodila-bi-ra%C4%8Duna-o-republici-srpskoj>

Banjalučke priče. (2022d). “Bankovni izvod Trivićeve pokazao priliv novca iz tri evropske zemlje u vrijednosti od 845.350 evra?” *Banjalučke priče*, 28. 9. 2022. <https://www.banjaluckeprice.net/post/bankovni-izvod-trivi%C4%87eve-pokazao-priliv-novca-iz-tri-evropske-zemlje-u-vrijednosti-od-845-350-evra>

Banjaluka.net. (2022a). “Detalji incidenta: porodični nesporazum uzrok napada na djevera Jelene Trivić.” *RTRS*, 26. 9. 2022. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=487912>

Banjaluka.net. (2022b). “Šarović: Boriću se za Republiku Srpsku i vraćanje svega što joj je oduzeto.” *Banjaluka.net*, 30. 9. 2022. <https://banjaluka.net/sarovic-boricu-se-za-republiku-srpsku-i-vracanje-svega-sto-joj-je-oduzeto/>

Bljesak.info. (2022). “Mlakić: Situacija u BiH može se dovesti u red za deset minuta.” *Bljesak.info*, 10. 10. 2022. <https://bljesak.info/vijesti/politika/mlacic-bih-se-moze-dovesti-u-red-za-deset-minuta/396235>

BN. (2022a). “Vrijeme je da se biraju pravi ljudi na prava mjesta.” *BN*, 9. 9. 2022. <https://www.rtvbn.com/4031752/vrijeme-je-da-se-biraju-pravi-ljudi-na-prava-mjesta#comments>

BN. (2022b). “Šta se drugo može očekivati od ponavljača?!” *BN*, 24. 9. 2022. <https://www.rtvbn.com/4032482/sta-se-drugo-moze-ocekivati-od-ponavljac-a-video#comments>

Crna hronika. (2022). “ATV: Radović priznao da SAD finansira opoziciju, plaćeni i novinari.” *Crna hronika*, 28. 9. 2022. <https://crna-hronika.info/radovic-priznao-da-sad-finansira-opoziciju-placeni-i-novinari/416449>

Dizdarević, Kemal. (2022). “Babuška u 60. otkrila Želju: Školu nije završila, pa misli da nam može zakone pisati.” *Press*, 1. 9. 2022. <https://pressmediabih.com/vijesti/2022/01/09/kolumna-dr-kemala-dizdarevica-babuska-u-60-otkrila-zelju-skolu-nije-zavrsila-pa-misli-da-nam-moze-zakone-pisati/>

Dnevni.ba. (2022). "Dragan Čović: Imamo najpametnije i najljepše biće što možemo ponuditi, mene nema na listama." *Dnevni.ba*, 30. 6. 2022. <https://dnevni.ba/dnevni/dragan-covic-imamo-najpametnije-i-najljepse-bice-sto-mozemo-ponuditi-mene-nema-na-listama/>

Dnevnik.ba. (2022). "Dodik: Ne blefiram, Republike Srpske neće biti za šest mjeseci." *Dnevnik.ba*, 29. 9. 2022. <https://www.dnevnik.ba/vijesti/dodik-ne-blefiram-republike-srpske-neze-biti-za-sest-mjeseci-2643576>

Dokić, Branko. (2022). "Zašto plašite narod ako je zaista vaša pobjeda čista?!" *BN*, 22. 10. 2022. <https://www.rtvbn.com/4033725/zasto-plasite-narod-ako-je-zaista-vasa-pobjeda-cista#comments>

E. L. (2022). "Čovićevo najljepše i najpametnije biće šalje opasne poruke: BiH je državna zajednica." *Faktor*, 13. 9. 2022. <https://faktor.ba/vijest/covicevo-najljepse-i-najpametnije-bice-salje-opasne-poruke-bih-je-drzavna-zhajednica/175036>

Faktor magazin. (2022a). "Velika analiza Faktora – Ko ne uđe u vlast politički UMIRE!" *Faktor magazin*, 16. 8. 2022. <https://faktormagazin.ba/republika-srpska/velika-analiza-faktora-ko-ne-udje-u-vlast-politicki-umire/>

Faktor magazin. (2022b). "Jelenu Trivić fotošopirali do neprepoznatljivosti?" *Faktor magazin*, 2. 9. 2022. <https://faktormagazin.ba/republika-srpska/jelenu-trivic-fotosopirali-do-ne-prepoznatljivosti/>

Faktor magazin. (2022c). "Skandal: Milan Radović priznaje da opozicija prima novac iz inostranstva, kupuje glasove a otkriva i svoje planove sa Jelenom Trivić." *Nezavisni portal Prijedor 24 sata*, 28. 9. 2022. <http://prijedor24h.net/2022/09/28/skandal-milan-radovic-priznaje-da-opozicija-prima-novac-iz-inostranstva-kupuje-glasove-a-otkriva-i-svoje-planove-sa-jelenom-trivic/>

HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine. (2022a). "Geneza neuspjeha: Je li Sebija Izetbegović doprinijela izbornom porazu svog supruga Bakira? 'Bahatim tonom se obraćala ljudima, loše pričala o drugima... To ljudi ne vole'." *HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine*, 4. 10. 2022. <https://hb.hteam.org/2022/10/04/geneza-neuspjeha-je-li-sebija-izetbegovic-doprinijela-izbornom-porazu-svog-supruga-bakira-bahatim-tonom-se-obracala-ljudima-lose-pricala-o-drugima-to-ljudi-ne-vole/>

HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine. (2022b). "Pitanje je vremena: Polako, ali sigurno, Čović se povlači. Tko će naslijediti jednog od najmoćnijih Hrvata u BiH." *HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine*, 26. 8. 2022. <https://hb.hteam.org/2022/08/26/pitanje-je-vremena-polako-ali-sigurno-covic-se-povlaci-tko-ce-naslijediti-jednog-od-najmocnijih-hrvata-u-bih/>

- Hrvati Herceg-Bosne. (2022). *Facebook*, 29. 9. 2022. <https://www.facebook.com/100379692526140/posts/177836714780437/>
- J. M. (2017). "Naš političar ljubi 36 godina mlađu ženu." *Intervju*, 4. 10. 2017. <https://intervju.rs/nas-politicar-ljubi-36-godina-mladju-zenu/>
- M. T. (2022). "Ko više kritikuje političku majku, a govorili su: Zlonamjerni mediji, loši ljudi, ubijeduju nas da SDA nije pravo rješenje." *Faktor*, 30. 9. 2022. <https://www.faktor.ba/vijest/ko-vise-kritikuje-politicku-majku-a-govorili-su-zlonamjerni-mediji-losi-ljudi-ubijeduju-nas-da-sda-nije-pravo-rjesenje/175173>
- Novi. (2022). "One su prve među ženama u svojim strankama, jedna od njih je 1. među političarkama." *Novi*, 23. 10. 2022. <https://novi.ba/clanak/378038/one-su-prve-medu-zenama-u-svojim-strankama-jedna-od-njih-je-1-medu-politicarkama>
- Pobrić, Nedim. (2022). *Twitter*, 12. 9. 2022. https://twitter.com/pobric_nedim/status/1569445156834754560?s=46&t=cp8R6g9D8e3e35JIFUil8w
- R. I. (2022). "Hrvati se hvale da su Plenković i Milanović zaslužni za Schmidtovu odluku." *Stav*, 3. 10. 2022. <https://stav.ba/vijest/ko-su-ljudi-koji-poticu-na-ubistvo-izetbegovica/12399>
- Radiosarajevo.ba. (2021). "Poznati političar iz Hrvatske (78) u ljubavnoj vezi sa znatno mlađom crnkom." *Radiosarajevo.ba*, 12. 6. 2021. <https://radiosarajevo.ba/magazin/zivot-i-stil/poznati-politicar-iz-hrvatske-78-u-ljubavnoj-vezi-sa-znatno-mladom-crnkom/420560>
- Sarajevograd.ba. (2022). "Historičar Dragan Markovina: Mislim da je Čović izabrao lošu kandidatkinju da se ne bi desilo da pobijedi." *Sarajevo Grad*, 29. 9. 2022. <https://www.thesarajevograd.club/historicar-dragan-markovina-mislim-da-je-covic-izabrao-losu-kandidatkinju-da-se-ne-bi-dogodilo-da-pobijedi/>
- Slobodna Bosna Nezavisni informativni portal. (2022). "Slađana Jašarević: 'Nakon četverogodišnjeg sna' Željke Cvijanović: 'Dobro jutro predsjednice, otkud Vi; ne sjeća se ni da je njen šef sa Ashdownom...'" *Slobodna Bosna Nezavisni informativni portal*, 28. 8. 2022. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/264913/sladjana_jasarevic_nakon_cetverogodisnjeg_sna_zeljke_cvijanovic_dobro_jutro_predsjednice_otkud_vi_ne_sjeca_se_ni_da_je_njen_sef_sa_ashdownom.html
- SRNA. (2022a). "Na Paprikovcu planirana izgradnja moderne škole za 450 učenika." *Glas Srpske*, 25. 8. 2022. <https://www.glassrpske.com/cir/novosti/banjaluca/na-paprikovcu-planirana-izgradnja-moderne-skole-za-450-ucenika/431019>

SRNA. (2022b). "Karan: Štab za organizaciju protesta nije u Srpskoj nego u inostranstvu." *RTRS*, 7. 10. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=489247>

SRNA. (2022c). "Galijašević: I Amerika i Velika Britanija finansiraju opoziciju u Srpskoj." *Palelive.com*, 18. 9. 2022. <https://www.palelive.com/galijasevic-i-amerika-i-velika-britanija-finansiraju-opoziciju-u-srpskoj/>

SRNA. (2022d). "Vulićeva poručila Trivićevoj: Plači onima koji su te nagovorili na avanturizam bez pokrića." *ATV*, 29. 10. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/vuliceva-porucila-trivicevoj-placi-onima-koji-su-te-nagovorili-na-avanturizam-bez-pokrica-29-10-2022>

SRNA. (2022e). "Košarac: Vlast u Srpskoj ne priznaje Šmita, on ostaje nelegitiman." *RTRS*, 24. 9. 2022. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=487732>

SRNA. (2022f). "Vašington za kampanju Trivićeve izdvojio 10 miliona dolara." *RTRS*, 17. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486898>

SRNA. (s. a.). "Britancima želim više sreće s novom verzijom 'Jelene Trivić'." *Banjaluka 24.media*. <https://banjaluka24.media/britancima-zelim-vise-srece-s-novom-verzijom-jelene-trivic/>

Vijesti Srpske. (2022a). "Željku Cvijanović fotošopirali do neprepoznatljivosti? Uklonili joj bradavicu sa nosa." *Vijesti Srpske*, 2. 9. 2022. <https://tinyurl.com/582f3ebw>

Vijesti Srpske. (2022b). "Željka Cvijanović izviždana na skupu SNSD-a u Kneževu!" *Vijesti Srpske*, 11. 9. 2022. https://vijestisrpske.com/zeljka-cvijanovic-izvizdana-na-skupu-snsd-a-u-knezevu-video/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=zeljka-cvijanovic-izvizdana-na-skupu-snsd-a-u-knezevu-video

Visočki narodni vijećnik. (2021). *Facebook*, 31. 7. 2021. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid035DAUR9wjBmc7bPM55UGJhtPcUtBaex63vW64MBtc4DpfyXKVxsiBHDAasy4XNsal&id=107894293967370

Poglavlje 5

DISKREDITACIJA NA ETNIČKOJ OSNOVI: EVOCIRANJE RATA, REVIDIRANJE PROŠLOSTI I KORIŠTENJE ŽRTAVA U PREDIZBORNIM KAMPANJAMA

Belma Buljubašić

5.1. UVODNA RAZMATRANJA

Kampanja za Opće izbore 2022. godine protekla je u međusobnim optužbama čelnika političkih stranaka u Bosni i Hercegovini, evociranju događaja iz proteklog rata, prozivanju političkih neistomišljenika (i iz istog i drugog bh. entiteta), pričama o “vjekovnoj mržnji” među narodima Bosne i Hercegovine i njihovim drugačijim historijskim ulogama u različitim periodima 20. vijeka. Za to su iskorištene brojne komemoracije žrtvama iz Drugog svjetskog rata i posljednjeg bh. rata, kao i huškanje na društvenim mrežama i insinuacije o ponovnom mogućem oružanom sukobu.

Najmanje je bilo riječi o konkretnim problemima građana Bosne i Hercegovine i o planovima koji su realni i sprovodivi u naredne četiri godine (Sokol i Buljubašić 2022; Dučić 2022). Također, nisu dati konkretniji stranački programi i sprovodivi ciljevi za naredni period, a kao jedna od glavnih teza ponovo se nametnula priča o neizvjesnoj budućnosti BiH, odnosno hoće li država uopće opstati u narednom periodu te ko je glavni krivac za takvu situaciju i ko može garantovati sigurnost građana. Tom kreiranju atmosfere straha veliku podršku su pružili i brojni mediji koji su poslužili samo i isključivo kao platforma za prenošenje dramatičnih izjava političara, pri čemu nije ponuđena bilo kakva konkretnija analiza, interpretacija ili komentar na sve ono što je izgovoreno, a što bi trebao biti jedan od osnovnih zadataka kvalitetnog analitičkog novinarstva.

U medijima je objavljeno da izborna kampanja 2022. nikad nije bila tiša i dosadnija, te je ocijenjena kao neinventivna, bezlična i prepuna općih mjesta (Vukić 2022). Na osnovu nalaza našeg tromjesečnog istraživanja (od početka augusta do kraja oktobra 2022), ne možemo se u potpunosti složiti s ovom tvrdnjom. Kampanja jeste bila neinventivna, jer je od okončanja rata u BiH svaka kampanja manje-više bazirana na istom sadržaju, odnosno okrenuta je pričama o prošlosti puno više nego sadašnjosti i budućnosti, kao i patriotskim floskulama koje služe dodatnom učvršćivanju nepovoljne političke situacije i dominantnih nacionalističkih narativa. Izjave koje su

političari davali u ovom periodu ne možemo posmatrati kao bezlične – bile su veoma ostrašćene, personalizovane i ciljno izgovarane, a često su bile i prepune mržnje i huškanja. Ako pod opća mjesta možemo svrstati i tvrdnje o komplikovanoj političkoj situaciji, vječitoj ugroženosti i krivici drugih za sve negativno što se dešava, onda ne smijemo zanemariti revidiranje i relativizaciju prošlosti koji se provlače kroz svaku kampanju, kao i korištenje žrtava rata u cilju dobijanja političkih poena, što je poseban društveni problem koji ostavlja duboke i trajne posljedice na društvo. Tu su i neizostavni sadržaji koji negiraju zločine, kao i slavljenje zločinaca iz svog naroda kao heroja i spasitelja nacije.

Kampanja je prema rezultatima do kojih smo došli u toku istraživanja bila izrazito huškačka, manipulativna i ostrašćena. Centralna tema kampanje bio je protekli rat i ratna dešavanja. To ne znači da se ratni događaji nisu spominjali i u prethodnim kampanjama (dovoljno je vratiti se na članke i plakate iz tih perioda), međutim, kako vrijeme odmiče, sjećanje na rat se dodatno intenzivira, jer se strahom i kreiranjem negativne atmosfere u društvu nastoji zakamufirati nefunkcionalnost političkog sistema, višedecenijska korupcija i pljačka državnih resursa, kao i neprosperitetnost bh. društva, naročito za mlade generacije koje se sve više odlučuju na odlazak iz zemlje (Vojić 2022). Ili jednostavno zbog činjenice što dominantne političke elite nemaju ništa za ponuditi. Također, nove generacije budućih birača nastoje se dodatno opteretiti ratom kojeg se i ne sjećaju i dodatno istraumatizovati, pa im se o tim dešavanjima priča kao o opomeni i svemu što će im se dogoditi ako budu lakovjerni kao njihovi roditelji i još starije generacije. Na taj način se gradi pristrasno biračko tijelo, koje treba da postane nosilac nacionalističkog diskursa i narativa koji se konstruišu i prenose iz kampanje u kampanju.

Kako navodi Kastels (2014, 272) izborne kampanje djeluju na osnovu predispozicija birača, na način da aktiviraju ili deaktiviraju emotivne i kognitivne procese u cilju postizanja ciljeva, jer je strankama i kandidatima važna samo jedna stvar u kampanji, a to je pobjeda.

Na osnovu provedenog istraživanja, kao najčešće teme vodećih političkih stranaka u kampanji izdvojili smo: rat i ratna stradanja, etnička čišćenja, progone, ubistva i masovne grobnice, što je zahtijevalo i (zlo)upotrebu stradanja ljudi i iz Drugog svjetskog rata, prokazivanje direktnih političkih konkurenata kao izdajnika sopstvenog naroda i stranih plaćenika, okrivljavanje drugih konstitutivnih naroda za trenutačnu političku krizu u BiH, targetiranje pojedinih gradova kao centara moći, zavjera i zla, demonizaciju cijelih naroda itd. Sve je to praćeno emocionalno prezasićenim riječima, emocionalnim manipulacijama, malverzacijama i ucjenama, širenjem straha

i kreiranjem vrlo toksične društvene atmosfere. Kada govorimo o vodećim strankama u BiH, mislimo na političke stranke koje osvajaju najveći broj glasova tokom posljednjih izbornih ciklusa – Stranku demokratske akcije, Hrvatsku demokratsku zajednicu i Savez nezavisnih socijaldemokrata.

Proizvodnja i širenje straha pokazali su se kao uspješan metod, čemu svjedoče i prethodne izborne kampanje. Kuljić (2023) navodi da se strah proizvodi podsjećanjem na klanja nacije i gubitak identiteta, odnosno da je politika provjereno sredstvo politike straha i da se viktimizovana nacionalna prošlost najuspješnije mobilize.

Nemogućnost kritičkog suočavanja s prošlošću posljedica je i višedecenijskog djelovanja svih onih politika koje su i dovele do rata, od kojih je veliki dio i danas aktuelan na političkoj sceni. Međutim, pokazalo se da ni one stranke koje su formirane nakon potpisivanja Dejtona nisu spremne da ne koriste priče o ratu u predizborne svrhe na vrlo manipulativan način. Ovdje se naravno ne misli samo na SNSD koja je formirana 1996. godine i koja je izrazito nacionalistička stranka, što se može zaključiti na osnovu njihovog djelovanja, a ne statuta. To se odnosi i na Stranku za BiH, Narod i pravdu, Partiju demokratskog progresa, ali i na Našu stranku. Primjera radi, bivši sarajevski policajac Dragan Mioković, koji je popularan na Twitteru uglavnom među Bošnjacima, jer u svojim objavama forsira bošnjački dominantni narativ, bio je kandidat Naše stranke za Federalni parlament. U intervjuu koji je dao za sarajevski portal Klix nekoliko dana pred izbore osvrnuo se i na stalne prozivke Stranke demokratske akcije i njihove propagandne mašinerije upućene Našoj stranci kao utočištu za dezertere. Mioković je u odbranu Naše stranke kazao da je među muškarcima na listama ove stranke za federalni i državni parlament više od 70% onih koji imaju knjižicu Armije RBiH ili su bili pripadnici MUP-a RBiH (Vasić 2022).

Ovakvi primjeri nam ukazuju na to da niti jedna stranka, bez obzira na period njenog nastanka, kao i na samu percepciju te stranke među potencijalnim biračima (a Naša stranka je veoma često na meti desničarskih botova kao izdajnička i “nepatriotska” stranka), ali i ideološki pravac koji slijedi, nije imuna na populizam i prisjećanje na rat, jer su svjesni da će ovakve priče emocionalno uticati na značajan dio birača i da im to u konačnici donosi mandate i pozicije.

I u vrijeme predizborne kampanje za Lokalne izbore 2020. godine društvene mreže su bile zatrpane plakatima i objavama u kojima se navodilo da je neko demobilisani borac, da je sin borca ili dobitnik nekog od ratnih priznanja. Sve ovo se radi vrlo svjesno, jer bi činjenica da je neko bio borac ili da je dijete borca automatski trebala značiti da je u pitanju častan i moralan čovjek

za kojeg treba glasati i koji neće iznevjeriti svoje birače. To se koristi i za prikriivanje koruptivnih radnji i različitih vrsta malverzacija, a jedan od brojnih primjera je tzv. afera Asim iz 2020. godine u kojoj imamo jasne dokaze o kupovini glasova, što nije spriječilo Bakira Izetbegovića, predsjednika SDA, da izađe pred novinare i kaže da je Asim Sarajlić bio maloljetni borac koji je nekoliko puta ranjen (Al Jazeera Balkans 2020).²³

Prema navodima Ruth Wodak (2020), desničarske populističke stranke uvijek uspješno proizvode strah i u odnosu na stvarne i na izmišljene opasnosti, a uočljiva je i tendencija retradiconalizacije, te se desničarski populizam ne odnosi samo na formu retorike već i na njen specifični sadržaj.

Odnosno, desničarske populističke stranke prema autorici Wodak (2020, 2-3) djeluju na sljedeći način:

1. instrumentalizuju neku od manjina (političku, etničku, vjersku itd.) kao žrtvenog jarca, odnosno krivca za trenutne probleme, i naknadno tu grupu konstituišu kao opasnu i kao prijjetnju “po nas”,
2. pozivaju na zdrav razum i antiintelektualizam, što zapravo obilježava povratak na predmodernističko, odnosno pretprosvjetiteljsko razmišljanje.

U slučaju bh. izborne kampanje, desničarske i nacionalističke stranke kao krivce konstituišu pripadnike opozicionih stranaka, ali i nacionalne stranke druga dva naroda, koje se optužuju da su kočničari političkih procesa i faktori destabilizacije, odnosno da su njihove politike retrogradne ili da idu na štetu naroda kojeg oni zastupaju.

Pozivanje na antiintelektualizam vidljivo je kroz selektivne prikaze veoma kompleksnih tema u kojima se stvari nastoje simplifikovati i svesti na crno-bijeli prikaz tako da se ta stranka predstavlja kao izrazito pozitivna, dok su druge negativne. Isti je slučaj i sa ratnim dešavanjima – odnosno kroz narativ “mi smo se branili, a oni su nas napadali”. Ovo se naročito uspješno odvija uz pomoć pristrasnih medija, ali i društvenih mreža i stranačkih botova koji su aktivni i u vrijeme predizborne kampanje, ali i tokom cijele godine. To ukazuje na spregu između značajnog broja medija i političkih i ekonomskih elita, jer su ekonomski i politički pritisci i mediji često povezani i isprepleteni (Turčilo i Buljubašić 2017, 30).

23 Općinski sud u Sarajevu je u februaru 2023. donio oslobađajuću presudu za Asima Sarajlića.

5.2. GLAVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA: MEDIJI I DRUŠTVENE MREŽE KOJI SU NAJVIŠE ŠIRILI ŠTETNI SADRŽAJ I KATEGORIJE KOJE SU SE NAJVIŠE PONAVLJALE

U toku tri mjeseca medijskog monitoringa, od početka augusta do kraja oktobra 2022, analizirali smo sadržaje koji su objavljeni u medijima i na društvenim mrežama, odnosno izabrano je stotinu online medija i profila na društvenim mrežama koji su prepoznati kao relevantni za ovo istraživanje. Prije samog izbora medija i društvenih mreža, uradili smo kratku analizu koji od medija su popularni i spadaju u najčitnije i koji mediji najviše šire međuetničku netrpeljivost i objavljuju sadržaje koji su neprovjereni ili manipulativni, a prati ih veliki broj čitalaca. Također, mapirali smo i Twitter i Facebook naloge osoba, koje su na ovim društvenim mrežama pod punim imenom i prezimenom ili koriste pseudonime, ili su u pitanju profili nekih organizacija, čije objave izazivaju značajnu pažnju među korisnicima. Smatrali smo da je neophodno uključiti i društvene mreže, jer se preko velikog broja naloga dijele problematični sadržaji iz medija, ali se i uz pomoć statusa i objava izabranih korisnika, kao i različitih fotomontaža i videosadržaja, dodatno učvršćuju štetni narativi koji dolaze do velikog broja korisnika. Također, najnovija istraživanja su potvrdila da su i društvene mreže veoma značajan izvor informisanja za veliki dio korisnika interneta i medijske publike, a i da ih političari u BiH sve više koriste za uticaj i komunikaciju s biračima (Sokol i Hasečić 2020). U toku istraživanja uočili smo još neke profile na društvenim mrežama koji su se pokazali kao vrlo uticajni ili štetni te smo ih naknadno uključili u istraživanje.

Na osnovu brojnih ključnih riječi, u Metricomu je označeno 7613 tekstova / sadržaja, a nakon pregleda su za analizu izabrana 2174 sadržaja. Odabrane ključne riječi bile su one koje su se mogle odnositi na diskreditaciju, govor mržnje, etiketiranje na etno-nacionalnoj osnovi, u šta su spadali, naprimjer, “neprijatelji”, “zlikovci”, “genocid”, “ustaše”, “četnici”, “balije”, “prebrojavanje”, imena vojnih formacija i osuđenih ratnih zločinaca, te riječi kojima se diskredituju pripadnici pojedinih naroda. Članci i statusi koji nisu sadržavali neku od štetnih kategorija nisu uzimani za analizu.

Iz augusta je analizirano 811 članaka, septembra 789, a oktobra 574. Podaci pokazuju da je izborna kampanja počela prije njenog zvaničnog proglašenja u septembru, što treba pripisati pojedinim dramatičnim i tendencioznim izjavama političkih lidera koje su izazvale veliku reakciju i bile aktuelne u medijima i na mrežama danima, ali i činjenici da se u augustu obilježavala godišnjica vojne akcije Oluja o kojoj Srbi i Hrvati imaju sasvim oprečno mišljenje.

Radi bolje preglednosti, u tabeli ispod navest ćemo koje su štetne kategorije bile zastupljene u najvećem broju analiziranih sadržaja. Pored kategorija štetnih sadržaja koje su praćene i u ostalim poglavljima, u ovom poglavlju su se dodatno pratile i sljedeće kategorije: ratna retorika (upotreba ratne terminologije u izjavama i člancima), sjećanje na rat (najviše su se odnosili na komemoracije iz prošlog i Drugog svjetskog rata, korištene za propagandu) te huškački sadržaji, tj. zapaljiva retorika koja je uključivala, na primjer, govore o secesiji, nemogućnosti života između naroda u BiH.

TABELA 1: Štetni sadržaji za tri mjeseca

KATEGORIJA	BROJ PONAVLJANJA U TRI MJESECA ISTRAŽIVANJA
Pristrasno medijsko izvještavanje	958
Poricanje zločina i veličanje ratnih zločinaca	101
Propagandni sadržaji	445
Huškački sadržaji	280
Govor mržnje i mrzilački narativi	148
Ratna retorika	77
Sjećanje na rat i prošlost	165

Skoro 65% analiziranog sadržaja odnosilo se na pristrasno medijsko izvještavanje i na propagandu, a prisutni su bili i huškački sadržaji, sjećanje na rat i govor mržnje i mrzilački narativi. Ovolika količina medijski pristrasnih sadržaja potvrđuje tezu o ekonomskim i političkim pritiscima u medijima, kao i da velikom broju medija cilj uopće nije profesionalno izvještavanje, već sadržaji koji će donijeti veliki broj *lajkova* i dijeljenja. U augustu je bilo najuočljivije pristrasno medijsko izvještavanje (678 takvih sadržaja) i propaganda (335 sadržaja). U septembru, kada je i zvanično počela kampanja, veliki broj sadržaja odnosio se i na evociranje i upotrebu prošlosti (165), pri čemu se misli na devedesete godine, dok je u oktobru veliki broj sadržaja sadržavao u sebi huškačke govore (280). U oktobru smo uočili izrazito medijski pristrasno izvještavanje u nešto manje od tri stotine analiziranih sadržaja. Potrebno je naglasiti da se broj štetnih sadržaja naročito povećavao tokom određenih događaja, huškačkih izjava političara ili komemoracija. Na primjer, ako bi jedan političar dao određenu huškačku izjavu, koju bi prenijeli mediji, dolazile bi slične reakcije od drugih političara, ali i korisnika društvenih mreža.

Naročito problematični sadržaji bili su oni koji su se ticali slavljenja ratnih zločinaca, negiranja ratnih zločina, te govor mržnje i narativi mržnje. U septembru je veći dio članaka u Republici Srpskoj posvećen dvojici presuđenih ratnih zločinaca – Ratku Mladiću i Radoslavu Brđaninu. Povod za to su bili Mladićeva bolest i Brđaninova smrt, pa su u medijima u RS-u političari davali izjave o njihovim “ratnim zaslugama”, a i oni i mediji su potpuno zanemarivali zločine za koje su njih dvojica osuđeni (Grebo 2022). Ovo je naročito poražavajući podatak koji pokazuje da se, uprkos izmjenama Krivičnog zakona u BiH kojim se slavljenje ratnih zločinaca proglašava krivičnim djelom, ratni zločini i dalje negiraju. Najočitiiji primjer negiranja genocida i ratnih zločina tokom predizborne kampanje bio je promotivni materijal Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), u kojem su bili navedeni razlozi zašto “nije bilo lako Srpskoj”, a stajalo je, između ostalog, i “muslimanska propaganda i lažne priče o ubijanju, silovanjima, agresiji, genocidu, etničkom čišćenju” (Tomić 2022). Tokom tri mjeseca zabilježeno je oko 150 primjera govora mržnje i narativa mržnje. Oni su često uključivali, na primjer, pogrdne nazive za određene grupe poput “genocidni” ili svodenje Bošnjaka na religijsku grupu “muslimani”, termin koji Milorad Dodik često koristi.

Najveći broj štetnih sadržaja pronađen je u pojedinim mainstream medijima, ali i na društvenim mrežama. Mediji koji su najviše širili štetne sadržaje su Glas Srpske, Stav, Hrvatski medijski servis, novinska agencija SRNA, Nezavisne novine i javni RTRS servis.

Porazna je činjenica da je kao jedan od medija koji najviše širi štetne sadržaje označena i Radio-televizija Republike Srpske, koja je dio javnog servisa Bosne i Hercegovine. Ne amnestirajući komercijalne / privatne medije od štete koju proizvode, ipak se očekuje da javni servis bude znatno profesionalniji u obavljanju svog posla, uzimajući u obzir da je riječ o neprofitnoj i nezavisnoj radiotelevizijskoj organizaciji koja je osnovana u ime opće javnosti, finansirana iz javnih prihoda i raznovrsnim, uravnoteženim, visokokvalitetnim programima treba da zadovoljava potrebe najvećeg mogućeg broja svojih građana (Veljanovski 2005, 28).

Dio portala koji su bili najaktivniji u produkciji i širenju štetnih sadržaja koji su se odnosili na etno-nacionalne grupe su anonimni portali, odnosno portali koji nemaju impresum: ABCPortal.info (na kojem je navedeno da je postupak registracije u toku), Poskok.info, HercegBosna Hrvati Bosne i Hercegovine i portal Banjaluka 24.media.

Na društvenim mrežama posebno su bili aktivni nalozi koji su bliski jednoj od nacionalističkih politika. Iako Metricom nije izvlačio sadržaje svih

aktivnih stranačkih botova, jer njihov broj svakodnevno raste, a i jezik koji se upotrebljava na mrežama je drugačiji, naš tim je pratio društvene mreže i mapirao profile koji su objavljivali problematični sadržaj, kao i komentare korisnika na te sadržaje koji su se masovno dijelili putem ovih platformi.

Tu prije svega mislimo na osobe / botove koji su bliski Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ), Stranci demokratske akcije (SDA) i Savezu nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), jer se pokazalo da su oni bili najaktivniji i najbrojniji. Vrlo je lako uočljiva njihova bliskost sa spomenutim strankama, jer su sadržaji izrazito manipulativni i iz njih su izbrisani veoma bitni podaci.²⁴ Također, primjetan je sadržaj koji je na društvenim mrežama dolazio od simpatizera Demokratske fronte, pri čemu je veliki dio njih bio huškački, a cijeli jedan narod (u ovom slučaju hrvatski) obilježavao se kao zločinački i opasan za budućnost BiH. Svi oni Hrvati koji iz različitih razloga nisu podržavali ponovni izbor Željka Komšića u Predsjedništvo BiH označavani su kao sljedbenici zločinačke politike.

I ostale političke partije su imale aktivne botove i simpatizere na društvenim mrežama koji su pisali pristrasne sadržaje u korist tih političkih stranaka. Ipak, dijelovi tih sadržaja bili su bazirani barem na određenim činjenicama i nije uočena tolika količina eksplicitnog huškanja protiv određene grupe ili pojedinaca kao što je to bilo u slučaju sa botovima koji su bliski nacionalističkim ideologijama.

Botovi SNSD-a su također bili veoma aktivni, posebno na Twitteru, pa su na različite načine pokušavali denuncirati kandidate Srpske demokratske stranke i Partije demokratskog progresa koji su i ove godine izašli zajedno na izbore, prikazujući ih kao izdajnike koji ne rade u interesu srpskog naroda.

Profili na društvenim mrežama koji su se najviše isticali po štetnim sadržajima u toku ova tri mjeseca bili su nalozi na Twitteru: Jan Palach, Josip Cvitkovic, Milan Tegeltija, Srđan Mazalica, Sanja Vulić, Patriote Srpske. Na Facebooku su najviše štetnih sadržaja širili profili Yasmin Mulahusein, Ponosni Bošnjaci, Vildana Hajdarpašić, Bošnjaci Jablanica, Ado Lingo, stranica Hrvati Herceg-Bosne. Kao što je naglašeno u prethodnom dijelu teksta, do ovih profila smo došli u toku praćenja izborne kampanje, jer smo uočili da se sadržaji s ovih profila dijele i imaju veći broj reakcija, ali da se o njima raspravljalo na društvenim mrežama i kod njihovih neistomišljenika. Također, Jasmin Mulahusić je široj javnosti postao poznat nakon hapšenja

24 Primjera radi, kada hvale nekog od političara za kojeg se vežu npr. koruptivne radnje ili katastrofalni propusti u obnašanju političke funkcije, ti detalji se brišu, a o tim političarima se piše isključivo pozitivno, često i o njihovim ratnim zaslugama, tj. da su u toku rata bili borci.

u septembru 2021. godine i često je u nekim medijima označen kao bot Stranke demokratske akcije, tako da se o sadržajima sa njegovog profila vrlo često raspravlja u javnom prostoru (R. D. 2021).

Dok su tzv. srpski i hrvatski botovi bliski SNSD-u i HDZ-u bili aktivniji na Twitteru, tzv. bošnjački botovi bliski Stranci demokratske akcije štetne sadržaje su širili uglavnom putem Facebooka. Iako neki od navedenih botova imaju aktivne i profile na Twitteru, oni nisu toliko popularni na ovoj društvenoj mreži kao na Facebooku. Na Facebook stranicama i profilima više su se širile fotomontaže sa tendencioznim popratnim sadržajima i huškački videosadržaji, a na Twitteru su bile dominantne tekstualne objave i komentari na određene izjave ili političke poteze.

Istraživanje upućuje na rastuću i nedovoljno istraženu upotrebu društvenih mreža u političke svrhe, kao i političkih botova koji mogu biti često manipulativni jer daju privid da dolaze iz "naroda". U objavama koje su se širile po društvenim mrežama od tzv. opozicionih botova bilo je određenih razlika. Primjera radi, u Federaciji BiH su se ti sadržaji doticali i ideoloških razlika između vladajuće SDA i drugih stranaka, naročito SDP-a i Naše stranke, dok su u RS bili fokusirani isključivo na ukazivanje kriminala i korupcije vladajućeg SNSD-a, jer su ideološke pozicije i vlasti i opozicije u Republici Srpskoj identične i sublimirane su u borbu za očuvanje ovog bh. entiteta. Navedimo i da je kćerka Milorada Dodika, Gorica Dodik, široj javnosti poznata kao jedna od "najaktivnijih twitterašica" te da je u toku kampanje često ulazila u sukobe sa neistomišljenicima braneći političke poteze svog oca i SNSD-a.

Ovdje se ukratko želimo osvrnuti na termin "bot", jer u medijima i javnosti često čujemo termine botovi i trolovi. Prvi trolovi su bili korisnici koji su imali više identiteta i datiraju još iz vremena prije nego su internetske i web-stranice uopće postojale. Sredinom osamdesetih je bio popularan BBS servis (Bulletin Board System) ili elektronska oglasna tabla koja se zadržala do kraja devedesetih godina, kada su se pojavili internetski forumi i web-prezentacije. U sklopu ovog sistema bilo je ozbiljnih i manje ozbiljnih foruma, pa su se trolovi počeli pojavljivati na onim koji su bili posvećeni "lakšim" temama – filmu, videoigricama, muzici. Ovaj izraz se odnosi na neprijatne verbalne aktivnosti koje se ispoljavaju na internetu, u elektronskim medijima i govoru uživo. Bot je skraćenica od ruske riječi robot i označava korisnike interneta koji su veoma često anonimni (mada mogu nastupati i pod punim imenom i prezimenom) i svoje aktivnosti usmjeravaju u cilju različitih promotivnih aktivnosti, političkih stranaka i pokreta, online aktivizma i sl. Veliki dio stručnjaka se slaže da su botovanje i trolovanje zapravo ista aktivnost i da imaju tačno određeni cilj, kao i da su često dio različitih online kampanja (Trajković 2021).

5.3. GLAVNI NARATIVI ŠTETNIH SADRŽAJA U VRIJEME IZBORNE KAMPANJE

Kroz monitoring su izdvojena dva glavna narativa, odnosno matrice u kojima se pripadnici drugih etničkih grupa i konkurentskih političkih stranaka i njihovi politički predstavnici označavaju kao neprijatelji, a nacionalne stranke koje zastupaju interese te etničke grupe kao zaštitnici. Ove matrice zabilježene su kod različitih partija i njima bliskih medija, ali su u njihovoj konstrukciji korišteni slični elementi.

Prvi od dva glavna narativa je proglašavanje direktnih političkih konkurenata iz reda vlastitog naroda izdajnicima i “nepatriotama”, dok su političari iz drugih političkih stranaka, odnosno pripadnici drugih naroda, označeni kao neprijatelji koji ne dijele istu viziju države i budućeg života. U ovim primjerima mnogo je pažnje usmjereno na etiketiranje i prozivanje “izdajnika” iz redova vlastitog naroda, jer su oni direktna politička konkurencija, dok su političari iz druga dva naroda tu iskorišteni kao njihovi partneri uz pomoć kojih će ti “izdajnici” uništiti BiH.

Drugi narativ koji se širio i po medijima i po društvenim mrežama je prikazivanje nacionalnih stranaka kao zaštitnika vlastitog naroda. Određene objave su bukvalno bile prijeteće, pa se potencijalnim biračima poručivalo da je njihova sudbina neizvjesna ako ne daju glas toj stranci. Ovaj narativ je vezan za prvi narativ, odnosno zaštitnici naroda su tu da zaštite ljude od izdajnika iz redova vlastitog naroda koji dolaze iz drugih političkih stranaka ali i pripadnika drugih konstitutivnih naroda sa kojima ne dijele istu viziju budućnosti

Prvi narativ možemo imenovati kao *narativ o izdaji*, a drugi kao *narativ o zaštitnicima naroda*. Oba narativa ćemo detaljno objasniti, označiti njihove glavne ciljeve, metode koje su korištene u njihovom konstruisanju, vokabular koji se koristio u medijima i na društvenim mrežama, te ukazati na njihovu povezanost sa sadašnjim trenutkom i budućnošću, jer su oba narativa zasnovana na prošlosti. Najveći broj korištenih primjera u analizi je iz augusta i septembra, tj. perioda prije izbornog dana.

5.3.1. Narativ o izdaji

Glavni cilj / namjera narativa: Glavni cilj ovog narativa je difamacija političkih protivnika i predstavljanje njihove politike i stavova kao izrazito opasnih za budućnost birača i sam opstanak Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske. U kampanji u RS nije se govorilo o državi BiH, već isključivo o budućnosti ovog entiteta, te je BiH kao država potpuno

izbrisana u političkim obraćanjima i govorima, čime se jasno izražava negativan stav o BiH kao državi, koji je jednak i kod vladajućeg SNSD-a i kod opozicionih stranaka u RS-u. Dakle, ovaj narativ je usmjeren na direktne političke protivnike, odnosno one političare koji dolaze iz istog entiteta i bili su kandidati za iste pozicije.

Metode konstrukcije i plasiranja narativa: Da bi se protivnici obezvrijedili i predstavili kao opasni za budućnost, objavljeni su izrazito pristrasni sadržaji, kojima se širila propaganda o “izdajnicima” koje zanimaju isključivo vlastiti interesi i koji rade na štetu vlastitog naroda. Medijski pristrasne sadržaje nije bilo teško prepoznati. Uglavnom su bili zasnovani na malo ili nimalo činjenica, a dokazi kojima su se koristili bili su predstavljeni selektivno, odnosno iz njih su izvađeni dijelovi koji bi kod publike mogli proizvesti kontraefekat.

Narativ o izdaji ima nekoliko oblika i ima odstupanja u ovom narativu i među entitetima u BiH, ali i među strankama u Federaciji BiH. Ova vrsta narativa naročito je prisutna kod medija i botova bliskih SDA i usmjerena je na političare koji su rat proveli van granica BiH ili su u toku rata bili u državi, ali nisu bili u Armiji RBiH ili su u ARBiH obavljali neke lakše zadatke. Podsjećanja radi, već dugi niz godina se političari Naše stranke (Edin Forto, Predrag Kojović, pa čak i Sabina Ćudić koja je u ratu bila djevojčica) etiketiraju kao “pobjegulje”, “dezerteri”, a često se kao izdajnici koji su proveli rat u Srbiji etiketiraju i SDP-ovci Damir Mašić i Saša Magazinović. Dovoljno je u Google pretraživač upisati ove termine i navedena imena i uvjeriti se.

Često je, dakle, kod narativa o izdaji prvo iskonstruisan podnarativ o toj osobi kao bjeguncu iz rata, odnosno kako je u vrijeme rata u BiH bio van granica države. Na taj način se gradi teza o takvim osobama kao nepouzdanim, koji bježe kada je situacija najteža i kojima ne treba vjerovati, jer će to uraditi ponovo ako se ponovi nešto slično ili isto. Narativ o izdaji koji dolazi od SDA prisutan je već dugi niz godina u javnom i medijskom prostoru, samo se pojačano aktuelizuje u vrijeme predizborne kampanje i formiranja vlasti.

U Republici Srpskoj se narativ o izdaji gradio kroz prozivanje neistomišljenika da su strani plaćenici i da kao takvi rade protiv RS i srpskog naroda. Ovaj narativ je dolazio od medija i botova bliskih SNSD-u koji su naročito bili usmjereni protiv kandidatkinje za predsjednicu RS Jelene Trivić koja je bila protukandidatkinja Miloradu Dodiku (Ćosić 2022).

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke u ovom narativu: Posebno značajna za analizu narativa o izdaji je zamjena naziva za političare, odnosno različite konstrukcije negativnih imena. To se radi da bi se stvorio dodatan negativni naboj među biračima. Tu spadaju iskrivljene pežorativne kovanice i nadimci kojima se označavaju političari koji dolaze iz stranaka koje zastupaju drugačiju ideologiju, a koje svakodnevno susrećemo na društvenim mrežama, naročito na Twitteru. Neki od najčešće korištenih naziva među korisnicima društvenih mreža koje smo naknadno identificirali su: “komunjare”, “titoisti”, “yutelovci”, “jugobalije”, “jugozombiji”, “petokolonaši”, što je već postao rječnik svakodnevne komunikacije i na Facebooku i Twitteru. Svaka od ovih riječi nastoji ukazati na navodnu izdajničku narav ovih ljudi, jer se u njihovim objavama Jugoslavija označava kao tamnica naroda u kojoj su gušeni nacionalni osjećaji Bošnjaka, u to vrijeme Muslimana, kao i petokraka simbolom pod kojim se rušila Bosna i Hercegovina, jer se JNA u ratu stavila na stranu bosanskih Srba, iako je petokraka prije početka rata skinuta kao obilježje sa vojničkih uniformi JNA. Tako su na udar došle sve osobe koje kažu nešto pozitivno o Jugoslaviji, slikaju se pored neke od Titovih bisti ili na njegovom grobu, kao i svi oni koji istaknu jugoslovensku zastavu. Takvih primjera je mnoštvo na društvenim mrežama i šire se u vidu mimova ili različitih vrsta fotomontaža u koje su upisane navodne riječi koje su te osobe izgovorile. Ovi sadržaji su naročito prisutni u vrijeme predizbornih kampanja i plasiraju se biračima kao upozorenje šta će se dogoditi ako glasaju za ove političare, pri čemu se dodatno aktuelizuje narativ o Jugoslaviji i kršenju ljudskih prava u njoj. “Yutelovci” je također pežorativan naziv koji označava ljubitelje i Jugoslavije i televizije Yutel,²⁵ čiji se program emitovao uoči rata, što je bila vrsta otpora tadašnjim pristrasnim medijima koji su širili ratnu propagandu.

Još tri pogrdna naziva koja se koriste za ovu skupinu su “krmojedi”, “čvarkojedi” i “slaninari”, što se stalno proteže na društvenim mrežama za kandidate SDP-a i Naše stranke. Ovaj naziv opet je vezan za Jugoslaviju te se navodi da se su se u toj državi Muslimani nastojali asimilirati tako što će odbaciti svoje vjerske osjećaje i konzumirati alkohol i svinjetinu, što je prema islamskim pravilima najstrožije zabranjeno. Također, u kolokvijalni govor je ušao naziv “podrumaši” i “titoisti”. Termin “podrumaši” treba da ukaže na osobu koja je rat provela u podrumu krijući se i od granata i od vojne obaveze, dok se označavanjem nekoga kao “titoiste” nastoji pokazati da je riječ o osobi koja je ideološki vezana za socijalističku Jugoslaviju, bratstvo i

25 Prema tumačenju nacionalista, Yutel je bila televizija koja je imala za cilj da predstavi pogrešnu sliku stvarnosti i da Muslimane ohrabri da se rat neće dogoditi, čime su direktno odgovorni za tragičnu sudbinu ovog naroda u periodu od 1992. do 1995. godine.

jedinstvo (kao jednu od glavnih parola u SFRJ) i da je takva osoba izdajnik koji ne baštini nacionalne osjećaje.

Diskreditacija: Na profilima stranačkih botova, ali i u stranački pristrasnim medijima, kada je riječ o pojedincima, najviše pažnje bilo je usmjereno na SDP-ovog kandidata za člana Predsjedništva BiH Denisa Bećirovića, predsjednika Naroda i pravde Elmedina Dinu Konakovića, predsjednika SDA i kandidata za člana Predsjedništva Bakira Izetbegovića, kandidatkinju za predsjednicu Republike Srpske Jelenu Trivić i kandidata za člana Predsjedništva Željka Komšića.

Mediji koji su u kampanji podržavali SDA, prije svega Stav i Faktor, najviše negativnih sadržaja usmjerili su na Denisa Bećirovića i Elmedina Konakovića, nekadašnjeg visokopozicioniranog funkcionera SDA koji je oformio stranku Narod i pravda. U tome su im svakodnevno podršku pružali i stranački botovi.

Denis Bećirović je označen kao licemjeran, a kao argument za ovu tvrdnju magazin je podsjetio na podatak koji je objavljen u nekim medijima u julu 2022, da Bećirović nije klanjao džezazu ubijenim šehidima u Potočarima. U članku na portalu Stav se naglašava da Bećirović ne poštuje Bošnjake, ali da računa na njihove glasove, te autor podsjeća na riječi jednog od ratnih komandanata i člana SDA Hamdije Abdića Tigra u vezi sa glasanjem za Bećirovića – “nemoj da se ko igra!” (Alispahić 2022)

U istom magazinu Bećirović je označen kao lažov (R. S. 2022), kao maskota koalicije koja se zalaže za legitimno predstavljanje (Faktor 2022a, objavljeno na portalu Stav) te kao dosadni kandidat koji ispaljuje dosadne floskule. Također, često se aludiralo na njegov odnos prema religiji, konkretno prema islamu, i vjersko opredjeljenje, čime se pokušavala poslati poruka da neko ko nije vjernik praktikant ne može zastupati bošnjački narod. Magazin Stav je u jednom sadržaju objavio Bećirovićeve objavu skinutu sa njegovog profila na društvenim mrežama na kojoj se nalazi na Kovačima u društvu svog stranačkog kolege Irfana Čengića. U pozadini se vidi žena sa hidžabom, fotografija je objavljena u petak. Novinar potpisan inicijalima R. I. u članku je naveo sljedeće: “Petak, džamija, Kovači i jedan hidžab u prolazu je ambijent kojim se Denis i Irfan žele predstaviti biračima u danu džume. Za Irfana znamo da ide na džumu i da je od drugova zbog toga pod pritiskom, a za Denisa ne znamo.” (R. I. 2022)

Dakle, SDP je predstavljena kao stranka u kojoj nije poželjno da članovi budu vjernici, čime se šalje poruka biračima da ne glasaju za njih, jer se insistira na tome da Bošnjaci mogu biti isključivo muslimani, a tome i rezultati posljednjeg popisa iz 2013. idu u prilog.

Kada je riječ o Dini Konakoviću, on je također označen kao “antibošnjački” elemenat, prosrpski i prohrvatski orijentisan. S obzirom na to da se veliki dio objava na društvenim mrežama odnosio na Konakovića, nekada je bio označen kao prosrpski igrač, a nekada kao osoba bliska HDZ-u i predsjedniku ove stranke Draganu Čoviću. Konaković je u magazinu Stav proglašen islamofobom, kompleksašem i autošovinom, jer je, kako je navedeno, na predizbornom skupu u Novom Travniku izjavio da je ministrica vanjskih poslova BiH Bisera Turković više vremena provela pokrivena, nego otkrivena (Drnišić 2022a).

O Konakovićevoj stranci je u Stavu navedeno sljedeće:

Narod i Pravda nije ništa drugo no otrovna politička lubenica nastala u staklenicima ovdašnjih ambasada, zelene vanjštine no truhlo crvene nutrine. A kakva stranka, takvi joj i kadrovi. Prezreli a neubrani, ambiciozni a neostvoreni, gladni vlasti a nesigurni da će je osvojiti, lubeničari iz NIP-a jednostavno ne mogu da dočekaju jesen i izbore te gube sposobnost za mimikriju i naprosto pucaju od nervoze rasipajući sjeme zla po javnom prostoru. (Drnišić 2022b).

Dakle, Konaković i njegova stranka su označeni kao antibošnjaci, izdajnici, a opaskom o “crvenoj nutrini” aludira se na to da su komunisti, dok je sam Konaković u istom magazinu optužen da sa “komunjarama” ismijava reisul-ulemu Huseina Kavazovića.

Analizirajući sadržaj ovih medija, lako se zaključuje da su svi političari koji nisu u SDA izdajnici i predstavljaju opasnost za BiH i Bošnjake.

Naglasimo i da je porodica Konaković stalna meta botova SDA, odnosno Elmedin Konaković i njegova supruga Dalija Hasanbegović Konaković, kao i njena porodica. Botovi su veoma često vadili dijelove iz njihovih privatnih života i insinuirali i konstruisali različite teorije zavjere (Radiosarajevo.ba 2022).

Konaković je u objavama botova koji djeluju na Facebooku najčešće nazivan Gavrilom i Adžijom. Nadimak Gavrilo Konaković je dobio zbog toga što je 2019. godine obnovljena Kapela vidovdanskih mučenika u Sarajevu, za šta je novac dala Vlada Kantona Sarajevo (RTRS 2019). U to vrijeme predsjednik Skupštine Kantona Sarajevo bio je Elmedin Konaković, a na kapeli se nalazi i ime Gavrila Principa, pripadnika organizacije Mlada Bosna i atentatora na Franca Ferdinanda. Gavrilo Princip je od 1990-tih, promjenom političkog sistema u Bosni i Hercegovini, od nekadašnjeg heroja postao veoma negativna figura koja je u bošnjačkom narativu označena kao srpski

nacionalista i terorista, pa se zamjenom Konakovićevog imena u Gavrilo on nastoji prokazati kao prosrpski orijentisan. Slično je i sa nadimkom Adžija, jer je Konaković obavio Hadž u Meki, ali s obzirom na to da ga botovi označavaju kao izdajnika i prosrpski nastrojenog političara koji čini brojne političke ustupke srpskom i hrvatskom narodu, namjerno ovu riječ izgovaraju bez glasa *h*, jer se u srpskom jeziku ovaj glas često gubi iz riječi.

Bakir Izetbegović je kritikovan i u hrvatskim medijima, u medijima koji su podržavali opozicione stranke, ali i na brojnim stranicama na društvenim mrežama u kojima je nazivan trezorašem koji je rat proveo u Trezoru Centralne banke, dok je njegova stranka nazivana zelenom bandom, a o Izetbegovićima se pisalo i kao o dinastiji Izetbegovića, dinastiji s Poljina i sl.

Navedimo neke od etiketa koje su se u toku ova tri mjeseca ponavljale: “velikosrpski zločinci”, “velikohrvatski zločinci”, “UZP-ovci”, “ISIL-ovci”, “agresori”, “srpsko-hrvatski kuhari”, “muslimanski nacionalisti”, “genocidaši”, “prevrtljive komšije”... Kao što se da primijetiti, gotovo svi ovi nazivi imaju poveznicu sa ratnim dešavanjima i uporno se nastoje diskvalifikovati cijeli narodi i označiti kao sljedbenici retrogradnih politika, nacionalisti i zločinci koji predstavljaju direktnu prijetnju po “naš narod”.

Kao pogrđni nazivi za izdajnike pojavljivale su se i kovanice nastale po imenima i prezimenima bivših i aktuelnih političara koji su označeni kao izdajnici – “abdićevci”²⁶ i “dritanovci”,²⁷ dok hrvatski mediji Željka Komšića nazivaju Sejdrom Bajramovićem.²⁸

Komšića ovi mediji i HDZ botovi nazivaju i “drugim bošnjačkim članom Predsjedništva BiH”, “ekstremnim političarom” i sl. (S. S. 2022, na portalu Dnevni avaz). Naziv “UZP-ovac” izveden je od termina “udruženi zločinački poduhvat”, a odnosi se na sve Hrvate koje bošnjački nacionalistički mediji označe kao nacionaliste. Ovaj termin se odnosi i na Bošnjake koji

26 Abdićevac je nastalo po Fikretu Abdiću, nekadašnjem istaknutom članu SDA, koji je na prvim demokratskim izborima u BiH osvojio najveći broj glasova iz reda Muslimana. U toku rata 1993. osnovao je tzv. autonomnu pokrajinu Zapadnu Bosnu, što je dovelo do unutarbošnjačkog sukoba. Poslije rata je osuđen za ratni zločin, a među velikim dijelom Bošnjaka označen je kao nacionalni izdajnik.

27 Naziv dritanovci aludira na aktuelnog crnogorskog premijera Dritana Abazovića, koji je u velikom broju medija i dijelu javnosti u Federaciji BiH označen kao izdajnik Crne Gore koji je koalirao sa prosrpski orijentisanim političarima i tako izdao državu Crnu Goru.

28 Sejdo Bajramović je također sinonim za izdajnika vlastitog naroda, koji se priklonio prosrpskoj komunističkoj struji, naglašavajući da je za opstanak Jugoslavije. Bajramović se protivio albanskoj separatističkoj politici i izabran je za člana Predsjedništva SFRJ iz autonomne pokrajine Kosovo u martu 1991, kada je već bilo izvjesno da će se Jugoslavija raspasti.

problematizuju izbor Željka Komšića i navode da je svaki put izabran u Predsjedništvo zahvaljujući glasovima Bošnjaka. Udruženi zločinački poduhvat, odnosno naziv "UZP-ovac", referiše se na presudu dužnosnicima tzv. Herceg-Bosne u predmetu Prlić i drugi, kada su osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne za zločine protiv čovječnosti, kršenja zakona ili običaja ratovanja i teške povrede Ženevskih konvencija (Hadžović 2022).

Diskreditacija: Mediji i botovi bliski SNSD-u omalovažavali su kandidate iz PDP-a i SDS-a prikazujući ih kao nesposobne da sačuvaju Republiku Srpsku, kao strane agente i pripadnike nevladinih organizacija (što bi trebalo insinuirati da su izdajnici koje za to plaćaju stranci), što se dodatno aktualizovalo kada je nakon preliminarnih rezultata izbora Centralna izborna komisija naredila ponovno brojanje glasova za predsjednika Republike Srpske (Radio Slobodna Evropa 2022).

Međunacionalno huškanje koje je dolazilo od predstavnika čelnih političkih partija bilo je intenzivno tokom cijele kampanje, što su prenosili brojni mediji. Pojedini novinari su to začinjavali otrovnim komentarima (Hrvatski medijski servis, Stav, ABCPortal.info...), pri čemu su svjesno pristali na dodatno stvaranje jaza među pripadnicima različitih naroda Bosne i Hercegovine. Diskreditacija se vidi i u gorenavedenim primjerima u kojima se Bećirović označava kao nepodoban da bude član Predsjedništva iz reda Bošnjaka, jer ga označavaju kao nevjernika i titoistu. Kao primjer diskreditacije, ali i govora mržnje, možemo navesti Dodikovu izjavu upućenu PDP-u i SDS-u koje je označio kao srpske predstavnike koji brane muslimanske stavove i problematiziraju njegov odnos sa hrvatskim predsjednikom Zoranom Milanovićem, iako Hrvatska u potpunosti poštuje Dejtonski mirovni sporazum. U svojoj izjavi je naveo i da nije njega, niko iz opozicije ne bi znao ni kada, ni ko je nad Srbima počinio zločin, te da mu nikada nije bio problem da stvari nazove pravim imenom. Dodik je opozicionim strankama poručio da se ne postaje Srbin u kampanji niti negiranjem tuđeg patriotizma (SRNA 2022a).

S druge strane, hrvatski mediji i botovi su najviše srdžbe usmjerili na četvrtu kandidaturu Željka Komšića za člana Predsjedništva, nazivajući ga nelegitimnim predstavnikom hrvatskog naroda i drugim članom Predsjedništva iz reda Bošnjaka (ABCPortal.info 2022a).

Inače, hrvatski mediji već nekoliko godina nazivaju Komšića drugim bošnjačkim članom, zbog činjenice da je svaki put ušao u Predsjedništvo zahvaljujući većinskim bošnjačkim glasovima, što je vrlo lako i statistički provjeriti (Krajina 2021). To dovodi do brojnih polemika u javnom prostoru između onih koji smatraju da svako ima pravo da glasa za koga hoće i onih

koji smatraju da je kandidatura Komšića za člana Predsjedništva politička igra usmjerena protiv Hrvata jer, kako tvrde, Komšić ne uživa veliku podršku među Hrvatima u BiH.

Povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u konstrukciji

narativa: Veoma manipulativna je i tehnika povezanih stavova, odnosno kada se novi sadržaji dovode u vezu sa već postojećim stavovima (Šiber 1992). Ova tehnika je veoma često korištena u ovom narativu. Npr. kada se koristi ratna retorika ili se pokušava ljude strašiti novim ratom, dovoljno je spomenuti protekli rat i konkretne traumatične događaje kojih se veliki dio birača sjeća. Čak i ako se ne sjećaju, mlađe generacije su svakodnevno izložene pričama o ratu koje dobivaju i iz medija, ali i od članova svojih porodica. Tehnika povezanih stavova koristi se i kada se neko od političara konkretno poredi sa nekim političarom čija je uloga bila izrazito negativna u nekom periodu ili konkretnoj situaciji, što će biti detaljnije objašnjeno u poglavlju koje slijedi. Za povezivanje sa prošlošću koriste se i razne komemoracije i događaji iz prošlog rata.

Godišnjica Oluje²⁹ izazvala je posebnu medijsku pažnju, što se dešava svake godine, međutim, i to se dodatno intenzivira u godini u kojoj se održavaju izbori. Kroz ovaj događaj provukla su se oba narativa – i onaj o izdaji, ali i onaj o nacionalnim strankama kao zaštitnicima naroda.

U medijima iz RS prenesene su izjave brojnih političkih aktera o zločinačkoj prirodi akcije Oluja u kojoj je Hrvatska etnički očišćena od srpskog stanovništva. U toj konstataciji su bili složni i predstavnici aktuelne vlasti i opozicionih stranaka. U medijima su objavljene i mnoge ispovijesti osoba koje su preživjele Oluju, kao i informacije u kojim su gradovima i mjestima služeni parastosi za Srbe iz Hrvatske.

Aktuelni član Predsjedništva Milorad Dodik iskoristio je priliku da izjavi da su Hrvati pobili Srbe u dva rata, da Srbi nisu imali logore, da Hrvatska nikada nije vratila imovinu i stanove Srba u Hrvatskoj, da se Srbija može braniti samo ako je jaka i da u Federaciji BiH nema slobode za Srbe koji su istjerani i pobijeni (Hrvatski medijski servis 2022).

Mediji su prenijeli da je Dragan Čović, predsjednik HDZ-a BiH i HNS-a, čestitao Oluju svim Hrvatima i Hrvatima diljem svijeta, a u svojoj je objavi označio i premijera Hrvatske Andreja Plenkovića (ABCPortal.info 2022b).

29 Operacija Oluja je vojna akcija kojom su za vrijeme rata u Hrvatskoj, početkom augusta 1995, snage Hrvatske vojske i policije uspostavile hrvatsku kontrolu nad zapadnim dijelom tadašnje Republike Srpske Krajine.

Dodik je nazvao Oluju pogromom, zločinom, etničkim čišćenjem i genocidom, praveći paralelu sa stradanjem srpskog naroda u vrijeme Drugog svjetskog rata, i naveo da stradanje Srba neće otići u zaborav zahvaljujući Srbiji i Republici Srpskoj.

Ova godišnjica, koja je mogla biti povod za ozbiljnije suočavanje sa ratnom prošlošću, u kojoj su pripadnici svih naroda apsolutni gubitnici, poslužila je kao dodatni motiv za huškanje. Inače, tezu o narodima kao apsolutnim gubicima često opovrgavaju stranački botovi pokušavajući bezuspješno prikazati narod, u čije ime pokušavaju govoriti, kao dobitnike. Bošnjački nacionalisti to objašnjavaju činjenicom da je srušen socijalistički “ateistički i bezbožnički” režim koji je svodio bošnjački narod na vjersku skupinu, iako su Bošnjaci u vrijeme Jugoslavije nacionalno priznati po prvi put. Srpski nacionalisti ističu da je njihov narod dobio 49% teritorije BiH, dajući pritom samo jednom narodu ekskluzivitet na tu teritoriju, dok hrvatski nacionalisti navode kako su procentualno “vlasnici” većeg dijela teritorije Federacije BiH i kako će u budućnosti dobiti treći entitet.

Dakle, korištenjem prošlosti u narativu o izdaji nastoje se targetirati konkurenti kao opasnost za sadašnjost i budućnost države i birača. To se postiže različitim konstrukcijama, aluzijama i komparacijama, pri čemu se dešavanja iz prošlosti predstavljaju na dramatičan način i služe kao upozorenje biračima na to šta će im se desiti u budućnosti ako svoj glas povjere tim političkim strankama i političarima.

To se radi na veoma perfidan i manipulativan način, i u plasiranju i širenju ovog narativa se zloupotrebljavaju tragični događaji iz prošlosti, što se radi vrlo planski, jer se kroz proizvodnju i širenje straha među biračima nastoji upravljati njihovim odlukama.

Apel na emocije birača: Kao neke od propagandnih tehnika, Šiber (1992, 31-33) navodi značaj emocija, emocionalni sendvič, prijenos emocija, tehniku povezanih stavova, riječi koje su emocionalno otežane, zamjenu imena, kao i upotrebu stereotipa. Sam autor navodi da je značaj emocija od nevjerovatnog značaja za propagandne aktivnosti, odnosno da se cilja na one aspekte ljudske psihe koji su najosjetljiviji. Korištenjem emocija u sadržaju koji se prenosi smanjuje se eventualni otpor i otupljuje kritičnost. S tim u vezi, korištenje rata kao izrazito traumatičnog iskustva budi kod ljudi različite emocije – od straha, preko tuge, do tjeskobe. Osoba koja ukaže na zloupotrebu ratnih stradanja koja se koristi u predizborne svrhe i uopće u političkoj komunikaciji vrlo brzo biva proglašena izdajnikom, negatorom i nađe se na meti stranačkih medija i botova.

S obzirom na to da je strah emocija koju je vrlo malo moguće kontrolisati i koja često parališe ljude u racionalnom razmišljanju, o političkim protivnicima se konstruišu vrlo upečatljive fraze koje ih trebaju opisati kao “one koji ne pripadaju nama” i one koji će svojim djelovanjem i stavovima dovesti do novih etničkih čišćenja, progona, ubistava jer saraduju sa onima koji podržavaju zločinačku politiku.

Također, narativ o izdaji se referiše i na pripadnike ostalih naroda kao nepouzdana, izdajnike i one koji ne dijele istu viziju budućnosti kao “mi”. U govorima održanim na komemoracijama prošlost predstavlja centralnu temu, konstruiše se kao opomena za sadašnjost i budućnost i svi koji odstupaju od nacionalističkih narativa označavaju se kao izdajnici koji će sopstveni narod odvesti u propast.

S druge strane, ovaj narativ, kad dolazi od opozicionih stranaka, ima za cilj da upozori na kriminal, korupciju i nečasne radnje koje su se pod okriljem vodećih stranaka dešavale u BiH u posljednje tri decenije. Lideri i funkcioneri tih stranaka označavaju se kao izdajnici koji su radili kriminalne radnje i tako oštetili svoj narod, te se poziva na događaje iz prošlosti da bi se upozorilo na to šta će uslijediti ako birači opet daju glas ovim strankama i političarima.

Zaključak: U narativima o izdaji veoma se svjesno manipuliše emocijama birača vrlo odabranim rječnikom, ratnom terminologijom, usporedbama aktuelnog stanja sa onim što se dogodilo u prošlosti. U širenju ovog narativa veliku ulogu igraju mediji koji podržavaju neku stranku ili političare iz te stranke i šire takve izjave kroz pristrasno medijsko izvještavanje. Pored toga, određenu i sve značajniju ulogu igraju i simpatizeri i botovi na društvenim mrežama koji su širili videouratke i fotomontaže u kojima su se političari koji dolaze iz stranaka koje ne podržavaju zvanične i dominantne nacionalističke narative predstavljali kao štetočine i izdajnici, pri čemu su korišteni i njihovi privatni životi, ali i detalji o životu članova njihove porodice. U samoj interpretaciji ovog narativa korišteni su brojni apeli na strah i nesigurnost.

5.3.2. Narativ o zaštitnicima naroda

Glavni cilj / namjera narativa: Narativ o zaštitnicima naroda usko je povezan sa narativom o izdajnicima. Odnosno, prvo je potrebno konstruisati narativ o izdaji i izdajnicima, a potom izgraditi narativ o “nama” kao zaštitnicima naroda. S jedne strane su neprijatelji i iz redova vlastitog naroda, ali i nacionalne stranke drugih naroda koji ne dijele istu viziju budućnosti zajedničke države BiH. Cilj oba narativa je isti: dobiti što veći broj mandata, ali i osigurati podršku za više političke ciljeve.

Metode konstrukcije i plasiranja narativa: U kompleksnoj političkoj situaciji, svaka od vodećih nacionalnih stranaka u BiH proglašava se zaštitnikom naroda, vitalnih nacionalnih interesa i branom od idućeg rata i pokolja. Oni su tu da zaštite svoj narod i za to se koriste riječi koje kod većine stanovništva izazivaju strah. Koriste se tragični događaji koji obitavaju i u individualnom i u kolektivnom sjećanju (pokolji, etnička čišćenja, masakri, logori...), opisuju se monstruozi detalji zločina, što se opisuje kao borba za nezaborav, kao da je uopće moguće zaboraviti traumatično iskustvo. Također, o tome se govori kao o “edukaciji” za mlade naraštaje koje bi mogla zadesiti ista sudbina ako se ne osvijeste i shvate da su oko njih neprijatelji.

Legitimiranje narativa od strane “stručnih” ili uticajnih autoriteta:

Bakir Izetbegović je krajem jula na skupu Općinskog odbora SDA Hadžići održao govor o kojem se govorilo i pisalo i u augustu i koji je izazvao i niz lančanih reakcija. On je izjavio sljedeće: “Prebrojali smo se. I koliko lovaca imamo i koliko ima mladih ljudi i koliko imamo instruktora na dronovima i tako dalje. Dalje neću, ali evo samo da znate.” Vrlo je jasno da Izetbegović aludira na novu mogućnost rata, iako rat ne spominje. Njegova izjava izazvala je različite reakcije u oba entiteta, a svega nekoliko dana poslije oglasio se i reisul-ulema IZ BiH Husein ef. Kavazović. On je na manifestaciji Dani bosanske duhovnosti – Karići 2022. izjavio sljedeće: “Ovih dana čujem glasove koji kažu što nas to prebrojavaju. Želim vam ovdje sasvim iskreno kazati: da se nismo prebrojavali onda kada je trebalo da se prebrojavamo, ne bismo ovdje danas bili. Ovo mjesto bi bilo u nečijim tuđim rukama. Jašta nego ćemo se prebrojavati.” Iako se reis u svom govoru nije direktno pozvao na Izetbegovića, bilo je jasno da se ovo odnosi na njegov govor i reakcije koje je izazvao. To je pokrenulo lavinu reakcija i negativnih komentara u online prostoru – i na društvenim mrežama i web-portalima. Reagovali su čelnici stranaka SDP-a i Naroda i pravde, zamjerajući reisu što se stavio u službu politike SDA i njenog prvog čovjeka, a političari iz reda srpskog i hrvatskog naroda iskoristili su “ aferu prebrojavanje” da huškaju svoje biračko tijelo protiv tzv. bošnjačke politike, “političkog Sarajeva” i same države BiH (Dodik), što su portali koji su čitani među ova dva naroda koristili za huškanje (Hina 2022).

Primjera radi, u Katoličkom tjedniku je objavljeno da Islamska zajednica djeluje u nacionalne svrhe, onako kako je to radila Srpska pravoslavna crkva prije ratova iz 90-ih godina. Večernji list je naveo da je na snazi militantna kampanja protiv Hrvata i visokog predstavnika Schmidta, što su potkrijepili i akcijom lijepljenja 45 plakata sa slikama i imenima pripadnika Armije BiH i MUP-a koja je nazvana “I ja sam branio BiH”. Naglašeno je da su svi oni koji se nalaze na plakatima po nacionalnosti Bošnjaci te da nije

bilo mjesta za Srbe i Hrvate, što su povezali sa izjavama o prebrojavanju naglašavajući kakva je zapravo zvanična bošnjačka politika prema Hrvatima (Dnevnik.ba 2022).

Dakle, u ovom slučaju se vrši svjesna komparacija sa događajima iz devedesetih da bi strah od jedne nacije postao konkretniji i jasniji i da bi se stvorila dodatna panika. Pored toga, IZ se stavila u funkciju legitimiranja Izetbegovićevih izjava, jer Izetbegović na taj način “posuđuje” autoritet IZ kako bi ova izjava imala navodno “uporište” u vjerskom autoritetu i na taj način “zaslužila” odobravanje bošnjačke populacije. Navedimo i da su novinari pojedinih medija (Faktor) stali u odbranu reisa Kavazovića, kao i neki od aktuelnih političara iz SDA (Haris Zahiragić) (V. K. 2022., na Klixu).

Povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u konstrukciji narativa: Član Predsjedništva Milorad Dodik iskoristio je Izetbegovićevu izjavu o prebrojavanju, kao i izjavu aktuelnog člana Predsjedništva BiH Šefika Džaferovića, da naglasi da je srpskoj omladini mjesto u Republici Srpskoj, a ne Bosni i Hercegovini, te da je RS država (ATV 2022).

Teza o Republici Srpskoj kao državi već je nekoliko godina prisutna u javnosti. Za tu tezu koriste se događaji iz prošlosti u kojima se govori o stradanju srpskog naroda u oba svjetska rata i Republici Srpskoj koja je bila neminovnost da se ne bi ponovilo isto i u devedesetim godinama, pri čemu se potpuno zaobilaze svi zločini koje je VRS počinila u toku rata. Dakle, na osnovu događaja iz prošlosti nastoji se opravdati otcjepljenje RS od BiH, koja se predstavlja kao jedino moguće utočište za Srbe iz BiH u kojem im neće prijetiti nikakva opasnost.

Džaferovićeva izjava na koju se u ovom slučaju referisao Dodik glasila je: “Ideološki i politički sljedbenici onih koji su glavni organizatori genocida i udruženog zločinačkog poduhvata, ometaju naš napredak ka postizanju pune stabilnosti, prosperiteta i članstva u Evropskoj uniji i NATO-u.” Iz ove dvije izjave uočavamo potpuno različitu percepciju i Republike Srpske među predstavnicima dva konstitutivna naroda, kao i same vizije budućnosti Bosne i Hercegovine, što je uvijek prikladno za nova sukobljavanja i produbljivanje jaza, u čemu se lako konstruiše narativ o zaštitnicima naroda koji motre i čuvaju svoj nacionalni korpus.

U vrijeme kampanje obilježene su i brojne godišnjice stradanja – iz oba rata i na svim stranama, odnosno među sva tri konstitutivna naroda. S obzirom na veliku brojnost ovih godišnjica, nije ih moguće sve posebno izdvojiti, ali naglasimo da su korištene za slanje političkih predizbornih poruka, zloupotrebu žrtava, širenje netrpeljivosti među narodima BiH, pa

su ovi datumi služili kao povod za skupove na kojima se pričalo o novim stradanjima i ratovima. Predstavnici vodećih nacionalnih stranaka pričali su o ugroženosti naroda od onih *drugih*, nudeći za to spasonosno rješenje – glasajte za nas. Ova tehnika je kao i u svakoj drugoj reklamnoj kampanji – imate probleme, dajte nam glas i bit će riješeni.

Ovdje ćemo izdvojiti dvije takve godišnjice:

1. Savjetnik Milorada Dodika, srpskog člana Predsjedništva BiH, Radovan Kovačević izjavio je u Bihaću na obilježavanju 81. godine od stradanja Srba u Garavicama da su postojanje Republike Srpske i Srbije najveći garanti da se Srbima ne ponove zločini poput tog i da neće biti ponovo ubijani (SRNA 2022b; 2022c).
2. Poskok.info je koristeći godišnjicu masakra koji je počinila ARBiH u Grabovici kada su ubijena 33 hrvatska civila naveo da je riječ o genocidu i da je ISIL počinio ovaj zločin, dovodeći ARBiH u vezu sa ISIL-om (Poskok.info 2021; 2022). Poskok.info se u članku koji je objavljen ovim povodom referisao na tekst iz 2021. godine.

Izdvojimo još neke od govora koji su obilježili kampanju i o kojima se mnogo diskutovalo u javnosti, a u kojima je prepoznat narativ o zaštitnicima naroda.

Apeli na emocije birača: Na skupovima SDA, direktorica KCUS i kandidatkinja na izborima Sebija Izetbegović i kandidat Amor Mašović u svojim govorima su istaknuli da Bošnjacima prijete nove masovne grobnice ako ne glasaju za SDA. Posebno morbidan je bio govor Amora Mašovića koji je izjavio da staze i stazice vode do novih stradanja, nabrajajući imena ubijene djece tokom rata u BiH. Njegova izjava naišla je na brojne reakcije. SDA-ovi dužnosnici su ga branili (naročito ministrica Bisera Turković), dok su politički konkurenti oštro osudili ovu izjavu, što je dovelo do brojnih rasprava u javnosti (Defter hefte 2022).

Veliku pažnju izazvalo je i obraćanje glumca i doskorašnjeg direktora Kamernog teatra Emira Hadžihafizbegovića na skupu SDA u Mostaru. Hadžihafizbegović je naglasio da nije konformista i kukavica jer je BiH izložena različitim kušnjama u kojoj političke odluke dovode do genocida i da je duboko shvatio ideju Alije Izetbegovića.

U Hadžihafizbegovićevom govoru primjećujemo tehniku emocionalnog sendviča. Ova tehnika je posebno manipulativna i pod njom se podrazumijeva poruka koja počinje jakim emocijama da bi se privukla pažnja publike, potom slijedi tzv. umjereniji ili racionalniji dio, da bi se sendvič opet zatvorio jakim emocionalnim porukama. Hadžihafizbegović je između

ostalog izjavio da bismo, da živimo u sređenoj zemlji, možda bili u zelenoj stranci, gastronomskoj ili stranci ljubitelja cvijeća, ali smo ovako prisiljeni biti u SDA, jer nam stalno prijete disolucijom domovine i agresijama još od 1991. godine. Naglasio je da je jedino SDA stranka koja narodu nudi sigurnost, a da u BiH ima jako puno stranaka, što pokazuje neshvatnost. On je, kako je naveo, 32 godine u SDA jer mirnije spava kad zna da ima stranku koja će ga štiti od agresije.

O Bakiru Izetbegoviću je rekao da je posvetio svoje zdravlje Bošnjacima i čestitim Hrvatima i Srbima. Hadžihafizbegović je u toku govora više puta prekidao aplauzima, a svoj govor začinio je floskulama o multietničkoj BiH, da bi na kraju svog govora viknuo – “Bakire, Bakire, SDA, SDA”. Ovaj primjer izdvajamo kao primjer izrazite manipulacije i zastrašivanja koji dolaze od osobe koja nije samo lokalno poznata već uživa i veliku popularnost u zemljama regije zbog svojih odličnih glumačkih rola.

Iz onoga što je naveo u svom obraćanju, glumac je koristio emocionalno prezasićene riječi, širio paniku i na kraju dao zadaću svim glasačima SDA da one koji su neodlučni do dana izbora nagovore da svoj glas daju Stranci demokratske akcije (Elvir Tuzla Cajic 2022).

SDA je Hadžihafizbegovićevim govorom željela proizvesti strah kod birača, ali im ujedno ponuditi i spasonosno rješenje. Pored toga, ovim govorom se uticalo i na osjećaj ponosa, patriotske osjećaje, osjećanje pripadnosti i lojalnosti naciji.

Glumac je u ovom slučaju iskorišten da bi se proizveo eho efekat, čime su se nastojale legitimirati tvrdnje Sebiće Izetbegović i Amora Mašovića. Dakle, osim što su korištene emocionalno prezasićene riječi i tehnika povezanih stavova, korištena je i prošlost koja je zapravo glavni dio njegovog govora.

Stranka demokratske akcije uporedo je vodila kampanju i protiv tzv. građanskih stranaka. Članovi SDA su gotovo prijetili novim masovnim grobnicama svima koji ne glasaju za njih, pri čemu su se obrušili i na stranke aktuelne “trojke”.³⁰ U jednom od saopćenja Kantonalnog odbora SDA Sarajevo, navedeno je, između ostalog:

Bošnjake u masovne grobnice vode oni koji nisu podržali zajednički nastup probosanskih stranaka u RS-u i koji su na taj način umanjili šanse za dobijanje većeg broja mandata u Narodnoj skupštini RS-a,

30 Koalicija tri partije: SDP, Narod i pravda i Naša stranka.

navodi se u saopćenju Kantonalnog odbora SDA Sarajevo. (...) Činjenica je da Bošnjake u koncentracione logore vode oni koji su nakon 12 godina grad Mostar isporučili onima koji veličaju zločine paradržavne tvorevine tzv. Herceg-Bosne. (...) Bošnjake u političko ropstvo, koncentracione logore i masovne grobnice vode oni koji braniocima Sarajeva nazivaju “seljacima”, koji u gradu “živih lomača” Višegradu, paradiraju uz trube, srpske pjesme i zastave. To su oni kojima smeta ezan i koji bi da drže moralne lekcije jedinom vjerskom poglavaru u Evropi, koji je nakon Drugog svjetskog rata bio žrtva koncentracionih logora. (Faktor 2022b).

Posebno huškački bio je dio saopćenja u kojem je navedeno sljedeće:

Nastojanja da se pomjere granice dopuštenosti Bošnjacima da otvoreno i glasno govore o svojoj patnji, da artikuliraju svoje nacionalne, kulturne i političke interese, predstavljaju pokušaj “yutelizacije” stvarnosti, raspamećivanja i odrođavanja naroda nad kojim je počinjen genocid. To je hegemonistička agenda koju provode neprijatelji i razbijači Bosne i Hercegovine, koji Bošnjacima umjesto uređene demokratske države i njene evropske perspektive, priželjkuju “palestinizaciju” i nestanak. Tu agendu SDA neće prihvatiti, nikada! (Faktor 2022b).

U ovom saopćenju jasna je konstrukcija narativa o zaštitnicima. Srbi i Hrvati su neprijatelji Bošnjaka, ali su njihovi neprijatelji i svi oni Bošnjaci koji nisu članovi SDA. To zapravo znači svjesno zarobljavanje ljudi u prošlosti i stalno pozivanje na oprez, što kreira vrlo toksičnu društvenu atmosferu.

Trend zaštitnika nastavio se i nakon izbora. Kada je CIK naložio ponovno brojanje glasova za predsjednika RS, Milorad Dodik je organizovao miting vladajućih stranaka 25. oktobra ističući da su to od njega tražili ljudi i da su svi oni koji mogu, a neće doći, protiv Republike Srpske, jer se radi o odlučivanju ljudi (N1 BiH 2022). Dodik je na mitingu uzeo zastavu Srbije naglasivši da Srbi ne vole zastavu na kojoj je “žuto prosuto”, jer tu zastavu niko ne može da voli, pa “ni oni sami”, aludirajući na Bošnjake. U svom govoru je naveo da lažu svi oni koji tvrde da niko neće ništa uraditi Republici Srpskoj, jer oni hoće svaki dan nešto da urade, i poručuju Srbima da odu, što će se jednog dana i desiti, ali će odnijeti 49% BiH. Dodik je naveo i da on vjeruje u ideal samostalne i nezavisne RS, da je spreman na žrtvu, da je nemoguće graditi život s ljudima koji ne žele dobro, te da on nije sluga kao čelnici opozicije, on je samo sluga naroda. Dodik je naveo i da su za Republiku Srpsku mnogi založili život, da su sada po svjetskim kazamatima i da je on zavjetovan Republici Srpskoj. On, kako tvrdi, ne mrzi Bošnjake, kao što Bakir Izetbegović mrzi Republiku Srpsku, koju oni (mislio je na

Bošnjake) nazivaju manjim bh. entitetom i RS, psujući termin manji bh. entitet (FACE HD TV 2022). Ova Dodikova izjava doimala se kao prijetnja, a primjetno je bilo i korištenje zastave kao simbola koji izaziva patriotske osjećaje i osjećaj pripadnosti naciji.

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke u ovom narativu: Član Predsjedništva BiH i predsjednik SNSD-a Milorad Dodik koristio je izrazito huškačku terminologiju usmjerenu prema Bošnjacima, koje je optuživao kao krivce za nefunkcionalnost BiH koju, prema njegovim riječima, srpski narod ne želi. Izjavio je da će srpski narod izaći iz neustavne Bosne i Hercegovine. U svom govoru, on je optužio strance za sprovođenje antisrpske politike i kršenje Dejtonskog mirovnog sporazuma. Dodik je govorio i o proslavi 9. januara koji se u RS obilježava kao Dan Republike Srpske, osvrnuvši se na odluku Ustavnog suda BiH koji je ovaj praznik proglasio neustavnim, što je također označio kao zavjeru protiv srpskog naroda, jer je naglasio da u Ustavnom sudu sjede tri muslimana i dva stranca (M. D. 2022, Radio-televizija Herceg-Bosne). I prije izborne kampanje, i u vrijeme kampanje, Milorad Dodik je o Bošnjacima javno uvijek govorio kao o muslimanima, svjesno svodeći naciju na vjersku grupu, čime ih je nastojao obezvrijediti. Dodik je desetak dana nakon ove izjave ponovo naveo da je BiH nemoguća i od stranaca nametnuta zemlja koja mora da nestane. obraćajući se zastupnicima Narodne skupštine RS, on je naveo da je BiH kao država dokaz da muslimani i hrišćani ne mogu naći koegzistenciju (Bljesak.info 2022).

U nastojanju da dodatno zastraše glasače, o pojedinim mjestima se pisalo kao o centrima moći iz kojih se pokreću nečasne radnje protiv jednog naroda, pa su hrvatski mediji pisali o Sarajevu kao o kalifatu u srcu Evrope. O Sarajevu se u ovim medijima i medijima iz RS pisalo i kao o političkom Sarajevu, spominjani su Beograd i Zagreb kao nacionalistički centri moći čije su radnje usmjerene protiv Bošnjaka, o dijelu u kojem žive Bošnjaci u Federaciji u jednom od medija pisalo se kao o specijalnom muslimanskom rezervatu u srcu Evrope itd.

Termin “političko Sarajevo” prisutan je u medijima već duže vrijeme. Ovim terminom se Sarajevo nastoji označiti kao glavni krivac nefunkcionalne politike, ali i kao centar moći u kojem se kuju zavjere protiv srpskog i hrvatskog naroda. Poznati sarajevski urednik i novinar Kemal Kurspahić (2020) napisao je da je “političko Sarajevo” postalo naljepnica koju učestalo koriste štabovi i srpskog i hrvatskog nacionalizma da pred domaćom i međunarodnom javnošću proglase propast projekta dejtonske Bosne i Hercegovine i da se kao glavni krivac za to označi “političko Sarajevo”.

Negiranje počinjenih ratnih zločina bilo je naročito vidljivo u izvještavanju srpskih medija o teškom zdravstvenom stanju ratnog zločinca Ratka Mladića kojeg nazivaju generalom, kao i nazivanju sarajevskih masakara montiranim. Također, u toku našeg istraživanja javljeno je da je preminuo osuđeni ratni zločinac Radoslav Brđanin, koji je u srpskim medijima okarakterisan kao heroj. Hrvatski mediji su navodili da je cilj političkog Sarajeva asimilacija Hrvata, evocirale su se uspomene na Herceg-Bosnu, Republika Srpska je nazivana državom, a Bosna i Hercegovina unitarnom islamističkom državom.

Vokabular ovog narativa vrvi različitim kovanicama, etiketama, optužbama, u kojima uvijek postoji jasna poveznica sa ratom i ratnim dešavanjima. Cijeli gradovi i čitavi narodi se demonizuju i nastoje predstaviti kao zli, često je rječnik u okvirima različitih teorija zavjera i nerealnih prognoza kojima se ionako loša politička situacija nastoji dodatno zakomplikovati. Također, samo poimanje budućnosti države potpuno je različito kod sva tri naroda, pa tako Bošnjaci pišu o cjelovitoj BiH, u srpskim medijima BiH se vrlo malo spominje, uglavnom se govori isključio o Republici Srpskoj, dok hrvatski mediji, koji su širili najviše problematičnog sadržaja, pišu o obnavljanju Herceg-Bosne.

Zaključak: Narativ o zaštitnicima naroda uglavnom je baziran na prošlosti, ali da bi se stvorila jača atmosfera straha, ta prošlost nije ograničena samo na devedesete godine 20. stoljeća nego seže u cijeli dvadeseti vijek, a često se koriste i događaji koji su se odigrali puno stoljeća prije.

Da bi se ovaj narativ učvrstio, koriste se emocionalni apeli, različite javne ličnosti koje trebaju da uvjere birače šta je za njih najbolje, ali i različiti naučni i vjerski autoriteti preko kojih birači kompenzuju vlastito neznanje, pa im slijepo vjeruju. Također, kao i u prethodnom narativu, i ovdje je izgrađen poseban vokabular za sve one koji su označeni kao opasnost – “političko Sarajevo”, “velikosrpski” i “velikohrvatski agresor”, “manji bh. entitet”, “genocidna tvorevina”, “ISIL-ovci”, “UZP-ovci”, “mudžahedini” itd. S druge strane se o zaštitnicima naroda govori kao osobama koje su spremne na žrtvu, kojima je narod jedino bitan, nikako lični interes. To se vidi i u govoru glumca Emira Hadžihafizbegovića kada emotivno priča o Bakiru Izetbegoviću i njegovoj stranci, kao i u Dodikovoj izjavi da je on sluga naroda.

U ovom narativu su također dominantni apeli na emocije, kao i različite tehnike u kojima se manipuliše emocijama birača.

5.4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tokom izborne kampanje 2022. istaknula su se dva međusobno povezana narativa. Prvi je etiketiranje neprijatelja / izdajnika, a neprijatelji su svi "oni" koji ne misle kao "mi", a drugi je odbrana vlastitog nacionalnog korpusa od označenih neprijatelja, kao i briga za njihovu sudbinu.

U oba narativa su korištene teške riječi, neargumentovane tvrdnje, insinuacije, a pokazana i je međunacionalna mržnja i označavanje cijelih kolektiva kao neprijatelja, pri čemu se ciljalo na emocije primatelja poruke.

Zvonarević (1976, 706-711) propagandne apele dijeli u dvije velike skupine: 1. apele na korist i 2. apele na ugroženost i nesigurnost. Apeli na korist se dijele na apele na materijalnu, biološku, socijalnu i psihološku korist. Apeli na ugroženost i nesigurnost podijeljeni su na apele na autoritet, popularnost, apel na sve, apel crno na bijelo i apele na misticizam.

Prva skupina apela usmjerena je na opstanak i zadovoljstvo pojedinca, odnosno, ako uradite neku radnju, dobićete neku od navedenih koristi. Druga skupina apela uglavnom se koristi u političkoj i ideološkoj propagandi i usmjerena je na strah i nesigurnost pojedinca, odnosno kroz ove apele se ukazuje na ugroženost ljudi, pri čemu se neka politička opcija nudi kao spasonosno rješenje.

U oba narativa korištene su obje grupe apela. Korištenje autoriteta i osoba koje su popularne imalo je za cilj da kod ljudi kompenzuje neznanje o određenoj temi, odnosno svjesnu taktiku pridobijanja ljudi, a svakako da će tu pomoći i govor nekog od autoriteta ili popularnih ličnosti iz tzv. zabavljačke industrije. Stoga ne čudi zašto je Amor Mašović, koji je bio i kandidat na izborima, izabran da govori o masovnim grobnicama i navodi imena ubijene djece, jer je Mašović osoba koja je javnosti poznata kao neko ko je godinama radio na ekshumaciji žrtava i smatra se najkompetentnijim da govori o tome. S obzirom na to da ljudi imaju veoma veliko povjerenje u vjerske institucije, što je pokazalo i spomenuto istraživanje, aktivno uključivanje reisul-uleme Kavazovića također je veoma ciljan potez, jer ogromna većina ljudi na njega gleda kao na vjerskog vođu koji je autoritet i čije se izjave ne propituju kritički. Osim apela na autoritet, korišten je i apel na popularnost, što ilustruje pojavljivanje jednog od najprepoznatljivijih bh. glumaca Emira Hadžihafizbegovića.

Apel na sve su koristile sve nacionalne stranke, pozivajući glasače da im daju svoje povjerenje, jer oni su tu da zaštite narod, godinama se bore protiv brojnih neprijatelja i iz vlastitih redova i drugih nacija. Apel na sve

je zasnovan na individualnoj nesigurnosti, pa parole u kojima se izvikuje da je cijeli narod s nama ili da smo "mi" zaštitnici cijelog naroda cilja na grupnu pripadnost ljudi, odnosno na čovjeka kao kolektivno biće, koji svoju nesigurnost često skriva unutar jednog kolektiva.

Od apela na korist najviše je korišten apel na biološku korist, koji je biračima garantovao biološki opstanak ako glasaju za nacionalne stranke, odnosno da neće završiti tragično kao prethodne generacije koje su slijedile neke druge ideje.

Rezultati do kojih smo došli u toku istraživanja pokazuju da su i kampanja i period nakon kampanje bili vrlo neprofesionalni i manipulativni i da se veći dio sadržaja odnosio na huškanje, širenje straha, pa i prijeteće poruke. Kao poseban problem istaknula se neregulisana online sfera preko koje se širio najveći broj štetnih sadržaja i govora mržnje, ali i politički botovi koji svojim djelovanjem u neregulisanom prostoru i uz privid da dolaze iz "naroda" mogu biti izrazito manipulativni. Pored toga, istraživanje je pokazalo da su naročito zapaljivi govori bili održani tokom političkih skupova, čije su najzapaljivije izjave mediji prenosili bez kritičkog osvrt.

Kampanja zvanično traje mjesec dana, ali su posljedice svih njenih aktivnosti dalekosežne. Izjave koje su izgovorene u ovoj predizbornoj kampanji bile su agresivne i većina ih je bila mrzilačka, što je dodatni teret društvu koje je zarobljeno u surovoj prošlosti i, ma kako to zvučalo kao floskula – ne nudi ama baš nikakvu nadu u to da je zajednička budućnost drugačija od ovog stanja u kakvom sada živimo moguća.

U društvu u kojem je online sfera potpuno neregulisana, svaka ovakva izjava potiče hajku na neistomišljenike, pa su sve one osobe koje u svojim izjavama odstupe od dominantnih nacionalnih narativa izložene linču i nasilju, ali se to nasilje nažalost u većini slučajeva pravno ne tretira.

Iako su glavni krivci za ovako nezavidnu situaciju politički akteri, naročito čelnici stranaka čije su izjave izazivale najviše raskola među građanima BiH, svakako ne treba zanemariti i medije i novinare koji su svojim nekritičkim djelovanjem ili pristajanjem na različite vrste uslovljavanja i pritisaka pristali da dodatno kontaminiraju atmosferu.

LITERATURA

Knjige, publikacije i članci

BH novinari. (2022). *Medijske slobode u BiH 2022.: Usporedni izvještaj 2014–2022.* S. I.: Prime Communications, Friedrich Ebert Stiftung. content/uploads/2022/05/Medijske-slobode-iz-perspektive-gradjana-BiH-2022.pdf

Kastels, Manuel. (2014). *Moć komunikacija.* Beograd: Clio.

Kuljić, Todor. (2023). "Oružja i strahovi." *ResPublica: časopis za novo promišljanje demokrat(c)ije.* <https://respublicacasopis.net/2023/02/09/oruzja-i-strahovi/>

Šiber, Ivan. (1992). *Politička propaganda i politički marketing.* Zagreb: Alineja.

Turčilo, Lejla; Buljubašić, Belma. (2017). *Mediji i shrinking space u Bosni i Hercegovini: utišani alternativni glasovi.* Sarajevo: Fondacija Heinrich Boll za BiH, Makedoniju u Albaniju. https://ba.boell.org/sites/default/files/schrinking_spaces_-_studija_-_bh_-_26-10-2017_-_web_1.pdf

Veljanovski, Rade. (2005). *Javni RTV servis u službi građana.* Beograd: Clio.

Wodak, Ruth. (2020). *Politika straha: Šta desničarski populistički diskursi znače.* Sarajevo: Udruženje Mreža za izgradnju mira.

Zvonarević, Mladen. (1976). *Socijalna psihologija.* Zagreb: Školska knjiga.

Sadržaji s web-portala

Ćosić, Marija. (2022). "Manipulativni izborni narativi: Izmišljeni dokazi da je Jelena Trivić strana plaćenica." *Raskrinkavanje*, 30. 9. 2022. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/manipulativni-izborni-narativi-izmisljeni-dokazi-da-je-jelena-trivic-strana-placenic>

Dučić, Amil. (2022). "Zastrašivanje: Najefikasniji način pokretanja glasača." *Mediacentar_online*, 30. 9. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/zastrasivanje-najefikasniji-nacin-pokretanja-glasaca>

Grebo, Lamija. (2022). "Reakcije na smrt Brđanina u Republici Srpskoj bez empatije za žrtve." *Detektor*, 12. 9. 2022. <https://detektor.ba/2022/09/12/reakcije-na-smrt-brdjanina-u-republici-srpskoj-bez-empatije-za-zrtve/>

Hadžović, Danijal. (2022). "Ko god koalira sa Čovićem je abdićevac, Dritan, sluga UZP-a, izdajnik... Osim Bakira i Željka." *Dnevni avaz*, 17. 10. 2022. <https://avaz.ba/vijesti/bih/779869/ko-god-koalira-sa-covicem-je-abdicevac-dritan-sluga-uzp-a-izdajnik-osim-bakira-i-zeljka>

- Krajina, Mirza. (2021). "O nekim poznatim i očiglednim činjenicama, još jedanput." *Prometej.ba*, 17. 11. 2022. <http://www.prometej.ba/clanak/osvrti/o-nekim-poznatim-i-ociglednim-cinjenicama-jos-jedanput-5060>
- Kurspahić, Kemal. (2020). "Babaroga 'političkog Sarajeva'." *Radio Slobodna Evropa*, 4. 9. 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/kurspahi%C4%87-babaroga-politi%C4%8Dkog-sarajeva-/30820721.html>
- R. D. (2021). "Uhapšen Jasmin Mulahusić, radikalni SDA internet jurišnik koji napada političare i novinare." *Klix*, 4. 9. 2022. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/uhapsen-jasmin-mulahusic-radikalni-sda-internet-jurisnik-koji-napada-politicare-i-novinare/210904089>
- Radiosarajevo.ba. (2022). "BH novinari: Jasmin Mulahusić mora biti sankcioniran zbog širenja mržnje prema novinarima/kama!" *Radiosarajevo.ba*, 18. 10. 2022. <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/bh-novinari-jasmin-mulahusic-mora-bit-i-sankcioniran-zbog-sirenja-mrznje-prema-novinarimakama/472314>
- Radio Slobodna Evropa. (2022). "Izborna komisija BiH naredila ponovno brojanje glasova za predsjednika Republike Srpske." *Radio Slobodna Evropa*, 10. 10. 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/izborna-komisija-bosna-hercegovina/32073917.html>
- Sokol, Anida; Buljubašić, Belma. (2022). "Širenje mržnje i ratnohuškačka retorika pred Opće izbore 2022." *Mediacentar_online*, 29. 9. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/sirenje-mrznje-i-ratnohuskacka-retorika-pred-opce-izbore-2022>
- Sokol, Anida; Hasečić, Nejra. (2020). "Lokalni izbori 2020: Borba za gradove putem društvenih mreža." *Mediacentar_online*, 11. 11. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-mreze-i-web/lokalni-izbori-2020-borba-za-gradove-putem-drustvenih-mreza>
- Tomić, Slađan. (2022). "Negiranje genocida i ratnih zločina u predizbornoj kampanji bez sankcija." *Mediacentar_online*, 5. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/negiranje-genocida-i-ratnih-zlocina-u-predizbornoj-kampanji-bez-sankcija-0>
- Trajković, Ivan. (2021). "Trolovi vole novac, a botovi politiku." *Al Jazeera Balkans*, 5. 12. 2022. <https://balkans.aljazeera.net/news/technology/2021/12/5/trolovi-vole-novac-a-botovi-politiku>
- Vojić, Fahrudin. (2022). "Zašto mladi ljudi odlaze iz BiH i zašto se ne vraćaju?" *Al Jazeera Balkans*, 10. 10. 2022. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/10/10/zasto-idu-i-zasto-se-u-bih-ne-vracaju-mladi-ljudi>

Vukić, Uroš. (2022). "Ocjena stručnjaka: Kampanja do sada nikad tiša i dosadnija." *Nezavisne novine*, 28. 9. 2022. <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ocjena-strucnjaka-Kampanja-do-sada-nikad-tisa-i-dosadnija/737884>

Snimci s Facebooka i Youtubea

Al Jazeera Balkans. (2020). "Izetbegović o aferi 'Asim': Sarajlić je branio BiH, ne treba to gubiti iz vida." *YouTube*, 3. 3. 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=vmRmtiZ8LYk&t=2s>

Defter hefte. (2022). *Facebook*, 27. 9. 2022. <https://www.facebook.com/watch/?v=631617395296711>

Elvir Tuzla Cajic. (2022). "Emir Hadzihafizbegovic Govor Mostar 2022." *YouTube*, 27. 9. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=foFBe5NdnMM>

FACE HD TV. (2022). "Dodik sa mitinga: Nismo Bakir i ja isto; Ja sam Srbin! Je*ao ih bh. entitet! Ne volim žutu zastavu!" *YouTube*, 25. 10. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=BtWkgLpP3PE&t=1592s>

Analizirani sadržaji

ABCPortal.info. (2022a). "Opasni planovi ekstrema Komšića vode narod u konflikte jer Hrvati i Srbi neće nikad prihvatiti građansko uređenje i rušenje Ustava BiH." *ABCPortal.info*, 5. 9. 2022. <https://abcportal.info/novosti/vijesti/opasni-planovi-ekstrema-komsica-vode-narod-u-konflikte-jer-hrvati-i-srbi-neze-nikad>

ABCPortal.info. (2022b). "Dragan Čović čestitao obljetnicu Oluje i Dan pobjede." *ABCPortal.info*, 5. 8. 2022. <http://abcportal.info/novosti/vijesti/dragan-covic-cestitao-obljetnicu-oluje-i-dan-pobjede>

Alispahić, Uzeir. (2022). "Zašto licemjerni Bećirović ne klanja dženazu šehidima, a citira hadise i uči Fatihu." *Stav*, 30. 9. 2022. <https://stav.ba/vijest/zasto-licemjerni-becirovic-ne-klanja-dzenazu-sehidima-a-citira-hadise-i-uci-fatihu/12328>

ATV. (2022). "Dodik: Budućnost srpske omladine je u Srpskoj, a ne u BiH." *ATV*, 5. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/bih/dodik-buducnost-srpske-omladine-je-u-srpskoj-a-ne-u-bih-5-8-2022>

Bljesak.info. (2022). "Dodik: Kršćani i muslimani ne mogu skupa." *Bljesak.info*, 14. 9. 2022. <https://bljesak.info/vijesti/politika/dodik-krscani-i-muslimani-ne-mogu-skupa/393721>

Dnevnik.ba. (2022). “‘Prebrojavanje’ je ideja Islamske zajednice, ali nije ‘vjerska’ ni vjernička.” *Dnevnik.ba*, 3. 8. 2022. <https://www.dnevnik.ba teme/prebrojavanje-je-ideja-islamske-zajednice-ali-nije-vjerska-ni-vjernicka-2639530>

Drnišlić, Mustafa. (2022a). “Konaković pokazao pravo lice: Smeta mu mahrama Bisere Turković!” *Stav*, 31. 8. 2022. <https://stav.ba/vijest/konakovic-pokazao-pravo-lice-smeta-mu-mahrama-bisere-turkovic/11663>

Drnišlić, Mustafa. (2022b). “Konakovićeva ‘borba protiv Allaha i njihovog bošnjaštva’.” *Stav*, 9. 9. 2022. <https://stav.ba/vijest/konakoviceva-borba-protiv-allaha-i-njihovog-bosnjastva/11877>

Faktor. (2022a). “Bećirović kao maskota koalicije koja podržava ‘legitimno predstavljanje’: Tako je Elzina rekla, partneri nisu porekli.” *Stav*, 25. 8. 2022. <https://stav.ba/vijest/becirovic-kao-maskota-koalicije-koja-podrzava-legitimno-predstavljanje-tako-je-elzina-rekla-partneri-nisu-porekli/11530>

Faktor. (2022b). “SDA Sarajevo: Bošnjake u masovne grobnice vode pristalice njihovog političkog porobljavanja.” *Faktor*, 27. 9. 2022. <https://faktor.ba/vijest/sda-sarajevo-bosnjake-u-masovne-grobnice-vode-pristalice-njihovog-politickog-porobljavanja-/176447>

Hina. (2022). “HDZ BiH: Destabilizirajuće izjave Kavazovića i Izetbegovića o prebrojavanju Bošnjaka.” *Jutarnji.hr*, 3. 8. 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/hdz-bih-destabilizirajuce-izjave-kavazovica-i-izetbegovica-o-prebrojavanju-bosnjaka-15231147>

Hrvatski medijski servis. (2022). “Dodik: Hrvati su nas pobili u dva rata, Srbi nisu imali logore, ujedinit će se RS i Srbija.” *Hrvatski medijski servis*, 5. 8. 2022. <https://hms.ba/dodik-hrvati-su-nas-pobili-u-dva-rata-a-srbi-nisu-imali-logore/>

M. D. (2022). “Dodik: Srpska će izaći iz neustavne BiH.” *Radiotelevizija Herceg-Bosne*, 4. 9. 2022. <https://rtv-hb.com/bih/dodik-srpska-ce-izaci-iz-neustavne-bih/>

N1 BiH. (2022). “Dodik: Svi koji mogu, a ne dodju na miting 25. oktobra, protiv su RS.” *N1 BiH*, 24. 10. 2022. <https://ba.n1info.com/vijesti/dodik-svi-koji-mogu-a-ne-dodju-na-miting-25-oktobra-protiv-su-rs/>

Poskok.info (2021). “Lukava strategija: Prvi autonomni zločin ISIL-a na tlu Europe bio je genocid u Grabovici pod tajnom komandom Alije Izetbegovića. Prema tvrdnjama Sefera Halilovića odbio je čak narediti i istragu oko ubojstava...” *Poskok.info*, 12. 9. 2021. <https://poskok.info/grabovica-prvi-zlocin-isil-a-na-tlu-europe-bio-je-genocid-pod-komandom-alije-izetbegovica-prema-tvrdnjama-sefera-halilovica-odbio-je-cak-narediti-i-istragu-oko-ubojstava/>

Poskok.info. (2022). "U petak obilježavanje 29. obljetnice svirepog pokolja bošnjačke Armije RBiH nad Hrvatima u Grabovici." *Poskok.info*, 6. 9. 2022. <https://poskok.info/u-petak-obiljezavanje-29-obljetnice-svirepog-pokolja-bosnjacke-armije-rbih-nad-hrvatima-u-grabovici/>

R. I. (2022). "Kako je Denis Bećirović od Kovača napravio 'modnu pistu'." *Stav*, 17. 9. 2022. <https://stav.ba/vijest/kako-je-denis-becirovic-od-kovaca-napravio-modnu-pistu/12041>

R. S. (2022). "Kako Denis Bećirović laže i ono malo svijeta kojeg zanima šta on radi." *Stav*, 22. 8. 2022. <https://stav.ba/vijest/kako-denis-becirovic-laze-i-ono-malo-svijeta-kojeg-zanima-sta-on-radi/11482>

RTRS. (2019). "Obnovljena kapela učesnika sarajevskog atentata." *RTRS*, 13. 6. 2019. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=340677>

S. S. (2022). "Hercegovački medij o porukama na skupu Komšića: Još jedna glupa politička podvala." *Dnevni avaz*, 6. 9. 2022. <https://avaz.ba/vijesti/bih/770254/hercegovacki-medij-o-porukama-na-skupu-komsica-jos-jedna-glupa-politicka-podvala>

SRNA. (2022a). "Ne postaje se Srbinom u kampanji' Dodik žestoko opleo po opoziciji u Srpskoj." *Srpskainfo*, 26. 9. 2022. <https://srpskainfo.com/ne-postaje-se-srbinom-u-kampanji-dodik-zestoko-opleo-po-opoziciji-u-srpskoj/>

SRNA. (2022b). "Kovačević: Srpska i Srbija garanti da se ne ponove stradanja." *RTRS*, 3. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485122>

SRNA. (2022c). "Kovačević objasnio: Srbija i Srpska garant da se ne ponove stradanja." *Večernje novosti*, 3. 9. 2022. <https://vecernjenovosti.ba/90544/vijesti/kovacavic-objasnio-srbija-i-srpska-garant-da-se-ne-ponove-stradanja/>

V. K. (2022). "Džaferović: Kraj destrukcijama u BiH je sve bliži, sljedbenici organizatora genocida ostaju sami." *Klix*, 3. 8. 2022. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/dzaferovic-kraj-destrukcijama-u-bih-je-sve-blizi-sljedbenici-organizatora-genocida-ostaju-sami/220803144>

Vasić, Nataša. (2022). "Dragan Mioković: U Našoj stranci 70 posto muškaraca ima knjižicu Armije BiH." *Klix*, 18. 9. 2022. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/dragan-miokovic-u-nasoj-stranci-70-posto-muskaraca-ima-knjizicu-armije-bih/220916054>

Poglavlje 6

DISKREDITACIJA DRŽAVNIH INSTITUCIJA: UDAR NA CENTRALNU IZBORNU KOMISIJU

Amer Džihana

6.1. UVOD

Politički život Bosne i Hercegovine od rata naovamo karakterizira gotovo permanentno stanje izborne kampanje. Izborni ciklus traje predugo i ponavlja se svake dvije godine. Zakonski rokovi predviđaju period od 180 dana (šest mjeseci) od raspisivanja izbora pa do potvrđivanja rezultata (Šehić 2021), a predizborna retorika počinje značajno ranije od tih rokova, dok postizborne kalkulacije oko formiranja vlasti znaju potrajati duže od četiri godine. Nakon što građani nakratko odahnu i zaborave na opće izbore, već su u predizbornoj godini za lokalne izbore. I tako u nedogled. Očigledna posljedica ovakvog stanja jeste da izborna retorika postaje sveprisutna u javnom prostoru, a organi zaduženi za provođenje izbora veoma prepoznatljiv i važan dio demokratskog procesa. I još značajnije, izborna tijela često su u centru rasprava o regularnosti izbora.

Izbori u BiH, nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, održavali su se do 2000. godine prema Privremenim pravilima u organizaciji OSCE-a, da bi od 2001. godine, kada je donesen Izborni zakon BiH (Šehić 2021), odgovornost za organizaciju izbora prešla na lokalne organe – Centralnu izbornu komisiju BiH i lokalne izborne komisije (gradske i općinske komisije i birački odbori). Međutim, organizacija izbora u režiji organa vlasti uvijek je izazivala kontroverze. Optužbe za izborne nepravilnosti i prevare sastavni su dio svakog izbornog ciklusa i uključuju tvrdnje: da je izborna administracija pod uticajem određene političke stranke (Vele 2006; Sladojević 2020), da ne reaguje adekvatno na izborne nepravilnosti, da postoje manipulacije prilikom registracije birača (Terzić 2010), da birački spiskovi nisu ažurni (Terzić 2005) i da čak i “mrtvi glasaju” (Krsman 2006; Hadžić 2016) itd. Otuda neki autori, poput Šehića (2021, 3), primjećuju da “ne možemo reći da su dosadašnji izbori bili poštenu i slobodni i sa rezultatima koji istinski predstavljaju slobodno izraženu volju građana birača”. Ipak, bitno je kazati da su polemike o regularnosti izbora sastavni dio rasprava u većini demokratskih društava (Bencun 2015, 1) i da Bosna i Hercegovina u tom pogledu nije izuzetak.

Ono što je važno primijetiti jest da u slučaju BiH ne samo da su postojali sporadični prigovori koji se uvijek javljaju u izbornom procesu već su nakon

ozbiljnih analiza uočene i određene systemske greške u organizaciji izbora koje dovode u sumnju kredibilitet izbornog procesa. U tim analizama kao najslabija karika izborne administracije prepoznati su birački odbori (npr. Batinar 2015, 11; Stojanović 2015, 18; Šehić 2021). Iako je zakonom predviđeno da svaki politički subjekt unutar tročlanog ili petočlanog biračkog odbora može imati samo jednog predstavnika, dogovorima između političkih stranaka i kupovinom članova biračkih odbora u mnogim situacijama ti odbori nisu imali nikakve samoregulatorne mehanizme, već su provodili upute jedne političke stranke. Umjesto odbora u kojima bi sjedili članovi više stranaka i samim tim onemogućavali izborne prevare, dobijeni su jednostranački odbori ili odbori u kojima su pojedine stranke imale više od jednog člana (Batinar 2015, 11). U tehničkom dijelu izmjena Izbornog zakona BiH koje je nametnuo OHR u julu 2022. (OHR 2022) poseban dio odnosi se na zloupotrebe zakonskog prava na učešće u radu biračkog odbora fiktivnim predstavljanjem, te je dato ovlaštenje CIK-u da zabrani angažiranje određenog lica za rad na biračkom mjestu, u Centru za birački spisak, u općinskoj izornoj komisiji, u centrima za brojanje ili drugoj izornoj komisiji uspostavljenoj u skladu sa Izbornim zakonom (član 4.3 Zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona BiH). Centralna izborna komisija je već u septembru 2022. izrekla prve sankcije na osnovu ovih odredbi utvrdivši da je postojala trgovina biračkim odborima u Jablanici, te je kaznila dvije političke stranke – SDA i SNSD (Patria 2022). Ipak, prerano bi bilo izvlačiti zaključak da je ovim izmjenama Izbornog zakona riješen ovaj dugogodišnji problem manipulacija biračkim odborima. No, nesumnjivo je da je zakonski okvir poboljšana u ovom pogledu i da nadležni organi imaju veće ovlasti da adresiraju ovaj problem.

Međutim, u posljednje dvije godine o ovom problemu se nije toliko puno govorilo, već su određene političke stranke, koristeći medije i druge komunikacijske platforme, nastojale definirati drugo pitanje kao najveći problem, a to je način izbora članova CIK-a.

Za razliku od članova biračkih odbora koje direktno nominuju političke stranke, članovi rukovodstva CIK-a izabrani su po drugom modelu. Centralna izborna komisija definirana je zakonom kao nezavisni organ koji podnosi izvještaj neposredno Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine (član 2.9). Pravila izbora članova CIK-a ustanovljena su Izbornim zakonom BiH (Poglavlje 2), a procedure imenovanja regulirane su Poslovníkom o proceduri provođenja javne konkurencije i imenovanja članova Centralne izborne komisije (Službeni glasnik BiH 2016). Kriteriji koji su ustanovljeni za izbor članova CIK-a kombiniraju stručnu i etničku logiku. Kandidati trebaju biti pravni stručnjaci sa iskustvom u provođenju izbora i/ili izborni stručnjaci, te ne mogu obavljati dužnost u

organima stranke, udruženja ili fondacija koje su organizaciono ili finansijski povezane sa strankom, niti mogu biti uključeni u bilo kakvu stranačku aktivnost (član 2.5, stav 2), ali biraju se iz reda konstitutivnih naroda i ostalih – dva iz reda Hrvata, dva iz reda Bošnjaka, dva iz reda Srba i jedan iz reda ostalih (član 2.5, stav 1). Ista logika važi i za Komisiju za izbor i imenovanje članova CIK-a. Profesionalni princip se nastoji osigurati kroz imenovanja koja dolaze iz različitih tijela (Visoko sudsko i tužilačko vijeće, Administrativna komisija Parlamentarne skupštine BiH, predsjednik CIK-a) (član 2.5, stav 3), a etnički kroz činjenicu da i u Komisiji moraju biti zastupljeni konstitutivni narodi, dva Bošnjaka, dva Srbina i dva Hrvata i jedan iz reda ostalih (član 2.5, stav 4).

Ipak, postojeća zakonska rješenja nisu u potpunosti odvojila CIK od političkih stranaka. Zakonom je zabranjeno obavljanje dužnosti u organima stranke, ali ne i članstvo. A o održavanju bliskosti s političkim strankama da se i ne govori. Pored toga, Parlament ima ovlasti da izabere bilo kojeg kandidata s predložene liste koju dostavlja Komisija za izbor i imenovanje, ne vodeći računa o rangiranju koje je dostavila Komisija, što dodatno oslabljuje stručni aspekt predviđen zakonom (vidi Presudu Suda Bosne i Hercegovine broj: S1 3 U 012027 12 U od 14. 10. 2013. godine). O potrebi depolitizacije izborne administracije, uključujući i Centralnu izbornu komisiju, govore i Arapović (2021, 21) i Kukić (2021, 191). Otuda ne iznenađuje da se članovi CIK-a u javnosti percipiraju kao predstavnici određenih političkih stranaka. Pišući o aktuelnom sazivu CIK-a, novinar Avdo Avdić (2022) navodi “da nijedna stranka nije u CIK uspjela instalirati više od jednog člana. SDA je predložila Suada Arnautovića, HDZ Vladu Rogića, DF Željka Bakalara, SDS Vanju Bjelicu, PDP Jovana Kalabu, SDP Ahmeta Šantića, a nekad davno SDA i SNSD zajedno Irenu Hadžiabdić”.

Posebnu pažnju javnosti upravo je privukao izbor novih članova CIK-a tokom 2022. Arapović (2021, 21) označava ovaj izbor kao “krajnje kontroverzan s obzirom na odsustvo transparentne i kompetitivne procedure predlaganja i izbora kandidata, te izostanak provjere njihove stranačke neovisnosti”. O čemu se, zapravo, radi?

Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH je u martu 2020. imenovao nova četiri člana CIK-a, nakon što je u novembru 2019. istekao mandat određenim članovima starog saziva. Predstavnički dom iskoristio je zakonsku mogućnost da imenuje nove članove jer Komisija za izbor članova CIK-a nije dostavila kandidatsku listu. Većinom glasova izabrani su članovi koji nisu odgovarali SNSD-u i HDZ-u. Protiv ove odluke Parlamentarne skupštine podnesena je tužba pred Sudom BiH, koji je u aprilu 2022. donio prvostepenu presudu kojom se tužba odbija, te potvrđuje da je

osporena Odluka Parlamenta BiH zakonita i pravilna jer je Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH ovlašten da predlaže i imenuje članove CIK-a ako se lista kandidata ne dostavi ovom domu u roku od 30 dana prije isteka mandata članova CIK-a, a što se i dogodilo u konkretnom slučaju (Sud BiH 2022). Sud je ocijenio i tvrdnje o političkim vezama i nestručnosti izabраниh kandidata paušalnim jer nisu dostavljeni nikakvi dokazi za te tvrdnje. Drugostepenom presudom Suda BiH u istom slučaju, preinačena je prvostepena presuda na način da je tužba u potpunosti odbačena kao nedopustiva (Sud BiH 2022a). Time je ovaj slučaj dobio sudski epilog, međutim, u javnosti se nije puno toga promijenilo. Političke stranke, prvenstveno SNSD i HDZ, koje su tvrdile da je izbor nezakonit i da CIK zbog toga nema legitimitet, nastavile su to činiti i nakon sudskih presuda.

Otuda se i u javnoj sferi mogu naći drugačije kritike rada izborne administracije. Udovičić i drugi autori (2022) nakon provedenog monitoringa medijskog izvještavanja o Općim izborima 2022. pišu da su mediji iz Sarajeva razmatrali integritet izbora prije svega predstavljajući stavove i podatke Koalicije “Pod lupom”, alijanse nevladinih organizacija koja je specijalizirana za građansko, nestranačko praćenje izbora i koja nastoji zaštititi izborni proces od različitih manipulacija i prevara te doprinijeti slobodnom izražavanju volje birača. Na drugoj strani, mediji iz Republike Srpske koji su praćeni u ovom monitoringu, a naročito javni RTV servis RTRS, potencirali su sasvim druge stvari: miješanje stranih vlada koje daju podršku opoziciji u RS, “nelegalan izbor” članova CIK-a, bliskost članova CIK-a opozicionim strankama itd. (Udovičić i dr. 2022).

Ovim istraživanjem ispituju se narativi o Centralnoj izbornoj komisiji Bosne i Hercegovine (CIK BiH) uočeni u javnom prostoru u izbornoj kampanji za Opće izbore 2022. godine. U drugom poglavlju predstavljeni su rezultati tromjesečnog monitoringa sadržaja o CIK-u BiH objavljeni u medijima, na društvenim mrežama, anonimnim portalima i web-stranicama političkih stranaka. Monitoring je pokazao vrlo intenzivne pokušaje diskreditacije CIK-a, a u tome su prednjačile političke stranke, i to najviše SNSD, uz podršku medija koji su bliski ovoj političkoj stranci. U trećem poglavlju analizirani su glavni štetni narativi. Prvi narativ sadrži tvrdnju da je CIK odmetnuti / nekontrolirani centar političke moći koji je potrebno vratiti pod političku kontrolu, dok se drugim postulira da su odluke CIK-a štetne po određene narode i po demokratski izborni proces općenito. Za političke aktere veoma je bitno da stalnim ponavljanjem ovih tvrdnji normaliziraju ove narative u javnosti jer se time dodatno legitimiraju političke akcije koje poduzimaju.

U ovom se radu neprestano dotiče tanka linija koja odvaja legitimni i prijeko potrebni kritizam izbornog procesa i izborne administracije, koji treba služiti

pospješivanju izbornog procesa kojim bi se iskazivala demokratska volja građana, od kritika kojima se izborni sistem nastoji još više urušiti i izbore učiniti pukom formalnošću potvrđivanja unaprijed poznatih pobjednika. Štetni narativi koji su identificirani služe ovoj drugoj svrsi. Političke stranke koje se natječu na izborima nastoje ostvariti kontrolu nad tijelima koja propisuju pravila i nadgledaju regularnost izbora. Ovim radom se sugerira upravo suprotno. Potrebno je dodatno osnažiti nezavisnost regulatornog izbornog tijela, prekinuti uočene političke veze CIK-a s političkim strankama i osnažiti CIK da djeluje kao nezavisna, stručna i nepristrasna agencija koja će osigurati slobodno i fer provođenje izbora.

6.2. REZULTATI MONITORINGA

U ovoj analizi prikazujemo glavne negativne narative o Centralnoj izbornoj komisiji Bosne i Hercegovine koji su prisutni u bosanskohercegovačkom medijskom prostoru, uključujući mainstream medije, društvene mreže, anonimne portale i web-stranice političkih stranaka. Korištenjem Metricoma, alata za praćenje društvenih medija i online medija, izdvojene su objave i tekstovi koji su se odnosili na Centralnu izbornu komisiju BiH u periodu od 2. augusta do 31. oktobra 2022. godine.

Na kodiranju sadržaja radila su dva koderi koji su dobili upute kako kodirati pregledane sadržaje. Metricom je izdvajao sadržaje po sljedećim ključnim riječima: “Centralna izborna komisija”, “Središnje izborni povjerenstvo”, “CIK”, “SIP”.

Koderi su imali zadatak da identificiraju sadržaje koji se odnose na Centralnu izbornu komisiju i da ih odvoje od ostalih sadržaja u kojima se spominju neke od ključnih riječi. Naprimjer, naslov “Ukrali peškire turistima u cik zore” sadrži ključnu riječ “cik”, ali se ne odnosi na Centralnu izbornu komisiju BiH. U tri mjeseca praćenja ukupno je identificirano 2333 sadržaja koji se odnose na ovu agenciju.

TABELA 1: Broj kodiranih tekstova

MJESEC	BROJ
August	177
Septembar	242
Oktobar	1914
Ukupno	2333

Naredni zadatak postavljen pred kodere bio je da identificiraju potencijalno štetne sadržaje. Pod potencijalno štetnim sadržajima misli se na tekstove u kojima je iznesena određena vrsta kritike CIK-a, bez navođenja druge strane. Jedan od osnovnih zahtjeva postavljen pred profesionalno novinarstvo jeste da se o svim kontroverznim pitanjima predstave mišljenja i izjave svih sudionika. U slučajevima kada to nije poštovano, kada se samo navode kritike, procijenjeno je da se radi o potencijalno štetnim sadržajima. Koderi su ove sadržaje grupisali u različite kategorije koje su kreirane u početnim fazama kodiranja, a kasnije adaptirane i unapređivane. Od ukupnog broja izdvojenih sadržaja (2333), njih 1438 ocijenjeno je kao potencijalno štetno, dok je preostalih 476 sadržaja ocijenjeno kao neproblematično.

Najčešće diskvalifikacije iznesene su na račun političke pristrasnosti i navodno nezakonitog rada CIK-a. Lista identificiranih diskvalifikacija na račun CIK-a, prikazana je u narednoj tabeli.

TABELA 2: Vrste potencijalno štetnih diskreditacija³¹

VRSTA DISKREDITACIJE	BROJ POJAVLJIVANJA
Diskreditacija CIK-a zbog političke pristrasnosti	639
Diskreditacija CIK-a zbog nezakonitog rada	618
Diskreditacija CIK-a zbog nereagovanja na izborne nepravilnosti	205
Diskreditacija CIK-a zbog nelegitimnosti	93
Diskreditacija CIK-a zbog sporosti u radu	52
Diskreditacija CIK-a zbog nekredibilnosti	48
Diskreditacija CIK-a zbog navodne korupcije ili primanja mita	22
OSTALO	118
UKUPNO	1795

Sljedeći korak u analizi uključivao je provjeru potencijalno štetnih sadržaja – da li se zaista radi o sadržajima koji su štetni – kojima se nastoji diskvalificirati CIK kao institucija, ili kojima se nastoji direktno uticati na rad CIK-a kako bi se ostvarila politička korist – ili se radi o kritici koja, koliko god da je promašena, predstavlja jedan od osnovnih postulata političkog djelovanja u demokratskim društvima.

³¹ Ukupni broj potencijalno štetnih diskreditacija veći je od ukupnog broja potencijalno štetnih tekstova jer se u nekim tekstovima nalazi veći broj diskreditacija.

Osnovna postavka je da političke debate u demokratijama uživaju najviši stepen zaštite te da se određeni govor ne može olako proglasiti “štetnim”. Političari svakodnevno, a pogotovo tokom izbora, iznose različite tvrdnje, često vrlo sumnjive tačnosti. Međutim, ovakve izjave, ako ne predstavljaju govor mržnje, predstavljaju sastavni dio rasprava koje se vode u političkom životu. Stoga je na samim biračima zadatak da donesu odluke koga će podržati i kome vjerovati, a ne na nekom uspostavljenom državnom tijelu da procjenjuje šta se može, a šta ne može kazati.

U tom smislu, u ovoj studiji kao štetni sadržaj o Centralnoj izbornoj komisiji definiran je prvo sadržaj kojim se kritizira CIK bez iznošenja bilo kakvih dokaza. Naprimjer, izjava “CIK je sumnjiv”, bez objašnjavanja zašto je sumnjiv, spada u tu kategoriju. Dodatno, kao štetne su označene i one tvrdnje u kojima se navode određeni dokazi, ali su oni potpuno paušalni ili netačni. Naprimjer, kada se kaže da je CIK nelegalan, unatoč tome što je Sud BiH potvrdio legalnost i legitimitet članova CIK-a, očigledno se radi o sadržaju koji je netačan i štetan. Napokon, kao treća kategorija štetnih sadržaja označeni su sadržaji koji bi samostalno mogli biti označeni kao legitimna kritika, ali udruženi s drugim štetnim sadržajima predstavljaju jedinstvenu cjelinu kojom se diskreditira CIK. Naprimjer, kritika o sporosti CIK-a sasvim je legitimna, ali kada se koristi zajedno s tvrdnjom da je CIK nelegalan i nezakonit, onda je ona označena kao štetna. O ovim kategorijama bit će više riječi u dijelu koji se bavi narativima.

TABELA 3: Broj štetnih sadržaja

MJESEC	POTENCIJALNO ŠTETNI	ŠTETNI SADRŽAJI
August	39	27
Septembar	37	19
Oktobar	1438	1318
Ukupno	1514	1364

Glavni akteri u prenošenju štetnih narativa su politički subjekti. Specifično, stranka SNSD i njeni koalicioni partneri predstavljaju okosnicu negativne kritike prema CIK-u. Najglasniji u širenju ovog narativa jeste Milorad Dodik, predsjednik SNSD-a, koji se pojavljuje 229 puta u službi širenja negativnih narativa o CIK-u. Zatim ga slijedi Željka Cvijanović, kandidatkinja SNSD-a za Predsjedništvo BiH, sa 140 sadržaja i Radovan Kovačević, portparol SNSD-a, sa 93 identificirane medijske objave. Lista 20 najčešćih subjekata koji šire štetne sadržaje prikazana je u tabeli 4.

TABELA 4: Izvori u sadržajima

			AUGUST	SEPTEMBAR	OKTOBAR	UKUPNO
1	Milorad Dodik	SNSD		1	228	229
2	Željka Cvijanović	SNSD			140	140
3	Radovan Kovačević	SNSD	2		91	93
4	Milan Tegeltija	Savjetnik Milorada Dodika iz SNSD-a			48	48
5	Jelena Trivić	PDP			47	47
6	Nebojša Vukanović	Lista za pravdu i red			46	46
7	Boris Jerinić	SNSD			40	40
8	Dragan Čavić	NDP			31	31
9	Sanja Vulić	SNSD			21	21
10	Snježana Novaković Bursać	SNSD	4		16	20
11	Nebojša Radmanović	SNSD	1	5	12	18
12	Dragan Čović	HDZ	7		3	10
13	Radovan Višković	SNSD			10	10
14	Nenad Nešić	DNS			9	9
15	Mirnes Ajanović	BOSS			9	9
16	Obrad Kesić	Šef Predstavništva RS u Vašingtonu	3	4		7
17	Marinko Čavara	HDZ	4	2		6
18	Dino Konaković	NIP			3	3
19	Božo Ljubić	HNS BiH	1			1
20	Nenad Stevandić	Ujedinjena Srpska		1		1

Mediji koji najviše šire ove narative pod kontrolom su SNSD-a.³² To su RTRS s 223 objave, ATV sa 185 objava, Glas Srpske sa 103 objave. Istovremeno, sve je veći značaj online medija koji učestvuju u širenju negativnih narativa o CIK-u. Posebno se izdvajaju web-portali Nezavisni portal Prijedor 24 sata sa 88 objava i Banjalučke priče sa 87 štetnih sadržaja.

32 Postoji obimna dokumentacija koja potvrđuje da su određeni mediji pod direktnom kontrolom SNSD-a. Naprimjer, Monitoring Općih izbora 2022. pokazuje da je RTRS izrazito naklonjen SNSD-u, te gotovo isključivo u negativnom tonu govori o opoziciji (Udovičić i dr. 2022, 40-44), kao i da Nezavisne novine u nešto suptilnijoj formi preferiraju vlast tokom predizborne kampanje (Udovičić i dr. 2022, 60-61). Novinarica i analitičarka Gordana Katana na portalu Analiziraj.ba već osam godina objavljuje analize u kojima ukazuje na očiglednu pristrasnost RTRS u centralnim informativnim emisijama kojom se preferira SNSD nauštrb svih drugih političkih subjekata. ATV je dospjela na Crnu listu Ministarstva finansija SAD-a zbog bliskosti s Miloradom Dodikom. "Kako je navedeno u obrazloženju, iako nije njihov vlasnik, Dodik koristio za širenje svog nacionalističkog narativa, obračun s političkim neistomišljenicima, direktno se miješao u uređivanje programa, a također je navedeno i da su putem ove televizije omogućavane koruptivne radnje povezane s Dodikom" (Hadžović 2022). Husić (2011) navodi kako se Glas Srpske još tokom izborne kampanje 2010. godine "u potpunosti stavio u službu vladajuće stranke (SNSD) i Milorada Dodika".

TABELA 5: Spisak medija koji su objavljivali štetne sadržaje

		AUGUST	SEPTEMBAR	OKTOBAR	UKUPNO
1	Rtrs.tv	5	4	214	223
2	ATV	6		179	185
3	Glas Srpske	6	3	93	102
4	Nezavisni portal Prijedor 24 sata	2	3	83	88
5	Banjalučke priče		3	84	87
6	Nezavisne novine	1	2	79	82
7	Banjaluka 24.media		1	65	66
8	Infosrpska			65	65
9	Twit			65	65
10	Cazin.BA Portal grada Cazina		1	57	58
11	Faktor	2		54	56
12	Dnevni avaz			33	33
13	Klix	4		25	29
14	SRNA	3			3
15	BHDijaspora.net	2			2
16	Poskok.info	2			2
17	Crna hronika	2			2

6.3. ANALIZA GLAVNIH NARATIVA

U ovoj analizi identificiraju se štetni narativi kojima se nastoji vaninstitucionalnim putevima ostvariti kontrola nad Centralnom izbornom komisijom. To u konačnici znači da bi izborni proces postao farsa i da bi se dodatno poljuljalo povjerenje birača u njega. Kao što je već kazano, nije svaka kritika CIK-a štetni narativ. Kritiziranje ove institucije može imati pozitivne učinke jer se javnom kritikom privlači pažnja na njen rad i time se smanjuje mogućnost da ova agencija daleko od očiju javnosti djeluje nezakonito. Također, ponekad je kritika CIK-a iznesena “u žaru borbe”,

odnosno izražena je u afektu, a ne kao dio osmišljene političke strategije kojom se CIK želi staviti pod političku kontrolu. Ovakve izjave sasvim su uobičajene u našem političkom životu i češće odražavaju političku kulturu i vještine naših političara negoli ukazuju na to da se radi o namjeravanom političkom djelovanju.

Nasuprot tome, kroz ovo istraživanje utvrđeno je postojanje određenih štetnih narativa koji su temeljito razrađeni u političkim kuhinjama, a potom planski diseminirani putem različitih medijskih platformi. Ovi narativi imaju jasnu strukturu, sadrže različite varijacije ili podnarative koji ih podupiru, imaju mrežu aktera koji ih promiču i medijsku infrastrukturu koja ih podupire, relativno dobro su uklopljeni u osnovnu medijsku logiku i imaju specifične ciljeve koje nastoje ostvariti.

Pod strukturom ovih narativa podrazumijeva se promicanje centralne poruke, koja je u nekim slučajevima identična kod različitih aktera, a ponekad postoje određene varijacije, ali se suštinski javnosti odašilje ista poruka. Podnarativi su brojni i oni su određeni kontekstom. Ponekad se njima sugerše da CIK nezakonito djeluje, nekad da ne reagira na izborne nepravilnosti, u nekim situacijama da je politički pristrasan itd. No, različite kvalifikacije povezuje to što se vežu s objašnjenjima da je potrebno nešto poduzeti u vezi s ovakvim CIK-om – u suštini, glavni je cilj staviti izborni proces pod izravnu kontrolu određenih političkih stranaka.

Kada se govori o akterima, kvantitativna analiza pokazala je da se mogu identificirati pojedinci koji su uglavnom povezani s političkom strankom SNSD. Neki od njih su na najvišim stranačkim pozicijama, dok su drugi raspoređeni na određenim funkcijama. Donekle slična strategija može se naći i kod predstavnika HDZ-a koji također iznose identične političke poruke vezane za CIK. Međutim, intenzitet njihovog djelovanja u odnosu na SNSD-ove političare je minoran. Podudarnost u djelovanju ovih stranaka je očigledna i ne bi iznenadilo da se radi o koordiniranom djelovanju ovih političkih saveznika.

U pogledu medijske infrastrukture kojom se šire štetni narativi, jasno je da ova struktura postoji i da se određene objave favoriziraju i dodatno pojačavaju kroz sistem međusobnog prenošenja između određenih medija. Mediji koji najviše šire ove narative pod kontrolom su SNSD-a. Najprominentniji članovi te mreže medija su Javni radio-televizijski servis Republike Srpske RTRS, ATV iz Banjaluke te privatne dnevne novine Glas Srpske i Nezavisne novine, a vidljivo je da su im pridruženi i određeni online mediji kao što su Banjalučke priče, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Banjaluka 24.media, Infosrpska itd.

Istovremeno, kreatori štetnih narativa svjesni su na koji način mediji kao komercijalne organizacije djeluju te u značajnoj mjeri uspijevaju svoje narative promicati ne samo putem medija nad kojima imaju kontrolu već i putem drugih medija. Otuda se može uočiti da relativno veliki broj štetnih sadržaja postoji u medijima koje je teško povezati sa SNSD-om (Cazin.BA Portal grada Cazina, Faktor, Dnevni avaz, Klix). Može se ponuditi nekoliko objašnjenja za ovo ponašanje:

- a) Mediji smatraju da im je zadatak da izvještavaju o svim političkim događanjima te u tom smislu nastoje reflektirati ono što se dešava na političkoj sceni;
- b) Mediji drže da su određeni "provokativni" sadržaji atraktivniji za publiku te im daju prostor jer će im to donijeti finansijsku korist;
- c) Pojedini mediji nemaju dovoljno sadržaja i prenošenje svega dostupnog čini im se kao dobra strategija;
- d) Mediji obično nemaju dovoljno resursa da temeljitije istraže određene teme, te očekuju od drugih političkih aktera da djeluju pa da onda to objave.

U suštini, ova različita objašnjenja imaju smisla za različite medije, a ponekad je kod jednog medija u pitanju više mogućih razloga. Očigledno da su kreatori štetnih narativa svjesni ovih medijskih nedostataka i uspješno ih koriste radi ostvarivanja svojih ciljeva.

Glavni narativ I: Glavni štetni narativ definiran je na sljedeći način: CIK je odmetnuti / nekontrolirani centar političke moći koji je potrebno vratiti pod političku kontrolu.

Ciljevi narativa I: Štetni narativi kreirani su i distribuirani imajući u vidu jasne ciljeve koje je potrebno ostvariti. Kao što je već kazano, osnovna ideja jeste da se kompletan izborni proces stavi pod kontrolu određenih političkih stranaka. Konačni rezultat koji je potrebno postići je dvojak, u zavisnosti od političkih aktera koji ih promoviraju. Za aktere SNSD cilj je da se osnuje izborna komisija na entitetskom nivou i da se onda stavi pod potpunu političku kontrolu. Rezervna opcija jeste da se izborom članova CIK-a odanih SNSD-u i HDZ-u ponovo uspostavi kontrola kakvu su ove dvije stranke imale prije 2020. godine. Ovo je ujedno i glavni cilj HDZ-a.

Glavni narativ II: Odluke CIK-a štetne su po određene narode i po demokratski izborni proces općenito. Ovom narativu pribjegavaju različite političke stranke. U najvećoj mjeri ponovo SNSD, ali isto tako i opozicione političke stranke, naročito one iz Republike Srpske.

Cilj narativa II: Cilj ovog narativa je da se CIK spriječi u donošenju odluka koje nisu po mjeri tih političkih stranaka, a osnovni podnarativi su da je CIK pristrasan, nekredibilan, korumpiran i neažuran. U nastavku teksta detaljnije će se analizirati ova dva narativa.

6.3.1. CIK je odmetnuti / nekontrolirani centar političke moći koji je potrebno vratiti pod političku kontrolu

Narativ da je CIK svojevrsni centar političke moći kojim ne upravljaju određene političke stranke provlači se kroz medijska izvještavanja u tri analizirana mjeseca. On ima različite podnarative, a zajedničko svima njima jeste težnja da se CIK na ovaj ili onaj način ponovo stavi pod političku kontrolu. Osnovni podnarativi su da je CIK nelegalan i nelegitiman, kao i da je ova državna agencija nekredibilna. Kombiniranjem i neprestanim ponavljanjem ovih tvrdnji priprema se javnost da uvidi nužnosti poduzimanja političkih aktivnosti koje će ispraviti ove nepravilnosti.

6.3.1.1. CIK je nelegalan i nelegitiman

Kod ovog podnarativa osnovna je tvrdnja da su članovi CIK-a izabrani na nezakonit način, pa je prema tome ovo tijelo nelegitimno i nelegalno. Ovaj stav se ponavlja unatoč tome što je Sud BiH utvrdio da su članovi CIK-a izabrani zakonito i u skladu sa Izbornim zakonom BiH.

Metode konstrukcije i plasiranja podnarativa

Diskreditacija: Osnovne tvrdnje su da je Centralnu izbornu komisiju BiH politički organizirala SDA (Nezavisne novine 2022a), da je imenovanje novih članova CIK-a, bliskih SDS i PDP, omogućeno uz pomoć glasova poslanika iz Federacije BiH (Infosrpska 2022a), da je određeni broj članova CIK-a nezakonito izabran i da je CIK političko tijelo izabrano uz pomoć međunarodne zajednice (SRNA/Srpskainfo 2022).

Međutim, ukupno gledano, vrlo je malo objašnjenja zašto je CIK nelegitiman. Uglavnom se *ponavlja* stav da je CIK nelegalan i nelegitiman i očekuje se od javnosti da ovu tvrdnju uzme zdravo za gotovo. Pored toga, pojedine tvrdnje sadrže i očigledne prijetnje.

Još jednom je ponovio da stranke okupljene oko HNS-a aktuelni saziv Centralne izborne komisije BiH smatraju nelegalnim i nelegitimnim. “Nema nikakvo povjerenje HNS-a. Prihvatamo sve njene odluke, ali nismo se s tim pomirili i nećemo štititi. Ne očekujem da oni išta urade i ne dao im Bog da išta urade. (...)”, izjavio je Dragan Čović, predsjednik HDZ-a. (N1 BiH 2022).

“Opozicija će kad-tad odgovarati, bilo pred sudom naroda, bilo pred pravosudnim institucijama za sve što radi. Oni mogu da misle da će uspjeti da se sakriju iza nezakonitih odluka CIK-a, ali će sve nezakonitosti biti analizirane, kao i pitanje smjene ionako nelegitimnog sastava CIK-a”, rekao je Staša Košarac, član Predsjedništva SNSD-a. (Banjalučke priče 2022a).

“Ovakvim i sličnim potezima Arnautović, kao jedan od ključnih eksponenata bošnjačke sarajevske politike, sada nažalost pretočene u nelegitimni i nelegalni CIK, pokušava da skrene pažnju javnosti sa svog nelegalnog djelovanja i donošenja potpuno pravno neutemeljenih odluka koje imamo priliku da gledamo ovih dana”, rekla je Snježana Novaković Bursać, šef Kluba poslanika SNSD-a u Predstavničkom domu parlamenta BiH. (Banjalučke priče 2022b).

Nezakonito, nelegalno izabrana Centralna izborna komisija donosi još jednu odluku koja je nezakonita, preuranjena, na kraju krajeva zna se procedura, izborni zakon šta govori, rekao je gradonačelnik Doboja Boris Jerinić nakon odluke CIK-a o ponovnom prebrojavanju glasačkih listića za predsjednika Republike Srpske. (Vijesti Srpske 2022),

A onda cijela postizborna šarada, cirkus i skandal u nezakonitoj Centralnoj izbornoj komisiji /CIK/ BiH u kojoj sjede ljudi iz SDS-a i PDP-a zajedno sa ljudima Bakira Izetbegovića i Željka Komšića – rekao je Radovan Kovačević, portparol SNSD-a. (Banjaluka 24.media 2022a).

Kovačević je istakao da se Republika Srpska pita i sama će odlučivati o izbornim pobjednicima, te podsjetio da je aktuelni saziv Centralne izborne komisije BiH /CIK/ nelegalan, a svaka njihova odluka nezakonita. (SRNA 2022a).

Kakvo-takvo objašnjenje zašto je CIK nelegitimno dao je Nebojša Radmanović iz SNSD-a, ali nije ni pokušao da opovrgne argumente Suda BiH o legalnosti CIK-a, već je iznio objašnjenje koje, zapravo, ne može biti ni potvrđeno niti opovrgnuto (stranci koji uspostavljaju institucije iznad zakona).

Predsjedavajući Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH Nebojša Radmanović rekao je da je izbor članova Centralne izborne komisije BiH crna mrlja na ukupnu političku priču u BiH kojoj je kumovao i dio međunarodnih predstavnika. Sarajevska većina sa manjinom iz Republike Srpske formirala je novi saziv CIK-a, a onda su počeli da govore da je to vanstranačko tijelo. U suštini, obrnuto

je. Sad je jasno da su u CIK-u ljudi iz SDA, SDS-a, PDP-a, jedan iz HDZ-a i još jedan Hrvat. Tome je kumovao i dio međunarodne zajednice – izjavio je Radmanović za Glas Srpske. Prema njegovim riječima, stranci očigledno stalno rade na tome da ovdje budu napravljene institucije koje su iznad svih zakona i Ustava. – Takav je Ustavni sud, a sada to rade i sa CIK-om – naglasio je Radmanović. (SRNA/Srpskainfo 2022).

Stvaranje i širenje stereotipa: U slučajevima kada mediji podsjete zagovornike nelegitimnosti CIK-a na to da su sudske instance donijele odluku koja je suprotna od onoga što oni tvrde, onda se pribjegava jedinom mogućem utočištu svih nacionalističkih politika u BiH – skrivanju iza nacionalnih tema i interesa. Tako Radovan Kovačević, portparol SNSD-a, odbacuje odluku Suda BiH jer je ovaj sud donio odluke koje su bile na štetu Srba.

Govoreći o tome da je Sud BiH donio odluku o zakonitosti CIK-a, Kovačević je podsjetio na brojne odluke tog suda koje su uvijek bile na štetu Srba. – Kako taj sud donosi odluke, uvjerali smo se mnogo puta. Sud BiH najčešće, evo i kada su pitanju ratni zločini, sudi Srbima, oslobađa sve one koji su počinili ratne zločine protiv Srba. Po tome vidimo koliko je relevantna jedna takva sudska instanca – konstatovao je on. (SRNA/RTRS 2022a).

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke:

Očigledno je da ne postoje smisleni argumenti kojima bi se mogao potkrijepiti stav o nelegitimnosti CIK-a, pa se stoga ponekad koriste metafore, kao naprimjer “crna mrlja” (SRNA/Srpskainfo 2022) i fraze upitnog značenja kao što su “skandalozan izbor” i “neprincipijelna većina” (SRNA/RTRS 2022b) da se dočara postojanje problema u vezi s legitimnošću postojećeg saziva CIK-a. Stoga se ovaj podnarativ o nelegalnosti i nelegitimnosti CIK-a čini kao dobar argument koji se može dobro uvezati s ostalim tvrdnjama o CIK-u, a političke stranke HDZ i SNSD stalnim ponavljanjem ovih tvrdnji žele da ih kod svojih glasača nametnu kao činjenice unatoč tome što postoje sudske presude koje govore suprotno.

6.3.1.2. CIK je nekredibilan

Tema nezakonitosti CIK-a veže se i uz tvrdnje da je CIK nekredibilan te se kreira jedinstveni narativ kojim se želi ukazati na nužnost osnivanja izbornog tijela na nivou entiteta Republike Srpske.

Akteri širenja podnarativa: Ovaj narativ ekskluzivno iznose predstavnici SNSD-a. Vremenski slijed pokazuje da prvo Milorad Dodik iznosi cilj koji

je potrebno postići, a onda se javljaju nižerangirani članovi SNSD-a, koji ukazuju na to zašto je potrebno uraditi ono što Dodik nalaže i pri tome koriste raznovrsne metode konstrukcije i plasiranja narativa.

Cilj podnarativa: Glavni cilj jeste prenijeti nadležnost za organiziranje izbora na entitetski nivo i na taj način razvlastiti nadležna tijela Bosne i Hercegovine. Na konferenciji za štampu 21. oktobra 2022. Dodik je ukazao na potrebu da se izbori organiziraju na nivou entiteta te objavljuje da se izborne nadležnosti vraćaju na entitetski nivo. Zanimljiv je odabir riječi “vratiti” jer upućuje na to da su nekada izborne nadležnosti bile na nivou Republike Srpske. Međutim, poslijeratni izbori u BiH održani su u organizaciji OSCE-a (N1 BiH 2018), 2002. godine uz nadzor Privremene izborne komisije, a zatim su povjereni Centralnoj izbornoj komisiji Bosne i Hercegovine (OSCE 2022). Dakle, postavlja se pitanje na koje to “vraćanje nadležnosti” misli Dodik. Ovaj političar često koristi vremenski neodređene formulacije, koje upućuju na neodređenu, ali istovremeno blisku budućnost.

Vrlo brzo ćemo donijeti zakon o izborima u Republici Srpskoj i vratiti nadležnosti za sve nivoe u RS, da sve bude u nadležnosti republičke izborne komisije, a ne Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine, poručio je Milorad Dodik, član Predsjedništva BiH. Na konferenciji za novinare u Banjaluci 21. oktobra, Dodik je istakao da će entitet Republika Srpska nastaviti sa prenosima nadležnosti, kao u slučaju, kako je naveo, entitetske agencije za lijekove. (Radio Slobodna Evropa 2022).

Također, kroz ovaj narativ iskazuje se namjera tako što se povezuje sadašnjost s budućim aktivnostima.

Dodik je rekao i “da će se raditi na tome da se ojača subjektivitet Republike Srpske”. Rekao je da će se raditi sve da vrate nadležnost za izbore na entitetski nivo. “To znači da će izborni zakon RS dati pravo da Republika Srpska putem izborne komisije provodi lokalne, kao i izbore za Narodnu skupštinu i predsjednika RS, a ne CIK koji inače po Ustavu nema to pravo”, dodao je Dodik. (Cazin.BA Portal grada Cazina 2022).

Sutradan, 22. oktobra 2022. Dodikov savjetnik Milan Tegeltija postavlja objavu na Twitteru.

On je na Twitteru postavio član 1.1. Izbornog zakona BiH u kojem piše: “Ovim zakonom uređuje se izbor članova i delegata Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i članova Predsjedništva Bosne

i Hercegovine, te samo utvrđuju principi koji važe za izbore na svim nivoima vlasti u BiH.” Tegetlija je dodao: “Oni koji se razumiju imalo u pravo znaju šta to znači, ja ovaj put neću objašnjavati, ostaviću to za neko drugo vrijeme!” (D. Be. 2022).

Metode konstrukcije i plasiranja podnarativa

Apel na emocije birača i ubjeđivanje: Nekoliko dana kasnije, 27. oktobra, oglašava se i Željka Cvijanović komentirajući pogrešku CIK-a kojom je za novog potpredsjednika iz reda hrvatskog naroda proglašen Ivan Begić, umjesto Davora Pranjića.

“Ovu sramotu treba hitno ispraviti i oformiti kredibilnu instituciju sa kredibilnim sastavom, u skladu sa zakonom”, napisala je. Tvrdi da su građani od ranije znali kakav će ishod biti. “Sada razumiju zašto smo na račun CIK-a govorili to što smo govorili”, dodala je. Podsjetimo, nedavno je predsjednik SNSD-a Milorad Dodik najavio razmatranje osnivanja izborne komisije na entitetu RS. (SRNA 2022b).

Novoizabrana članica Predsjedništva Bosne i Hercegovine i donedavna predsjednica entiteta RS Željka Cvijanović, široj javnosti poznata po snimku telefonskog razgovora u kojem ona govori o podmićivanju izabranih poslanika kako bi prešli u većinu koju je oformio SNSD, iznenada je osupnuta nestručnošću CIK-a i poziva da se osnuje institucija s kredibilitetom.

“Nakon praćenja sjednice CIK-a i uz sve što sam do sada rekla, sada ću dodati: CIK je najobičniji cirkus. Oni ne vladaju ni ustavnim kategorijama, pa nas tako obavještavaju da postoji Predsjedništvo Republike Srpske u kojem su sad nakon nekakvog njihovog kontrolnog brojanja izabrani srpski, hrvatski i bošnjački član, umjesto da postoje predsjednik i dva potpredsjednika”, napisala je Cvijanović. (Novi 2022).

Predsjednik Republike Srpske Željka Cvijanović izjavila je danas da je Centralna izborna komisija (CIK) BiH najobičniji cirkus i da tu sramotu hitno treba ispraviti i oformiti kredibilnu instituciju. (Nezavisne novine 2022b).

Legitimiranje narativa: 30. oktobra 2022. oglasio se i Branko Petrić, nekadašnji predsjednik Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine, s konkretnijim prijedlozima šta je potrebno uraditi da bi se povratio kredibilitet izbornog procesa. Ovo bi se moglo tumačiti i kao određena vrsta stručne podrške SNSD-ovom narativu.

Branko Petrić ocijenio je da je trenutni sastav CIK-a izgubio kredibilitet, zbog čega je potrebno da predstavnici entiteta Republika Srpska rade na izmjeni Izbornog zakona BiH u kome će biti jasno definisano ko sprovodi izbore u državnim institucijama, a ko u entitetu. Petrić je precizirao da RS treba i mora da radi na tome da izborni proces obavljaju nadležni organi u skladu sa ustavima, što podrazumijeva da je CIK nadležan za državne institucije, a republička izborna komisija za izbor predsjednika Republike Srpske, Narodne skupštine i lokalnih parlamenata i gradonačelnika i načelnika opština. On je izjavio da postojeći sastav CIK-a, za koji je istakao da “pokazuje očigledan amaterizam i šarlatanstvo”, ne gubi, niti može da izgubi išta na ugledu, jer ga nikada nije ni imao. Petrić je dodao da aktuelni sastav to ne može da ima jer se zna kako su došli na te pozicije, te ko ih je, zašto i s kojim ciljem postavio. (SRNA 2022c).

Diskreditacija: Nema nikakve sumnje da se predstavnici određenih političkih stranaka, a ponajviše SNSD-a, nikako ne mire s postojećim stanjem u kojem nemaju kontrolu nad izbornom administracijom. Stoga se kontinuirano, a u vremenima krize naglašeno, problematizira postojeći saziv CIK-a, ponavljanjem narativa da ovo tijelo nije imenovano po zakonu. Iznošenjem tvrdnji da CIK ne samo da je nezakonito imenovan već nema ni kapacitet da se bavi odgovornim poslom organizacije izbora, ukazuje se na potrebu da se ovaj, kako ga oni vide, gorući problem riješi. Idealno rješenje bi, prema promicateljima ovog narativa, bilo premještanje nadležnosti za izbore na entitetski nivo. Očigledno da imaju puno povjerenje u to da mogu kontrolirati procese na nivou entiteta, pa je dovoljno da se izbori ubuduće organiziraju na ovom nivou kako bi ponovo sve bilo zakonito, legitimno i kredibilno. Međutim, sasvim je moguće da se mogućnost prenosa nadležnosti u vezi s izborima navodi samo kao dio pregovaračke taktike – spremni smo ići i na ovo ako nam ne omogućite da imamo članove unutar postojećeg CIK-a.

Zaključak: Činjenica da ovi narativi dolaze iz samog vrha SNSD-a, te da ih niži službenici sistematski ponavljaju, kao i učestalost ovih objava na različitim medijskim platformama, ukazuju na to da se radi o osmišljenom narativu koji treba pripremiti javnost i druge političke aktere na neizbježnost djelovanja kako bi se CIK stavio pod političku kontrolu onih stranaka koje su pobijedile na izborima. Metode konstrukcije narativa uključuju diskreditaciju CIK-a kao nelegalne, nelegitimne i nekredibilne agencije i pri tome se koristi vokabular koji nastoji uticati na emocije birača, dok argumentiranje tvrdnji uglavnom izostaje ili su tvrdnje bazirane na argumentima koji su spekulativne prirode. Dakle, svi elementi političkog narativa (cilj, akteri, sredstva, metode) prisutni su u ovom slučaju, što ukazuje na to da se poslu diskreditacije

CIK-a pristupilo ozbiljno s jasnim očekivanjima ishoda kampanje protiv ove agencije. Očigledno da se ovim narativom ne želi samo iskazati vlastito političko stajalište već i kreirati zajednička percepcija i ponašanje kod birača i drugih političkih aktera.

6.3.2. Odluke CIK-a štetne su po demokratski izborni proces

Pored glavnog štetnog narativa o CIK-u kao odmetnutom centru političke moći, postoje brojne kritike CIK-a kojima se nastoji pokazati da je djelovanje ove agencije u suštini štetno po sam demokratski izborni proces. Najčešće tvrdnje u tom pogledu su da je CIK pristrasan i da djeluje nezakonito u određenim situacijama. Međutim, izuzetno je teško sve ove kritike označiti kao štetne jer se često ne radi o pukim tvrdnjama, već se nudi i određena argumentacija zašto je CIK pristrasan ili zašto njegovo djelovanje nije utemeljeno u pozitivnim zakonskim propisima. Funkcija ovakvih narativa očigledno je pozitivna u mnogim slučajevima – njima se pokušava onemogućiti da CIK potpadne pod uticaje koji nisu vidljivi javnosti i ova se agencija nastoji primorati da djeluje nepristrasno i zakonito. Međutim, to nije slučaj sa svim tvrdnjama.

Cilj narativa: Neke od ovih tvrdnji su paušalne i neutemeljene, a njihova rasprostranjenost i učestalo ponavljanje (navedene u prethodno predstavljenoj kvantitativnoj analizi širenja narativa) ukazuju na to da se na ovaj način želi stvoriti pritisak koji će rezultirati donošenjem odluka koje su po mjeri određenih političkih aktera, ili barem spriječiti donošenje onih odluka koje se smatraju nepovoljnima.

6.3.2.1. CIK djeluje nezakonito

Kvalifikacija da CIK djeluje nezakonito najčešća je optužba na račun ove agencije i može se naći kod gotovo svih aktera koji kritiziraju rad CIK-a. Bilo koju odluku da donese CIK, može se očekivati da će je neko proglasiti nezakonitom.

Metode konstrukcije i plasiranja podnarativa

U prva dva mjeseca, pred izbore, postojalo je nekoliko slučajeva kada su odluke CIK-a proglašavane nezakonitim. Naprimjer, Klub 99 kritizira CIK zbog načina imenovanja kandidata za predsjedništvo BiH argumentirajući da je ovaj postupak suprotan Ustavu i zakonu (BHDijaspora.net 2022). Nekoliko medija kritizira rad CIK-a zbog odluke o odbijanju u upis u izvod iz centralnog biračkog spiska za glasanje van BiH određenog broja glasača navodeći primjere za koje smatraju da su pokazatelj neispravnog djelovanja CIK-a (Bljesak.info 2022). Međutim, prava navala kvalifikacija

o nezakonitosti rada pojavljuje se tokom i neposredno nakon izbora. I tu prednjače predstavnici vladajućih stranaka iz Republike Srpske.

Diskreditacija: Ove stranke pod nezakonitim djelovanjem prvenstveno podrazumijevaju odluku CIK-a da se pristupi ponovnom brojanju glasova za predsjednika i potpredsjednike Republike Srpske, nakon što su prijavljene brojne nepravilnosti u izbornom procesu. Prilikom diskreditiranja koristi se već uobičajeni arsenal optužbi – bezbjednosno podzemlje, Sarajevo, odnosno “političko Sarajevo”, koji nastoje oskrnaviti izborni proces.

Dodik je napomenuo da Centralna izborna komisija BiH nije birana po zakonu, da ne radi po zakonu, nije proglasila preliminarne rezultate, a odlučili su da ponovo broje. (Infosrpska 2022b).

“Tako smo dobili nekog, da ne kažem monstruma koji se zove Centralna izborna komisija, koja je ranije kreirana da se politički obračunava. CIK nije imala pravo da donese odluku ni o kontrolnom, ni o kakvom brojanju, morala je da utvrdi preliminarne rezultate”, naveo je Dodik. (Nezavisne novine 2022c).

“Sumnjamo na podvalu Sarajeva i bezbjednosnog podzemlja, ali ovo im neće poći za rukom. Ovo je neko radio samo sa jednim ciljem da ponovo isprlja i delegitimiše izborni proces za predsjednika Republike, da operu svoj obraz u CIK jer su nezakonito naložilo pononovo brojanje koje je samo potvrdilo da je pobjeda Dodika za predsjednika Republike Srpske čista”, rekao je Kovačević. (Slobodna Bosna 2022).

Legitimiranje narativa: Konstrukcija narativa može imati različite ciljeve i često se narativima ciljaju raznolike skupine i akteri. Često nije dovoljno samo poslati poruku drugim političkim akterima već je potrebno osigurati i podršku građanstva za ciljeve koji se žele postići. SNSD se pobrinuo da osigura i tu vrstu podrške održavajući u oktobru 2022. miting pristalica vlasti pod nazivom “Otađbina zove”, na kojem su govorili predstavnici vladajuće koalicije u Republici Srpskoj, ali je podršku dao i poznati režiser Emir Kusturica, dodatno legitimirajući narativ vladajućih stranaka o izbornoj prevari u režiji CIK-a.

Svjetski poznati reditelj Emir Kusturica prisustvovao je večeras u Banjaluci skupu pod nazivom “Otađbina zove” gdje se 50.000 građana okupilo u znak podrške novoizabranom predsjedniku Republike Srpske Miloradu Dodiku, kojem Zapad, uz pomoć Centralne izborne komisije BiH, pokušava nezakonito oduzeti zasluženu pobjedu, piše “Ruska gazeta”. (ATV 2022a).

Korištenje vokabulara koji podržava simbole i emotivne poruke:

Opozicione stranke iz RS-a nisu osporavale CIK i njegove odluke sve do momenta kada je donesena odluka o proglašenju rezultata izbora po kojima je novi predsjednik RS-a Milorad Dodik. Njihove izjave se više mogu razumjeti kao djelovanje u afektu, jer je odluka već donesena i bilo kakav komentar to nije mogao promijeniti. Ipak, zanimljivo je da se koristi vrlo sličan vokabular i stoga je vjerovatnije da se ovakvim izjavama ciljalo na birače, kako bi se kreirao narativ o opoziciji koja se u nepravednoj izbornoj utakmici takmiči s vladajućim strankama. Na taj način se, također, skida dio vlastite odgovornosti za izborni neuspjeh jer se umjesto pitanja o djelovanju kandidata u predizbornom periodu postavljaju pitanja o korumpiranim institucijama sistema. Nebojša Vukanović referira se na CIK kao na mafijašku organizaciju nazivajući ih izbornim kartelom, a kritiku umotava u “narodne zahtjeve”.

Narod ne prihvata nasilje i prekrajanje njegove volje, mnogi građani mi pišu i negoduju, ogorčeni su ponašanjem članova CIK-a BiH, što će vjerovatno pokazati i danas u 16 časova kada ćemo predati Žalbu na njihove sramne, nezakonite i skandalozne odluke ispred sjedišta Centralnog izbornog kartela u Sarajevu. (Istok Portal slobodne Srpske 2022).

U sličnom tonu lamentira i Jelena Trivić iz PDP-a, naglašavajući da je CIK donio odluku pod pritiscima.

Očigledno je da je CIK podlegla pritiscima koje su došle od strane Režima, ali vrlo moguće i nekim drugim pritiscima za koje će se vrlo brzo saznati, kao što se u Bosni i Hercegovini sve unaprijed i zna, te pogazila izbornu volju naroda, čime je nažalost uništena još jedna institucija koja je prije svega trebala da služi narodu – napisala je Trivićeva na Fejsbuku. (Banjaluka 24.media 2022b).

Apel na emocije birača i ubjeđivanje: Zajedničko za sve ove tvrdnje, bilo da dolaze od vladajućih ili opozicije, jest da sadrže emocionalno nabijene izraze (“monstrum”, “bezbjednosno podzemlje”, “Zapad oduzima pobjedu”, “izborni kartel”, “pritisci Režima”), ali da u biti ostaju neprovjerene ili u najboljem slučaju preuranjene. Dok se za narativ o nezakonitom djelovanju koji su propagirali predstavnici vlasti iz RS-a može kazati da je bio u funkciji stvaranja pritiska na CIK kako bi se ishodila željena odluka, narativ opozicije više se može označiti kao očajničko lamentiranje, ali koje je u konačnici štetno po kredibilitet izbornog procesa. Očigledno da je i jednima i drugima bitnije građenje zajedničke percepcije s biračima o nezakonitom djelovanju

CIK-a u korist jednih ili drugih negoli učvršćivanje ideje da se eventualne nezakonitosti mogu riješiti kroz institucije sistema.

6.3.2.2. CIK je pristrasan

Tvrdnja da je CIK pristrasan predstavlja jednu od najčešćih kritika na rad ove agencije. Ponovo najglasniji je SNSD. U prva dva mjeseca monitoringa tvrdnje o pristrasnosti CIK-a vezuju se za iskaze da CIK u prijašnjem periodu nije reagirao na "nepravilnosti" njihovih političkih protivnika, te se predvića da CIK neće sankcionirati SNSD-ove političke protivnike iako očigledno krše izborna pravila. Slične tvrdnje ponavlja i HDZ-u bliski portal ABCPortal.info, koji upozorava na to da CIK neće djelovati na navodna kršenja izbornih pravila političkog kandidata Željka Komšića.

Metode konstrukcije i plasiranja podnarativa

Pristrasno i jednostrano izvještavanje i propaganda: Iznesene tvrdnje uglavnom su spekulativne i ozbiljno novinarstvo ne bi se trebalo zaustaviti samo na širenju ovih spekulacija, već bi trebalo ustanoviti da li su one utemeljene na logičnim i utemeljenim premisama. U određenim primjerima ovog narativa opisuju se i navodne nepravilnosti koje CIK namjerno nije kaznio. Međutim, i u ovim slučajevima, takve tvrdnje teško da mogu biti jak dokaz jer se uopće ne referira na institucionalno dokazivanje nepravilnosti u radu CIK-a. Ne daju se informacije o tome da li je slučaj uopće upućen u žalbenu proceduru, kakav je bio ishod, da li se išlo na eventualno sudsko utvrđivanje istine itd.

"Ušli smo u kampanju poštujući sve obaveze, vodeći računa da pazimo na potencijalne kazne koje smo očekivali od CIK-a, kojem je Kristijan Šmit dao mnogo šira ovlašćenja nego što bi trebalo", navodi Nebojša Radmanović. (N. N. 2022, Nezavisne novine).

"SIP izgleda nema namjeru sankcionirati opasnu politiku i retoriku Željka Komšića što također može biti veliki problem", piše ABCPortal.info iz Mostara. (ABCPortal.info 2022).

"I više je nego jasno da je neko svjesno i organizovano išao na dodavanje glasova za Jelenu Trivić, a na jednom biračkom mjestu i za nekoliko kandidata PDP-a. Naravno da se ovom pojavom nije bavio niko od nadležnih u Gradskoj izbornoj komisiji i CIK-u BiH. Na to sve treba naglasiti da je, samo nekoliko mjeseci kasnije, u februaru 2021. godine Jelena Trivić poražena u svom naselju.", piše portal banjaluckeprice.net. (Banjalucke priče 2022c).

Diskreditacija: U oktobru, odluka CIK-a da pristupi ponovnom brojanju glasova za predsjednika RS-a bila je povod da se ova institucija okarakterizira kao pristrasna. Najangažiraniju elaboraciju pristrasnosti CIK-a, koju su prenijeli brojni mediji, iznio je poslanik SNSD-a u Narodnoj skupštini Republike Srpske Srđan Mazalica.

“Mislim da je nakon ovoga Centralna izborna komisija potpuno kompromitovana, budući da ona treba da bude nepristrasna, autonomna u donošenju odluka, da posjeduje integritet pri donošenju odluka”, rekao je Mazalica te dodao: “Mi smo od početka ukazivali prije dvije i po godine kada je ovaj sastav CIK-a izabran da je izabran bez konkursa, da to nije bilo u skladu sa zakonom i da su članovi Bjelica Prutina i Kalaba imaju vrlo jasne veze sa PDP-om i SDS-om koji su glasali za taj sastav članova i da takav sastav članova CIK-a ne može da bude objektivan da dosljedno, sa integritetom provodi izborni proces u BiH, a izborni proces je temelj demokratije i vladavine prava u svakoj zemlji tako da je važno da članovi CIK-a budu autonomni u donošenju odluka i da ne donose odluke pod pritiskom političkih stranaka.” (ATV 2022b).

Sličnu poruku iznosi i Radovan Višković, predsjednik Vlade RS.

Ovom odlukom CIK BiH demantuje sam sebe, otvara sumnju u nezavisnost i nepristrasnost svojih članova, te dovodi u pitanje transparentnost ponovnog brojanja glasova – naglasio je Višković. Nezakonitom odlukom o ponovnom prebrojavanju glasova, dodao je on, CIK BiH i pojedini članovi CIK-a, su definitivno izgubili svaki kredibilitet i povjerenje, na šta ukazuju i pravni stručnjaci. Prema njegovim riječima, za kršenje zakona ne mogu biti izgovor medijska neprovjerena, neutemeljena pisanja i video-objave po društvenim mrežama, a koje se objavljuju u pojedinim medijima, na kojima se ne vide učesnici i mjesto. I to, dodao je on, dovoljno govori o kredibilitetu ljudi članova CIK-a, koji su samo tri dana ranije govorili o nepristrasnosti CIK-a i primjenjivanju Izbornog zakona. (ATV 2022c).

A slijedio ga je i njegov stranački kolega Saša Aulić, član Glavnog odbora SNSD-a.

“Ovakva nekonzistentnost dovodi u pitanje integritet članova CIK-a, kao i same institucije. Pogotovo ako imamo u vidu nelegalan izbor i stranačku pripadnost njegovih članova, čija je pristrasnost današnjom odlukom u potpunosti objelodanjena”, rekao je Aulić. (ATV 2022d).

Zaključak: Tvrdnje o pristrasnosti CIK-a prilično su općenite i teško je u njima pronaći ijedan smislen argument koji upućuje na to da se stvarno radi o pristrasnosti. Oštro osporavana odluka o ponovnom brojanju glasova za predsjednika RS, što se kasnije i pokazalo, nije isključila SNSD iz procesa kontrolnog brojanja i nije omogućila da se brojanje vrši daleko od očiju javnosti i stranačkih predstavnika. Stoga je teško zaključiti šta je u toj odluci pristrasno. Drugi komentari o pristrasnosti koji su iznošeni prije izbora još su problematičniji jer su uglavnom spekulativni i oslanjaju se na izrazito selektivne argumente. Ipak, s obzirom na to da je diskreditacija CIK-a na osnovama nezakonitog djelovanja i pristrasnosti, zapravo, glavna kritika rada ove agencije, na nju se može gledati kao na osnovna sredstva pritiska na CIK kako bi djelovao na način koji je poželjan političkim strankama.

6.4. ZAKLJUČAK

Centralna izborna komisija BiH bila je značajno u fokusu medijskog izvještavanja u periodu ovog istraživanja (august – oktobar 2022). Samo se predsjednik SNSD-a Milorad Dodik više od 200 puta pojavljivao u medijskim sadržajima govoreći o CIK-u u negativnom kontekstu. Mediji koji su bliski SNSD-u prednjačili su u objavama u kojima se negativno izvještava o CIK-u, a ovo istraživanje otkrilo je i neke, dosad nepoznate, online medije koji zauzimaju sve važnije mjesto u širenju štetnih narativa o CIK-u.

Glavna dva štetna narativa koja su identificirana su: (1) da je CIK odmetnuti / nekontrolirani centar političke moći koji je potrebno vratiti pod političku kontrolu i (2) da su Odluke CIK-a štetne po određene narode i po demokratski izborni proces općenito. Ono što odvaja ova dva narativa od ostalih kritika CIK-a jeste to što se radi o narativima koji su osmišljeni u političkim centrima i planski prošireni u javnosti. Ciljevi ovih narativa su općenito da se CIK stavi pod političku kontrolu, a u realizaciju su uključeni raznovrsni politički i medijski akteri.

Ovakav zadatak nije za potcjenjivanje. Pretpostavlja negiranje sudskih presuda, generiranje konspirativnih teorija o namještanju izbora i neprestano ponavljanje istih tvrdnji. Svaki mogući propust koji napravi CIK potrebno je iskoristiti i umetnuti u narativnu shemu kojom se zahtijeva ostvarenje političke kontrole nad CIK-om. Nesumnjivo, kolateralna šteta koja nastaje, a neki bi je mogli definirati i kao dodatnu vrijednost, jeste gubljenje povjerenja građana u izborni proces. Akteri ovih narativa često i ciljaju na birače nastojeći da kreiraju sistem zajedničkih uvjerenja, vrijednosti i percepcija. Oni koriste emocionalno nabijene poruke, ali ne prezaju ni od prijetnji kada osjete da je potrebno.

Izborni proces u BiH opterećen je raznovrsnim problemima koji uvijek nanovo dovode u pitanje slobodno izražavanje izborne volje građana. Izborna administracija nije izuzetak. U proteklim godinama iznesene su mnoge kritike na njen rad, kao i prijedlozi na koji način depolitizirati rad izbornih tijela. No, tek od 2020. godine određene stranke nastoje kao glavni problem postaviti djelovanje Centralne izborne komisije, iako je iz svih dosadašnjih analiza jasno da ovo tijelo, koliko god da ima manjkavosti, ne predstavlja suštinski problem. Ovakvim “skretanjem pažnje” ne samo da se nastoji CIK staviti pod političku kontrolu već se uveliko ometa i rješavanje drugih problema izborne administracije, a pogotovo djelovanja biračkih odbora. Ovo istraživanje ukazuje na potrebu da se djelovanje CIK-a dodatno depolitizira i da se djeluje na osnaživanju svih mehanizama koji će omogućiti slobodne i poštene izbore.

LITERATURA

- Arapović, Adis. (2021). "Kritične tačke unapređenja izbornog sistema Bosne i Hercegovine – rubikon demokratizacije." U: Cvitković, Ivan. Ur. *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine: Zbornik radova*, 11-27. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Avdić, Avdo. (2022). "SDA u zasluženoj opoziciji... – A šta, zapravo, radi osmorka?" *Oslobođenje*, 18. 12. 2022. <https://www.oslobođenje.ba/dosjei/kolumne/sda-u-zasluzenoj-opoziciji-a-sta-zapravo-radi-osmorka-815740>
- Batinar, Nada. (2015). "Zakonska i podzakonska regulativa u vezi imenovanja biračkih odbora – manjkavosti i moguća unapređenja." U: Bencun, Siniša. Ur. *Izbori u Bosni i Hercegovini: Karakteristike i moguća unaprjeđenja – zbornik autorskih radova*, 8-15. Sarajevo: Koalicija za slobodne i poštene izbore Pod lupom.
- Bencun, Siniša. (2015). "Manipulacije u izbornom procesu: neutemeljene optužbe ili značajan uticaj na izborni rezultat?" U: Bencun, Siniša. Ur. *Izbori u Bosni i Hercegovini: Karakteristike i moguća unaprjeđenja – zbornik autorskih radova*, 23-34. Sarajevo: Koalicija za slobodne i poštene izbore Pod lupom.
- Hadžić, Almasa. (2016). "Mrtvi na glasanju." *Dnevni avaz*, 20. 7. 2016.
- Hadžović, Danijal. (2022). "Plete se mreža oko Dodika." *Dnevni avaz*, 7. 1. 2022.
- Husić, Irma. (2011). "Sloboda i odgovornost medija u Bosni i Hercegovini." *Mediacentar_online*, 12. 10. 2011. <https://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/sloboda-i-odgovornost-medija-u-bosni-i-hercegovini>
- Izborni zakon BiH – Tehnički prečišćeni tekst* (2022). 23. 11. 2022. https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Tehnicky_precisceni_tekst/Tehnicky_precisceni_tekst_IZ_BiH_11_2022-bos.pdf
- Krsman, Nataša. (2006). "Glasovi mrtvih." *Nezavisne novine*, 18. 8. 2006.
- Kukić, Slavo. (2021). "Kakvo izorno zakonodavstvo vodi BiH u društvo evropskih naroda?" U: Cvitković, Ivan. Ur. *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine: Zbornik radova*, 179-193. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- N1 BiH. (2018). "Kako su izgledali prvi poslijeratni izbori u BiH." *N1 BiH*, 6. 10. 2018. <https://n1info.ba/vijesti/a289297-prvi-poslijeratni-izbori-u-bosni-i-hercegovini/>
- OHR. (2022). "Odluka kojom se donosi Zakon o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine." *OHR*, 27. 7. 2022. http://www.ohr.int/odluka-kojom-se-donosi-zakon-o-izmjenama-i-dopunama-izbornog-zakona-bosne-i-hercegovine/?utm_source=Klix.ba&utm_medium=Clanak

OSCE. (2022). "Izbori." <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/elections>

Patria. (2022). "Schmidtove izmjene zakona: Zbog trgovine biračkim odborom u Jablanici SNSD i SDA kažnjeni po 4.000 KM." *Patria*, 27. 9. 2022. <https://nap.ba/news/98368>

Sladojević, Dragan. (2020). "Odbornike i načelnike biraju građani, a ne CIK." *Nezavisne novine*, 9. 10. 2020.

Službeni glasnik BiH. (2016). "Poslovník o proceduri provođenja javne konkurencije i imenovanja članoVa Centralne izborne komisije BiH." *Službeni glasnik BiH*, 10/16. <http://sluzbenilist.ba/page/akt/4HrC5cytXG4=>

Stojanović, Slaviša. (2015) "Obuka biračkih odbora – pozitivne i negativne strane." U: Bencun, Siniša. Ur. *Izbori u Bosni i Hercegovini: Karakteristike i moguća unaprijeđenja – zbornik autorskih radova*, 16-22. Sarajevo: Koalicija za slobodne i poštene izbore Pod lupom.

Sud BiH. (2013). "Presuda suda Bosne i Hercegovine broj: S1 3 U 012027 12." https://www.izbori.ba/Documents/izbori/sudska_praksa/3.pdf

Sud BiH. (2022). "Presuda Suda BiH broj: S1 3 U 035151 20 U." https://www.izbori.ba/Documents/2022/Presuda_Suda_BiH_od_21_04_2022.pdf

Sud BiH. (2022a). "Presuda Suda BiH broj: S1 3 U 035151 22 Uvp 2." https://www.izbori.ba/Documents/2022/SKM_28722082912530.pdf

Šehić, Vehid. (2021). "Reforma izbornog zakonodavstva: Kako do integriteta i kredibiliteta izbornog procesa?" U: Cvitković, Ivan. Ur. *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine: Zbornik radova*, 299-304. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Terzić, Almir. (2005). "Na biračkim spiskovima nema 200.000 građana." *Oslobođenje*, 30. 5. 2005.

Terzić, Almir. (2010). "Udruženja manipulirala adresama birača." *Oslobođenje*, 25. 9. 2010.

Udovičić, Radenko; Vučetić, Vuk; Voloder, Delina; Cvjetković, Slađana; Lazarević, Marko. (2022). *Izbori 2022. – Finalni izvještaj*. Sarajevo: Medijske inicijative.

Vele, Faruk. (2006). "Žele spriječiti HDZ 1990 da uđe u vlast." *Dnevni avaz*, 19. 12. 2006.

Analizirani sadržaji

ABCPortal.info. (2022). "Opasni planovi ekstrema Komšića vode narod u konflikte jer Hrvati i Srbi neće nikad prihvatiti građansko uređenje i rušenje Ustava BiH." *ABCPortal.info*, 5. 9. 2022. <https://abcportal.info/novosti/vijesti/opasni-planovi-ekstrema-komsica-vode-narod-u-konflikte-jer-hrvati-i-srbi-neece-nikad>

ATV. (2022a). "Ruska Gazeta: Kusturica na velikom mitingu podržao Dodika." ATV, 25. 10. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/ruska-gazeta-kusturica-na-velikom-mitingu-podrzao-dodika-25-10-2022>

ATV. (2022b). "Mazalica: Potvrdom autentičnosti prepiske Smiljane Moravec Babić, CIK izgubila kredibilitet." ATV, 12. 10. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/mazalica-potvrdom-autenticnosti-prepiske-smiljane-moravac-babic-cik-izgubila-kredibilitet-12-10-2022>

ATV. (2022c). "Višković: Potrebna potpuna javnost ponovnog brojanja uz kontinuirano medijsko praćenje." ATV, 11. 10. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/bih/viskovic-potrebna-potpuna-javnost-ponovnog-brojanja-uz-kontinuirano-medijsko-pracenje-11-10-2022>

ATV. (2022d). "Aulić: Nije problem u novom brojanju nego u hajdučiji CIK-a." ATV, 10. 10. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/aulic-nije-problem-u-novom-brojanju-nego-u-hajduciji-cik-a-10-10-2022>

Banjalučke priče. (2022a). "Košarac: Opozicija će odgovarati ili pred sudom naroda ili pravosudnim institucijama." *Banjaluckeprice.net*, 18. 10. 2022. <https://www.banjaluckeprice.net/post/ko%C5%A1arac-opozicija-%C4%87e-odgovarati-pred-sudom-naroda-ili-pravosudnim-institucijama>

Banjalučke priče. (2022b). "Arnautović skreće pažnju s nelegalnog djelovanja komisije." *Banjaluckeprice.net*, 14. 10. 2022. <https://www.banjaluckeprice.net/post/arnautovi%C4%87-skrece-%C4%87e-pa%C5%BEnju-sa-nelegalnog-djelovanja-komisije>

Banjalučke priče. (2022c). "Jelena Trivić sprema izbornu prevaru?" *Banjaluckeprice.net*, 17. 9. 2022. <https://www.banjaluckeprice.net/post/jelena-trivi%C4%87-sprema-izbornu-prevaru-foto>

Banjaluka 24.media. (2022a). "Zakazano mirno okupljanje ispred CIK-a! Građani još čekaju oduzimanje mandata Rankiću." *Banjaluka 24.media*, 27. 10. 2022. <https://banjaluka24.media/zakazano-mirno-okupljanje-ispred-cik-a-gradani-jos-cekaju-oduzimanje-mandata-rankicu/>

Banjaluka 24.media. (2022b). "Kako je CIK sa HDZ-om pokrao Ivana Begića! 'Građani BiH nisu psi koje CIK vodi u šetnju'." *Banjaluka 24.media*, 27. 10. 2022. <https://banjaluka24.media/kako-je-cik-sa-hdz-om-pokrao-ivana-begica-gradani-bih-nisu-psi-koje-cik-vodi-u-setnju/>

BHDijaspora.net. (2022). "Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99 upozorava: 'Odštampani glasački listići s neustavnom formulacijom za članove Predsjedništva BiH'." *BHDijaspora.net*, 30. 8. 2022. <https://www.bhdijaspora.net/asocijacija-nezavisnih-intelektualaca-krug-99-upozorava-odstampani-glasacki-listici-s-neustavnom-formulacijom-za-clanove-predsjednistva-bih/izdvojeno/>

Bljesak.info. (2022). "Iz Hrvatske odbijene 1333 osobe za izbore u BiH." *bljesak.info*, 7. 8. 2022. <https://bljesak.info/vijesti/flash/iz-hrvatske-odbijene-1333-osobe-za-izbore-u-bih/390368>

Cazin.BA Portal grada Cazina. (2022). "Dodik najavio da će izbore u RS ubuduće provoditi entitetska izborna komisija." *Cazin.BA Portal grada Cazina*, 23. 10. 2022. <https://cazin.ba/dodik-najavio-da-ce-izbore-u-rs-u-ubuduce-provoditi-entitetska-izborna-komisija/>

D. Be. (2022). "Može li RS 'oteti' posao CIK-a i upustiti se u novu avanturu dok Tegeltija ukazuje na jedan član zakona." *Klix*, 22. 10. 2022. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/moze-li-rs-oteti-posao-cik-a-i-upustiti-se-u-novu-avanturu-dok-tegeltija-ukazuje-na-jedan-clan-zakona/221022023>

Infosrpska. (2022a). "Šarovići ključni partneri u FBiH." *Infosrpska*, 22. 8. 2022. <https://infosrpska.ba/sarovicevi-kljucni-partneri-u-fbih/>

Infosrpska. (2022b). "Dodik: SNSD je pobjednik izbora, Srpska ostaje jedinstvena." *Infosrpska*, 25. 10. 2022. <https://infosrpska.ba/dodik-snsd-je-pobjednik-izbora-srpska-ostaje-jedinstvena/>

Istok Portal slobodne Srpske. (2022). "CIK BiH – 'Nije majka klela sina što se kockao nego što se vadio'." *Istok Portal slobodne Srpske*, 29. 10. 2022. https://istokrs.com/drustvo/cik-bih-nije-majka-klela-sina-sto-se-kockao-nego-sto-se-vadio/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=cik-bih-nije-majka-klela-sina-sto-se-kockao-nego-sto-se-vadio

N. N. (2022). "Radmanović: Znamo kako da sačuvamo Srpsku." *Nezavisne novine*, 28. 9. 2022. <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Radmanovic-Znamo-kako-da-sacuvamo-Srpsku/738006>

N1 BiH. (2022). "Čović: Schmidt je već dva puta intervenirao, očekujem da taj proces i završi." *Novi*, 19. 8. 2022. <https://novi.ba/clanak/370917/covic-schmidt-je-vec-dva-puta-intervenirao-ocekujem-da-taj-proces-i-zavrsi>

Nezavisne novine. (2022a). "Čavara: Šmit podlegao pritisku od rulje na cesti." *Nezavisne novine*, 3. 8. 2022. https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Cavara-Smit-podlegao-pritisku-od-rulje-na-cesti/729497?utm_source=nezavisne&utm_medium=feed&utm_campaign=RSS%3A+Najnovije

Nezavisne novine. (2022b). "Cvijanović: CIK najobičniji cirkus, oformiti kredibilnu instituciju." *Nezavisne novine*, 27. 10. 2022. <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Cvijanovic-CIK-najobicniji-cirkus-oformiti-kredibilnu-instituciju/742476>

Nezavisne novine. (2022c). "Dodik: Radićemo na jačanju subjektiviteta Srpske i vraćanju nadležnosti za izbore." *Nezavisne novine*, 22. 10. 2022. <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Radicemo-na-jacanju-subjektiviteta-Srpske-i-vracanju-nadleznosti-za-izbore/741694>

Novi. (2022). "Cvijanović: CIK je najobičniji cirkus." *Novi*, 27. 10. 2022. <https://novi.ba/clanak/378709/cvijanovic-cik-je-najobicniji-cirkus>

Slobodna Bosna Nezavisni informativni portal. (2022). "Dodikov megafon prijeti uoči protesta u Banjoj Luci: 'Spremni smo da branimo Republiku Srpsku, ovo im neće poći za rukom'." *Sarajevo Grad*, 24. 10. 2022. <https://www.thesarajevograd.club/dodikov-megafon-prijeti-uoci-protesta-u-banjoj-luci-spremni-smo-da-branimo-republiku-srpsku-ovo-im-nece-poci-za-rukom/>

Radio Slobodna Evropa. (2022). "Dodik najavio formiranje izborne komisije RS." *Radio Slobodna Evropa*, 21. 10. 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dodik-izborna-komisija-rs-prijave-za-cik-bih/32094803.html>

SRNA. (2022a). "Kovačević: Spremni smo da branimo Srpsku." *Vijesti Srpske*, 24. 10. 2022. https://vijestisrpske.com/kovacevic-spremni-smo-da-branimo-srpsku/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=kovacevic-spremni-smo-da-branimo-srpsku

SRNA. (2022b). "Cvijanović: CIK je najobičniji cirkus, treba oformiti kredibilnu instituciju." *Klix*, 27. 10. 2022. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/cvijanovic-cik-je-najobicniji-cirkus-treba-oformiti-kredibilnu-instituciju/221027123>

SRNA. (2022c). "Bivši predsjednik CIK-a: Aktivirati izbornu komisiju za RS." *N1 BiH*, 30. 10. 2022. <https://ba.n1info.com/vijesti/bivsi-predsjednik-cik-a-aktivirati-izbornu-komisiju-za-rs/>

SRNA/RTRS. (2022a). "Kovačević: Građani su pobijedili sve koji su željeli destabilizaciju Srpske." *Nezavisni portal Prijedor 24 sata*, 28. 10. 2022. <http://prijedor24h.net/2022/10/28/kovacevic-gradani-su-pobijedili-sve-koji-su-zeljeli-destabilizaciju-srpske/>

SRNA/RTRS. (2022b). "Novaković Bursać: Neprincipijelnost SDA obilježila protekle četiri godine." *Nezavisni portal Prijedor 24 sata*, 30. 8. 2022. <http://prijedor24h.net/2022/08/30/novakovic-bursac-neprincipijelnost-sda-obiljezila-protekle-cetiri-godine/>

SRNA/Srpskainfo. (2022). "Radmanović poručio: Izbor članova CIK je crna mrlja odlazećeg saziva." *Nezavisni portal Prijedor 24 sata*, 3. 9. 2022. <http://prijedor24h.net/2022/09/03/radmanovic-porucio-izbor-clanova-cik-je-crna-mrlja-odlazeceg-saziva/>

Vijesti Srpske. (2022). "Jerinić: CIK da uvedu skenere, otisak prsta, zjenicu oka šta je već potrebno." *Vijesti Srpske*, 10. 10. 2022. https://vijestisrpske.com/jerinic-cik-da-vedu-skenere-otisak-prsta-zjenicu-oka-sta-je-vec-potrebno/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=jerinic-cik-da-vedu-skenere-otisak-prsta-zjenicu-oka-sta-je-vec-potrebno

Poglavlje 7

STRANI AKTERI, SCHMIDT I NATO: OD ZAŠTITNIKA DO NEPRIJATELJA

Mladen Bubonjić i Amela Delić Aščić

7.1. UVOD

U ovom poglavlju analizirani su štetni sadržaji i narativi o stranim akterima – stranim državama, međunarodnim institucijama i njihovim predstavnicima u Bosni i Hercegovini – koje su objavljivali i širili mainstream mediji, anonimni portali, društvene mreže, pojedinci i grupe na društvenim mrežama. Pod štetnim sadržajima podrazumijevamo disinformativne, pristrasne i diskreditirajuće sadržaje koji su ciljali na strane države, međunarodne institucije i/ili njihove predstavnike, u cilju uticaja na birače u BiH, a često i za diskreditaciju političkih protivnika.

Zbog specifičnog političkog uređenja u kojem Ured Visokog predstavnika nadgleda implementaciju civilne komponente Dejtonskog mirovnog sporazuma, različitih ideoloških opredijeljenosti glavnih nacionalnih političkih partija u BiH prema drugim državama i organizacijama, procesa EU integracija BiH, ali i podijeljenosti političkih aktera oko ulaska u NATO savez – strani akteri zauzimaju značaj prostor u političkim govorima i medijskom izvještavanju u BiH. Izborna godina je donijela još veće prisustvo predstavnika stranih država i međunarodnih institucija u medijima i na društvenim mrežama, a neki od razloga su izmjene Izbornog zakona, rat u Ukrajini, ali i međusobne optužbe kandidata i predstavnika političkih partija da rade u korist ili pod pokroviteljstvom stranih država i međunarodnih organizacija, što se često i u ovim izborima koristilo za diskreditaciju političkih protivnika.

Kako bi dobili glasove, političke partije i političari koriste priče o euroatlantskim procesima, stranim akterima, te diskreditiraju druge kao strane plaćenike kako bi uticali na glasače. Predstavnici političkih partija iz oba entiteta godinama njeguju narative o dobrim ili lošim odnosima sa određenim državama i njihovim predstavnicima. Tako se, naprimjer, kandidat za predsjednika RS-a Milorad Dodik tokom predizborne kampanje sastao sa predsjednikom Rusije Vladimirom Putinom, a RTRS je izjavila da je Dodiku ruski predsjednik poželio uspjeh na izborima (Sijah 2023). Tokom predizborne kampanje državu je posjetio turski predsjednik Recep Tayyip Erdogan, koji se posebno sastao sa Bakirom Izetbegovićem, predsjednikom stranke SDA, o čemu su izvijestili i mediji u Federaciji BiH.

Pri tome, političari i političke stranke iz kojih dolaze skloni su koristiti isključiv narativ koji određene strane aktere portretira kao “prijatelje”, a druge kao “neprijatelje”. Iako generalizacija nije u potpunosti primjerena, uzevši u obzir da teži isključivosti, ipak se diskurzivni prostor u BiH svodi na dva najdominantnija – onaj u Republici Srpskoj i onaj u Federaciji BiH. Diskurzivni prostor u Republici Srpskoj najčešće je orijentisan “contra” građanske opcije u BiH i zapadnog sistema vrijednosti i usmjeren “pro” tradicionalnih vrijednosti koje u značajnoj mjeri odlikuje konzervativizam. Također, u svrstavanju je bliži “istočnom bloku” koji čine Rusija i Kina. S druge strane, diskurzivni prostor u Federaciji BiH više je usmjeren “pro” građanske opcije u BiH, sa izuzetkom “hrvatskog diskurzivnog prostora”, i zapadnog sistema vrijednosti, kao i “contra” “istočnog bloka” na čelu sa Rusijom i Kinom, odnosno sistema vrijednosti i političkih sistema u tim zemljama (Bubonjić 2022).

Vodeći se takvim opredjeljenjima, političari svoje političke protivnike nazivaju izdajnicima i stranim plaćenicima ako ih žele diskreditovati povezujući ih s određenim stranim akterom (stranim zvaničnikom, ambasadam, određenom državom). Vlast i opozicija u oba entiteta tokom tri mjeseca monitoringa plasirali su međusobne optužbe o saradnji sa “stranim agentima i ambasadama”. U entitetu RS opozicija i vlast su se međusobno optuživali za saradnju sa Zapadom, SAD-om, Velikom Britanijom i Visokim predstavnikom, dok su u Federaciji političari jedni druge optuživali za nesaradnju sa navedenim akterima ili neuspjehe na putu ka NATO savezu.

Zbog izmjena Izbornog zakona, visoki predstavnik Christian Schmidt bio je najčešća meta i akter izvučenih sadržaja tokom monitoringa. Ured Visokog predstavnika se u RS-u kontinuirano portretira negativno, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine češće predstavljen pozitivno. Izborni period i intenziviranje rada na iniciranju izmjena Izbornog zakona rezultirali su, pak, oprečnim interpretacijama uloge Visokog predstavnika čak i u medijima u Federaciji BiH (Delić Aščić, Unkić i Gadže 2022). Iako je najviše negativnih sadržaja o Visokom predstavniku dolazilo od izvora koji se obraćaju dominantno srpskom stanovništvu, ni izvori koji se obraćaju bošnjačkom i hrvatskom narodu nisu popuštali priliku da Schmidta, Međunarodnu zajednicu i OHR proglase “stranim tutorima” ili da ih okrive za saradnju s drugim narodima na štetu vlastitog.

Opredijeljenost prema određenim stranim akterima tokom izborne godine bila je uočljiva i u “dijametralno suprotnom” izvještavanju o ratu u Ukrajini u medijima u RS-u i Federaciji. Rat u Ukrajini je u medijima u Federaciji bio interpretiran kao “agresija” (Oslobođenje, Dnevni avaz, FTV, BHRT), a u RS-u mediji su koristili eufemizme i pisali o “specijalnoj vojnoj operaciji” (Nezavisne

novine, Glas Srpske, RTRS) (Bubonjić 2022). Slično izvještavanje prisutno je i u narativima o NATO savezu i njegovoj ulozi u Bosni i Hercegovini (Delić Ašćić 2023).

Cilj ovog rada bio je istražiti koliko i na koji način se strani akteri koriste u političkim govorima i medijskom izvještavanju tokom izbora i kako takvi narativi mogu uticati na glasače. Cilj je bio i detaljno dekonstruisati neke od glavnih uočenih narativa o *stranim akterima i njihovoj saradnji s domaćim političarima, te njihovom utjecaju na političku i sigurnosnu situaciju u BiH*. U radu slijedi sumarni pregled kvantifikovanih rezultata tromjesečnog monitoringa, kvalitativna analiza tri ključna štetna narativa o stranim akterima i zaključak na osnovu navedenih rezultata istraživanja.

7.2. SUMIRANI KVANTITATIVNI REZULTATI MONITORINGA

Tokom tri mjeseca, na osnovu ključnih riječi, ukupno je izvučen 16.351 članak, a analizirano je ukupno 2.066 članaka, što ukazuje na to da je 12,64% članaka imalo problematičan sadržaj. U augustu je izdvojen ukupno 1051 članak, za razliku od septembra, gdje bio puno veći broj sadržaja, 7300 članaka. Idući mjesec, oktobar, donio je sličan broj članaka, njih 8000. Iz augusta je analizirano 136 članaka, septembra 946, a iz oktobra 984 članka. Razlog za značajno manji broj članaka u augustu je tehničke prirode – platforma Metricom, zbog kompleksno postavljenih ključnih riječi, nije u augustu povlačila (sve) članke s određenih medija koji su se ispostavili kao vodeći u širenju štetnog sadržaja, npr. RTRS, ATV ili Banjalučke priče. Također, baza nije adekvatno povlačila sadržaje sa društvenih mreža, odnosno profila koji su identifikovani da bi potencijalno mogli širiti štetne narative. Kako bi nadomjestili ovu tehničku grešku, istraživači su manuelno pretraživali izostavljene medije i profile na društvenim mrežama, te je na ovaj način utvrđeno još oko 150 članaka / postova na društvenim mrežama koji su sadržavali štetan sadržaj. Tokom istraživanja je uočeno da se određeni strani akteri (npr. Christian Schmidt ili NATO) pojavljuju u medijskim sadržajima (generalno, ali i u fokusu štetnih narativa) u značajno većoj mjeri nego drugi koji su bili u fokusu istraživanja (npr. Kina, Turska ili američki predsjednik Joe Biden). Razlog za to treba tražiti u usmjerenosti medija prema aktuelnim situacijama – Christian Schmidt je bio u fokusu mnogih vijesti zbog svog djelovanja i konkretnih aktivnosti koje je poduzimao kao visoki predstavnik i brojnih reakcija zvaničnika, ali i protestnih okupljanja koja su proizašla iz njegovih odluka. S druge strane, ako uzmemo u obzir npr. Tursku, u periodu istraživanja jedina aktuelna situacija koja se povezivala s ovim stranim akterom bila je posjeta turskog predsjednika Erdogana zemljama u regionu početkom septembra.

TABELA 1: Štetni sadržaji tokom tri mjeseca

GLAVNE KATEGORIJE	DEZINFORMACIJA	TEORIJA ZAVJERE	PROPAGANDA	PRISTRASNO POLITIČKO I MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE	GOVOR I NARATIVI MRŽNJE	NEGRANJE ZLOČINA I VELIČANJE RATNIH ZLOČINACA	DISKREDITACIJA	GLORIFIKACIJA	NARATIV O ZAVJERAMA SVJETSKIH SILA (RUSIJA, SAD, VELIKA BRITANIJA, ZAPAD)
August	2	-	48	78	1	-	23	8	-
Septembar	26	20	194	416	13	-	427	99	87
Oktoibar	22	47	173	387	8	3	490	52	90
Ukupno	48	67	415	881	21	3	940	1591	177

Tokom praćena tri mjeseca, najviše štetnog sadržaja bilo je u obliku pristrasnog medijskog i političkog izvještavanja (42,64%), propagande (20,08%) i narativa o zavjerama stranih aktera sa jednim narodom u BiH, a na štetu druga dva (19,36%). Praćene su sljedeće kategorije štetnih sadržaja: dezinformacije, diskreditacija, lažne vijesti, govor mržnje, propaganda, glorifikacija, teorije zavjere, narativ o stranim plaćenicima, narativ o zavjeri svjetskih sila.

Propaganda je najviše dominirala u septembru (194), zatim u oktobru (173), a najmanje je izražena u augustu (48), gdje je bilo i manje sadržaja. Uočena je tendencija intenziviranja plasiranja štetnih sadržaja kako su se približavali izbori, dok su nakon izbora, iako i dalje prisutni, štetni narativi bili manje zastupljeni nego tokom predizborne kampanje. Ovaj trend se može pripisati nastojanju političkih aktera, ali i medija bliskih političkim strukturama, da plasiranjem ovakvog sadržaja utiču na potencijalne glasače stvarajući osjećaj straha, ali i prezira prema svima koje su političke elite i njima bliski

mediji proskribovali – NATO, Zapad, Visoki predstavnik, politički oponenti, drugi narodi u BiH. Pristrasno medijsko i političko izvještavanje koje je uključivalo strane aktere bilo je konstantno u online medijima kroz sva tri mjeseca, a najviše ga je bilo u septembru, tokom predizborne kampanje (416). U oktobru je ovakvih tekstova bilo 387, za razliku od augusta, u kojem ih je bilo 78. Teorija zavjere je najviše bila prisutna u oktobru (47), zatim u septembru (20), a u augustu takvih tekstova nije bilo. Dezinformacija koje su uključivale strane aktere najviše je bilo u septembru (26), zatim u oktobru (22), a u augustu dva primjera.³³ Govor mržnje i narativi mržnje koji su uključivali strane aktere su bili prisutni u septembru (13) i u oktobru (8), u augustu samo jedan primjer.³⁴ U septembru (87) i oktobru (90) praćeni su i sadržaji o zavjerama svjetskih sila, koji se temelje na pretpostavkama da strani akteri imaju određene interesne ciljeve u odnosu na BiH, odnosno njihovi postupci u analiziranim sadržajima tumače se kroz prizmu namjere stranih aktera (npr. OHR, SAD, Velika Britanija) da ostvare svoje interese, često na štetu BiH.

Diskreditacije stranih aktera bilo je najviše u oktobru (490) i septembru (427), a najviše protiv NATO saveza, Visokog predstavnika i Zapada uopšte. Upućivanjem na odnose sa određenim međunarodnim predstavnicima i stranim državama nastojali su se diskreditovati i politički protivnici. S druge strane, glorifikacija stranih aktera, pod kojom podrazumijevamo veličanje međunarodnih aktera, poput Rusije ili Zapada, koja u sebi sadrži nekritički i subjektivan odnos prema njima, također je bila dominantna, najviše u septembru (99), zatim u oktobru (52), a u augustu je bilo osam takvih primjera.³⁵ Sadržaj o zavjerama stranih aktera sa jednim narodom u BiH bio je najviše prisutan u oktobru (244), zatim u septembru (156).³⁶ Uočene su dvije vrste sadržaja o zavjerama. Prvi uključuje domaće aktere, npr. jedan narod u saradnji sa stranim silama protiv drugog naroda, ili jednu političku opciju u saradnji sa stranim akterima koja djeluje protiv druge političke opcije. Druga vrsta sadržaja o zavjerama ticala se zavjere stranih sila bez “pomoći” domaćih “izdajnika”. Sadržaji o stranim plaćenicima bili su najčešći u septembru (66), te u oktobru (38), a odnosili su se na sadržaje

33 Jedan od primjera dezinformacija i teorija zavjere je priča da su kampanju kandidatkinje Jelene Trivić finansirale Sjedinjene Američke Države (RTRS 2022a).

34 Problematici tekstovi uglavnom se sastoje od više vrsta štetnog sadržaja, naprimjer, jedan tekst često pored govora mržnje sadrži i propagandne dijelove, diskreditaciju / glorifikaciju (Vidjeti: Frontal 2022a).

35 Primjer teksta u kojem se diskredituju strani akteri NATO, Velika Britanija i SAD, a glorifikuje Rusija, s druge strane: “Za muljaže u režiji Zapada optužuju Ruse” (Zeljković 2022a).

36 Primjer teksta u kojem su Turska i turski predsjednik predstavljeni kao akteri koji imaju interes naštetiti hrvatskom narodu na (Poskok.info 2022a).

u kojima se politički protivnici etiketiraju kao plaćenici stranih aktera, npr. SAD-a, Velike Britanije, Njemačke.

Tokom istraživanja, kao glavni distributeri štetnog sadržaja, ponavljali su se određeni portali kao što su Javni servis RS RTRS, zatim vlastima bliska ATV, Glas Srpske, Vijesti Srpske, Srbin.info Srpske brze internet novine, novinska agencija Republike Srpske SRNA, Poskok.info, ABCPortal.info. Među Facebook grupama najčešće se kao izvori štetnih sadržaja pojavljuju Banjalučki džokej,³⁷ Defter hefte,³⁸ Bošnjaci Jablanica³⁹ i Hrvati Herceg-Bosne.⁴⁰

RTRS i SRNA uočeni su kao dominirajući izvori štetnih sadržaja koje su preuzimali drugi mediji (npr. Banjalučke priče, ATV, Glas Srpske, Nezavisni portal Prijedor 24 sata, Nezavisne novine, Hrvatski medijski servis, Banjaluka 24.media, Cazin.BA Portal grada Cazina). Za ova dva medija karakteristika u izvještavanju jeste pristrasnost i korištenje propagande u korist vladajuće političke strukture. U slučajevima izvještavanja o stranim akterima ova pristrasnost se ogleda uglavnom u jednostranom pristupu određenoj temi i problematici, bez uvažavanja različitih mišljenja. Tako ovi mediji, kada izvještavaju o stranim akterima, uglavnom prenose izjave istih visokih političkih zvaničnika, a i izjave sagovornika iz ostalih polja djelovanja (akademici, stručnjaci, analitičari) pripadaju istom spektru narativa o stranim akterima koji odražavaju stavove vladajuće političke stranke. Anonimni portal Banjalučke priče, s druge strane, uglavnom u negativnom kontekstu izvještava o opoziciji, pri tome opoziciju u Republici Srpskoj etiketirajući kao strane plaćenike, te se i pojedinačni članovi opozicije (u čemu prednjači narativ o Jeleni Trivić, kandidatkinji za predsjednicu Republike Srpske, kao stranoj plaćenici) i strani akteri kao što su Christian Schmidt, Velika Britanija i SAD spominju u negativnom kontekstu. Portali Poskok.info i ABCPortal.info često na pristrasan način prenose izjave različitih aktera, a uglavnom su to izjave kojima političari i analitičari iznose svoje stavove o visokom predstavniku Christianu Schmidt. Uglavnom je riječ o medijima koji se obraćaju hrvatskoj ciljnoj grupi u BiH. Međutim, iako u manjem obimu, primjeri štetnih narativa o akterima pronađeni su i u medijima koji

37 Satirična FB stranica koja plasira sadržaj s ciljem diskreditacije gradonačelnika Banjaluke Draška Stanivukovića.

38 FB stranica sa kritičkim osvrtom na političke i društvene događaje kombinujući diskreditaciju i senzacionalizam.

39 FB stranica koja plasira nacionalističke bošnjačke stavove.

40 FB stranica koja plasira nacionalističke hrvatske stavove bliske idejama i političkom programu Herceg-Bosne.

se obraćaju prvenstveno Bošnjacima (Crna hronika 2022; Cazin.BA Portal grada Cazina 2022a).

7.3. ANALIZA GLAVNIH NARATIVA

Analiza sadržaja iz prva dva mjeseca otkrila je ustaljene obrasce štetnog izvještavanja o stranim akterima u kojima se izdvajaju tri dominantna narativa (najzastupljenija kvantitativno, ali i kvalitativno emotivno najpotentnija za apelovanje na osjećanja javnosti). Osnovni obrazac koji se ponavljao kroz sva tri mjeseca analize jeste o *stranim akterima i njihovoj saradnji s domaćim predstavnicima vlasti, te njihovom utjecaju na političku i sigurnosnu situaciju u BiH*. Narativi koji su bili najučestaliji i oko kojih su angažovane skoro sve kategorije štetnih sadržaja, a koji su detaljno dekonstruisani u narednim dijelovima, su:

1. NATO i Zapad kao (ne)prijatelji,
2. Domaći izdajnici i strani plaćenici i
3. Visoki predstavnik, međunarodna zajednica i OHR kao “strani tutori” i agenti.

U analizi prvog i trećeg narativa najviše su korištene metode analize pristrasnosti, logičkih grešaka, framinga i ezopovske komunikacije. Sve navedene metode vrlo često su uočavane, a njihova analiza podrazumijevala je detaljnu dekonstrukciju framinga, argumentacije i stilskih figura. Pristrasno medijsko izvještavanje podrazumijeva pridavanje više pažnje i pozitivnije portretiranje jedne u odnosu na drugu stranu iz ideoloških, političkih, propagandnih i drugih razloga. Herman i Čomski navode sljedeće tehnike pristrasnosti: “pristrasan izbor teme, pristrasno filtriranje činjenica, pristrasno naglašavanje pojedinih aspekata priče (bojenje), pristrasno smještanje događaja i ličnosti u objašnjavajuće kontekste, zadržavanje rasprave unutar granica prihvatljivih pretpostavki, pristrasna hijerarhizacija vijesti” (Kurtić 2006, 99), te analiza prisutnosti logičkih grešaka u medijskim i iskazima političkih i drugih sagovornika (Stojadinović 2014). Logičke zablude bile su prisutne u teorijama zavjere koje su o stranim akterima plasirane u identifikovanim izvorima. Praćeni izvori informacija manipulirali su i framingom (interpretacijom događaja), tako što su pristrasno definirali probleme izvještavanja, utvrđivali uzroke koristeći se lažnom argumentacijom, donosili moralne sudove apelujući na emocije straha i patriotizma, predlagali “liječenje” problema prema preporukama pažljivo biranih sagovornika (Entman, prema Tabs 2013, 668). Za postizanje ovog cilja korištena je i komunikacija u naznakama, odnosno ezopovska komunikacija (Kunczick i Zipfel 1998), prožeta metaforama, alegorijama i hiperbolama. Takvu situaciju imali smo npr. u slučaju poredjenja NATO-a sa “vampirom” čije je

“srce potrebno probosti kolcem”, što aludira na nužnost uništavanja NATO saveza, iako to nije eksplicitno kazano.

Jedan od modela za evaluaciju medijskih tekstova prema kriterijima odgovornog i ozbiljnog novinarstva koji smo koristili u analizi je test SMELL (McManus 2012). Test SMELL korišten je za analizu drugog narativa. Sastoji se od niza pitanja i malih testova koji imaju za cilj da otkriju namjerne i nenamjerne greške u radu novinara. Postavljaju se pitanja izvora (Source) u tekstu, motiva (Motive), dokaza (Evidence), logičnosti (Logic) i na kraju onog što je iz teksta isključeno (Left out). Riječ je o sličnoj metodi kao u slučaju prethodnog narativa budući da također govori o pristrasnosti (ko su korišteni ili izostavljeni izvori i koji su motivi iza njihovog uk(is)ključivanja), framingu koji također podrazumijeva nekada namjerno izostavljanje interpretacija koje nisu u skladu s ideološkom / političkom pozadinom izvora, logičkim nejasnoćama koje zbunjuju javnost i koriste se i u ezopovskoj komunikaciji kao svojevrsna semantička zamka kojom autori kriju svoje stvarne namjere u tekstu ili govoru. Ovaj tekst primjeren je za analizu drugog narativa jer prodire u suštinu motiva koja se krije iza narativa o “stranim plaćenicima”. Nakon analize narativa urađeni su intervjui sa stručnjacima i novinarima koji su pomogli u kvalifikovanju i kontekstualizaciji pronađenih štetnih narativa.

7.3.1. Narativ I: NATO i Zapad kao (ne)prijatelji

Sadržaj i glavne karakteristike narativa: NATO i Zapad su u praćenim izvorima često spominjani u kontekstu u kojem ih razumijevamo kao (ne) prijatelje nekog od naroda u Bosni i Hercegovini, entiteta, država, ili pak političara konkretno. Ove štetne narative najviše su dijelili mainstream mediji (RTRS, ATV, Glas Srpske, Stav), ali i anonimni portali (Srbin.info Srpske brze internet novine, Banjalučke priče, Logično), Facebook grupe (Banjalučki džokej, Bošnjaci Jablanica, Defter hefte), te pojedinci na svojim Twitter i Facebook profilima (Sanja Vulić, Milan Tegeltija, @nicollayzrd1, @PatrioteSrpske). Važno je naglasiti da se u slučaju medija iz entiteta RS uglavnom govori o važnosti sprečavanja ulaska BiH u NATO, pri čemu se NATO predstavlja kao neprijatelj srpskog naroda. Tako je u medijima koji se obraćaju uglavnom srpskom stanovništvu NATO predstavljen negativno, a diskurs je ispunjen znakovima bogatim konotativnim značenjem, naprimjer NATO bombardovanje, spominjanje trovanja djece i smrti beba, NATO intervencije, političari su u svojim govorima napade na vojne položaje identifikovali sa napadima na “Srbe i srpsko stanovništvo”, a ovaj diskurs iskorišten je za isključivanje i proglašavanje izdajnicima onih koji navodno saraduju sa NATO-om ili Zapadom. Naprimjer, portal ATV pisao je o NATO bombardovanju srpskih položaja. Obilježili su 6. 9. sa sljedećim zaključkom: “Ovih dana navršava se 27 godina od kada se NATO alijansa otvoreno

stavila na stranu protiv srpskog naroda i Republike Srpske, tako što je izvodila vazdušne udare po Vojsci Republike Srpske, po njenim jedinicama i objektima". Medij je pristrasno identifikovao VRS sa srpskim narodom, što je neutemeljena generalizacija (ATV 2022a). Vrlo negativan komentar o NATO savezu za Frontal dao je Nenad Stevandić koji danas obnaša funkciju predsjednika Narodne skupštine RS-a. On, između ostalog, kaže i sljedeće: "Mi smo jedini ljudi kojima su isključili kiseonik za bebe NATO odlukom" (Frontal 2022b).

S druge strane, u FBiH mediji su pozitivno predstavljali NATO savez i Zapad uopšte kao "izbavitelja" tokom 90-ih, kao siguran put BiH ka miru, te se takav diskurs koristio za difamiranje političkih protivnika kao onih koji onemogućavaju takav put. Takav diskurs koristili su Bakir Izetbegović (FENA 2022) i Denis Bećirović (Faktor 2022). S druge strane, kritike je Zapadu uputio Željko Komšić (Cazin.BA Portal grada Cazina 2022b) – u gostovanju na FACE TV-u implicitno je kazao da nećemo stići u NATO ako Schmidt nametne izborni zakon onako kako ga očekuju HNS i HDZ. "Ako stvari budu išle u pravcu onoga o čemu pišu mediji i dodatno podijeliti BiH onda će nam zakovati vrata za ulazak u EU. To vodi potpuno suprotnim putem od EU. Mislim da Schmidt među tim nevladinim organizacijama i medijima pokušava da dobije naklonost i da otupi oštricu pa i samih protesta. Iza svega toga stoje Amerikanci koji imaju anahronu politiku na Zapadnom Balkanu." Političare koji su kritikovali Stranku demokratske akcije za "svađe sa zapadnim ambasadama" portal Stav nazvao je političkim "veleizdajnicima" (Drnišlić 2022). U tekstu pod naslovom "Kuhanje bošnjačke žabe" autor Mustafa Drnišlić piše da "američko patronizirajuće obraćanje nije slučajno, već je dio procesa infantilizacije koloniziranog subjekta", optužuje opozicione partije za "kolonijalni mentalitet onih" koji su "pristali da za tuđi račun 'kuhaju bošnjačku žabu'", odnosno, drugim riječima, da pripreme Bošnjake da prihvate nametanje izmjena Izbornog zakona. Cilj je, piše autor, da se "postepeno senzibilizira bošnjačka javnost kako bi mirno i uslast pokusala otrovnu splačinu koju joj zakuhava zagrebačka kuhinja, a serviraju trećerazredni bjelosvjetski kelneri". Oni koju su protiv "stranog diktata" su, piše autor, na jednoj strani, a na drugoj su "oni" koji se "utrkuju ko će se pokazati boljim i nagodnijim kapitulantskim sahanlizom i ko će, poput poslušnog i dobro dresiranog pujde, glasnije lajati i krvoločnije ujedati one koji se protive kolonijalnom diktatu".

Ključni akteri: Akteri narativa o neprijateljstvu NATO-a protiv Srba bili su pristrasno birani stručnjaci, naprimjer Scott Ritter, historičar Miloš Ković, politički analitičar Srđa Trifković, kolumnista Veljko Zeljković, urednik portala "Kosovo onlajn" Miloš Garić, politički predstavnici Rusije – Nikolaj Petrušev, Marija Zaharova, Vladimir Putin, Dmitrij Medvedev, Igor Kirilov, Sergej

Lavrov, Sergej Rjabkov, te političari iz entiteta RS – Milorad Dodik, Sanja Vulić, Mirko Šarović, Jelena Trivić, Mladen Bosić.

U medijima koji se pretežno obraćaju građanima u entitetu FBiH ključni akteri su politički predstavnici poput Bakira Izetbegovića, Fahrudina Radončića, Elmedina Konakovića, Željka Komšića, te pojedini novinari poput Rasima Belke i Mustafe Drnišlića.

Glavni cilj / namjera narativa: U slučaju predstavljanja NATO saveza kao neprijatelja srpskog naroda, namjera je najčešće opravdavanje rata u Ukrajini, relativiziranje zločina Rusije u ratu u Ukrajini. U te svrhe vrši se upoređivanje, simboličko i emotivno identifikovanje srpskog naroda sa ruskim. Npr. Miloš Ković u članku Glasa Srpske kaže da “NATO sile pokušavaju da tretiraju Ruse kao Srbe tokom 90-tih”, ATV piše da je “Rusija ponudila saradnju Srpskoj u vrijednosti 200 miliona dolara” (Zeljковиć 2022b; SRNA 2022a). Potom se često apelovalo na strah od NATO saveza i svega što u vidu politika ili drugačijih vrijednosti i viđenja svijeta dolazi sa Zapada, posebno SAD-a, naprimjer: “Gura li nas Amerika u sukob s Rusijom” (Banjaluka 24.media). Portal ATV pisao je o NATO bombardovanju srpskih položaja. “Ovih dana navršava se 27 godina od kada se NATO alijansa otvoreno stavila na stranu protiv Srpskog naroda i Republike Srpske, tako što je izvodila vazdušne udare po Vojsci Republike Srpske, po njenim jedinicama i objektima”. Bilo je u konačnici osporavanja NATO puta BiH i diskreditacije političkih subjekata koji su na bilo koji način saradivali sa predstavnicima zapadnih zemalja. Tako je Mirko Šarović kazao da je “Dodik Ešdaunov miljenik” (BN 2022), Staša Košarac optužio je Jelenu Trivić za saradnju sa Visokim predstavnikom (SRNA 2022b), a Sanja Vulić optužila ju je za “kolonijalni mentalitet” (SRNA 2022c).

Na taj način su diskreditirani politički predstavnici i vlasti i opozicije u praćenim izvorima koji se uglavnom obraćaju srpskom narodu u Bosni i Hercegovini, a krajnji cilj na mikroplanu je upravo uticanje na rezultate izbora budući da ovakvi tekstovi kod glasača mogu izazvati osjećaj straha i nezaštićenosti, posebno ako se u obzir uzme ratna prošlost i nepovjerenje koje vlada među narodima, pa se stoga u političkim predstavnicima mogu vidjeti “zaštitnici” od “stranih interesa”.

Metode konstrukcije i plasiranja narativa

Jednostrano i pristrasno izvještavanje: U brojnim člancima u medijima iz Republike Srpske potpuno pristrasno je citiran samo jedan sagovornik, ili iz Rusije ili iz entiteta RS. Takvi su članci “Dodik: Kina je stub multipolarnog svijeta” (SRNA 2022d), “Zaharova: Amerika donosi

destabilizaciju svijetu” (SRNA 2022e), “Volodin: Amerika osuđuje Evropu na glad, hladnoću i izolaciju” (SRNA 2022f). I na drugim je portalima Rusija predstavljena uglavnom kroz iznošenje stavova jedne (ruske) strane poput portparolke ministarstva vanjskih poslova Rusije Zaharove koja je “kritikovala međunarodnu zajednicu jer ne osuđuje Ukrajinu zbog napada” (SRNA 2022g); Lavrov je SAD optužio da vodi rasističku podjelu svijeta i otvoreno govorio o teoriji zavjere poznatoj kao “zlatna milijarda” (sputniknews.com 2022). “Mi smo dosljedni zagovornici poštovanja kulturne i civilizacijske raznolikosti naroda, njihovog prava da sami određuju svoju sudbinu. Istovremeno, kategorički odbacujemo neokolonijalni ‘poredak zasnovan na pravilima’ koji nameće ‘kolektivni Zapad’ na čelu sa SAD. Taj poredak predviđa rasističku podjelu svijeta na grupu izuzetnih, koji apriori imaju indulgenciju za svake akcije, i ostale zemlje koje su dužne da prate ‘zlatnu milijardu’ i da služe njenim interesima – naglasio je šef ruske diplomatije.” Cilj ovakvih članaka je jednostran prikaz događaja u Ukrajini, čime se dezinformiše javnost. Da bi medijski članak ispunio uslove istinitosti, on, prema Kurtiću, mora “u obzir uzeti sve relevantne činjenice” i “isključivati činjenice koje bi mogle biti uzrok drugačijih interpretacija” (Kurtić 2006).

Diskreditacija: U diskreditaciji NATO saveza na portalu RTRS-a u mjesecu augustu najdalje je otišao historičar Miloš Ković (SRNA 2022h). Naslov nosi članak s njegovom tvrdnjom: “Od NATO i SAD se ne može očekivati ništa dobro”. On NATO optužuje za “etničko čišćenje Krajine, Sarajeva, Kosova i Metohije”, za projekte “asimilacije Srba u Crnoj Gori i Makedoniji”. U njegovoj argumentaciji prisutan je apel na strah kao tehnika ubjeđivanja koja počiva na logičkoj grešci, na primjer: “Moramo se braniti da bismo preživeli”, potom apeluje na tradiciju pribjegavajući narativu viktimizacije i glorifikacije vlastitoga naroda: “srpska istorija obilježena je prekidima”, “Srbi nisu imali svoju državu niz vekova, ali su se sačuvali kao narod”, “Srbi su bili nosioci fašističkog otpora”. Apel na strah ili zastrašivanje koristi se u komercijalnim i političkim govorima, a “čak i površan uvid u persuazivni diskurs dovoljan je da primijetimo kako se mnogi iskazi temelje na ljudskim strahovima kao jednoj od osnovnih emocija” (Hrnjić 2008, 48). U navedenom članku se nastoji pokazati da će Srbi kao narod možda i nestati ako se “ne budu branili”. No, u slučaju predstavljanja potencijalnih neprijatelja od kojih se treba braniti, najčešće se nudi i moguće rješenje, odnosno oni koji nas od njih mogu odbraniti (političke stranke ili pojedinci). Dakle, riječ je o metodi “u kojoj se ističu negativne posljedice politike konkurentskog kandidata koje su već evidentne, ili će nastati ukoliko on dobije vlast” (Hrnjić 2008, 49). Bilo je još ovakvih medijskih primjera diskreditacije kojima se pokušalo dokazati da će npr. nestati određenog naroda ako vlast pripadne nekoj političkoj partiji, najčešće opoziciji. Nekoliko puta je iz DF-a bilo upozorenja da Visoki predstavnik s HDZ-om želi stvoriti “aparthejd” (Stav 2022), da “sarađuje s

Hrvatskom” (Anadolija 2022), potom je vlast iz RS-a upozoravala da Jelena Trivić “sarađuje” s Britancima (Banjaluka.net 2022a).

Stereotipi: Stereotipi, odnosno atributi na kojima su stereotipi zasnovani u slučaju ovog diskurzivnog pristupa uglavnom su ideja o ponosnom srpskom narodu, narodu žrtvi, jedinom narodu koji se bori protiv “moćnog i hegemonističkog Zapada” (RTRS/SRNA 2022), ugnjetavanom narodu (Poskok.info 2022b), a slično se pojavljivalo i u slučaju bošnjačkog (Mehonić 2022a) i hrvatskog naroda (Hrvatski medijski servis 2022) kada je Zapad povezivan sa najavljivanim izmjenama Izbornog zakona. Ova ideja plasirana je i kroz komentare sagovornika koji su se uglavnom predstavljali kao moralni autoriteti, interpretatori historije, stručnjaci, koji bi na taj način davali legitimitet ovim tvrdnjama i samim tim konstrukciji ovog narativa. Naprimjer, u tekstu Rasima Belke, autor tvrdi da se protiv institucija države BiH vodi “specijalni rat” u kojem učestvuju “agenture” iz susjednih država. Spominje se profesor Enver Išerić koji je navodno objavio i uputstvo po kojem “agenture” djeluju (Cazin.BA Portal grada Cazina 2022c). Išerić i jeste doktor pravnih nauka, a pozivanje na autoritete spada u jednu od tehnika persuazija kojom se “pozitivne emocije koje izaziva određeni simbol, osoba ili institucija prenose na promovisanu ideju” (Hrnjić 2008, 45). Ponekad se sam pojam “stručnjak” zloupotrebljava pa se kontaktiraju osobe koje uopšte nisu stručnjaci za neka pitanja. Naprimjer, na Facebook stranici Hrvati Herceg-Bosne, objavljen je post o godišnjici napada na Svjetski trgovinski centar 11. 9. 2001. godine u kojem se navodi “teza” Dževada Galijaševića, samoprozvanog “stručnjaka za terorizam” (ATV 2022b). O njegovoj “stručnosti” ranije su pisali mediji Raskrinkavanje i BIRN BiH (Lakić 2020; BIRN BiH 2019).

Kontekst, povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u konstrukciji narativa: Mediji u RS-u su u više navrata najavljivali navodne “državne udare” koji se pripremaju u centrima “moći” “stranih sila” (Vujatović 2022). Autor Vujatović je pisao o “kulturi straha” koja se njeguje s ciljem održavanja statusa quo u državi. Riječ je o “sociološkom konceptu u kojem pojedinci mogu podstaći strah u široj javnosti da bi postigli političke ciljeve ili ciljeve na radnom mjestu kroz emocionalnu pristrasnost”. Upravo metodama ubjeđivanja koje računaju na strah kao temeljnu ljudsku emociju (apel na strah, zastrašivanje stranim i domaćim neprijateljem, prijetnje nestankom, o čemu je naprijed pisano) politički akteri kroz medijske predstave stvarnosti pokušavaju javnost zadržati u prošlosti i strahovima koji iz nje datiraju. Oni najavljuju moguće ratove, sukobe, revolucije, a te, kako ih Vujatović naziva, “revolucionarne kuhinje” “su najaktivnije u izbornim godinama, sa posebnim podgrijavanjem za vrijeme izbornih kampanja” (Vujatović 2021). Manipuliranjem prošlošću nastoji se legitimirati politički status u sadašnjosti

i pripremiti teren za zadržavanje vlasti u budućnosti. Stručnjaci smatraju da spominjanje stranih aktera u negativnom kontekstu političarima služi i za vlastito opravdanje za propuste koje su imali tokom prethodnih izbornih perioda kada su imali određene funkcije (Silajdžić 2022; Hasanović 2022). Tako se NATO u zavisnosti od političkih aktera pojavljuje i kao prijatelj i kao neprijatelj, po potrebi političkog diskursa. Za narativom “stranih plaćenika” obično se poseže kao “pežorativnom kategorijom”, samo “za one aktere koje se razumijevaju štetnim, neprijateljskim ili izdajničkim spram određenog naroda”. Neki politički subjekti su, smatraju stručnjaci, svoje kampanje bazirali upravo na narativima o stranim akterima i njihovoj navodnoj umiješanosti u političku situaciju u Bosni i Hercegovini. Pojašnjavaju da takvi narativi mogu uticati i na stavove birača, “oblikovati i homogenizirati” njihovo mišljenje u budućnosti, posebno u svijetu mrežnih medija, gdje je i izuzetno medijski i informacijski pismenim korisnicima teško pronaći tražene i vjerodostojne informacije. (Silajdžić 2022; Hasanović 2022)

Korišteni simboli: Metafore koje čitamo o NATO savezu imaju uglavnom negativne konotacije, naprimjer: “NATO sila zla u svijetu”, “krstaški fanatizam”, “sjevernoamerički hegemoni”, “kolonijalni mentalitet”, “zapadne agende”, “američki stratezi”, “NATO laje pred vratima Rusije”, “strani faktor”, “briselska birokratija”, “intervencionisti” i sl. Kroz ove sintagme nastoji se idealizirati Rusija, ali i vlasti u entitetu RS i Srbiji koji podržavaju Rusiju, predstavljaju se žrtvama, mučenicima i pravедnicima, onima koji se sami bore protiv “hegemonističkog” Zapada i koji su na “pravoj strani historije”. Ovi simboli utiču na percepciju čitatelja na način da se i među njima razvija otpor prema onima koje su “eksperti”, “moralni i stručni” autoriteti proglasili “nemoralnim”, “hegemonističkim”, “zlim”, “stranim”. Jer sve ove metode uvjeravanja spadaju u tehnike persuzije (nagovaranja) (Hrnjić 2008).

Legitimacija vrijednosti i normi u društvenom / historijskom / političkom kontekstu: Vokabular je uglavnom vojni, religijski i dijelom vokabular teorija zavjera, što se vidi iz navedenih metafora, a njegov cilj je legitimacija i konsolidacija mišljenja i podrške vlastima pod krinkom višeg cilja koji prevazilazi i nacionalne granice i ulazi u sferu najosjetljivijih emocija – vjerskih, ali i straha od nadolazeće prijetnje nepoznatim, prijetećim “vrijednostima” “stranih intervencionista”, koji će navodno “uništiti” tradicionalnu, moralnu bit zajednice kojoj se narativ obraća. Naprimjer, u kolumni Srđe Trifkovića, “Zapad nad provalijom”, Zapad se proglašava moralno propalim. Autor piše da je “tekući moralni kolaps Zapada Spenglerovski” (Zeljkić 2022a). Kritikuje Zapad, njegove vrijednosti, liberalizam, sekularizam. Govori o “fatalnim slabostima Zapada, uključujući i primarni uzrok – gubitak vjere – i niz sekundarnih, kao što su otvorene granice, invazije migranata i kult ‘različitosti’ i ‘tolerancije’”. I

ovdje autor apeluje na emocije straha, strah od Boga, poziva na ujedinjenje kršćana, apeluje na strah od "invazije" migranata i liberalizma njegovim "nemoralnim" vrijednostima koje promoviše. "Progon i mučeništvo su neraskidivo povezani sa pravoslavnom iskustvom, naravno, prvo pod muslimanskim osvajačima u srednjem vijeku, a zatim u 20. vijeku pod komunizmom. U ovom vijeku, doći će red na zapadne hrišćane da ozbiljno dožive progon" – zaključak je nastao logički pogrešno, greškom koja se zove domino efekt ili klizavi teren (Slippery Slope Fallacy), a koja podrazumijeva nastavljanje izvođenja zaključaka iz jedne premise dok se ne dođe do željenog zaključka. Moralna degradacija Zapada iskorištena je i u članku na Istoku Portalu slobodne Srpske pod naslovom: "Zapad raspiruje sukobe na Kosovu" Ramzan Kadirov pozvao Srbe i Albance da izbace NATO iz svoje jednačine". U članku se citira lider Čečenije Ramzan Kadirov, koji opisuje NATO kao treću, huškačku stranu, te ističe da "nigdje nema dobrog suživota sa intervencionistima ove vojne alijanse". Ponovo se Zapad predstavlja kao suprotnost moralnim, tradicionalnim vrijednostima, kao iskvaren, pa samim tim kao prostor koji propada. Kako kaže, "cijeli NATO pokušava iskvareti zemlje sa tradicionalnim vrijednostima u gomilu zlih ljudi bez vjere i časti". Kadirov ističe da je "još više uvredljivo što su na jednoj strani, koju NATO huška, kosovski muslimani" (Istok Portal slobodne Srpske 2022). Politički analitičar, kako se u medijima koji prenose njegove izjave identifikuje Srđa Trifković, upotrebom ezopovske komunikacije bogate stilskim figurama i jezikom u naznakama, NATO savez je predstavio u vrlo negativnom kontekstu, a kroz NATO savez i cijeli Zapad s posebnim akcentom na SAD. "Šest mjeseci od izbijanja rata Ukrajina i Rusija u pat poziciji" članak je čiji je autor Veljko Zeljković (kao i u prethodnom članku sa portala Glas Srpske), a u članku je ključni sagovornik Srđa Trifković. On poručuje kako na globalnoj političkoj sceni trenutno imamo "Okeaniju", koju čine "severnoamerički hegemon i evropski sateliti, koji su pri tom sateliti u daleko grubljem i bukvalnijem smislu nego što su to bile nekadašnje istočnoevropske zemlje u vreme Sovjetskog Saveza". Kako kaže, "SAD danas svoje evropske satelite drže u stanju potpune zavisnosti i poslušnosti nenasilnim sredstvima, što smo mogli videti i na samitu NATO-a u Madridu". Okeanija je termin iz Orwellovog romana *1984*, a u ovom tekstu želi se sugerisati da NATO i SAD imaju ulogu "Velikog brata" u svijetu u kojem žele kontrolisati šta druge države i narodi rade, ali i misle (Zeljković 2022c).

Prominentnost narativa: Narativ o NATO savezu i Zapadu kao (ne) prijateljima bio je prisutan tokom svih mjeseci analize i praćenja medija. Pojavljivao se i u kategorijama diskreditacije, glorifikacije, propagande, pristrasnosti, u narativu o zavjerama stranih sila. S obzirom na naprijed navedene informacije o sagovornicima (stručnjaci, historičari, političari, dakle

– istaknute ličnosti), velika je vjerovatnoća da je narativ bio čitan. Istaknutost je jedna od vrijednosti vijesti koja doprinosi njenoj čitanosti (Kurtić 2006).

Opšti ciljevi narativa / svrha korištenja narativa u odnosu na izborni proces i vjerovatnoća uticaja na birače:

Opšti ciljevi narativa mogu se sumirati u nekoliko aspekata: održavanje statusa quo i zadržavanje vlasti, opravdavanje vlastite pozicije i aktivnosti tokom perioda provedenog na vlasti, difamiranje političkih protivnika, zastrašivanje u svrhu postizanja efekta hitnosti kod glasača koji će navodnim izborom određenog političkog subjekta biti zaštićeni od uticaja NATO-a i Zapada, ili će, u slučaju stranaka iz FBiH, razvijati bolje odnose sa njima. Ove nalaze potvrđuju navedene analize metoda formiranja i diseminiranja narativa – pristrasno izvještavanje, pristrasno biranje sagovornika, tema, činjenica, pozivanje na autoritete, apeli na emocije, posebno strah, logičke greške u zaključivanju, diskreditacija političkih protivnika i stranih aktera, ali i mišljenja intervjuiranih stručnjaka.

7.3.2. Narativ II: Domaći izdajnici i strani plaćenici

U fokusu je bio narativ o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima koji se zasniva na tvrdnji da iza političkih protivnika i kritičara vlasti stoje strani akteri s ciljem rušenja ne samo vlasti nego i države, ali, između ostalog, i provođenja agendi stranih sila. Iako je bio prisutan u cijeloj BiH, posebno je bio izražen u RS. Ovaj narativ je sastavni dio dominantne narativne matrice u Republici Srpskoj, u kojoj dominira netrpeljivost (Bubonjić i Vujatović 2021), koja proscribeuje sve neistomišljenike, označavajući ih domaćim izdajnicima koji u saradnji sa stranim plaćenicima namjeravaju da unište čak i cijeli narod.

Glavni akteri narativa o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima su političari i mediji bliski vladajućim strukturama u Republici Srpskoj, dok su predmet ovog narativa politički protivnici vlasti, kao i civilni sektor i mediji koji kritički izvještavaju o vladajućim, s jedne strane, dok je s druge u fokusu “kolektivni Zapad” predvođen SAD, Velikom Britanijom i Njemačkom, koji se predstavljaju kao arhetipski neprijatelji srpskog naroda.

Apel na emocije birača i ubjeđivanje: Koristeći dezinformacije i propagandu, političari, kao što su Sanja Vulić (SRNA 2022i; 2022j), Staša Košarac (SRNA 2022k; 2022l), Radovan Kovačević (RTRS 2022b; 2022c) i Milorad Dodik (SRNA 2022m), ali i mediji bliski vladajućim strukturama – RTRS (2022e), SRNA (2022n) i ATV (2022c), nastoje kod građana izazvati osjećaj straha na način da plasiranjem dezinformacija o “stranim plaćenicima i domaćim izdajnicima” koji žele “uništiti postojeći sistem vrijednosti i način života” kod njih izazovu nelagodu i osjećaj nesigurnosti, ali i prezira prema strancima i neistomišljenicima koji se kritički odnose prema vlastima.

Stvaranje i širenje stereotipa: Jedan od glavnih stereotipa prisutnih u ovom narativu su navodne loše namjere Zapada, na čemu se insistira plasiranjem teorija zavjere, poput teorije o “zlatnoj milijardi”⁴¹ (TANJUG 2022).

Legitimiranje narativa od strane “stručnih” autoriteta: Političari, ali i mediji koji kreiraju i plasiraju ovaj narativ, postavljaju se kao moralni autoriteti koji isključivim pristupom, pozivajući se na odbranu identiteta, pripadnost zajednici i moralne vrijednosti, nastoje da izazovu negativne emocije prema Zapadu, ali i prema hipotetičkim domaćim izdajnicima nacionalnih interesa: “Sadašnje vreme zahteva punu mobilizaciju srpskog naroda ne samo kada su u pitanju politički protivnici iz susednih tabora, nego i protiv podmetačina i zla koje dolazi iz našeg naroda” (SRNA 2022o).

Povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u konstrukciji narativa: Inače, većina narativa iz devedesetih, koji su predstavljali ciljane kampanje dezinformisanja kao sastavnog dijela ratne propagande, postoje i danas: globalne teorije zavjere koje se pripisuju vladama zapadnih zemalja (RTRS 2022f), obavještajne agencije predstavljene kao “nalogodavci” lokalnih aktera kritičnih prema aktuelnoj vlasti (RTRS 2022g), međunarodni mediji predstavljeni kao sredstva propagande: “Zapadni mediji, kao i do sada predstavljaju situaciju u totalno pogrešnom kontekstu” (RTRS 2022h), nezavisni lokalni mediji predstavljeni kao izdajnici koji “rade za neprijatelja”: “SAD i zapadni faktori u BiH koriste svaki mehanizam na tom planu, ne samo sredstva koja daju takozvanim nezavisnim medijima” (RTRS 2022h) (Cvjetičanin i dr. 2019).

41 Teorija o “zlatnoj milijardi” među ljudima sklonim vjerovanju u apokaliptična predviđanja kruži nekoliko decenija, a prvi put je sveobuhvatno predstavljena 1994. godine u publikaciji tada već preminulog sovjetskog ekonomiste Anatolija Kuzmiča Cikunova “Zavjera svjetske vlade: Rusija i zlatna milijarda”. U knjizi “‘Istina’ i fikcija – teorije zavjere u istočnoevropskim kulturama i literaturi” Borenštajn, profesor ruskih i slovenskih studija sa Univerziteta u Njujorku, navodi da Kuzmičeva teorija o “zlatnoj milijardi” kombinuje historijske tačke sa naukom i pseudonaukom proričući ekološku katastrofu i smanjenje broja ljudi na planeti na jednu, “zlatnu milijardu”, koju će činiti bogati stanovnici zapadnih zemalja. Ova teorija dodatno je popularizovana i u članku ruskog hemičara i publiciste Sergeja Kara-Murze iz 1999. godine “Koncept zlatne milijarde i novi svjetski poredak” u kojem se brane Kuzmičeve teze i navodi da će “zlatnu milijardu” ljudi preostalih na svijetu činiti zemlje Evropske ekonomske zajednice, Sjedinjenih Država i Japana. (Subotić 2021)

Metode konstrukcije i plasiranja narativa

Mediji bliski vladajućim strukturama koji kreiraju i plasiraju narativ o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima, na osnovu analize uz pomoć MekManusovog SMELL testa (McManus, 2012), ne zadovoljavaju većinu kriterija odgovornog i ozbiljnog novinarstva.

Što se tiče izvora, kao prvog kriterija (Source), ustanovljeno je da izvori koje su navodili mediji bliski vladajućim strukturama u Republici Srpskoj (RTRS, SRNA i ATV) nisu bili nezavisni. Pored toga što su bili izrazito pristrasni: “Analitičari zasluge za ovakav zaokret Njemačke pripisuju upravo Dodikovoj političkoj istrajnosti i dosljednosti” (SRNA 2022p), nerijetko su direktno bili involvirani u vladajuće strukture, kao što je npr. šef Predstavništva Republike Srpske u Vašingtonu Obrad Kesić (RTRS 2022i).

Kada je riječ o drugom kriteriju SMELL testa, motivima (Motive), ustanovljeno je da sadržaj objavljen u medijima bliskim vlastima u RS više sakriva ubjeđivanje nego što informiše. Na primjer, izjava “izađite na izbore, jer je to jedan od načina uspostavljanja demokratije kroz izgradnju političke kulture”, primjer je za principijelno ubjeđivanje. S druge strane, samo “izađite na izbore, jer mi znamo najbolje” primjer je neprincipijelnog ubjeđivanja: “Samo pobjeda Milorada Dodika i Željke Cvijanović je garant opstanka Republike Srpske, a sve ostalo je avantura i propast sa veoma neizvjesnom sudbinom Srba iz Republike Srpske” (RTRS 2022j).

Zabilježena su neprincipijelna ubjeđivanja koja su uključivala određenu formu manipulacije: “dolazak njemačkih vojnika ima drugu pozadinu – pritisak na Republiku Srpsku” (RTRS 2022j) ili nedostatak relevantnih činjenica: “Profesoru Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu Milošu Koviću Sarajevo već više od šest mjeseci ne dozvoljava da uđe u BiH, zbog čega mu je ne samo otežan rad na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu, nego mu je uskraćeno i pravo da posjeti grobove svojih predaka” (SRNA 2022r). Tonalitet informacije, odnosno tonalitet teksta koji se odnosi na pozitivan, negativan ili neutralan emocionalni ton cijele informacije i njenih zasebnih dijelova, bio je više emotivan nego logičan: “dušu i vjeru građana Republike Srpske nisu mogle pomutiti nikakve laži, nikakva obećanja marioneta stranih ambasada, onih kojima smeta naša svetinja – Republika Srpska” (SRNA 2022s), dok su rečenice bile u obliku slogana i sa snažnim pozivima na akciju: “Sanja Vulić kaže – živjela Republika Srpska, živjela Srbija, živjela Rusija, dok Jelena Trivić kliče: ‘God seyv d king!’” (SRNA 2022t).

I treći kriterij, dokazi (Evidence), ukazuje na to da mediji bliski vlastima u RS nisu izvještavali u skladu sa principima odgovornog i ozbiljnog novinarstva.

Prenosili su tekstove u kojima su se kao dokazi predstavljali falsifikovani dokumenti, kao u slučaju navodnog finansiranja Jelene Trivić od strane američke administracije (Faktor magazin 2022).

Zabilježen je svojevrsni “fenomen” da sadržaj sa nekog anonimnog portala ili tabloida preuzme medij blizak vladajućoj strukturi. Matrica je uvijek bila ista. Prvo je “informaciju” objavio neki anonimni portal ili tabloid, pozivajući se na “provjerene” izvore. Zatim je istu informaciju prenijela ili prvo SRNA pa od nje RTRS i ATV, ili su ovi mediji direktno preuzimali informacije od tih portala. Nakon toga su slijedile reakcije, komentari i saopštenja “stručnjaka”, nakon čega je u fokusu javnosti ostajala samo informacija o navodnim udarima na Republiku Srpsku, obojenim revolucijama, stranim plaćenicima i domaćim izdajnicima, dok se portal koji je objavio informaciju, kao i njen izvor, više nisu spominjali. Na taj način se više nije raspravljalo o autentičnosti informacije, dok je dezinformacija postajala opšte prihvaćena činjenica (Bubonjić 2022).

Logika (Logic), kao četvrti kriterij SMELL testa, ukazuje na to da su u izvještavanju medija u vezi sa narativom o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima bile prisutne mnogobrojne logičke greške, između ostalih non sequiturs (ne slijedi⁴²): “svi koji u srijedu, na posebnoj sjednici Narodne skupštine Republike Srpske, ne budu podržali zaštitu vitalnog interesa Srpske, stani na stranu onih koji smatraju da treba da se gaze prva Srba i Republike Srpske” (RTRS 2022k), zatim greške pretjeranog uopštavanja: “Današnja izjava specijalnog izaslanika Vlade Njemačke Manuela Saracina koji otvoreno staje na stranu političkog Sarajeva i tvrdi da je Republika Srpska problem u BiH, govori i dokazuje da je stav Dodika adekvatan i ispravan” (RTRS 2022l) i prikriivenog impliciranja nečega da je tačno i dokazano, bez snažnih dokaza: “odluku o davanju agremana njemačkom ambasadoru u BiH nije mogao da prihvati jer unaprijed zna da on dolazi da provodi malicioznu politiku svoje zemlje nad srpskim narodom” (SRNA 2022u), kao i pretjerana poređenja (Poskok.info): “Iza njih su UK i USA agenture a oni žive u srpskom Kijevu. Obučavani su godinama za ovo na UK i USA seminarima a ove izbore dobili su dovoljno glasova da mogu krenuti s ulicom. Ako su od smrti Davidove mogli uraditi onoliki show, što tek mogu sada kada iza sebe imaju polovicu građana Srpske, i sve zapadne socijalne mreže” (Poskok.info 2022c).

42 Logička greška “ne slijedi” sastoji se u tome da se u nekom razmišljanju i tvrdenju učini logički (misaono) neutemeljen skok od premise ka zaključku, skok misli koji nije opravdan premisom, a koji nije neposredno jasan kao takav (Stojadinović 2014).

Naposlijetku, posljednji kriterij, isključenost (Left out), ukazuje na to da je došlo do diskriminacije i neuravnoteženosti izvora. U jednostranom predstavljanju činjenica, ali i stavova, suprotne strane gotovo da nije ni bilo. Predstavnici opozicije u RS nisu dobili priliku da iznesu svoje stavove u vezi sa optužbama da su domaći izdajnici i da ih stranci plaćaju: “duži vremenski period postoje podaci da međunarodni faktor u BiH finansira opoziciju i da je, kako kaže, sasvim jasno da kandidat PDP-a za predsjednika Republike Srpske Jelena Trivić radi za međunarodni faktor, a protiv interesa Srpske i njenih građana” (SRNA 2022v).

U analiziranom periodu narativ o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima bio je dosta prisutan u medijima, posebno u onim bliskim vladajućim strukturama u Republici Srpskoj (RTRS, SRNA i ATV). Ciklično se intenzivirao u zavisnosti od događaja u društveno-političkoj areni, nerijetko se javljajući kao reakcija i skretanje pažnje, uz obilato korištenje dezinformacija, propagande, manipulacija i diskreditacije političkih protivnika, sve s ciljem održavanja stanja latentnog straha i prezira prema Zapadu, ali i prema hipotetičkim izdajnicima u domaćim redovima. Kako je u svojoj osnovi isključiv, ovaj narativ je suštinski jednosmjernan i ne dozvoljava iznošenje suprotnih stavova jer se u procesu proskripcije i etiketiranja neistomišljenika i ne podrazumijeva.

7.3.3. Narativ III: Visoki predstavnik, međunarodna zajednica i OHR kao “strani tutori” i agenti

Sadržaj i glavne karakteristike narativa: Sadržaji o Visokom predstavniku, međunarodnoj zajednici i Uredu Visokog predstavnika (OHR-u) bili su prisutni tokom sva tri mjeseca. Tokom ovog perioda OHR, međunarodna zajednica i Visoki predstavnik u medijima u entitetu RS bili su predstavljeni negativno, dok je predstavljanje ovih stranih aktera u medijima iz Federacije BiH variralo u odnosu na najavljenju odluku o nametanju izmjena Izbornog zakona. Mediji koji se prevashodno obraćaju Bošnjacima / Bosancima pozitivno su govorili o Visokom predstavniku kada je nakratko odustao od nametanja izmjena Izbornog zakona, dok su ga mediji koji se obraćaju Hrvatima optuživali da je “podlegao pritiscima Bošnjaka”, a kada se nametanje izmjena Izbornog zakona ponovo aktueliziralo, situacija se potpuno obrnula. Tako su mediji koji se obraćaju Bošnjacima govorili veoma negativno o Visokom predstavniku, Međunarodnoj zajednici i OHR-u, dok su mediji koji se obraćaju hrvatskom narodu uglavnom pozdravili potez Visokog predstavnika i Međunarodne zajednice. Sadržaji iz RS-a su dominantno fokusirani na Visokog predstavnika i OHR, sadržaji medija koji se obraćaju hrvatskom narodu uglavnom su fokusirani na Visokog predstavnika kao simbol Međunarodne zajednice, oni koji se

obraćaju bošnjačkom narodu podjednako kritikuju sva tri aktera – OHR, Međunarodnu zajednicu i Visokog predstavnika. “Antišmitovski narativ” ima za cilj proskribovanje visokog predstavnika u BiH Christiana Schmidta, a mijenjanje pozicija medija prema Schmidtu i njegovim odlukama pokazuje ideološku i političku podijeljenost medija. Do nametanja izmjena Izbornog zakona, negativan stav prema Visokom predstavniku imali su gotovo isključivo predstavnici vlasti u RS, kao i mediji bliski vladajućim strukturama, uz pojedine slučajeve negativnog sentimenta od strane prohrvatskih medija. Nakon nametnutih izmjena, oštricu ka Schmidtu usmjeravaju i pojedini probosanski i probošnjački mediji, političari i javne ličnosti. Navedeni akteri gotovo isključivo negativno percipiraju poteze Visokog predstavnika: “Ovo nam što Šmit radi su nam još radili NDH i HZHB” (Bajrović 2022a); “Schmidt se ponaša kao zastupnik Srbije i Hrvatske!” (BHDijaspورا.net 2022); “Nama su u Dejtonu svezali bijele trake oko ruku i u momentu kada treba da krenemo prema Evropi i demokratiji, visoki predstavnik u izbornoj noći je te bijele trake istetovirao na naša tijela i naše ruke. To je čovjek koji je donosi rasistički motivirane zakone, cementirao etničke podjele i diskriminaciju i, na koncu, tetovirao bijele trake na našu ruku” (Cazin.BA Portal grada Cazina 2022d); “Kristijan Šmit zvanično PODRŽAO rezultate izborne prevare. Ako pristanemo na podvalu Kristijana Šmita da se ‘nisu mogle u potpunosti eliminirati izborne krađe i prevare’ – pristali smo na krađu našeg glasa i na vlast koja je uspostavljena izbornom prevarom. Sve stranke koje šute i podržavaju ovu legalizaciju izbornih krađa, uz odobravanje Kristijana Šmita, dio su prethodno dogovorenih prevara i raspodjele zone uticaja: od tzv. distrikta Sarajevo koji će pripasti tzv. ljevici, preko rezervata za Bošnjake (fildžanistana – privatne države Bakira i Sebije) gdje će se naštimati izborna pobjeda SDA, do ugađanja tzv. hrvatskom entitetu” (Defter hefte 2022a); “Uništavanje Bošnjaka kao političkog naroda u izvedbi herr Schmidta” (Bošnjaci Jablanice 2022).

S druge strane, prohrvatski političari, ali i prohrvatski mediji iz FBiH (Poskok.info, ABCPortal.info, Hrvatski medijski servis), pozitivno su predstavljali odluku Christiana Schmidta o nametanju izmjena Izbornog zakona. Zanimljivo je da su navedeni mediji do trenutka nametanja izmjena Izbornog zakona zagovarali isključivo “antišmitovski narativ”: “Kako Izborni zakon nije promijenio sukladno odluci Ustavnog suda, te ga od probošnjačkog načinio bosanskohercegovačkim, teško je pretpostaviti da poziva i Židove, Rome, Hrvate i Srbe na izbore, pošto je jasno da njima OHR ne dozvoljava da crpe svoje demokratsko i ustavno pravo. I to upravo na teritoriju Federacije koju je međunarodna zajednica očito namjenila načiniti Republikom Bošnjačkom a Hrvate, narod koji ju je oslobodio i stvorio, manjinom u tom entitetu. Srbima je pak namijenjena pozicija ukrasnih plišanih Srba u FBiH” (Poskok.info 2022d). Međutim, nakon nametanja izmjena Izbornog zakona na

dan izbora, ovi mediji mijenjaju narativ i počinju zagovarati “prošmitovske stavove”: “Schmidt je sarajevskoj radikalnoj unitarističkoj kliku pokazao da Bosna i Hercegovina nije i neće biti građanskog uređenja” (ABCPortal.info 2022a); “Schmidt odbrusio notornom Hadžifejzoviću: Hrvati su konstitutivan narod i alergični su ako ih nazivaš manjinom” (Poskok.info 2022e). Za razliku od antišmitovskog narativa koji proskribuje Visokog predstavnika, prošmitovski narativ ga glorifikuje i podržava njegove odluke. Slično antišmitovskom narativu, i ovaj narativ gotovo isključivo percipira poteze Visokog predstavnika, samo na pozitivan način.

U daljem tekstu slijedi detaljna analiza metoda kojima su narativi konstruisani, mijenjani, pojačavani.

Ključni akteri: Najčešći sagovornici o Christianu Schmidtu su Milorad Dodik, Marinko Čavara, pojavljuju se i Nikola Špirić, Staša Košarac, Sanja Vulić, portparol SNSD-a Radovan Kovačević, Željko Komšić, Zlatan Begić.

Glavni cilj / namjera narativa: Cilj i namjera podnarativa jeste mobilizirati javnost da podrži vladajuće mišljenje ključnih političkih aktera u BiH o Visokom predstavniku, OHR-u i Međunarodnoj zajednici, kako bi se u konačnici očuvala negativna percepcija o Zapadu koja omogućava da se održi status quo koji ide na ruku političkim elitama jer im osigurava pozicije i privilegije koje bi zasigurno izgubili da država i društvo pristupe reformama na kojima insistiraju predstavnici međunarodne zajednice

Metode konstrukcije i plasiranja narativa

Diskreditacija: Diskreditacijom Visokog predstavnika i institucije OHR-a, koja se često poistovjećuje s kompletnom Međunarodnom zajednicom, najčešće su se koristili političari iz SNSD-a.

Tako je, naprimjer, na portalu Nula49.com Schmidt predstavljen kao “loš političar”. U članku se navodi mišljenje Maksimilijana Popa koji je napisao kolumnu za njemački Spiegel pod naslovom “Poput kolonijalnog gospodara”, a u kojoj iznosi niz diskreditirajućih tvrdnji o Schmidtu. Autor je, između ostalog, napisao da Schmidt “nije na sebe skrenuo pažnju diplomatskim umijećem”, a sugerira i da je Schmidt “po kazni” poslan u Bosnu i Hercegovinu, što se vidi iz sljedeće tvrdnje: “Nakon napuštanja Bundestaga 2021. godine, Šmit je navodno želio da postane rukovodilac ‘Hans Zajdel’ fondacije koja je bliska njegovoj stranci, što mu nije uspjelo, te ga je, kako se navodi u ‘Špiglu’, umjesto te pozicije Vlada poslala u BiH” (SRNA 2022z). I drugi mediji (Alo! online.ba. 2022; Banjaluka.net 2022b) prenijeli su ovaj tekst. U tekstu su korištene snažno obojene riječi, što je

jedna od tehnika pristrasnosti koju navode Herman i Čomski (pristrasno bojenje teksta, činjenica), naprimjer: “kolonijalni gospodar”, “neokolonijalna funkcija”, “Noje Ciriher cajtung uporedio je visokog predstavnika sa imperijalističkim institucijama 19. vijeka” (SRNA/SB 2022a). Ova aluzija na “imperijalističke institucije” 19. vijeka nastoji metodom transfera negativnih konotacija koje se vezuju za te institucije diskreditovati i ulogu OHR-a i Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, što je neargumentovano i pogrešno zaključeno.

Diskreditacija Visokog predstavnika u entitetu RS nastavljena je kroz sva tri mjeseca analize njegovim povezivanjem s opozicijom i njegovim predstavljanjem “stranim agentom” ili “stranim turistom”. Naprimjer, Staša Košarac je, diskreditujući istovremeno Visokog predstavnika, nastojao obračunati se i sa kandidatkinjom opozicije za predsjednicu RS Jelenom Trivić u tekstu koji je objavio RTRS, a u kojem Košarac poručuje Trivić: “Šmit može, RTRS ne može” (SRNA/SB 2022b). Nikola Špirić, zastupnik u Predstavničkom domu BiH ispred SNSD-a, kazao je u emisiji Telering da su “dva konstitutivna naroda nezadovoljna jer ključne poluge u državi drži OHR”, a OHR je predstavljen kao “strani faktor” koji se miješa u unutarnje odnose BiH, neopravdano po njegovom mišljenju (RTRS 2022m).

Diskreditacija Visokog predstavnika često je praćena diskreditacijom međunarodne zajednice, OHR-a, pa i Njemačke. Naprimjer, u tekstu Glasa Srpske Međunarodna zajednica negativno se kontekstualizuje zbog toga što, kako pišu, “još ćuti na stradanje Srba” (SRNA 2022-1); a ATV također prenosi tekst Glasa Srpske u kojem tadašnji predsjednik NSRS Nedeljko Čubrilović kaže da se “Šmit i veliki dio međunarodne zajednice” direktno miješaju u izbore u BiH (Glas Srpske 2022). Nakon što je uložio veto na davanje agremena njemačkom ambasadoru u Bosni i Hercegovini, član Predsjedništva BiH Milorad Dodik kazao je, između ostalog, da je njemačka “promuslimanski” orijentirana. “Takođe, u izjavi se ističe i da je rezolucija Bundestaga za koju se najviše zalagao i lobirao zastupnik Socijaldemokratske stranke Adis Ahmetović, ‘koji otvoreno zastupa i podržava agendu SDA’, dodatno probudila jaz i ogolila otvoreno favorizovanje strana tj. jednog od konstitutivnih naroda u BiH na štetu druga dva, što je izuzetno opasno”, piše u tekstu Nezavisnih novina. “‘Njemačka politika se poslije odlaska bivšeg kancelara Angele Merkel potpuno promijenila i postala je u BiH promuslimanska i pokušava da redizajnira politički sistem BiH putem rezolucije koju su usvojili u Bundestagu u kojoj se traži da se BiH organizuje bez entiteta’, rekao je Dodik dodajući da Njemačka jeste velika i moćna zemlja ali da to ne znači da se moramo klanjati svakom ko pokušava da nas napravi manje vrijednim” (Vukić 2022).

“Selak: Nedobronamjerno ponašanje Njemačke prema srpskom narodu” naslov je članka na portalu RTRS-a u kojem se negativno portretira Njemačka u kojoj je “u posljednje vrijeme previše rezolucija o BiH” te je, u tom kontekstu, “potrebno pratiti spoljnu politiku Srbije”. Sve ovo su izjave predsjednika SPS-a Gorana Selaka (SRNA 2022-2). Dodik je, također, na zasjedanju Narodne skupštine Republike Srpske pozvao na odbijanje davanja agremana njemačkom ambasadoru, Njemačku je optužio za “miješanje” u unutrašnja pitanja u BiH, te tom prilikom kazao da “kršćani i muslimani ne mogu živjeti zajedno”. Ovu vijest prenio je portal Dnevnik.ba (2022).

ABCPortal.info dodao je i Dodikovu poruku Njemačkoj da “BiH nije njihova prćija i da ovo nije 45-a kad su Nijemci harali ovim područjima”. Optužio je Njemačku da nije nepristrasna, da djeluje po politikama Bošnjaka u Bundestagu. ““Danas imamo bosanske muslimane članove Bundestaga koji određuje šta je vanjska politika Njemačke u BiH”, ispravno je primijetio Dodik.” Sam portal svrstao se na stranu Dodikove politike, kazavši da je ono što je Dodik govorio “ispravno” (ABCPortal.info 2022b).

U diskreditaciji Christiana Schmidta medijima iz entiteta RS u nešto manjoj mjeri pridružili su se i mediji iz Federacije BiH koji su o Schmidtu pisali zavisno od njegove najave o nametanju izmjena Izbornog zakona. Tako je Fatmir Alispahić na Facebook stranici “Defter hefte” vrijeđao Visokog predstavnika u postu pod naslovom “Zašto je cičo Švabo Šmit?”. U postu piše sljedeće: “Ni u jednoj varijanti cičanje Švabe Šmita nema opravdanje. Čak ni u partizanskim filmovima nismo mogli vidjeti ovakvu histeriju kojekakvih Šicera. Švabo Šmit je posljednji koji bi trebao cičati – s obzirom da međunarodna zajednica snosi ponajveću odgovornost za sve što se događalo u BiH, od 1992. godine do danas. ... Od embarga na oružje, preko genocida u Srebrenici, do ublehaških reformi svega i svačega. Možda je cičanje Švabe Šmita uzrokovano sporošću konačne zavjere protiv Bosne i Bošnjaka, po kojoj bi Bošnjaci trebali svojom voljom da odaberu rezervat – u kome će skončati.” (Defter hefte 2022b). U ovom postu Alispahić Međunarodnu zajednicu i Schmidta vezuje uz emotivno potentna pitanja kakvo je genocid u Srebrenici, embargo na oružje nametnut Bosni i Hercegovini u periodu rata i drugim događajima koji sežu čak do II svjetskog rata. Ova logička greška koja se naziva lažna analogija upotrijebljena je kako bi se pokazalo da je analogijom koja nije utemeljena (uloga Njemačke u II svjetskom ratu, uloga Međunarodne zajednice koja predstavlja mnogo širi korpus država i simbola od Njemačke) upotrijebljena kako bi se sugeriralo da Njemačka, a posljedično ni Visoki predstavnik koji je njemački državljanin, ne žele dobro Bosni i Hercegovini i da učestvuju u, kako autor piše, “zavjeri protiv Bosne i Bošnjaka”. Slično je o Schmidtu na svom Twitter profilu pisao Reuf Bajrović.

Zavjera o kojoj su mediji pisali uglavnom se odnosi na to da Schmidt, kako pišu, surađuje s hrvatskim političarima u pokušajima da se kreira treći entitet. U tome su nerijetko učestvovali i predstavnici stranke Demokratska fronta. Tako je Facebook grupa Bošnjaci Jablanica 8. 8. 2022. prenijela post Željka Komšića u kojem on piše da “Schmidt sprema novu podvalu u izbornom zakonu uvjeren da su građani BiH intelektualno zaostali” (Bošnjaci Jablanica 2022a). Komšić se ovdje poziva na narod i služi se metodom persuazije poznatijom kao “čovjek iz naroda”, pri čemu želi kazati da je on taj koji dolazi iz naroda i koji prepoznaje šta se tom istom narodu nastoji “učiniti”. Stranica je prenijela i tekst sa Faktora sa naslovom: “Mehmedović: Schmidt ucjenjuje samo bosansku stranu, ako ne pristanu na Čovićeve uvjete nametnut će ono što on želi”. Na postu uz članak napisano je: “Istina” (Bošnjaci Jablanica 2022b). Krajem augusta prenesena je kolumna sa portala Stav sa naslovom “Šta je ‘herr’ Schmidtov problem” u kojoj se negativno piše o Schmidtovim potezima. U ovoj kolumni autor je pogrešno interpretirao Schmidtovo obraćanje u Goraždu (Mehonić 2022b). Amela Delić Aščić, Hilma Unkić i Kristina Gadže su u analizi za Mediacentar opisale kako je obraćanje Schmidta u Goraždu pogrešno interpretirano u medijima. Mediji su često zloupotrebjavali izjavu koju je Schmidt dao, koristeći naslove u kojima je njegova izjava dekontekstualizirana. Naime, pitanje novinarkе koje je glasilo “dajte mi jedan konkretan primjer, evo trenutno, jedan konkretan primjer gdje to Hrvati nisu politički institucionalno zastupljeni u organima izvršne i zakonodavne vlasti” često je izostavljano u naslovima medijskih članaka. Govoreći o političkoj situaciji u BiH i uvredama na njegov račun, da radi za jedan narod dok diskriminira drugi, Schmidt je, između ostalog, kazao i sljedeće “Smeće, potpuno smeće. Ja ne sjedim, niti stojim ovdje, ja brinem o ovoj državi. Ovo je grad gdje su ljudi izgubili živote i nisam ovdje da biste igrali političke igre.” Naslovi su, ipak, bili drugačiji: “Schmidt o političarima u BiH: Smeće, potpuno smeće!”, “Šmit ljutito o političarima u BiH: Potpuno smeće! Svega mi je preko glave”, “Visoki predstavnik u BiH imao slom živaca pred kamerama: ‘Smeće, potpuno smeće! Dosta mi je ovoga!’”. U kolumni portala Stav piše drugačije. Autor je Schmidta optužio da želi nametnuti “aparthejd” u Bosni i Hercegovini. “Možda je nervno rastrojstvo visokog predstavnika prouzrokovano ovim teškim zadatkom. Nije lahko u jednom zakonu spojiti aparthejd i ljudska prava. Zakonske norme iz Južnoafričke Republike i presude suda iz Strasbourga. To poništava jedno drugo”, piše u tekstu.

U tekstu na Facebook profilu Hrvati Herceg-Bosne navedeno je da su svećenik Mostarsko-duvanjske biskupije i članovi Europske pučke stranke za interkulturalni dijalog razgovarali i o Izbornom zakonu u BiH. Kazali su da je Visoki predstavnik bio najavio izmjene Izbornog zakona, ali “u nekoj čudnoj komunikaciji s ‘građanima’ Sarajeva, sjetimo se spranjskih

demonstracija, on je reterirao i donio samo neke tehničke promjene” (izjava svećenika). Ovdje se sugerira da je Visoki predstavnik naklonjeniji “građanima Sarajeva” nego “Hrvatima” (Hrvati Herceg-Bosne).

Sa portala Poskok.info također su navodili kako je Visoki predstavnik “pod pritiskom Bošnjaka da ne provede presudu u slučaju Ljubić”. “Ovdje također valja podsjetiti na to da visoki predstavnik Christian Schmit, vjerojatno pod pritiskom političkog Sarajeva, oklijeva s provedbom presude Ustavnog suda BiH u predmetu Ljubić, koja se tiče upravo načina izbora izaslanika u Dom naroda Parlamenta FBiH” (Poskok.info 2022f).

Dezinformacije: Potpuno pristrasno i neprofesionalno, uz vrijeđanje i diskreditaciju Visokog predstavnika, portal ATV dezinformisao je javnost o Schmidtovom obraćanju. Tako su kazali da je Schmidt “izgubio kompas”, nazvali ga “njemačkim turistom”, kazali da se ponašao “kao razjareni bik”, da je “odgovarao paranoično” (ATV 2022d). U tekstu pod naslovom “Dodik: Šmit razjaren i bijesan, izraz njegovog lica podsjeća na neka iz prošlosti”, Milorad Dodik je jedini izvor mišljenja o Schmidtu za kojeg, između ostalog, negativno kaže: “On je za političare u Federaciji BiH rekao da su smeće, to se ne odnosi na Republiku Srpsku što govori da smo dobri momci. Šmit i dalje ostaje nelegitiman visoki predstavnik koji govori neistine da su ljudi ginuli za BiH. Naše stanovništvo nije ginulo za BiH, nego za nezavisnu i samostalnu Republiku Srpsku i vrijeđanje je da su naši borci ginuli za BiH” (SRNA 2022-3).

Jednostrano i pristrasno izvještavanje: U sadržajima o Visokom predstavniku, Međunarodnoj zajednici i OHR-u često je izvor tek jedan sagovornik. Tako je ponekad jedina sagovornica Sanja Vulić koja kaže da je “Šmitu postalo jasno šta znači lažni Bošnjački zagrljaj” (SRNA 2022-4), potom je u članku “Previše teatralan istup Šmita” jedini sagovornik potpredsjednik (tadašnji) NSRS-a, Denis Šulić, a ovaj tekst simbolično završava ustaljenom rečenicom “Republika Srpska ne priznaje Kristijana Šmita za visokog predstavnika” (SRNA 2022-5). Potom je tu i tadašnja predsjednica entiteta RS Željka Cvijanović kao jedini izvor u članku: “Cvijanović: Šmitov govor skandalozan i sramotan” (RTRS 2022n). Ovdje se novinar posve pristrasno pridružuje mišljenju Cvijanović te tako piše da je ona “osudila histerični govor Šmita”. Aleksandar Pavić, nazvan političkim analitičarem, jedini je izvor u tekstu u kojem se “odgovornost za Šmitovo ponašanje”, stavlja na teret “Hrvatima i muslimanima koji ga priznaju” (SRNA 2022-6).

Stereotipi: U izjavama političara, ali i u izvještavanju medija, mogli su se uočiti višestruki stereotipi o visokom predstavniku Christianu Schmidtu.

Jedan od češće spominjanih je da zbog svog porijekla (Nijemac) želi zlo pojedinicima narodima u BiH (Srbima), i to zbog historijskog konteksta, odnosno negativnog odnosa Nijemaca prema Srbima u prošlosti: “Srpski član Predsedništva BiH Milorad Dodik poručio je juče da će doći dan kada će visoki predstavnik Kristijan Šmit otići iz BiH, a da će iza njega ostati samo istorijski period o kojem će se pričati kao periodu ‘kada su Nijemci ponovo pokušali da okupiraju Srbe’” (Bajrović 2022b). Sličan ovom je stereotip o Christianu Schmidtu kao predstavniku hrišćanskog Zapada, koji želi zlo Bošnjacima zbog toga što su muslimanske vjeroispovijesti. Ovaj stereotip su navodili bošnjački političari i pojedini mediji koji se obraćaju prvenstveno Bošnjacima: “Bošnjaci bi postali nadmoćna demografska muslimanska većina kojom legalno upravlja kršćanska manjina. Nije isključena mogućnost da Schmidt istraje u svojoj islamofobnoj namjeri palestinizacije Bošnjaka” (SRNA 2022-7). Plasiranjem ovih stereotipa političari i mediji su nastojali da izazovu negativne emocije kod građana povezujući Christiana Schmidta sa historijskom ulogom Njemačke na ovim prostorima u dva svjetska rata, odnosno sa činjenicom da je Schmidt hrišćanin i da dolazi iz hrišćanske Evrope koja je u prošlosti imala negativan odnos prema islamu i muslimanima.

Kontekst, povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u konstrukciji podnarativa: Insistiranje na negativnom historijskom kontekstu i dovođenje Christiana Schmidta u vezu sa njemačkim imperijalizmom i nacizmom u XX vijeku, odnosno sa krstaškom prošlošću Evrope, nastoji se dati na značaju narativu o Christianu Schmidtu kao Nijemcu koji opet nastoji da porobi Srbe, odnosno o Schmidtu kao predstavniku krstaške Evrope koji se bori protiv muslimana.

Korišteni simboli: Za Christiana Schmidta najčešće su korišteni sljedeći simboli, sintagme i metafore: “nije visoki predstavnik”, “mentor” opozicije u entitetu RS, “njemački turista” koji je “izgubio kompas”, “razjaren i bijesan”, “teatralan”, “skandalozan i sramotan”, Christian Schmidt kao “Švabo” koji “ciči”, sarkastično “herr Schmidt”, Schmidt “radi u interesu SDA”. Kada je u pitanju OHR, uočavamo sljedeće sintagme i simbole: “Strani faktor”, “OHR treba ukinuti”, OHR čini “genocid nad Hrvatima”. Za Međunarodnu zajednicu pisano je da se “direktno miješa u izbore”, da je “međunarodni faktor” koji će Bošnjacima nametnuti “aparthejd”.

Legitimacija vrijednosti i normi u društvenom / historijskom / političkom kontekstu: Uzevši u obzir da se višegodišnjim insistiranjem na narativu o historijskoj žrtvi koju su podnijeli Srbi nastoji izgraditi kult žrtve, što je također primjetno kod druga dva dominantna naroda u BiH, narativ o Christianu Schmidtu kao strancu koji se miješa u unutrašnje

stvari nastojeći da ošteti jedan narod nauštrb druga dva veoma lako se mogu izazvati negativne emocije kod građana koji su skloni da svoj stav grade na uvjerenju da je djelovanje visokih predstavnika, konkretno Christiana Schmidta, koji je Nijemac, nastavak negativne politike prema Srbima, odnosno drugim narodima. U legitimaciji ovog narativa koristi se viktimizacija i stvara osjećaj prijetnje i ugroženosti: “kada bi imala priliku da upravlja Republikom Srpskom, da li bi joj, po nalogu Šmita, i Hitler bio idol” (RTRS 2022o). Osnovni cilj legitimacije narativa o Christianu Schmidtu kao strancu (Nijemcu, hrišćaninu) koji želi da naštetiti Srbima, odnosno muslimanima (Bošnjacima), jeste mobilizacija potencijalnih glasača stvaranjem zajedničkih vrijednosti suprotnih onima koje zagovara Schmidt, odnosno otpor međunarodnom pritisku i međunarodnim normama oličenim u vrijednostima dijametralno suprotnim vrijednostima koje zagovara politička elita koja istupa protiv Christiana Schmidta.

Prominentnost narativa: Narativ o Christianu Schmidtu kao nelegitimnom visokom predstavniku, protivniku srpskih interesa i Srba uopšte, koji je bio prisutan u medijima koji su se prvenstveno obraćali Srbima, bio je prisutan svakodnevno u izbornom periodu, nekad direktno proskribujući Christiana Schmidta: “Iz Njemačke stiže rezolucija o ukidanju Republike Srpske i nameće se nelegitimni Kristijan Šmit i to apsolutno govori da su njihove namjere loše i mi moramo to da odbacimo” (Infosrpska 2022), a nekad posredno kroz narativ o stranim plaćenicima i domaćim izdajnicima, dovodeći Schmidta u vezu sa opozicijom u Republici Srpskoj: “PDP već najavio nedolazak svojih poslanika da bi izašli u susret svojim mentorima – stranim ambasadama i turisti u BiH Kristijanu Šmitu. Jelena Trivić uživa apsolutno povjerenje britanske i njemačke ambasade i da ima dil sa Šmitom i njemačkom Ambasadom” (Trifković 2022). S druge strane, u medijima koji se obraćaju prvenstveno Bošnjacima bio je zastupljeniji od trenutka nametanja izmjena Izbornog zakona.

Opšti ciljevi narativa / svrha korištenja narativa u odnosu na izborni proces i vjerovatnoća uticaja na birače: Christian Schmidt je uglavnom negativno predstavljan u sva tri dominantna etno-nacionalna narativa u Bosni i Hercegovini. Političari u Republici Srpskoj i mediji koji se prvenstveno obraćaju Srbima od samog dolaska Schmidta imaju negativan odnos prema njemu, tako da je narativ o Schmidtu kao nelegitimnom visokom predstavniku, “njemačkom turisti”, predstavniku Zapada koji želi da uništi Srbe, sve u saradnji sa “domaćim izdajnicima” iz opozicije, u stvari samo nastavak negativnog odnosa političke elite i pojedinih medija u Republici Srpskoj prema svemu što dolazi sa Zapada. Pojedini bošnjački političari i mediji koji se prvenstveno obraćaju Bošnjacima kreiraju negativan pristup od trenutka izmjena Izbornog zakona, dok su hrvatski političari i mediji

koji se prvenstveno obraćaju Hrvatima od trenutka nametanja izmjena Izbornog zakona počeli zastupati dijametralno suprotan stav u odnosu na stav bošnjačkih političara i medija, odnosno na svoj stav koji su zastupali do tog trenutka. U suštini, sadržaji o Christianu Schmidt, bilo u negativnom, bilo u pozitivnom kontekstu, odgovaraju etno-nacionalnim aspiracijama i narativnim matricama koje egzistiraju već duži period.

7.4. ZAKLJUČAK

Analiza sadržaja koja se odnosila na strane aktere pokazala je da je više od 10% analiziranog sadržaja bilo problematično. Određeni strani akteri, kao što su visoki predstavnik Christian Schmidt ili NATO, pojavljivali su se u značajno većoj mjeri nego drugi koji su bili u fokusu istraživanja, kao što su Kina, Turska ili američki predsjednik Joe Biden, što ukazuje na usmjerenost medija aktualnim situacijama.

Najviše štetnog sadržaja bilo je u obliku pristrasnog medijskog i političkog izvještavanja, diskreditacije i narativa o zavjerama stranih aktera. Uočena je tendencija intenziviranja plasiranja štetnih sadržaja u septembru i oktobru, kako su se približavali izbori, dok su nakon izbora, iako i dalje prisutni, sadržaji bili manje zastupljeni nego tokom predizborne kampanje.

Tri najučestalija narativa su bila: 1. NATO i Zapad kao (ne)prijatelji, 2. Domaći izdajnici i strani plaćenici i 3. Visoki predstavnik, međunarodna zajednica i OHR kao "strani tutori" i agenti.

Analiza narativa je potvrdila ustaljene stereotipe o neprijateljstvu i zavjeri stranih država protiv naroda u BiH, posebno Zapada protiv Srba, što je bilo izraženo u medijima koji su se prvenstveno obraćali Srbima, iako su bili prisutni i kod ostalih naroda, plasirani uglavnom od strane vlasti i medija bliskih vlastima. Vlast i opozicija u oba entiteta plasirali su međusobne optužbe o saradnji sa "stranim agentima i ambasadama". U Republici Srpskoj opozicija i vlast su se međusobno optuživali za saradnju sa Zapadom, SAD, Velikom Britanijom i Visokim predstavnikom, dok su u Federaciji BiH političari jedni druge optuživali za nesaradnju sa navedenim akterima ili neuspjeha na putu ka NATO savezu. Uočeno je da su neki mediji i stranice na FB, koji se uglavnom obraćaju bošnjačkom narodu, negativno portretisali Zapad, SAD i međunarodnu zajednicu uglavnom u vezi sa nametanjem izmjena Izbornog zakona, dok su neki političari i mediji također negativno komentarisali Tursku i njenog predsjednika, najčešće zbog njegovog odnosa sa SDA i negativnih izjava o zapadnom svijetu. S druge strane, Turska je u medijima koji se obraćaju srpskom narodu portretisana izrazito pozitivno u kontekstu odnosa sa Rusijom, a isto je portretisan i turski predsjednik. U medijima koji

se dominantno obraćaju hrvatskom narodu, negativno su predstavljeni i Rusija i Turska, a vrlo često i Sjedinjene Američke Države i države Zapada. Promjena smjera narativa od pozitivnog ka negativnom i obratno uglavnom je zavisila od dnevno-političkih dešavanja i potreba predizbornih kampanja.

U narativu o NATO savezu, NATO i Zapad su često spominjani u kontekstu u kojem ih razumijevamo kao (ne)prijatelje nekog od naroda, entiteta, države, ili nekog političara konkretno. U Republici Srpskoj uglavnom je u fokusu bila važnost sprečavanja ulaska BiH u NATO, pri čemu se NATO predstavljao kao neprijatelj srpskog naroda, dok su s druge strane u Federaciji BiH NATO i Zapad predstavljeni na pozitivan način kao "izbavitelji" tokom rata devedesetih godina prošlog vijeka, kao sigurni put BiH ka miru, te se takav diskurs koristio za difamiranje političkih protivnika kao onih koji onemogućavaju takav put.

Narativ o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima zasnivao se na tvrdnji da iza političkih protivnika i kritičara vlasti stoje strani akteri s ciljem rušenja ne samo vlasti nego i države, ali, između ostalog, i provođenja agendi stranih sila. Iako je bio prisutan u cijeloj BiH, posebno je bio izražen u RS. Glavni akteri ovog narativa su političari i mediji bliski vladajućim strukturama u Republici Srpskoj, dok su predmet narativa politički protivnici vlasti kao i civilni sektor i mediji koji kritički izvještavaju o vladajućim, s jedne strane, dok je s druge u fokusu "kolektivni Zapad" predvođen SAD, Velikom Britanijom i Njemačkom koji se predstavljaju kao arhetipski neprijatelji srpskog naroda.

Kada je riječ o narativu o Visokom predstavniku, koji se prožima kroz sva tri praćena mjeseca, konstanta je negativno predstavljanje OHR-a, Međunarodne zajednice i Visokog predstavnika u medijima u Republici Srpskoj, dok je predstavljanje ovih stranih aktera u medijima iz Federacije BiH variralo u odnosu na najavljenju odluku o nametanju izmjena Izbornog zakona.

Sumirajući navedeno, može se izvući zaključak da jednostrana portretisanja stranih aktera, koja su dominirala u analizi, mogu dovesti do jednostranih percepcija, kao i do dodatnih podjela, polarizacije društva i do dezinformisanosti građana. Mediji, umjesto da objašnjavaju uloge različitih aktera, daju cjelovite priče i informacije sa različitih strana, često jednostranim izvještavanjem dovode do toga da dezinformišu građane i ne upućuju ih na adekvatan način u uloge stranih aktera. Negativne društvene tendencije, kao što su štetni narativi koji doprinose ne samo održavanju stanja latentne netrpeljivosti nego i intenziviranju društvenih stratifikacija, istrajavaju i decenijama opterećuju ionako krhko stanje u

društvu. Kada se tome dodaju novi, globalno prisutni društveni fenomeni, poput krize povjerenja (obostrano povjerenje između institucija i građana, kao osnova demokratskog društva, zbog straha koji šire populisti sve više se gubi omogućavajući nedemokratskim tendencijama da postanu sve vidljivije, čak i u etabliranim demokratijama), relativizacije (u medijski posredovanom svijetu u kojem su građani kao dojučerašnji feedback postali izvor informacije, pretjerana sumnja prouzrokovana nepovjerenjem u formalni autoritet podstiče relativizaciju čak i opšteprihvaćenih činjenica omogućavajući poluistinama da u informacijskom vakuumu preuzmu mjesto argumenata i istine) ili postistine (prema Oxfordskom rječniku, okolnosti u kojima objektivne činjenice manje utiču na stvaranje javnoga mišljenja od apela usmjerenih na ljudske osjećaje i uvjerenja), postaje jasnije zašto negativne tendencije, poput narativa o domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima, toliko dugo opstaju.

LITERATURA

BIRN BiH. (2019). "BIRN BiH: Senzacionalističko izvještavanje o terorizmu širi strah i dezinformacije." *BIRN BiH*, 19. 12. 2019. <https://ba.voanews.com/a/senzacionalisticko-izvjestavanje-o-terorizmu-siri-strah-i-dezinformacije/5198454.html>

Bogdanić, Aleksandar. (2010). *Ogledi iz komunikologije*. Banja Luka: Komunikološki koledž u Banjaluci.

Brezar, Aleksandar. (2019). "Propagandne mreže laži (I): Nije neophodno da ljudi povjeruju u laž, dovoljno je da posumnjaju u istinu." *Analiziraj.ba*, 9. 6. 2019. <https://analiziraj.ba/propagandne-mreze-lazi-i-nije-neophodno-da-ljudi-povjeruju-u-laz-dovoljno-je-da-posumnjaju-u-istinu/>

Bubonjić, Mladen. (2015). "Društvena odgovornost medija u Bosni i Hercegovini: Vijesti o građanskom ratu u BiH na Radioteleviziji Republike Srpske." U: Bogdanić, A. Ur. *Medijska slika: istraživanja o odgovornom novinarstvu*, 161-190. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka.

Bubonjić, Mladen. (2022). "Strateški tokom izbora: Kako dezinformacija sa anonimnih portala postaje 'istina'." *Mediacentar_online*, 25. 10. 2022. <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/strateski-tokom-izbora-kako-dezinformacija-sa-anonimnih-portala-postaje-istina>

Bubonjić, Mladen; Vujatović, Đorđe. (2021). *Medijska slika od raspada Jugoslavije do danas*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Bubonjić, Mladen; Vujatović, Đorđe. (2022). *Analiza suprotstavljenih narativa medija u Republici Srpskoj i Federaciji BiH u odnosu na izvještavanje o ratu u Ukrajini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

Cvjetičanin, Tijana; Zulejhić, Emir; Brkan, Darko; Livančić-Milić, Biljana. (2019). *Dezinformacije u online sferi: Slučaj BiH*. Sarajevo: Udruženje građana "Zašto ne". https://zastone.ba/app/uploads/2019/05/Dezinformacije_u_online_sferi_Slucaj%20BiH_BHS.pdf

Delić Aščić, Amela. (2022). "NATO u bh. medijima: Od zaštitnika do neprijatelja." *Mediacentar_online*, 20. 9. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/nato-u-bh-medijima-od-zastitnika-do-neprijatelja-0>

Delić Aščić, Amela; Unkić, Hilma; Gadže, Kristina. (2022). "Ko (ne) voli Schmidta?" *Mediacentar_online*, 3. 10. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/ko-ne-voli-schmidta>

Hrnjić, Zarfa. (2008). *Persuazija i odnosi s javnostima*. Tuzla: Hamidović.

Kunczik, Michael; Zipfel, Astrid. (1998). Uvod u publicističku znanost i komunikologiju. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.

Kurtić, Najil. (2006). *Kod novinarstva*. Sarajevo: MediaPlan Institut.

Lakić, Mladen. (2020). "Široka 'ekspertiza' Dževada Galijaševića: Od terorizma do pandemije." *Raskrinkavanje*, 15. 9. 2020. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/siroka-ekspertiza-dzevada-galijasevica-od-terorizma-do-pandemije>

McManus, John H. (2012). *Detecting Bull: How to identify bias and junk journalism in print, broadcast and on the wild web*. Sunnyvale: The Unvarnished press.

Oxford Learners Dictionaries (2023). www.oxfordlearnersdictionaries.com

Sijah, Dalio. (2023). "Ruski uticaj na medije: Osvrt na izbornu godinu." *Mediacentar_online*, 31. 1. 2023. <https://media.ba/bs/novinarstvo/ruski-uticaj-na-medije-u-bih-osvrt-na-izbornu-godinu>

Stojadinović, Predrag. (2014). *50 logičkih grešaka za koje treba da znate*. Smederevo: Heliks.

Subotić, Ivan. (2021). "Ne, Bil Gejts nije kreator strategije 'zlatna milijarda'." *Fake News tragač*, 5. 3. 2021. <https://fakenews.rs/2021/03/05/ne-bil-gejts-nije-kreator-strategije-zlatna-milijarda/>

Tabs, Stjuart. (2013). *Komunikacija: Principi i konteksti*. Beograd: Clio.

Vujatović, Đorđe. (2020). "Mediji i kultura straha u Republici Srpskoj: Godine obojenih revolucija." *Mediacentar_online*, 5.6.2020. <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/mediji-i-kultura-straha-u-republici-srpskoj-godine-obojenih-revolucija>

Vujatović, Đorđe. (2022). "Mediji zarobljeni u postizbornoj retorici u Republici Srpskoj." *Mediacentar_online*, 16.11.2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/mediji-zarobljeni-u-postizbornoj-retorici-u-republici-srpskoj>

Analizirani sadržaji

ABCPortal.info. (2022a). "Kako je Schmidt ugasio Reufa Bajrovića, radikalnu bošnjačku scenu i građansku BiH." *ABCPortal.info*, 4. 10. 2022. <http://www.abcportal.info/novosti/vijesti/kako-je-schmidt-ugasio-reufa-bajrovica-radikalnu-bosnjacku-scenu-i-gradansku-bih>

ABCPortal.info. (2022b). "Dodik: Danas imamo bosanske muslimane članove Bundestaga koji određuje šta je vanjska politika Njemačke u BiH, kršćani i muslimani u BiH ne mogu zajedno." *ABCPortal.info*, 14. 9. 2022. <http://www.abcportal.info/novosti/vijesti/dodik-danas-imamo-bosanske-muslimane-clanove-bundestaga-koji-odredjuje-sta-je-vanjska>

Alo! online.ba. (2022). "Maksimilijan Pop: OHR treba ukinuti. 'Šmitov ispad povlači pitanje da li je dorastao poslu koji zahtijeva vrhunске diplomate'." *Alo! online.ba*, 18. 8. 2022. <https://aloonline.ba/svijet/maksimilijan-pop-ukidanje-ohr-smit-ispad/>

Anadolija. (2022). "Komšić: Naš put je EU i NATO, Schmidt neće nametnuti zakon bez saglasnosti Njemačke." *Faktor*, 28. 9. 2022. <https://www.faktor.ba/vijest/komsic-nas-put-je-eu-i-nato-schmidt-neze-nametnuti-zakon-bez-saglasnosti-njemacke/176545>

ATV. (2022a). "Gardisti obišli vječne kuće poginulih heroja: 'Neka je slava i pomen Sinovima Srpske'." *ATV*, 6. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/drustvo/gardisti-obisli-vjecne-kuce-poginulih-heroja-neka-je-slava-i-vjecni-pomen-sinovima-srpske-6-9-2022>

ATV. (2022b). "NATO je sila zla u svijetu, rat protiv Srbije je bila ofanzivna akcija." *ATV*, 2. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/svijet/nato-je-sila-zla-u-svijetu-rat-protiv-srbije-je-bila-ofanzivna-akcija-2-8-2022>

ATV. (2022c). "Čije su krivične prijave privilegovane, a čije ne?" *ATV*, 12. 10. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/bih/cije-su-krivicne-prijave-privilegovane-a-cije-ne-12-10-2022>

ATV. (2022d). "Njemački turista Šmit izgubio kompas na konferenciji za novinare, pa krenuo da viče." *ATV*, 17. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/bih/smit-izgubio-kompas-na-konferenciji-za-novinare-pa-krenuo-da-vice-17-8-2022>

Bajrović, Reuf. (2022a). *Twitter*, 4. 10. 2022. <https://twitter.com/ReufBajrovic/status/1577391048707477517>

Bajrović, Reuf. (2022b). "Reuf Bajrović: Schmidt završava Karadžićev i Bobanov posao." *Radiosarajevo.ba*, 21. 7. 2022. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim-reuf-bajrovic-schmidt-završava-karadzicev-i-bobanov-posao/463807>

Banjaluka 24.media. "Gura li nas Amerika u sukob s Rusijom." *Banjaluka 24.media*. <https://banjaluka24.media/gura-li-nas-amerika-u-sukob-s-rusijom/>

Banjaluka.net. (2022a). "Mazalica: Kafanska i palanačka politika Jelene Trivić." *Banjaluka.net*, 29. 8. 2022. <https://banjaluka.net/mazalica-kafanska-i-palanacka-politika-jelene-trivic/>

Banjaluka.net. (2022b). "'Der Spiegel': OHR treba ukinuti, ta neokolonijalna funkcija nipodaštava ljude u BiH." *Banjaluka.net*, 18. 8. 2022. <https://banjaluka.net/der-spiegel-ohr-treba-ukinuti-ta-neokolonijalna-funkcija-nipodastava-ljude-u-bih/>

BHDijaspora.net. (2022). "Šemsudin Mehmedović se obrušio na Schmidta, Dodika, Trivić i Vučića: 'Pobjednik za poziciju predsjednika RS očito zavisi od dogovora Vučića sa međunarodnom zajednicom'." *BHDijaspora.net*, 4. 10. 2022. <https://www.bhdijaspora.net/semsudin-mehmedovic-se-obrusio-na-schmidta-dodika-trivic-i-vucica-pobjednik-za-poziciju-predsjednika-rs-ocito-zavisi-od-dogovora-vucica-sa-medjunarodnom-zajednicom/vijesti/>

BN. (2022). "Šarović o ucjenama Ešdauna: Nisam prihvatao ništa, Dodik je bio njihov miljenik." *BN*, 5. 9. 2022. <https://www.rtvbn.com/4031511/sarovic-o-ucjenama-esdauna-nisam-prihvatao-nista-dodik-je-bio-njihov-miljenik#comments>

Bošnjaci Jablanica. (2022). *Facebook*, 5. 10. 2022. <https://www.facebook.com/1212988978729758/posts/6093762410652366/>

Bošnjaci Jablanica. (2022a). *Facebook*, 8. 8. 2022. <https://www.facebook.com/BosnjaciJablanica/posts/pfbid0Qehemh7C9erhwt8xj3e7m4LEn7njW2U5VjSNDS5WSs1XhfVzLL21EUFpYKQY1HCXI>

Bošnjaci Jablanica. (2022b). *Facebook*, 18. 8. 2022. <https://www.facebook.com/BosnjaciJablanica/posts/pfbid0F1exCEcspkmCXFohH5NtZphnCzdfqyPWYoUiUeF8McSNmGg8meKPLirTcDKH7P7VI>

Cazin.BA Portal grada Cazina. (2022a). "Karamatić: 'Christiane, ne diraj ništa!' Ovakva BiH je postala neodrživa, to je jasno svima." *Cazin.BA Portal grada Cazina*, 1. 9. 2022. <https://cazin.ba/karamatic-christiane-ne-diraj-nista-ovakva-bih-je-postala-neodrziva-to-je-jasno-svima/>

Cazin.BA Portal grada Cazina. (2022b). "Komšić kod Hadžifejzovića: 'Što više neprijatelji udarali, bićemo tvrdi! Nismo krali! Vjerujemo u ljude i građansku BiH!' (VIDEO)." *Cazin.BA Portal grada Cazina*, 3. 9. 2022. <https://cazin.ba/komsic-kod-hadzifejzovica-sto-vise-neprijatelji-udarali-bicemo-tvrđi-nismo-krali-vjerujemo-u-ljude-i-gradjansku-bih-video/>

Cazin.BA Portal grada Cazina. (2022c). "Treba nam NATO kišobran, a ne misija: Ovdje je mir fatamorgana, a rat faktičko stanje!" *Cazin.BA Portal grada Cazina*, 9. 9. 2022. <https://cazin.ba/treba-nam-nato-kisobran-a-ne-misija-ovdje-je-mir-fatamorgana-a-rat-fakticko-stanje/>

Cazin.BA Portal grada Cazina. (2022d). "Zlatan Begić: 'Schmidt je istetovirao bijele trake na naše ruke, kandidatski status je dimna zavjesa'." *Cazin.BA Portal grada Cazina*, 12. 10. 2022. <https://cazin.ba/zlatan-begic-schmidt-je-istetovirao-bijele-trake-na-nase-ruke-kandidatski-status-je-dimna-zavjesa/>

Crna hronika. (2022). "Stranka za BiH pokrenula tužbu protiv visokog predstavnika, Hrvatske i Evropske unije." *Crna hronika*, 1. 9. 2022. <https://crna-hronika.info/stranka-za-bih-pokrenula-tuzbu-protiv-visokog-predstavnika-hrvatske-i-evropske-unije/405902>

Defter hefte. (2022a). *Facebook*, 5. 10. 2022. <https://www.facebook.com/198367598747047/posts/577084407542029>

Defter hefte. (2022b). "Zašto je cičo Švabo Šmit?" *Facebook*, 22. 8. 2022. <https://www.facebook.com/watch/?v=600513794940439>

Dnevnik.ba. (2022). "Dodik: BiH je dokaz da kršćanska i muslimanska zajednica ne može naći koegzistenciju." *Dnevnik.ba*, 14. 9. 2022. <https://www.dnevnik.ba/vijesti/dodik-bih-je-dokaz-da-krscanska-i-muslimanska-zajednica-ne-moze-naci-koegzistenciju-2642447>

Drnišlić, Mustafa. (2022). "Politička prostitucija prerasla je u političku veleizdaju: Kuhanje bošnjačke žabe." *Stav*, 3. 9. 2022. <https://stav.ba/vijest/kuhanje-bosnjacke-zabe/11776>

Faktor magazin. (2022). "Vulić: Dodik će dobiti 50% više glasova od Jelene 'Fejk' Trivić koja govori 'God seyv d king'." *Faktor magazin*, 12. 9. 2022. <https://faktormagazin.ba/vijesti/vulic-dodik-ce-dobiti-50-vise-glasova-od-jelene-fejk-trivic-koja-govori-god-seyv-d-king/>

Faktor. (2022). "Bećirović: Umjesto rastjerivanja mladih predlažem državni plan za njihov ostanak u BiH." *Faktor*, 4. 9. 2022. <https://www.faktor.ba/vijest/becirovic-umjesto-rastjerivanja-mladih-predlazem-drzavni-plan-za-njihov-ostanak-u-bih/174138>

FENA. (2022). "Izetbegović: BiH propada bez SDA, povećat ćemo plaće i mirovine za 50 posto." *Dnevnik.ba*, 3. 9. 2022. <https://www.dnevnik.ba/vijesti/izetbegovic-bih-propada-bez-sda-povecat-cemo-place-i-mirovine-za-50-posto-2641662>

Frontal. (2022a). "Dani(j)el Simić: Rusija razvaljuje Ukrajinu i neće uskoro stati." *Frontal*, 15. 9. 2022. <https://www.frontal.rs/danijel-simic-rusija-razvaljuje-ukrajinu-i-nece-skoro-stati/>

Frontal. (2022b). "Nenad Stevandić: RS je najveća srpska pobjeda i ne treba žuriti sa opredjeljivanjem EU – Rusija." *Frontal*, 12. 9. 2022. <https://www.frontal.rs/nenad-stevandic-rs-je-najveca-srpska-pobjeda-i-ne-treba-zuriti-sa-opredjeljivanjem-eu-rusija/>

Glas Srpske. (2022). “Čubrilović: Direktno miješanje u izbore Šmita i velikog dijela međunarodne zajednice.” *ATV*, 3. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/cubriloVIC-direktno-mijesanje-u-izbore-smita-i-velikog-dijela-medunarodne-zajednice-2-8-2022>

Hrvatski medijski servis. (2022). “Kovač: Većini je u interesu da BiH ne bude pašaluk nego članica EU-a.” *Hrvatski medijski servis*, 7. 9. 2022. <https://hms.ba/kovac-vecini-je-u-interesu-da-bih-ne-bude-pasaluk-nego-clanica-eu-a/>

Infosrpska. (2022). “Dodik: Sadašnja politika Njemačke usmjerena protiv Srpske (VIDEO).” *Infosrpska.ba*, 2. 9. 2022. <https://infosrpska.ba/dodik-sadasnja-politika-njemacke-usmjerena-protiv-srpske-video/>

Istok Portal slobodne Srpske. (2022). “Zapad raspiruje sukobe na Kosovu’ Ramzan Kadirov pozvao Srbe i Albance da izbace NATO iz svoje jednačine.” *Istok Portal slobodne Srpske*, 1. 8. 2022. <https://istokrs.com/svijet/zapad-raspiruje-sukobe-na-kosovu-ramzan-kadirov-pozvao-srbe-i-albance-da-izbace-nato-iz-svoje-jednacine/>

Mehonić, Almir. (2022a). “Schmidtov zakon o specijalnom muslimanskom rezervatu u srcu Evrope.” *Stav*, 12. 9. 2022. <https://stav.ba/vijest/ko-su-ljudi-koji-poticu-na-ubistvo-izetbegovica/11953>

Mehonić, Almir. (2022b). “U jednom zakonu spojiti aparthejd i ljudska prava, Mehonić: Šta je ‘herr’ Schmidtov problem?” *Stav*, 28. 8. 2022. <https://stav.ba/vijest/sta-je-herr-schmidtov-problem/11596>

Poskok.info. (2022a). “Neki fratar smatra da su srpske ruke zlo: A preziva se Marković.” *Poskok.info*, 12. 9. 2022. <https://poskok.info/neki-fratar-smatra-da-su-srpske-ruke-zlo-zapad-svojom-bahatom-politikom-gura-hrvate-bih-u-srpske-ruke/>

Poskok.info. (2022b). “Dok Srbi oplakuju mrtve koje su obredno pobili arapski mudžahedini, u SDA slave.” *Poskok.info*, 11. 9. 2022. <https://poskok.info/dok-srbi-oplakuju-mrtve-koje-su-obredno-pobili-arapski-mudzahedini-u-sda-slave/>

Poskok.info. (2022c). “Je li Trivička srpski Zelenskyy? U Banja Luci se sprema narandžasta Revolucija po ukrajinskom scenariju. Nova meta, nova Moskva, je naravno Beograd...” *Poskok.info*, 4. 10. 2022. <https://poskok.info/je-li-trivicka-srpski-zelenskyy-u-banja-luci-se-sprema-narandzasta-revolucija-po-ukrajinskom-scenariju-nova-meta-nova-moskva-je-naravno-beograd/>

Poskok.info. (2022d). “Za njega izborna šutnja ne vrijedi: Schmidt pozvao Bošnjake da iskoriste svoje biračko pravo. Za Hrvate ima plan da ostanu u kućama?” *Poskok.info*, 1. 10. 2022. <https://poskok.info/schmidt-pozvao-dva-naroda-da-iskoriste-svoje-biracko-pravo-za-hrvate-je-plan-beca-i-ankare-da-ostanu-u-kucama/>

Poskok.info. (2022e). "Schmidt odbrusio notornom Hadžifejzoviću: Hrvati su konstitutivan narod i alergični su ako ih nazivaš manjinom." *Poskok.info*, 9. 10. 2022. <https://poskok.info/schmidt-odbrusio-notornom-hadzifejzovicu-hrvati-su-konstitutivan-narod-i-alergicni-su-ako-ih-nazivas-manjinom/>

Poskok.info. (2022f). "Ćosić: Meta svih bošnjačkih politika je Dom naroda PFBiH, možemo ih zaustaviti dominacijom u županijskom skupštinama." *Poskok.info*, 16. 9. 2022. <https://poskok.info/cosic-meta-svih-bosnjackih-politika-je-dom-naroda-pfbih-mozemo-ih-zaustaviti-dominacijom-u-zupanijskom-skupstinama/>

RTRS. (2022a). "Dodik: I ranije se znalo da Amerika finansira kampanju Jelene Trivić (VIDEO)." *RTRS*, 18. 9. 2022. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486961>

RTRS. (2022b). "Kovačević: Šarović političko sredstvo Sarajeva i pojedinih spoljnih faktora (VIDEO)." *RTRS*, 6. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485480>

RTRS. (2022c). "Kovačević: Ko ne podrži Dodikov veto staće na stranu onih koji gaze prava Srba i Srpske (VIDEO)." *RTRS*, 12. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486223>

RTRS. (2022d). "Dodik: Otpor prema antisrpskim politikama stranaca biće nastavljen." *RTRS*, 11. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486085>

RTRS. (2022e). "Opozicija ponovo izbjegla izjašnjavanje o nacionalnim pitanjima; Da li postoji uticaj stranih ambasada? (VIDEO)." *RTRS*, 14. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486537>

RTRS. (2022f). "Dolazak njemačkih vojnika ima drugu pozadinu – pritisak na Srpsku (VIDEO)." *RTRS*, 12. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=482922>

RTRS. (2022g). "Kovačević: Šarovićevu politiku određuju Sarajevo i strane ambasade (VIDEO)." *RTRS*, 16. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=483300>

RTRS. (2022h). "Pavić za američki REDACTED: CIK BiH reagovao pod pritiskom; Odluka o novom prebrojavanju nezakonita (VIDEO)." *RTRS*, 13. 10. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=489891>

RTRS. (2022i). "Analitičari: Zaokret Njemačke zahvaljujući Dodikovoј političkoј istrajnosti (VIDEO)." *RTRS*, 3. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485155>

RTRS. (2022j). “Kesić-Savić: Sastanak Dodika i Putina od velikog značaja za srpski narod (VIDEO).” *RTRS*, 21. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=487279>

RTRS. (2022k). “Reagovanja na dokument da kampanju Jelene Trivić finansira SAD (VIDEO).” *RTRS*, 18. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=487000>

RTRS. (2022l). “Tegeltija: Izjava Saracina dokaz da je Dodikov odgovor ispravan i adekvatan.” *RTRS*, 12. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486251>

RTRS. (2022m). “Špirić: Dva konstitutivna naroda nezadovoljna jer ključne poluge u BiH drži OHR (VIDEO).” *RTRS*, 17. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=483456>

RTRS. (2022n). “Cvijanović: Šmitov govor skandalozan i sramotan.” *ATV*, 18. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/cvijanovic-smitov-govor-skandalozan-i-sramotan-18-8-2022>

RTRS. (2022o). “Dodik: Sadašnja politika Njemačke usmjerena protiv Srpske (VIDEO).” *RTRS*, 2. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485038>

RTRS/SRNA. (2022). “U filmu ‘Sarajevo safari’ iznesene gnusne laži o VRS; Iz Srpske zatražena zabrana prikazivanja.” *Nezavisni portal Prijedor 24 sata*, 1. 12. 2022. <http://prijedor24h.net/2022/09/01/u-filmu-sarajevo-safari-iznesene-gnusne-lazi-o-vrs-iz-srpske-zatrazena-zabrana-prikazivanja/>

sputniknews.com. (2022). “Lavrov: Zapadni poredak ‘zasnovan na pravilima’ predviđa rasističku podjelu svijeta.” *RTRS*, 27. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=484421>

SRNA. (2022a). “Rusija ponudila saradnju Srpskoj u vrijednosti od 200 miliona dolara.” *ATV*, 12. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/rusija-ponudila-saradnju-srpskoj-u-vrijednosti-od-200-miliona-dolara-12-8-2022>

SRNA. (2022b). “Košarac: Šmit može, RTRS ne može.” *RTRS*, 8. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485785>

SRNA. (2022c). “Vulić: Trivićeva se ‘uhvatila u strano kolo’; Vrijeme će pokazati da li dobrovoljno ili pod uticajem.” *RTRS*, 12. 9. 2022. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486221>

SRNA. (2022d). “Kina je stub multipolarnog svijeta.” *ATV*, 4. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/dodik-kina-je-stub-multipolarnog-svijeta-4-8-2022>

SRNA. (2022e). "Zaharova: Amerika donosi destabilizaciju svijetu." *ATV*, 2. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/svijet/zaharova-amerika-donosi-destabilizaciju-svijetu-2-8-2022>

SRNA. (2022f). "Volodin: Amerika osuđuje Evropu na glad, hladnoću i izolaciju." *ATV*, 19. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/svijet/volodin-amerika-osuđuje-evropu-na-glad-hladnocu-i-izolaciju-19-8-2022>

SRNA. (2022g). "Zaharova: Kijev pokušava da pretvori Evropu u taoca." *RTRS*, 8. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=482581>

SRNA. (2022h). "Ković: Od NATO i SAD se ne može očekivati ništa dobro." *RTRS*, 8. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=482519>

SRNA. (2022i). "Vulić: Njemačkom turisti Šmitu postalo jasno šta znači lažni bošnjački zagrljaj." *RTRS*, 18. 8. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=483537>

SRNA. (2022j). "Vulić: PDP izlazi u susret svojim mentorima." *RTRS*, 8. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485677>

SRNA. (2022k). "Košarac: Najava protesta – pokušaj nekolicine opozicionara da se dodvore strancima." *RTRS*, 5. 10. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=489027>

SRNA. (2022l). "Košarac: Opozicija želi da prihvati poziv političkog Sarajeva na destabilizaciju Srpske." *RTRS*, 10. 10. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=489534>

SRNA. (2022m). "Dodik: Njemački ambasador dolazi da provodi malicioznu politiku nad Srbima." *RTRS*, 12. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486247>

SRNA. (2022n). "BiH nije ni funkcionalna tvorevina." *SRNA*, 4. 10. 2022. <http://89.111.245.19/novosti/1039922/bih-nije-ni-funkcionalna-tvorevina.htm>

SRNA. (2022o). "Stoilković: Podržite Dodika i Cvijanović – garante odbrane Republike Srpske." *RTRS*, 30. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=488372>

SRNA. (2022p). "Kesić: Zapad želi poslušne na vlasti u BiH." *RTRS*, 8. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=485690>

SRNA. (2022r). "Glas za Dodika i Cvijanović garant opstanka Srpske, sve ostalo avantura i propast." *RTRS*, 28. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=488134>

SRNA. (2022s). "'Ironija istorije': Profesor Ković i dalje ne može da uđe u BiH." *Večernje novosti*, 1. 10. 2022. <https://vecernjenovosti.ba/103125/vijesti/ironija-istorije-profesor-kovic-i-dalje-ne-moze-da-udje-u-bih/>

SRNA. (2022t). "Vulić: Vjeru građana Srpske nisu pomutile laži marioneta stranih ambasada." *RTRS*, 30. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=488422>

SRNA. (2022u). "Dodik: Njemački ambasador dolazi da provodi malicioznu politiku nad Srbima." *RTRS*, 12. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486247>

SRNA. (2022v). "Košarac: Trivićeva radi za međunarodni faktor, a protiv interesa Srpske." *RTRS*, 18. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486956>

SRNA. (2022z). "Njemački Špigl: OHR treba ukinuti." *Nula49.com*, 18. 8. 2022. <https://nula49.com/bih/njemacki-spigl-ohr-treba-ukinuti/>

SRNA. (2022-1). "Veritas: Međunarodna zajednica još čuti na stradanje Srba avgusta 1995." *Glas Srpske*, 3. 8. 2022. https://www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/veritas-medjunarodno-zajednica-jos-cuti-na-stradanje-srba-avgusta-1995/427527

SRNA. (2022-2). "Selak: Nedobronamjerno ponašanje Njemačke prema srpskom narodu." *RTRS*, 14. 9. 2022. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=486495>

SRNA. (2022-3). "Dodik: Šmit razjaren i bijesan, izraz njegovog lica podsjeća na neka iz prošlosti." *ATV*, 18. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/bih/dodik-smit-pobijesnio-zbog-izbornog-zakona-za-politicare-u-fbih-rekao-da-su-smece-mi-smo-dobri-momci-18-8-2022>

SRNA. (2022-4). "Vulić: Njemačkom turisti Šmitu postalo jasno šta znači lažni bošnjački zagrljaj." *ATV*, 18. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/vulic-njemackom-turisti-smitu-postalo-jasno-sta-znaci-lazni-bosnjacki-zagrljaj-18-8-2022>

SRNA. (2022-5). "Previše teatralan istup Šmita." *ATV*, 18. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/republika-srpska/previse-teatralan-istup-smita-18-8-2022>

SRNA. (2022-6). "Aleksandar Pavić 'Odgovornost za Šmitovo ponašanje je i na Hrvatima i na muslimanima koji ga priznaju'." *ATV*, 18. 8. 2022. <https://www.atvbl.rs/vijesti/bih/odgovornost-za-smitovo-ponasanje-je-i-na-hrvatima-i-na-muslimanima-koji-ga-priznaju-18-8-2022>

SRNA. (2022-7). "Vulić: Najveća obmana na političkoj sceni Jelena Trivić." *RTRS*, 19. 9. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=487037>

SRNA/SB. (2022a). "Der Spiegel': OHR treba ukinuti, ta neokolonijalna funkcija nipodaštava ljude u BiH." *Banjaluka.net*, 18. 8. 2022. <https://banjaluka.net/der-spiegel-ohr-treba-ukinuti-ta-neokolonijalna-funkcija-nipodastava-ljude-u-bih/>

SRNA/SB. (2022b). "Košarac o Trivićevoj: Šmit može, RTRS ne može?" *Banjaluka.net*, 8. 9. 2022. <https://banjaluka.net/kosarac-o-trivicevoj-smit-moze-rtrs-ne-moze/>

Stav. (2022). "Novi Stav: Mi smo aparthejd koji visoki predstavnik želi zacementirati." *Stav*, 16. 9. 2022. <https://stav.ba/vijest/novi-stav-mi-smo-aparthejd-koji-visoki-predstavnik-zeli-zacementirati/12019>

TANJUG. (2022). "Putin: 'Zlatna milijarda' na planeti živi na tuđi račun." *RTRS*, 13. 10. 2022. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=489901>

Trifković, Srđa. (2022). "Zapad nad provalijom." *Glas Srpske*, 6. 8. 2022. <https://www.glassrpske.com/lat/komentar/kolumne/zapad-nad-provalijom/428045>

Vukić, Uroš. (2022). "Dodik: Njemački pristup u BiH može proizvesti dodatne probleme." *Nezavisne novine*, 13. 9. 2022. https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Njemacki-pristup-u-BiH-moze-proizvesti-dodatne-probleme/735562?utm_source=nezavisne&utm_medium=feed&utm_campaign=RSS%3A+Najnovije

Zeljković, Veljko. (2022a). "Za muljaže u režiji Zapada optužuju Ruse." *Glas Srpske*, 15. 9. 2022. https://www.glassrpske.com/cir/novosti/vijesti_dana/za-muljaze-u-reziji-zapada-optuzuju-ruse/434020

Zeljković, Veljko. (2022b). "Miloš Ković za 'Glas Srpske': NATO zemlje vode beskrajne krstaške ratove." *Glas Srpske*, 8. 8. 2022. https://www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/milos-kovic-za-glas-srpske-nato-zemlje-vode-beskrajne-krstaske-ratove/428256

Zeljković, Veljko. (2022c). "Šest mjeseci od izbijanja rata Ukrajina i Rusija u pat poziciji." *Glas Srpske*, 24. 8. 2022. https://www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/sest-mjeseci-od-izbijanja-rata-ukrajina-i-rusija-u-pat-poziciji/430704

Intervjui

Silajdžić, Lamija. (2022). *Intervju. Lamija Silajdžić, MA komunikologije, viša asistentica*. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 6. 12. 2022. Zoom.

Hasanović, Jasmin. (2022). *Intervju. Jasmin Hasanović, MA politologije, viši asistent, međunarodni odnosi i diplomatija*. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2. 1. 2023. Email.

Poglavlje 8

ULOGA MEDIJA IZ SRBIJE I HRVATSKE

Nedim Sejdinović

8.1. UVOD

Uticaj zvanične politike Srbije i Hrvatske koju po pravilu, više ili manje, reprodukuju najuticajnijim medijima u ovim zemljama, na društvena i politička zbivanja u Bosni i Hercegovini – nedvojben je. U političkim i medijskim narativima on je čak i “ozvaničen”, odnosno opravdan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine i tvrdnjom da su Beograd i Zagreb – “garanti” njegovog sprovođenja. Praktično se time promovira paternalistički odnos prema BiH, koja po dominantnom diskursu nije sposobna da se samokonstituiše, samoodredi i održi, a pogotovo ne da obezbijedi očekivani korpus prava za nebošnjačke nacionalne zajednice, za šta su dvije susjedne zemlje posebno zainteresovane. Srbija i Hrvatska, međutim, nisu nikakvi “garanti” Dejtona, već su “potpisnice”, “strane” i “sudionice”, kako se to u samom aktu navodi (Aščerić 2019).

Mnogo je toga već napisano o ulozi Srbije i Hrvatske i državnoj propagandi ovih zemalja u ratu u Bosni i Hercegovini tokom prve polovine devedesetih. Pogubne i agresivne role su osvijetljene i dokazane i u nizu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu, iako će ih današnja politika Beograda i Zagreba – ne samo vlast nego i dobar dio opozicije – negirati, relativizovati ili ignorisati (Vidov 2017). U ovom smislu, treba ipak napomenuti da Srbija umnogome prednjači u ovim nastojanjima u odnosu na Hrvatsku, te da su u njoj danas mnogo rjeđa osporavanja miloševićevske nacionalističke i osvajačke politike nego što je u Hrvatskoj živ diskurs o “upotpunjavanju hrvatskog pereca”:⁴³ takoreći je narativ iz devedesetih u srbijanskim *mainstream* medijima u potpunosti revitalizovan. Predsjednik miloševićevske Socijalističke partije Srbije Ivica Dačić prije nešto više od tri godine sažeo je zapravo odnos većinske Srbije prema ratnom naslijeđu, rekavši da ona “nikada nije bila agresor, već je samo reagovala na nepravdu” (TANJUG 2019). Ova izjava je indikativna, i to ne samo zbog toga što u sebi sadrži sveprisutnu reviziju prošlosti i autoviktimizaciju (Sejdinović 2022) već i stoga jer obnavlja omiljenu

43 Godine 1992. hrvatski predsjednik je govorio o namjeri hrvatske aneksije Cazinske krajine i zapadne Hercegovine, rekavši da je “sadašnji hrvatski perec neprirodan”, a da “među građanstvom tih krajeva postoji veliki interes za priključenje Hrvatskoj”.

nacionalističku tezu da je Srbija – (moralni) pobjednik u ratu, a gubitnik u miru, čiji je autor književnik Dobrica Ćosić.⁴⁴

Ratu na prostorima bivše Jugoslavije prethodio je ni do danas u potpunosti reflektovan susret Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana u Karađorđevu, u proljeće 1991. godine.⁴⁵ Ono što se zna jeste da su srbijanski i hrvatski lider razgovarali o novim granicama tadašnje SFRJ, a da je jedna od ključnih tačaka debate bila “podjela BiH” (Sabljaković 2011). Treba međutim reći da je uloga dva nacionalizma, u kontekstu raspada SFRJ, starija od Karađorđeva. Na okruglom stolu, održanom u Sarajevu u novembru 2011. godine, koji je tematizovao uticaj Srbije i Hrvatske na politički razvoj BiH (organizatora Helsinškog odbora za ljudska prava BiH), historičar Husnija Kamberović je rekao da su Beograd i Zagreb u tom pogledu bili aktivni i za vrijeme bivše SFRJ. Istakao je da je, u slučaju Zagreba, to bilo izraženo u doba “Hrvatskog proljeća”, a da je Beograd intenzivnije djelovao osamdesetih, tokom uspona Slobodana Miloševića. Tu tezu potvrdio je i nekadašnji visoki bosanskohercegovački i jugoslovenski funkcioner Raif Dizdarević, koji je rekao da je BiH “često morala da brani status ravnopravne federalne jedinice”. Spomenuo je i čuvenu aferu “Agrokomerc”, koja je po njemu upotrijebljena kao “sredstvo pritiska na bosansko političko rukovodstvo”⁴⁶ (Huseinović 2019).

Ukratko smo ukazali na recentnije prijelomne tačke uticaja Srbije i Hrvatske, odnosno srpskog i hrvatskog nacionalizma, na unutrašnje prilike u BiH. Kroz analizu izjava aktuelnih političara i medijskih napisa u dvjema državama, lako je konstatovati da je paternalistička politika, koja u Srbiji sadrži i ekspanzionističke elemente, opstala. Poslije promjena vlasti u Srbiji i Hrvatskoj, na kraju drugog milenija,⁴⁷ učinilo se da će regionalni odnosi biti relaksirani, te da će Bosna i Hercegovina uspjeti da uredi unutrašnje odnose bez štetne involviranosti susjeda. I odista je u tom periodu potpisan veliki

44 Na sjednici Skupštine Republike Srpske 1993. godine, na kojoj se raspravljalo o Vens-Ovenovom planu, tadašnji predsjednik Savezne Republike Jugoslavije neuspješno se zalagao da se taj dokument usvoji i rat okonča. Tada je rekao: “Slušajte, ja sam tvorac paradigme o Srbima kao dobitnicima u ratu, a gubitnicima u miru. Ali sada vas molim da tu paradigmu promenimo i da shvatimo da danas treba u miru da dobijemo ono što nam nije pošlo za rukom u ratu.” Historičarka Latinka Perović je u jednom razgovoru rekla da je time zapravo definisao politiku vučičevske Srbije. (Karabeg 2018).

45 O ovome nema pouzdanih izvora.

46 Mnogi historičari i svjedoci afere “Agrokomerc” iz 1987. godine utvrdiće da meta političko-medijske afere nije bio ovaj tada moćni kombinat, već politički vrh BiH, odnosno da je ova afera bila najava raspada Jugoslavije.

47 Zvanični diplomatski odnosi SRJ i Srbije uspostavljeni su ubrzo nakon pada Miloševićevog režima, 15. decembra 2000.

broj sporazuma i međudržavnih ugovora, a u izvjesnoj mjeri je promijenjen i dominantni narativ u medijima u Hrvatskoj i Srbiji.

U Srbiji su, međutim, uvijek bile snažne – i neprestano segment vlasti (većinski ili manjinski uticajan dio) – nacionalističke snage koji su se trudile da očuvaju kontinuitet politike Beograda prema BiH, zacrtan osamdesetih. One su moćne, utemeljene u uticajnim društvenim krugovima i neprestano promovišu “specijalne veze” Srbije i bh. entiteta Republika Srpska. Ta politika, po riječima predsjednice beogradskog Helsinškog odbora za ljudska prava Sonje Biserko (2011), zapravo znači pripajanje RS Srbiji “u fazama”. Po dolasku na vlast, 2012. godine, Aleksandar Vučić je isticao potrebu poboljšanja odnosa Beograda i Sarajeva, ali na tom planu suštinski ništa nije urađeno (Vojinović 2017) u protekloj deceniji. Naprotiv, njegovi bliski saradnici i mediji koji se nalaze pod kontrolom vlasti u potpunosti su, do danas, rekonstruisali nacionalistički narativ devedesetih. Republika Srpska se u dominantnom javnom govoru predstavlja i doživljava kao zasebna država, a samo je pitanje vremena kada će postati dio (Velike) Srbije.

Valja naglasiti da vladajući politički diskursi u Srbiji i Hrvatskoj imaju snažan odjek u BiH, zahvaljujući, između ostalog, i prisustvu velikog broja (regionalnih) javnih glasila sa sjedištem u Beogradu i Zagrebu u ovoj državi. Građani BiH imaju pristup susjedskim televizijama koje se nalaze u kablovskoj ponudi, ali i štampanim izdanjima, te naravno internetskim portalima. U mogućnosti su da neometano prate i one medijske sadržaje koji, recimo, negiraju ne samo genocid u Srebrenici i ratne zločine tokom devedesetih već i suverenitet i cjelovitost njihove države. Osim toga, iz medija sa sjedištem u Srbiji mogu svakodnevno recipirati sadržaje koji promovišu antiliberalne, antizapadne i proruske vrijednosti i interese (VOA 202). Dakle, snažno su izloženi dodatnim štetnim narativima, pored onih koje emituju domaći mediji, koji inače relativno često prenose sadržaje iz medija susjednih država.

8.2. GLAVNI NARATIVI O BIH U SRBIJI: DRŽAVA KOJA NEĆE OPSTATI

Većina relevantnih domaćih i međunarodnih analiza stanja u srbijanskim medijima konstatuju da su oni, u ogromnoj većini, produžena ruka vlasti oličene u autoritarnom predsjedniku Aleksandru Vučiću. Osnovne karakteristike najuticajnijih medija su: potpuna dominacija tabloidnih, senzacionalističkih sadržaja, reprodukcija stereotipa, kontinuirano kršenje novinarskog kodeksa, promocija vlasti i stravične kampanje koje se vode

protiv opozicionih lidera i stranaka i uopšte kritičkog dijela javnosti. Kada je riječ o BiH i uopšte regionu, često su na udaru aktuelni “neprijateljski” politički lideri susjednih država i nacija. Interesantno je da je u tim medijima predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik prezentovan kao sastavni segment vladajuće elite, čak i kao neka vrsta “rezervnog lidera svih Srba” (Sejdinović 2019).

Ovakva medijska scena, na žalost, nije problem samo Srbije i njenih građana. Slobodno se može reći da ona ima negativne posljedice na cijelo okruženje, posebno u kontekstu globalnih političkih kretanja i promovisanja autoritarnih politika. Snažan uticaj medija iz ove zemlje na region konstatovan je, recimo, i u izvještavanju o ruskoj agresiji na Ukrajinu: naime, nedavno istraživanje SEE Check mreže, organizacije za suprotstavljanje dezinformacija u Jugoistočnoj Evropi, uočilo je da su srbijanski mediji najčešći izvor dezinformacija koje se šire na cijeli region (Grekulović 2022). A upravo je rat u Ukrajini dodatno snažno ojačao još jedno dugogodišnje svojstvo najuticajnijih medija u Srbiji, odnosno rusofiliju, koja podrazumijeva snažan otklon od zapadnih, liberalnih, demokratskih vrijednosti (Veljković 2022).

Kada je riječ o odnosima u regionu, može se primijetiti diskrepanca između proklamovane politike državnog vrha Srbije, sa jedne, i izvještavanja medija bliskih vlasti, ali i izjava nekih od visokih funkcionera partija koje čine većinu u parlamentu, sa druge strane. Dihotomija je protokom vremena sve manja, a čini se da su mediji i ekstremniji političari u toj “utrci” izašli kao svojevrsni pobjednici. Zvanična politika se sve više približava izrazito destruktivnim medijskim i političkim diskursima, koje karakterišu: revizija bliže i dalje prošlosti, govor mržnje, podgrijavanje nacionalizma i šovinizma i proizvodnja neprestane napetosti, a sve se više napušta narativ kojim se, bar formalno, pozivala na dobre međususjedske odnose, uz međusobno poštovanje teritorijalnog integriteta. Iako se do sada uglavnom čuvao “zapaljivih” izjava kada je riječ o osjetljivim regionalnim temama, predsjednik Vučić je nedavno izjavio da je kosovski premijer – “teroristički ološ” (KoSSev 2022), što je – uz slične izjave iz državnog vrha – izuzetno zabrinjavajući signal, odnosno najava pogoršanja odnosa na Zapadnom Balkanu.

Glavni mediji u Srbiji sistematski odbijaju da Bosnu i Hercegovinu tretiraju kao jedinstvenu državu. Simbolično se, recimo, na mapama (za vremensku prognozu) Republika Srpska predstavlja kao zasebna teritorija. Dominiraju sadržaji koji ukazuju na to da BiH nije “održiva zajednica” i da je u njoj srpski narod ugrožen. Glavna poruka zapravo glasi: svi problemi bili bi riješeni ako bi se BiH raspala! I u izjavama političara i u medijskim napisima, Zapad se kontinuirano, ali i sve intenzivnije, predstavlja kao protivnik rješavanja tzv. srpskog nacionalnog pitanja po ugledu na devedesete. Jedinstvo Srbije i

RS očituje se u izrazito snažno medijski praćenim političkim i kulturnim manifestacijama na kojima zajedno učestvuju srpski funkcioneri “sa obje strane Drine”.

Što se tiče odnosa medija u Srbiji prema genocidu i ratnim zločinima počinjenim u BiH, njega kontinuirano u većini glasila krasi relativizacija ili ignorisanje (sudski utvrđenih) činjenica. Još je polovinom dvijehiljaditih, za vrijeme postoktobarskih demokratskih vlasti, Helsinški odbor za ljudska prava u jednom izvještaju konstatovao da mediji u Srbiji izbjegavaju da govore o ratnim zločinima ili pak izvrću istinu kako bi se izbjegla rasprava o “moralnoj odgovornosti” (Kisić i Stanojlović 2005). Građani Srbije ni tada – u uslovima daleko višeg nivoa medijskih sloboda i medijskog pluralizma nego što je danas slučaj – nisu imali prilike, bar ne iz dominantnih medija, da saznaju šta se dešavalo u BiH tokom prve polovine devedesetih. Situacija se od tada do danas značajno pogoršala, poslije dolaska na vlast ratotvornih miloševićevsko-šešeljevskih političkih struktura 2012. godine. Osim što je zaokružena revizija historije Drugog svjetskog rata i poraća, iz medija su skoro u potpunosti nestali sadržaji koji tematizuju stvarne uzroke nedavnog rata i zločine koje su počinili pripadnici srpskih vojnih i paravojnih trupa. U tom smislu smo i rekli da je citirana izjava Ivica Dačića indikativna: u aktuelnoj percepciji većinske javnosti, srpski narod je ubjedljivo najveća, ako ne i jedina žrtva nedavnih ratnih sukoba. Umjesto argumentovane javne rasprave, izabran je mit. Paralelno sa njim, osobe koje su osuđene ili optužene za ratne zločine uglavnom se tretiraju kao heroji (Ristić 2017).

Izvjestavanje najfrekventnijih srbijanskih medija o BiH u potpunosti je etnocentrično: medijski sadržaji se uglavnom, kada je riječ o političkim i društvenim temama, odnose na prostor Republike Srpske. Može se čak reći da su posljednjih decenija medijske scene Srbije i ovog bosanskohercegovačkog entiteta neraskidivo spojene i međusobno zavisne. Sa druge strane, prilozi iz Federacije BiH su rijetki i pod snažnim su uticajem važećih političkih percepcija, uz izrazito dominantan senzacionalizam. Ovaj dio susjedne države po pravilu se prikazuje kao područje pod snažnim uticajem islama, pa i islamskog ekstremizma. Kada to zahtijeva politički kontekst, u pojedinim periodima se intenzivnije izvještava o tome kako “džihadisti” ugrožavaju Srbe, pa i Hrvate. Pogoršanje odnosa hrvatskih i bošnjačkih političkih zastupnika također je po potrebi tema dominantnih medija u Srbiji, dok se mnoge druge važne teme iz Federacije prenose u formi jednostavne vijesti, a vrlo često ostaju i potpuno nezabilježene.

Bakir Izetbegović, predsjednik SDA, ubjedljivo je najistaknutiji “negativni junak” Bosne i Hercegovine u najuticajnijim srbijanskim medijima.⁴⁸ Podrazumijeva se da on, kao sin ratnog lidera Alije Izetbegovića, nastavlja njegovu “islamističku politiku” koja je “najzaslužnija za rat u BiH”. Ta politika je, začudo, imala podršku Zapada (WEBTRIBUNE.RS 2020). U potpunosti se, zapravo, rekonstruiše narativ iz prve polovine devedesetih dominantan u miloševićevskim medijima (Informer 2022). Reprodukuju se i drugi ratnopropropagandni diskursi iz tog perioda, koji imaju za cilj da se ukloni ili, u boljem slučaju, relativizuje odgovornost Srbije, njenih vlasti i srpskih bosanskohercegovačkih lidera za sukobe i zločine, a često se u tu svrhu koriste nerelevantni ili iskonstruisani zapadni izvori (Bojić 2023). Obnavlja se i nacionalistički narativ po kojem su svi građani BiH zapravo Srbi, čime se praktično opravdava kontinuitet ekspanzionističke i paternalističke politike (Republika Portal Srpskog Telegrafa 2021).

Bakir Izetbegović se predstavlja kao ekstremista koji je najveća prijetnja Srbima i miru u BiH (RTRS/Informer 2022), a Zapad mu u tome pruža podršku (Struhar 2022). Ipak, po tom narativu, Izetbegović i Bošnjaci nemaju nikakve šanse u namjeri da “porobe Srpsku” i Milorada Dodika (Fakti/Informer 2022).

Slika koja se stvara o Željku Komšiću, članu Predsjedništva BiH, zasniva se na nekoliko premisa: on je produžena ruka SDA, nelegitimni predstavnik hrvatskog naroda koji želi da ugrozi Srbe i Republiku Srpsku (Kurir 2021) i također predstavlja prijetnju miru. Ponekad se koriste izjave političkih aktera koje imaju elemente govora mržnje (Kurir 2022), a redovno se prenose kritički stavovi vodećih hrvatskih političara o Komšiću (Kurir/Klix 2022).

8.3. GLAVNI NARATIVI U HRVATSKOJ U BIH: PRAĆENJE POLITIKE HDZ-A BIH

Iako postoje značajne, a u pojedinim segmentima i dramatične razlike između izvještavanja medija u Srbiji i Hrvatskoj o političkim i društvenim zbivanjima u Bosni i Hercegovini, svakako da postoje i sličnosti. Dominantni

48 Indikativno je bilo izvještavanje srbijanskih medija o Programskoj deklaraciji o BiH koju je 2019. godine usvojila Stranka demokratske akcije (SDA), a koja predviđa definisanje ove države kao regionalizovane, pravne i socijalne države, sa tri nivoa vlasti – državnim, regionalnim i lokalnim. Politika je tada objavila tekst pod naslovom “Deklaracija SDA je nova priča o islamskoj državi”, naslovi u tabloidima su glasili: “Lider SDA zatražio unitarizaciju Bosne i tako razbesneo i Srbe i Hrvate! Dodik: Bakire, Srpska nikad neće biti deo republike BiH!”, “Po Bakiru Alah treba da uređuje, a ne realan politički dogovor! Dodik ‘spustio na zemlju’ Izetbegovića!”, “Izetbegović ponovo provocira! Bakir bi da ukine Republiku Srpsku. Dodik: Neće dobiti ni pedalj!”, “Dodik oterao Bakira u kućicu: Alija žrtvovao mir za BiH, videćemo za šta će je žrtvovati njegov sin!”...

mediji u Hrvatskoj su također u raljama političkih i ekonomskih moćnika, ali su ti odnosi mnogo kompleksniji zahvaljujući kompleksnijoj i razuđenijoj političkoj i društvenoj sceni. Nivo poštivanja novinarskog kodeksa, bar njegovih glavnih odrednica, mnogo je viši nego što je to slučaj u Beogradu. U značajnijoj mjeri su zastupljene i javne debate koje podrazumijevaju iznošenje različitih stavova o mnogim pitanjima, pa i o pitanjima koja se tiču susjednih država. Ipak, stručnjaci upozoravaju na to da u ovim raspravama neuporedivo manje prostora dobijaju gledišta građana koji ne reprodukuju dominantne narative. Kada je riječ o razmjeni mišljenja o BiH, stavove najčešće iznose pripadnici hrvatskog nacionalnog korpusa ili oni čija gledišta korespondiraju sa tim stavovima. Ipak, napisi o političkim prilikama o BiH nisu u potpunosti bliski senzacionalizmu, kao što je to slučaj u Srbiji, a ne postoji niti jedan iole ozbiljniji medij koji će direktno negirati cjelovitost i integritet susjedne države.

Što se tiče sličnosti, ona se može prepoznati prije svega u etnocentričnom izvještavanju: hrvatski mediji također stavljaju apsolutni akcenat na pripadnike "svog naroda", odnosno na (ugrožena) prava Hrvata u BiH. Tumačenju "nacionalnih prava" pristupa se pristrasno i površno i prati se trend ustoličen stavovima vlasti i zvanične politike. Kao i u Srbiji, međunacionalna trvenja i pozicioniranja u većoj su mjeri zastupljena nego druge važne političke teme. Građani Hrvatske, kao ni građani Srbije, sve u svemu, nemaju objektivnu i kompletnu sliku o političkim i društvenim prilikama kod zajedničkog susjeda.

Zagrebački novinar i medijski analitičar Boris Pavelić u razgovoru za potrebe ove analize reći će nam da u Hrvatskoj "nema vjerovatno niti jednog novinara, a sigurno niti jednog medija koji situaciju i politički sustav u BiH poznaju onoliko koliko nalaže činjenica susjedstva i dugogodišnje političke krize u ovoj zemlji". Pavelić kaže da su glavni narativi u Hrvatskoj o BiH "kombinacija ravnodušnosti, nezainteresiranosti i upadljive političke pristranosti koja nikako ne priliči medijima članice EU". Dodaje da bi svaka iole veća redakcija u Hrvatskoj trebalo da ima bar jednog novinara koji će pratiti bosanskohercegovačku političku scenu, jer to "nalaže cijeli niz okolnosti".

Pavelićev stav se poklapa sa mišljenjima drugih hrvatskih medijskih eksperata, iznesenim još prije više od decenije i u nekoliko navrata ponovljenim na stručnim skupovima. Oni, također, smatraju da su mediji u Hrvatskoj potpuno nezainteresovani za zbivanja u regionu ako ona nisu direktno vezana za Hrvatsku ili hrvatski nacionalni kontingent. Izvještava se uglavnom o problemima koji imaju nacionalnu dimenziju. Generalno, stvara se negativna slika o stanju u susjednim državama, naročito u BiH. Jedan je anketirani Zagrepčanin za portal Radija Slobodne Evrope izjavio

da vjeruje da takvo informisanje o okruženju ima za cilj da se stvori slika da se “u Hrvatskoj najbolje živi”. “Imam osjećaj da se želi stvoriti slika da se ovdje najbolje živi, da smo najbolji, a oni kao da kaskaju za nama – što djelomično jeste istina, a djelomično nije”, rekao je on (Barbir-Miladinović 2011; Lasić 2021).

Odnos medija u Srbiji i Hrvatskoj prema BiH u mnogo većoj mjeri je bio sličan dvijehiljaditih godina nego danas, iako će stručnjaci reći da su 2012. godine obje ove zemlje značajno pogoršale ukupan odnos prema Sarajevu, poslije promjena vlasti. Istraživanje koje je sproveo Friedrich Ebert Stiftung upravo 2012. godine imalo je za cilj da prikupi i analizira stavove građana ove dvije države prema BiH i ispostavilo se da su oni u mnogim segmentima slični. Zajednički im je pesimizam u pogledu budućnosti susjedne zemlje, koja će, po njima, propasti jer u njoj “ne postoji želja za reformama i zajedničkim životom”. Slažu se i oko toga da su Bošnjaci, Hrvati i Srbi u BiH “tri zasebna sveta, kulture i civilizacije”. Međutim, dok hrvatski građani ne vjeruju u većinskom procentu u tezu da se BiH sve više islamizira, ispitanici iz Srbije su u to ubijedeni. Anketirani stanovnici Hrvatske smatraju da su Hrvati, s obzirom na to da su najmalobrojniji, istovremeno i najugroženiji, ali ne vjeruju da može da dođe do otcjepljenja Republike Srpske, dok 50% građana Srbije otcjepljenje smatra realnošću, a većina njih misli da su Srbi u BiH – najugroženiji. Ova anketa odlično oslikava sličnosti i razlike narativa koji se u Hrvatskoj i Srbiji kreiraju o BiH (Skoko 2012).

U nedavno objavljenoj studiji “Hrvatsko-bosanskohercegovački odnosi”, zagrebački politolog Dejan Jović konstatuje da snažan političko-medijски napor Hrvatske da se u BiH promijeni izborni zakon – zapravo predstavlja miješanje u unutrašnjopolitičko pitanje ove zemlje. Tvrdi da ovaj diskurs zapravo znači da se Hrvatska “pozicionira kao zagovornica i akterica etnopolitike u međunarodnim odnosima” te da se odnos prema BiH u Hrvatskoj “sekuritizira”, što znači da se iz političke prebacuje u bezbjednosnu sferu. Time se ograničava prostor za pluralističko i kritičko razmatranje ove teme u političkoj sferi. On također prepoznaje 2012. godinu kao prijelomni trenutak u odnosima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Tada je po njemu obustavljen proces “detuđmanizacije” Hrvatske i kritičkog sagledavanja njegove uloge i naslijeđa u političkohistorijskim procesima, između ostalog i u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. Zapravo tada, po Joviću, započinje proces “demesiđizacije” Hrvatske, koji podrazumijeva napuštanje politike koju je karakterisalo to da zvanični Zagreb u BiH prije svega bilateralno saraduje sa “političkim Sarajevom”, a ne da, kao danas, slijepo slijedi politiku HDZ-a BiH (Jović 2022). Tu modifikaciju politike prate i dominantni mediji.

8.4. KAKO SU MEDIJI U SRBIJI PRATILI OPŠTE IZBORE U BIH: FOKUS NA RS I POLITIČKE SUKOBNE

Najuticajnije mediji Srbije o Opštim izborima u BiH izvještavali su u skladu sa zvaničnom politikom Beograda, aktivno se uključujući u izborne radnje u Republici Srpskoj i u dobroj mjeri ignorišući kampanju, pa i rezultate glasanja u Federaciji BiH, ako nisu u pitanju incidentne situacije. Kao da su pitanju dva potpuno različita procesa koja se odvijaju u zasebnim državama i međusobno nemaju nikakvih dodirnih tačaka. S obzirom na to da su Srbija i RS, kako smo već rekli, maltene dio istog medijskog prostora, izvještavanje medija iz Srbije je svakako, na različite načine,⁴⁹ imalo značajnog uticaja na opredjeljenje građana u ovom entitetu. Poruke koje su slali isključivo su etnocentrične, njima se poziva na “jedinstvo srpskog prostora”. Republika Srpska je, prema njihovom tumačenju, ugrožena prije svega od Bošnjaka, koji žele unitarnu islamsku državu, ali i od Zapada, koji dugo već vode antisrpsku politiku, a pogotovo u kontekstu dramatično pogoršanih odnosa Zapada i Moskve. Medijski sadržaji koji se direktno ili indirektno odnose na izbore u BiH promovišu sljedeće “vrijednosti”: nacionalizam, autoritarizam, islamofobiju, rusofiliju, relativizaciju, odnosno osporavanje demokratskih i liberalnih civilizacijskih dostignuća. Vodeći mediji su o izborima u BiH i pratećim događajima informisali u skladu sa svojom uređivačkom politikom, koja se zasniva na antievropejstvu.⁵⁰ To je i inače pravilo, koje važi i u ovom slučaju: najveći broj priloga u tiražnim tabloidima i na njihovim sajtovima nije potpisan, a akcenat se stavlja na naslov. Prilozi su uglavnom kombinacija (izmijenjenih) preuzetih sadržaja i komentara.

Do danas je otvoreno pitanje koga je vlast u Srbiji – sljedstveno tome, i režimski mediji – podržavala na izborima u RS, vlast ili opoziciju. Postoje argumenti i za jednu i za drugu tvrdnju, ali se čini da su u pravu oni analitičari koji tvrde da je Vučić “igrao na obje karte”. Nedvosmisleno je da odnosi između njega i Dodika nisu savršeni, ali isto tako je jasno da su jedan drugome itekako potrebni.

49 Ne radi se, da ponovimo, samo o prisustvu srbijanskih medija na tlu BiH nego i čestom prenošenju sadržaja ovih medija u glasilima iz BiH, prevashodno iz RS.

50 Beogradski ekspert za evropske integracije Vladimir Međak ovako komentariše rezultate nedavnog istraživanja po kojem je ogroman broj građana Srbije protiv ulaska u EU: “Vučićeva vlast deset godina dezinformiše građane o svemu i svačemu. I kada ih pitate šta o nečemu misle, oni zapravo odgovaraju ono što im je vlast nametnula kao odgovor. A u pitanju je decenija antievropske propagande, protiv koje se može izboriti samo onaj ko je svestan da vlast izvrće istinu takoreći šta god da kaže.” (Sejdinović 2022a)

Srbijanski mediji su uglavnom prešutjeli ono što su emitovali banjalučki portali, da su u Gradišci krajem septembra uhapšeni, zajedno, funkcioner Srpske demokratske stranke i novosadski biznismen Dejan Slijepčević, blizak Vučićevoj stranci, i to sa velikom svotom novca i promotivnim materijalom opozicije (Srpskainfo/Mondo 2022). Slijepčević je uhapšen, potom, i na podgoričkom aerodromu, također sa izvjesnom količinom novca, na dan održavanja lokalnih izbora u Crnoj Gori (Sejdinović 2022b).

Pored toga, interesantan je i sukob lista Informer, koji je potpuno i nedvosmisleno odan predsjedniku Srbije, i portala Banjaluka.net, iza kojeg navodno stoji Igor Dodik, sin Milorada Dodika. Portal je, naime, optužio Vučića da stoji iza odluke Jelene Trivić da u izbornoj noći proglasi pobjedu (Stojanović 2022), a Informer je oštro odgovorio tvrdnjom da je Dodik preko svog sina “pokvareno napao predsjednika Srbije” (Informer/Banjaluka.net 2022). Situacija je potom izglađena, kada je vlasnik Informera Dragan J. Vučićević rekao da se Informer više neće baviti ovom temom jer ne želi da ugrozi “jedinstvo Srbije i Republike Srpske” (Vučićević 2022a). Da se naslutiti da je prekid sukoba izdještovan na “molbu” nekoga iz državnog vrha Srbije. Interesantno je i to da je Vučićević u jednom od tekstova “serijala” o ovom slučaju priznao da su njegove novine “tokom čitave kampanje otvoreno podržavale Milorada Dodika”, jer je on “najbolje rešenje za Republiku Srpsku i srpski narod u BiH” (Vučićević 2022b).

Kandidati opozicije u RS bili su prilično dobro zastupljeni i u pozitivnom svjetlu prikazivani u srbijanskim vodećim medijima, ali i predstavnici vlasti, prevashodno Milorad Dodik. Indikativna su njegova gostovanja na RTS-u, javnom medijskom servisu Srbije, pogotovo ono u gledanoj emisiji “Oko”, u kojoj je promovisana njegova posjeta Moskvi i Vladimiru Putinu u susret bosanskohercegovačkim izborima. RTS je konstatovao da je Dodikov susret sa Putinom “mnogo zanimljiviji” od izbora u “Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini”, a on je tada izjavio da su “Zapad, Brisel i Vašington” uvijek “protiv RS i srpskog naroda”, a da “Srbi mogu uvijek da računaju na prijateljstvo Rusije” (RTS 2022), a to je nešto što prija uhu i mnogim biračima u Srbiji i mnogim Srbima u BiH.

Kako god bilo, jasno je da su i zvanični Beograd i tamošnji mediji bili duboko involvirani u izborni proces u RS, dok su izbori u ostatku BiH ili ignorisani ili se o njima izvještavalo senzacionalistički u skladu sa “vrijednostima” koje smo naveli (Republika Portal Srpskog Telegrafa 2022a). U boljem slučaju, na nivou neproširene vijesti.

Ako je pratio samo vodeće domaće medije, prosječan građanin Srbije, po svemu sudeći, ni danas ne zna ko je zapravo Denis Bećirović, novi član

Predsjedništva BiH iz reda bošnjačkog naroda, a pogotovo koje političke ideje zastupa. Zapravo je njegova izborna pobjeda prikazana prije svega kao veliki poraz “arhineprijatelja” Bakira Izetbegovića (Republika Portal Srpskog Telegrafa 2022b; TANJUG/Informer 2022).

Ime Željka Komšića, i u kontekstu izbornog procesa, nije po dobru poznato. On se u srbijanskim medijima pojavljuje bezmalo isključivo u negativnom kontekstu, i to najčešće kroz izjave političkih aktera (Kurir/Klix 2022; Kurir/RTRS 2022). Iako je dugogodišnji visoki funkcioner susjedne države, Komšićeve izjave se uglavnom ne prenose ako nisu “kontroverzne” (BSC Happy portal 2022; Republika Portal Srpskog Telegrafa 2022c) ili ako negativno ne konotiraju Zapad (Informer/Politika 2022).

Izvjescu pažnju mediji u Srbiji posvećuju i “pravima hrvatskog naroda”, uz prateći senzacionalizam i prenošenje izjava političkih aktera iz HDZ-a BiH i Republike Hrvatske. I u ovom slučaju se poručuje da je BiH – “neodrživa zajednica” (TANJUG 2022a; 2022b; Politika 2022).

Negativno se po pravilu prikazuje i visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH Christian Schmidt, i u kontekstu izmjena izbornih zakona i Ustava FBiH (TANJUG 2022c), i u kontekstu “ugrožavanja interesa Republike Srpske” (Fakti/Informer 2023). Interesantno je da se posebno naglašava da je Schmidt Nijemac (Dobromirović 2023), što je generalno u skladu sa redefinisanjem narativa u Srbiji o Njemačkoj. Za vrijeme vladavine Angele Merkel, koja je imala razumijevanja za poteze predsjednika Vučića, Njemačka se prikazivala kao prijatelj i glavni ekonomski partner Srbije. Usljed promjene vlasti u Berlinu i kritičkih tonova koji odande dolaze zbog demokratskih deficita u Beogradu, Njemačka ponovo postaje “tradicionalni neprijatelj” (Petrović 2022).

8.5. MEDIJI U HRVATSKOJ I OPŠTI IZBORI U BIH: UGROŽENA PRAVA HRVATA

Glavni mediji u Hrvatskoj svakako nisu, kada je riječ o političkom izvještavanju uopšte, unisoni kao vodeći mediji u Srbiji, a to se u izvjesnoj mjeri odnosi i na izvještavanje o BiH, generalno, a i u kontekstu nedavnih Opštih izbora. Posljedica je to, kako smo već istakli, kompleksnije političke i medijske scene u ovoj zemlji te komplikovanijih političko-ekonomskih uticaja na uređivačku politiku medija, ali i većeg stupnja medijskog pluralizma i profesionalizma. Ipak je moguće prepoznati, uz izvjesne ograde, određene tendencije i štetne narative. Prije svega, ponavljamo, političkim procesima u BiH se prilazi etnocentrično, bez temeljnije i sveobuhvatnije analize, pa

iako u hrvatskim medijima postoje različita mišljenja (pogotovo zastupljena na nezavisnim portalima), može se generalno primijetiti odsustvo stavova nehrvatskog i građanskog dijela bosanskohercegovačke političke scene, kao i podjela na “prave” i “lažne” Hrvate.

Dominantna teza je da su prava hrvatskog naroda u BiH ugrožena, prije svega nemogućnošću da izaberu “svog predstavnika” u Predsjedništvo susjedne države. Hrvati u BiH su, opšte je mjesto, “majorizirani” (Jazvić 2022). Glavni bosanskohercegovački “negativac” je “lažni Hrvat” Željko Komšić, koji se u ogromnom broju priloga žestoko kritikuje, pa čak i bespoštedno vrijeđa. Prenosiće se, recimo, izjave da su za njega “glasali bošnjački šovinisti” (Špoljar 2022), on je Hrvatima “ukrao fotelju” (Krešić 2022), a prostor za slična mišljenja imaju i analitičari iz Sarajeva, po kojima je malo ko “negativan i otrovan po odnose u BiH kao što su Željko Komšić i njegova klika uhljebaša i besposlenih parazita” (Šagolj 2022a). “Poznati pisac” Josip Mlakić u intervjuu Slobodnoj Dalmaciji, komentarišući Komšićevu politiku, koristi i elemente govora mržnje, pa kaže da je član Predsjedništva BiH: “zloćudni tumor na tkivu bosanskohercegovačkog društva, čije su fatalne metastaze na dugo vremena uništile budućnost ove zemlje” (Šagolj 2022b).

Komšić je produžena ruka SDA, također je jedno od opštih mjesta u većini hrvatskih medijskih izvještaja što, kako smo istakli, prate i srbijanski mediji. U sličnom tonu o Komšiću izvještava i javni servis HRT, u vidu komentara: “‘Važno je da u Predsjedništvu BiH sjede dva naša člana, naspram jednog srpskog’, poruka je koja je i javno, već godinama, upućivana od strane mnogih bošnjačkih političara bošnjačkom biračkom tijelu. I na ovim izborima ta se matrica nastavila. Bošnjačka izborna mašinerija pogurala je ponovno Željka Komšića u Predsjedništvo BiH” (Vrbić 2022).

Pobjeda Denisa Bećirovića na izborima za Predsjedništvo BiH se, kao i u Srbiji, tumači prije svega kao poraz “neprijatelja” Bakira Izetbegovića i SDA (Andrijanić 2022), s tim što u hrvatskim medijima možemo pronaći nešto više informacija o Bećirovićevim političkim stavovima (Lukić 2022).

HDZ BiH se generalno predstavlja kao nedvosmisleni i jedini pravi zastupnik hrvatskih interesa, a o ovoj stranci se veoma rijetko mogu naći negativni prilozima, osim na pojedinim nezavisnim portalima. Izbor Borjane Krišto na mjesto predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH predstavlja se kao pobjeda HDZ-a BiH, Hrvata i Hrvatske, a veliki uspjeh je ostvarila i na samim izborima, iako nije uspjela ući u Predsjedništvo BiH. Schmidtove izmjene izbornog zakona i Ustava FBiH su “velika pobjeda Vlade i Plenkovića” (Veljković 2022; Prerad i Boban Valečić 2022). Sa druge strane, prenose se

izjave predsjednika Hrvatske Zorana Milanovića, koji proziva Vladu Hrvatske da ništa nije učinila da Željko Komšić ne postane član Predsjedništva BiH (Hina 2022a). Osnovni je utisak da je potpuno normalizovan, pa čak i dominantan diskurs po kojem država Hrvatska ne samo da ima prava nego i obavezu da se miješa u unutrašnja pitanja susjedne države.

Izbori u Republici Srpskoj nisu bili previše zanimljivi hrvatskim medijima, a uglavnom su građani na nivou vijesti informisani o “postizbornoj krizi” u ovom entitetu. Nešto više pažnje privukli su izjava kandidatkinje za mjesto predsjednika RS Jelene Trivić, po kojoj je Dodik “hrvatski agent koji odstupa od nacionalne politike koja se kreira u Beogradu”, kao i “specijalne veze” predsjednika Hrvatske i Milorada Dodika u kontekstu izbornog procesa (G. L. 2022; Prnjak 2022). Ovo potonje je vjerovatno posebno naglašavano i komentarisano u službi unutrašnjopolitičkih prilika.

Inače je Milorad Dodik “negativna zvijezda” hrvatskih medija zbog svojih “egzibicionističkih”, proruskih i ultranacionalističkih poteza i izjava koje se rado prenose (Večernji list 2022a; 2022b; Hina 2022b; 2022c).

8.6. UMJESTO ZAKLJUČKA

Mediji, osobito oni iz Srbije, u manjoj mjeri oni iz Hrvatske, imaju nedvosmisleno snažan uticaj na unutrašnje prilike u Bosni i Hercegovini. Komplikovanu i zatrovanu političku i društvenu scenu u ovoj zemlji čine još kompleksnijom i još više kontaminiranom. To, svakako, nije samo medijski, već *par excellence* politički problem, koji ima duboke korijene i kojem se ni ne naslućuje rješenje.

Iako su u mnogim aspektima značajno drugačiji, odnosi srbijanskih i hrvatskih medija prema Bosni i Hercegovini imaju i neke sličnosti, i u kontekstu nedavnih izbora, ali i uopšteno govoreći. Na objema medijskim scenama dominira etnocentrično izvještavanje i potenciranje ugroženosti građana srpske i hrvatske nacionalnosti u susjednoj državi. I za jedne i za druge BiH je država “na rubu opstanka” i, u skladu sa tim, o njoj se izvještava senzacionalistički, uz dominaciju incidentnih sadržaja i bez relevantnog analitičkog pristupa. I u Srbiji i u Hrvatskoj istaknuti politički “negativni junaci” su lideri SDA i DF-a Bakir Izetbegović i Željko Komšić, koji se predstavljaju kao glavna personalizovana prijetnja stabilnosti i miru. Politička scena u BiH se “sekuritizira”, odnosno dominira bezbjednosni aspekt, čime se onemogućava ozbiljna debata.

Veliki uticaj na publiku u BiH mediji iz Srbije i Hrvatske imaju zbog snažne pristupačnosti, ali i zbog toga što njihove sadržaje često prenose i glasila

registrovana u ovoj državi. Taj proces je dvostran. U većoj mjeri u Srbiji, ali je to primijećeno i u medijima iz Hrvatske, određeni medijski sadržaji se preuzimaju iz bosanskohercegovačkih medija (posebno onih iz RS ili onih pod uticajem HDZ-a), uz odgovarajuću "obradu".

Mnoge analize ukazuju na to da su mediji u Srbiji glavni izvor dezinformacija u regionu i sadržaja koji promoviraju antiliberalne, antizapadne i proruskije vrijednosti i interese, što ima snažan uticaj i na medijsku i političku scenu BiH. Njih karakterizira reprodukcija stereotipa, historijski revizionizam i kampanje koje se vode protiv lokalnih i regionalnih političkih "neprijatelja" vlasti u Srbiji i RS. Osim toga, primijećeno je kontinuirano korištenje govora mržnje, podgrijavanje nacionalizma i šovinizma i produkcija sadržaja koji proizvode atmosferu neprestane napetosti u cijelom regionu. Teritorijalni integritet BiH se neprestano dovodi u pitanje, a glavna poruka bi mogla da se prepozna: svi problemi u BiH bili bi riješeni ako bi se ova država raspala! Potpuno je obnovljen narativ iz devedesetih po kojem su Srbi, ako ne jedina, onda svakako najveća žrtva raspada SFRJ i ratova koji su ga pratili. Osuđeni ratni lideri bosanskohercegovačkih Srba predstavljaju se kao heroji. Bošnjaci se uglavnom tretiraju kao "islamisti", ali istovremeno imaju podršku Zapada. Zajednički cilj je da se ugroze interesi srpskog naroda.

U najuticajnijim hrvatskim medijima situacija je bolja, ali u njima u velikoj mjeri dominiraju stavovi koje iznose pripadnici bosanskohercegovačkog hrvatskog nacionalnog korpusa, bliskog HDZ-u, ili gledišta koja korespondiraju sa tim stavovima. Nedostaje stručni i analitički pristup, pa iako je tema BiH zastupljena u medijima u Hrvatskoj, stiče se utisak da ni građani ove zemlje, kao uostalom ni građani Srbije, nemaju ni približno objektivnu i kompletnu sliku o političkim i društvenim prilikama kod zajedničkog susjeda. Glavni "negativac" je Željko Komšić, koji je u pojedinim slučajevima i predmet klasičnog govora mržnje i koji se predstavlja kao "nacionalni izdajnik". U mnogo manjoj mjeri nego u srbijanskim medijima, bošnjački lideri, prevashodno Bakir Izetbegović, predstavljaju se kao "islamisti", ali oni svakako, u preovlađujućoj projekciji glavnih medija, ugrožavaju interese hrvatskog naroda, odnosno diskriminiraju ga.

LITERATURA

Aščerić, Selma. (2019). "Hrvatska i Srbija su 'potpisnice', 'sudionice' i 'strane', a ne 'garanti' Dejtonskog sporazuma." *Istinomjer*, 26. 12. 2019. <https://istinomjer.ba/hrvatska-i-srbija-su-potpisnice-sudionice-i-strane-a-ne-garanti-dejtonskog-sporazuma/>

Biserko, Sonja. (2011). "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne." *Duh Bosne, Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis*, 6(4). <http://www.spiritofbosnia.org/bs/volume-6-no-4-2011-october/perceptions-of-serbia%E2%80%99s-elite-in-relation-to-the-dayton-agreement/>

Grekulović, Una. (2022). "Mediji iz Srbije su u regionu najčešći izvor dezinformacija o ratu u Ukrajini." *Cenzolovka Sajt o slobodi medija*, 11. 8. 2022. <https://www.cenzolovka.rs/mediologija/mediji-iz-srbije-su-u-regionu-najcesci-izvor-dezinformacija-o-ratu-u-ukrajini/>

Jović, Dejan. (2022). *Hrvatsko-bosanskohercegovački odnosi*. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.

Kisić, Izabela; Stanojlović, Seška. (2005). *Mediji u postoktobarskoj Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Ristić, Marija. (2017). "Kako su ratni zločinci u Srbiji postali heroji?" *Balkan Transitional Justice*, 9. 10. 2017. <https://balkaninsight.com/sr/2017/10/09/kako-su-ratni-zlo%C4%8Dinci-u-srbiji-postali-heroji-10-09-2017/>

Sejdinović, Nedim. (2019). "Kako srbijanski mediji izveštavaju o BiH: Rat koji još uvek traje." *Mediacentar_online*, 21. 11. 2019. <https://www.media.ba/bs/mediametar/kako-srbijanski-mediji-izvestavaju-o-bih-rat-koji-jos-uvek-traje>

Sejdinović, Nedim. (2022). "Povratak u devedesete – revizija prošlosti, ignorisanje činjenica i autoviktimizacija." *Mediacentar_online*, 1. 3. 2022. <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/povratak-u-devedesete-revizija-proslosti-ignorisanje-cinjenica-i>

Sejdinović, Nedim. (2022a). "Plodovi kukavičke i autodestruktivne politike." *Vreme*, 7. 7. 2022. <https://www.vreme.com/vreme/plodovi-kukavicke-i-autodestruktivne-politike/>

Sejdinović, Nedim. (2022b). "Novosadski biznismen Dejan Slijepčević uhapšen kod Podgorice: Drugi put sa kešom na izborima." *Vreme*, 24. 10. 2022. <https://www.vreme.com/kolumna/novosadski-biznismen-dejan-slijepcevic-uhapsen-kod-podgorice-drugi-put-sa-kesom-na-izborima/>

Skoko, Božo. (2012). *Imidž Bosne i Hercegovine i njezinih građana u Hrvatskoj i Srbiji*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

Veljković, Vladimir. (2022). "Proizvodnja rusofilije." *Peščanik*, 23. 11. 2022. <https://pescanik.net/proizvodnja-rusofilije/>

Vidov, Petar. (2017). "Činjenicama protiv hysterije: Hrvatska je u BiH bila i agresor, a za to je kriv Franjo Tuđman". *Faktograf.hr*, 30. 11. 2017. <https://faktograf.hr/2017/11/30/cinjenicama-protiv-hysterije-hercegbosanska-sestorka/>

Vojinović, Miloš. (2017). *Bilateralni odnosi Republike Srbije i Bosne i Hercegovine*. Beograd: Centar za primenjene evropske studije.

Novinski članci

Andrijanić, Željko. (2022). "Sveučilišni profesor porazio dinastiju Izetbegović! Poslao poruku i Hrvatskoj: Prestanimo sa svadama." *Večernji list*, 3. 10. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/sveucilisni-profesor-porazio-dinastiju-izetbegovic-poslao-poruku-i-hrvatskoj-prestanimo-sa-svadama-1622143>

Barbir-Miladinović, Ankica. (2011). "Hrvatski mediji nezainteresirani za region." *Radio Slobodna Evropa*, 3. 9. 2011. https://www.slobodnaevropa.org/a/tema_sedmice_mediji_region_hrvatska/24316829.html

Bojić, Biljana. (2023). "Alija ubijao sopstveni narod da okrivi Srbe! CIA slala glavoseče: Tajne depeše kanadskih oficira srušile laži o ratu u Bosni." *Republika Portal Srpskog Telegrafa*, 6. 1. 2023. <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/405992/tajni-depese-rat-u-bosni>

BSC Happy portal. (2022). "Željko Komšić sramno napao Srbiju! Optužio je Beograd da je počinio gnusan zločin, njegove reči su veoma otrovne." *BSC Happy portal*, 28. 4. 2022. <https://happytv.rs/vesti/region/zeljko-komsic-sramno-napao-srbiju-optuzio-je-beograd-da-je-pocinio-gnusan-zlocin-njegove-reci-su-veoma-otrovne/77827/>

Dobromirović, M. (2023). "Šmit preti Dodiku hapšenjem zbog Dana Republike Srpske! Nezapamćen bezobrazluk nemačkog diplomate! Nemač hoće rat u BiH?!" *Informer*, 5. 1. 2023. <https://informer.rs/planeta/balkan/761426/kristijan-smit-republika-srpska-dan-proslava-milorad-dodik>

Fakti/Informer. (2022). "Ako Izetbegović sa nekom paravojskom udari na Srpsku... Pa, videće kako će proći! Brutalno upozorenje Milorada Dodika, ovo ne sluti na..." *Informer*, 21. 8. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/728942/bakir-izetbegovic-republika-srpska-napad-milorad-dodik-odgovor>

Fakti/Informer. (2023). "U inat Šmitu! Istočnim Sarajevom prošao probni svečani defile za Dan RS! Oklopnjaci, motori i kvadovi, oružje... MUP RS pokazao sa čim raspolaže!" *Informer*, 6. 1. 2023. <https://informer.rs/planeta/balkan/761920/republika-srpska-dan-republike-istocno-sarajevo-parada-mup-kristijan-smit>

Gračanin, Hrvoje. (2017). "Rušimo hrvatske mitove. Je li hrvatska granica na Drini povijest ili ustaški mit?" *Index.hr*, 14. 10. 2017. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/rusimo-hrvatske-mitove-je-li-hrvatska-granica-na-drini-povijest-ili-ustaski-mit/1000809.aspx>

G. L. (2022). "Milanović je rekao da u Srebrenici nije bilo genocida. Sjedili smo na ručku, bila je i ona iz Kosova." *Jutarnji.hr*, 25. 10. 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/milanovic-je-rekao-da-u-srebrenici-nije-bilo-genocida-sjedili-smo-na-rucku-bila-je-i-ona-iz-kosova-15266828>

Hina. (2022a). "Milanović: 'Bezobrazluk je da se Komšića nameće Hrvatima u BiH, da se hrvatska vlada snažnije postavila on ne bi sada bio u Predsjedništvu.'" *Slobodna Dalmacija*, 6. 12. 2022. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/milanovic-bezobrazluk-je-da-se-komsica-namece-hrvatima-u-bih-da-se-hrvatska-vlada-snaznije-postavila-on-ne-bi-sada-bio-u-predsjednistvu-1246751>

Hina. (2022b). "Putin primio Dodika za 'slavnim' stolom, on sipao pohvale: 'Važno nam je da imamo prijatelje poput vas...'" *Jutarnji.hr*, 20. 9. 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/putin-primio-dodika-za-slavnim-stolom-on-sipao-pohvale-vazno-nam-je-da-imamo-prijatelje-poput-vas-15250094>

Hina. (2022c). "Dodik: 'Došlo je vrijeme da svi Srbi žive u jednoj državi. Tuđman? On je Pavelićev nasljednik.'" *Jutarnji.hr*, 8. 12. 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/dodik-doslo-je-vrijeme-da-svi-srbi-zive-u-jednoj-drzavi-tudman-on-je-pavelicev-nasljednik-15293584>

Huseinović, Samir. (2019). "Uticao Srbije i Hrvatske na politički razvoj BiH." *DW*, 16. 11. 2019. <https://www.dw.com/sr/uticaj-srbije-i-hrvatske-na-politi%C4%8Dki-razvoj-bih/a-51277699>

Informer. (2022). "Izetbegović bi da nastavi očevim stopama i gurne Bosnu u rat! Bakirova huškačka retorika izazvala ogorčenost u Republici Srpskoj!" *Informer*, 28. 7. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/723165/bakir-izetbegovic-bih-republika-srpska-ratn-huskanje>

Informer/Banjaluka.net. (2022). "Skandal! Dodik preko portala svog sina pokvareno napao predsednik Srbije!" *Informer*, 4. 10. 2022. <https://informer.rs/vesti/politika/739785/milorad-dodik-jelena-trivic-izbori-republika-srpska-aleksandar-vucic>

Informer/Politika. (2022). "Digla se panika u bošnjačkim strankama, Šmit od BiH pravi Palestinu?! Najveće uvrede i optužbe stigle iz Komšićevih redova." *Informer*, 2. 9. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/731952/bih-kristijan-smit>

Jazvić, Dejan. (2022). "Najvažniji izbori za Hrvate u BiH od Daytonu: Komšić i 'građanske stranke' najavili novo preglasavanje." *Večernji list*, 1. 10. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/najvazniji-izbori-za-majorizirane-hrvate-u-bih-jos-od-daytona-1621848>

Karabeg, Omer. (2018). "Stojanović i Perović: Može li se Velika Srbija stvoriti mirnim putem?" *Radio Slobodna Evropa*, 23. 9. 2018. <https://www.slobodnaevropa.org/a/most-velika-srbija-nacionalizam/29504777.html>

KoSSev. (2022). "Vučić o Kurtiju, novom ministru i savetnici: 'Teroristički ološ' izabrao 'najgori srpski ološ'." *KoSSev*, 1. 12. 2022. <https://kossev.info/vucic-o-kurtiju-novom-ministru-i-savetnici-teroristicki-olos-izabrao-najgori-srpski-olos/>

Krešić, Zoran. (2022). "Prva velika analiza rezultata: Komšić Hrvatima ukrao fotelju, ali nema vlasti bez HDZ-a." *Večernji list*, 3. 10. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/prva-velika-analiza-rezultata-komsic-hrvatima-ukrao-fotelju-ali-nema-vlasti-bez-hdz-a-1622342>

Kurir. (2021). "Bruka – Komšić preti i provocira: Dodik je razbojnik, ako ga oni ne zaustave, mi nećemo imati drugog izbora nego da ga sami zaustavljamo." *Kurir*, 23. 12. 2021. <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3835707/komsic-dodik-je-razbojnik-zaustavicemo-ga>

Kurir. (2022). "Sitni prevarant i manipulator: Dodik: Šibicar Komšić, lažni član Predsedništva, čestitao lažnoj državi nezavisnost! Provokacija." *Kurir*, 16. 2. 2022. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3873225/sitni-prevarant-i-manipulator-dodik-sibicar-kosmic-lazni-clan-predsednistva-cestitao-laznoj-drzavi-nezavisnost-provokacija>

Kurir/RTRS. (2022). "Dodik: Komšić je najobičniji provokator i folirant, koji nema šta da traži u Banjaluci! Bolje da je otišao u Livno!" *Kurir*, 25. 11. 2022. <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/4058166/dodik-komsic-je-najobicniji-provokator-i-folirant-koji-nema-sta-da-trazi-u-banjaluci-bolje-da-je-otisao-u-livno>

Kurir/Klix. (2022). "Plenković: Željko Komšić neko ko zastupa Hrvate u BiH stalno vodi politiku protiv Hrvatske! To je apsurd." *Kurir*, 4. 11. 2022. <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/4044442/plenkovic-zeljko-komsic-neko-ko-zastupa-hrvate-u-bih-stalno-vodi-politiku-protiv-hrvatske-to-je-apsurd>

Lasić, Igor. (2021). "Hrvatska nezainteresovana za susede." *DW*, 14. 8. 2021. <https://www.dw.com/sr/hrvatska-nezainteresovana-za-susede/a-58863779>

Lukić, Ines. (2022). "Tko je čovjek koji je na izborima u BiH teško porazio Izetbegovića? 'Nije vrijeme za euforiju ni trijumfalizam'." *Jutarnji.hr*, 3. 10. 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/tko-je-covjek-koji-je-na-izborima-u-bih-tesko-porazio-izetbegovica-nije-vrijeme-za-euforiju-ni-trijumfalizam-15255948>

Petrović, Ivica. (2022). "Vučić zateže odnose sa Berlinom: Sve je drukčije bez Merkel." *DW*, 24. 2. 2022. <https://www.dw.com/sr/vu%C4%8Di%C4%87-zate%C5%BEE-odnose-sa-berlinom-sve-je-druk%C4%8Dije-bez-merkel/a-64204057>

Politika. (2022). "Milanović: Izbori u BiH fijasko i sramota hrvatske vlade." *Politika*, 4. 10. 2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/519610/Milanovic-Izbori-u-BiH-fijasko-i-sramota-hrvatske-vlade>

Prerad, Danijel; Valečić, Iva Boban. (2022). "Knežević: Ovo je velika pobjeda Plenkovića i Vlade, uvjerali su međunarodne aktere što treba za stabilnu BiH." *Večernji list*, 3. 10. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/knezevic-bez-dogovora-svih-legitimnih-politickih-predstavnika-konstitutivnih-naroda-bih-nece-moci-ici-naprijed-1622205>

Prnjak, Hrvoje. (2022). "Kako su Milanović i Dodik postali politički saveznici: samo još Vučić tako čvrsto drži stranu prvom čovjeku Republike Srpske, koji je i ovih dana govorio o 'ustaškoj državi'." *Slobodna Dalmacija*, 10. 1. 2022. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/milanovic-i-vucic-na-istoj-liniji-jesu-li-biraci-hrvatskog-predsjednika-dali-svoj-glas-i-za-otvorenu-podrsku-dodik-u-koji-jedan-dan-rusi-bih-a-drugi-plasi-srbe-ustaskom-drzavom-i-lopovima-iz-amerike-1158111>

Republika Portal Srpskog Telegrafa. (2021). "Bakiru se puše uši! Stigao mu brutalan odgovor o njegovog sunarodnika: U pravu je, u Bosni je postojao samo jedan narod – Srbi." *Republika Portal Srpskog Telegrafa*, 25. 11. 2021. <https://www.republika.rs/svet/region/323356/bakiru-se-puse-usi-stigao-mu-brutalan-odgovor-o-njegovog-sunarodnika-u-pravu-je-u-bosni-je-postojao-samo-jedan-narod-srbi>

Republika Portal Srpskog Telegrafa. (2022a). "Ratni zločinac kod Bakira na mitingu: Krvnik Orić podržao Izetbegovića na skupu u Bihaću!" *Republika Portal Srpskog Telegrafa*, 29. 9. 2022. <https://www.republika.rs/svet/svet/386369/naser-oric-na-miting-bakira-izetbegovica>

Republika Portal Srpskog Telegrafa. (2022b). "Cvijanović, Bećirović i Komšić novi su članovi Predsedništva! Prvi rezultati izbora u BiH! Bakir potučen do nogu!" *Republika Portal Srpskog Telegrafa*, 2. 10. 2022. <https://www.republika.rs/svet/region/387031/izbori-bih-predsednistvo-rezultati>

Republika Portal Srpskog Telegrafa. (2022c). "Skandal! Željko Komšić neovlašćeno čestitao 'praznik' lažnoj državi Kosovo!" *Republika Portal Srpskog Telegrafa*, 15. 2. 2022. <https://www.republika.rs/svet/region/341322/zeljko-komsic-kosovo-i-metohija-bih-cestitka>

RTRS/Informer. (2022). "Otkriven dokument SAD o napadu na Srpsku, traže pomoć SAD, Britanije i EU! Izetbegović sprema kaos u BiH, računa i na pomoć nekih Srba!" *Informer*, 23. 8. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/729431/bakir-izetbegovic-republika-srpska-dokument-napad-sad-britanija>

RTS. (2022). "Dodik za Oko o razgovoru sa Putinom i izborima u BiH." *RTS*, 26. 9. 2022. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/4964224/oko-milorad-dodik-putin.html>

Sabljaković, Dževad. (2011). "Karađorđevo u haškim klupama." *DW*, 24. 3. 2011. <https://www.dw.com/sr/kara%C4%91or%C4%91evo-u-ha%C5%A1kim-klupama/a-6480430-0>

Srpskainfo/Mondo. (2022). "Zbog sumnjivog novca: Policija privela i saslušala nosioca liste SDS iz Laktaša i još tri osobe." *Mondo*, 23. 9. 2022. <https://mondo.ba/Info/Crna-hronika/a1169422/Policija-privela-i-saslusala-nosioca-liste-SDS-iz-Laktasa-i-jos-tri-osobe.html>

Stojanović, Aleksandar. (2022). "Biračko mjesto Andrićev venac." *Banjaluka.net*, 4. 10. 2022. <https://banjaluka.net/biracko-mjesto-andricev-venac/>

Struhar, K. (2022). "Dvolični zapad još jednom demonstrirao nevideno licemerje! Bakir prete ratom, a SAD zbog toga prete Dodiku!?" *Informer*, 29. 7. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/723427/bakir-izetbegovic-milorad-dodik-sad-rat>

Šagolj, Zoran. (2022a). "Omer Čevra, politički analitičar iz Sarajeva: Na sceni je talibanizirana SDA, a Islamska zajednica treba izići na izbore kao stranka jer ionako djeluje kao politička organizacija." *Slobodna Dalmacija*, 28. 12. 2022. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/omer-cevra-politicki-analiticar-iz-sarajeva-na-sceni-je-talibanizirana-sda-a-islamska-zajednica-treba-izici-na-izbore-kao-stranka-ionako-vec-djeluje-kao-politicka-organizacij-1252495>

Šagolj, Zoran. (2022b). "Poznati pisac o agoniji u susjedstvu: 'Situacija u BiH se može srediti za 10 minuta. Ali visoki predstavnik to ne želi. Navodno ima plaću od 25 tisuća eura. Pa sad računajte!'" *Slobodna Dalmacija*, 10. 10. 2022. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/regija/poznati-pisac-o-agoniji-u-susjedstvu-situacija-u-bih-se-moze-srediti-za-10-minuta-ali-visoki-predstavnik-to-ne-zeli-navodno-ima-placu-od-25-tisuca-eura-pa-sad-racunajte-1231074>

Špoljar, Marko. (2022). "Za Komšića su glasali bošnjački šovinisti. Bećirović? Dovoljno je pogledati što je radio na prosvjedima." *Jutarnji.hr*, 3. 10. 2022. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/za-komsica-su-glasali-bosnjacki-sovinisti-becirovic-dovoljno-je-pogledati-sto-je-radio-na-prosvjedima-15256040>

TANJUG. (2019). "Dačić: Srbija nikada nije bila agresor, reagovali smo na nepravdu." *RTS*, 27. 10. 2019. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3713811/dacic-srbija-nikada-nije-bila-agresor-reagovali-smo-na-nepravdu.html>

TANJUG. (2022a). "Hrvatskim liderima u BiH prete smrću! Čović i Tadić na meti nakon propalih dogovora o izmeni izborne reforme!" *Informer*, 22. 3. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/688347/hrvatska-bih-lideri-hdz-pretnja-smrcu-ivo-tadic-dragan-covic>

TANJUG. (2022b). "Dragan Čović: Saradivaćemo sa svima koji su dobili podršku svog naroda." *Informer*, 11. 10. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/741314/dragan-covic-republika-srpska-izbori-bosna-hercegovina>

TANJUG. (2022c). "Srpska, ali i BiH na nogama! Šmit večeras nameće izmene izbornog zakona i Ustava FBiH?! Šef OHR nije sačekao ni da se prebroje glasovi." *Informer*, 2. 10. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/739351/bih-republika-srpska-kristijan-smit-ohr-bonska-ovlasčenja>

TANJUG/Informer. (2022). "Ovde je stvar rešena! Cvijanović prva žena član Predsedništva BiH, tu su i Željko Komšić i Denis Bećirović! Žestok poraz SDA i Izetbegovića!" *Informer*, 2. 10. 2022. <https://informer.rs/planeta/balkan/739402/zeljka-cvijanovic-predsednistvo-bih-izbori-denis-becirovic-zeljko-komsic>

Večernji list. (2022a). "Dodik Nijemcima: Pobili ste nas u prošlom stoljeću, sada nećete." *Večernji list*, 26. 10. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-nijemcima-pobili-ste-nas-u-proslom-stoljecu-sada-necete-1612392>

Večernji list. (2022b). "Dodik: Postavlja se pitanje jesi li Srbin ili ne. Ako nisi, onda si izdajica." *Večernji list*, 14. 11. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-postavlja-se-pitanje-jesi-li-srbin-ili-ne-ako-nisi-onda-si-izdajica-1633521>

- Veljković, Sandra. (2022). "Visoki predstavnik donio izmjene uz lobiranje SAD-a, Vatikana i Plenkovića." *Večernji list*, 4. 10. 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/kako-je-tekla-tajna-lobistica-akcija-plenkovic-doveo-vatikan-i-amerikance-zbog-hrvata-u-bih-plitisci-su-bili-ogromni-1622349>
- VOA. (2020). "Mediji u Srbiji koji prednjače u širenju ruskog narativa." VOA, 12. 5. 2020. <https://www.glasamerike.net/a/ruski-narativ-mediji-/5412710.html>
- Vrbić, Branislav. (2022). "Tko je pobijedio na izborima u BiH?" *HRT Glas Hrvatske*, 10. 10. 2022. <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/blog/bihljeznica-iz-pera-branislava-vrbica/tko-je-pobijedio-na-izborima-u-bih-10078825>
- Vučičević, Dragan J. (2022a). "Vučićević: Srbija i Srpska su jedno, 'Informer' neće ničim ugroziti srpsko jedinstvo!" *Informer*, 5. 10. 2022. <https://informer.rs/vesti/politika/739796/dragan-vucicevic-informer-milorad-dodik-republika-srpska-napadi>
- Vučičević, Dragan J. (2022b). "Šokantno! Gorica Dodik se uključila u prijavu kampanju protiv 'Informera!'" *Informer*, 4. 10. 2022. <https://informer.rs/vesti/politika/739794/gorica-dodik-napad-informer>
- WEBTRIBUNE.RS. (2020). "CIA otkrila spisak političara koje je plaćala za raspad SFRJ." *Republika Portal Srpskog Telegrafa*, 19. 7. 2020. <https://www.republika.rs/vesti/srbija/219157/cia-otkrila-spisak-politicara-koje-je-placala-za-raspad-sfrj>

Poglavlje 9

REGULACIJA ŠTETNIH SADRŽAJA: PRAVNI OKVIR U BIH I PRIMJERI IZ EU

Lejla Gačanica

9.1. UVOD

Ovo poglavlje će se osvrnuti na izazove u samoregulaciji i regulaciji štetnih narativa na internetu, dati pregled nekih od primjera iz Evropske unije (EU) i drugih zemalja i ukazati na opasnosti koje regulacija štetnih narativa može donijeti – odnosno kako može da utiče na slobodu izražavanja i koji su alternativni načini za suzbijanje štetnih sadržaja online. Štetni sadržaj na internetu predstavlja jedan od najizazovnijih aspekata za regulaciju – kako zakonodavnu (obavezujuću) tako i za samoregulaciju. Nove digitalne tehnologije utiču na osnovna ljudska prava, međunarodne standarde i norme vezane za političko učešće, slobodu izražavanja, mirno okupljanje, pravo na privatnost. Nekoliko različitih elemenata se ovdje isprepliće kreirajući jedinstven horizont za uvođenje pravila koja će u isto vrijeme štiti nekoliko različitih prava. Kako prevesti dinamičnu online sferu u pravila i zakone koji će adekvatno pratiti razvoj tehnologije ostaje otvoreno pitanje jer i dalje traju diskusije oko postizanja dobrog omjera regulacije ili pak efikasnog pristupa.

Prvi element koji čini ovu oblast kompleksnom jeste definiranje štetnog sadržaja. Nije sav sadržaj koji je štetan ujedno i nezakonit, i to se reflektuje kroz komparativnu praksu nekih od članica EU, na nivou EU. Dakle, obično se propisuje kao zabranjen onaj sadržaj koji je ujedno i nezakonit (poput govora mržnje koji predstavlja krivično djelo). Druga postupanja ili sadržaji, poput pristrasnog političkog izvještavanja, pokušavaju se regulisati kroz garancije jednakosti (odnosno zabrane davanja prednosti) tokom predizbornog perioda na primjer. Primjere ovakve regulacije možemo naći u zakonodavstvima članica EU poput Hrvatske, Njemačke, Austrije. Međutim, čak i tamo gdje postoje jasne odredbe, one su nekada neprimjenjive na online javnost (nedostatak nadležnosti institucija, nedostupnost medija i odgovornih lica, neprovodivost kazni, multiteritorijalnost i slično), što dalje zahtijeva uvođenje novih zakona ili pravila. Važno je spomenuti i medijsku regulaciju koja pravi možda i najznačajniju razliku između online i online medijskih sadržaja: dok za medijske (novinarske) sadržaje postoje kodeksi, za druge sadržaje vrijede tek opće norme (ako postoje i ako su provedive) o zabrani štetnih sadržaja.

Drugi element se tiče odgovornosti i nadležnosti – ko će provoditi pravila koja se usvoje o suzbijanju štetnog sadržaja online? Da li je ispravno tu odgovornost, ujedno i moć, povjeriti platformama (kompanijama), ili to pak treba ostati u nadležnosti regulatora? Ovdje se već otvara naredni element – koji je najbolji način za suzbijanje štetnog sadržaja? U dosadašnjim primjerima i praksi (poput Njemačke, Francuske, Austrije), zakonodavci i regulatori su se odlučivali za moderaciju sadržaja. Međutim, to je rezultiralo brojnim nedostacima, počev od nedovoljne transparentnosti o procedurama i kriterijima za uklanjanje sadržaja, preko izostanka sistema žalbi, do uklanjanja sadržaja koji nije nezakonit.

Ograničavanje slobode govora vjerovatno je najglasniji element ovog kompleksnog pitanja. Dok se sa jedne strane pokušava suzbiti sadržaj koji ugrožava, ograničava nečija prava i slobode, dotle se ulazi u pravo nečije slobode izražavanja. Vrlo je tanka linija između ova dva prava, posebno u onim sadržajima za koje je teško utvrditi da li su zaista nezakoniti. Nadalje, štetnost (poput govora mržnje) treba posmatrati i u konkretnim kontekstima ponekad, što može biti izazov sam za sebe. Možemo li u tim slučajevima biti sigurni da će samoregulacija ili regulacija, uz strah od velikih novčanih kazni, biti adekvatna?

Konačno, pitanje provedbe bilo kojeg pristupa (regulacije ili samoregulacije) treba biti razmotreno imajući u vidu nove obavezujuće odredbe na nivou EU. Očito je da izostanak regulative više nije opcija, no neophodno je procijeniti da li samoregulacija može biti adekvatan odgovor na štetne sadržaje online. Propisivanje mjera i pravila koja se neće provoditi, ili bar ne dostatno, nema smisla.

Svi ovi slojevi regulacije štetnog sadržaja online ukazuju na to da brza i “one form fits all” rješenja neće funkcionirati. Smješteno u kontekst izbornog procesa, odnosno uticaja politike i značaja za politiku, dodaje se specifičan sloj zahtjeva i potreba. Ono što je u početku bila generalno pozitivna ocjena o ulozi društvenih mreža tokom izbora, promijenilo se posljednjih godina, ustupajući mjesto zabrinutosti oko rizika koji općenito neregulisana digitalna sfera predstavlja za izborni integritet i demokratiju (Krimmer i dr. 2022). Ovaj tekst će stoga predstaviti dosada naučene lekcije, aktuelne diskusije i procese, te iz odnosa potrebnog, naučenog i bh. okvira pokušati ponuditi preporuke za Bosnu i Hercegovinu (BiH). Ovdje će posebna pažnja biti posvećena praksi EU te obavezama koje će se primijeniti i na BiH u procesu EU integracija.

9.2. PRAVNI OKVIR REGULACIJE ŠTETNIH SADRŽAJA U BIH

Štetne medijske sadržaje u BiH reguliše nekoliko zakona, pri čemu i dalje izostaju jasne definicije određenih djela (poput govora mržnje) te konsekventna standardizacija unutar pravnog okvira. Zakonska rješenja su tako rascjepkana na različite zakone, propise i samoregulatorne mehanizme, nisu u potpunosti usklađena s međunarodnim standardima, a njihovo provođenje je i dalje nedosljedno i posebno problematično za online sektor (Sokol i Čalović 2022, 40). Pored nedostataka u normiranju štetnih sadržaja, problem predstavljaju i razumijevanje i primjena postojećih zakonskih rješenja od strane nadležnih institucija, što se može vidjeti kroz nedovoljno procesuiranje ovih predmeta, neujednačenu sudsku praksu te poništavanje odluka institucija zbog neispravne primjene zakona. Ovo sve doprinosi osjećaju neregulisanosti i nekažnjivosti. Sa druge strane, potrebno je govoriti i o nedostatku profesionalnog postupanja u radu medija, naročito u periodima koji su dokazano prilike za poticanje i korištenje štetnih sadržaja, kao što su izbori.

Poseban izazov u BiH predstavlja nedostatak regulative i nadležnosti nad radom online medija. Ovaj problem se ponavlja kod svih oblika štetnog sadržaja, što je zabrinjavajuće imajući u vidu da su upravo online mediji ti koji preuzimaju primat kod publike, ali i oni kod kojih je značajno više zastupljen štetni sadržaj vezan za izborni proces. Stoga se u nastavku obrađuje samo regulativa koja se odnosi na online sferu, odnosno kojom se reguliše štetni sadržaj u online medijima.

Štetni sadržaji (fokus će biti stavljen na govor mržnje, dezinformacije i pristrasno izvještavanje) regulisani su kroz nekoliko zakona u BiH. Prvenstveno, krivični zakoni (državni, entitetski i Brčko distrikta) uređuju zabranu govora mržnje, no važnu ulogu u regulaciji ovih oblika štetnog sadržaja svakako ima i Izborni zakon Bosne i Hercegovine te Zakon o zabrani diskriminacije.

9.2.1. Krivični zakoni

Krivična djela koja predstavljaju oblike govora mržnje regulisana su u BiH u četiri krivična zakona (Krivični zakonik BiH, čl. 145a, st. 1; Krivični zakon Brčko distrikta BiH, čl. 160, st. 1; Krivični zakonik Republike Srpske, čl. 294a, st. 1; Krivični zakon Federacije BiH, čl. 163, st. 1). Sadržaj pravnog uređenja u ovim zakonima prilično je jednoobrazan: "Kazniće se svako ko javno podstiče ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netoleranciju između konstitutivnih naroda i drugih naroda, ili bilo koga drugog ko živi i boravi u BiH." Pored ovog, Krivični zakon Federacije BiH

(čl. 363, st. 2) i Krivični zakon Brčko distrikta BiH (čl. 357, st. 2) predviđaju krivično djelo ugrožavanje javnog reda putem radijske ili televizijske stanice na način da se, grubo kršeći standarde profesionalnog ponašanja medija i novinara, koristi huškački govor ili govor mržnje ili govor koji očito poziva ili potiče na nasilje, narodnosne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnog reda ili mira.

Krivični zakon BiH u članu 145: "Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina" uređuje zabranu službenim ili odgovornim licima u institucijama BiH da na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrate ili ograniče građanska prava. Iako državni Krivični zakon ovu zabranu propisuje izričito samo za službena ili odgovorna lica u institucijama države, entitetski krivični zakoni (FBiH čl. 177, st. 1. i 2, RS čl. 193, st. 1–3) koriste širu zabranu za sva lica, dok je za službena lica za ovo krivično djelo propisana strožija kazna. Krivični zakonik RS ima širu listu osnova i uključuje spol, rod ili rodni identitet i seksualno opredjeljenje, dok se Krivični zakon FBiH zadržava na spolu i spolnoj sklonosti kao zabranjenim osnovama diskriminacije.

Odlukom Visokog predstavnika iz 2021. godine izvršene su dopune Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, kojima se zabranjuje javno odobravanje, poricanje, grubo umanjivanje ili opravdavanje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnog zločina utvrđenog pravomoćnom presudom u skladu s Poveljom Međunarodnog vojnog suda pridruženom uz Londonski sporazum ili Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili Međunarodnog krivičnog suda ili Suda u Bosni i Hercegovini, a usmjereno protiv skupine osoba ili člana skupine određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, ako bi moglo potaknuti na nasilje ili mržnju usmjerenu protiv takve skupine osoba ili člana takve skupine. Ovim dopunama se zabranjuje i veličanje osoba osuđenih pravomoćnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin. Propisane kazne ovim izmjenama su pooštrene i predviđaju kaznu zatvora od šest mjeseci do pet godina (za javno odobravanje, poricanje, grubo umanjivanje ili opravdavanje), odnosno kaznu zatvora od najmanje tri godine (za veličanje osuđenih ratnih zločinaca).

Slučajevi krivičnog procesuiranja govora mržnje u BiH su rijetki, posebno kada je riječ o govoru mržnje na internetu, a sudske odluke su nedosljedne (Sokol i Čalović 2022, 41). Prema analizi sudske prakse iz 2019. godine, sva praksa procesuiranja slučajeva govora mržnje u BiH, od 2004. godine

do aprila 2019. godine, odnosi se samo na krivično djelo podsticanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netolerancije (Ferhatović i Trlin 2019). Prema podacima Tužilaštva BiH, u periodu 2020–2021, za krivična djela iz čl. 145a. KZBiH izrečene su presude u dva predmeta u odnosu na četiri osobe. U istom periodu podignute su dvije optužnice te izrečene četiri naredbe o neprovođenju istrage. Na nižim sudovima, registrovana je jedna osuđujuća presuda za krivično djelo iz čl. 163, st. 1. KZ FBiH. Zaključene su dvije nagodbe o priznanju krivice za krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje u predmetima Tužilaštva BiH i Tužilaštva Hercegovačko-neretvanskog kantona. Samo 14 osoba je proglašeno krivim za ovo krivično djelo u periodu 2004–2021. (Noorlander, Gačanica i Gorjanc-Prelević 2022, 60).

Krivično zakonodavstvo u BiH ne definiše zasebno djela kreiranja i širenja lažnih vijesti ili dezinformacija, odnosno ova djela nisu normirana kao krivična djela. Ako širenje lažnih vijesti ili dezinformacija dovede do počinjenja određenog krivičnog djela, tek to djelo (tj. posljedica) bit će procesuirano.

9.2.2. Izborni zakon

Izborni zakon BiH u članu 7.3, st. 1.7. propisuje zabranu kandidatima i pristalicama političkih stranaka, listi nezavisnih kandidata, listi pripadnika nacionalnih manjina i koalicija, kao i nezavisnim kandidatima i njihovim pristalicama, te zaposlenima ili na drugi način angažiranim u izbornoj administraciji korištenje jezika koji bi nekoga mogao navesti ili podstaći na nasilje ili širenje mržnje, ili objavu ili upotrebu slika, simbola, audio i videozapisa, SMS poruka, internetske komunikacije ili drugih materijala koji mogu tako djelovati. U istom članu, u stavu 1.3, zabranjuje se sprečavanje novinara da obavljaju svoj posao u skladu sa pravilima profesije i izbornim pravilima.

Izborni zakon predviđa kazne za političke subjekte u slučajevima korištenja jezika koji bi nekoga mogao navesti ili podstaknuti na nasilje ili širenje mržnje, ili objavljivanja ili korištenja slika, simbola, audio i videosnimki, SMS poruka, internetskih poruka ili drugih materijala koji mogu tako djelovati (član 19.9, tačka j). Ovim zakonom je zabranjeno i vođenje izborne kampanje putem elektronskih i štampanih medija koja je stereotipnog i uvredljivog sadržaja u odnosu na muškarce i/ili žene ili koja podstiče stereotipno i uvredljivo ponašanje na osnovu spola ili ponižavajući odnos prema pripadnicima različitih spolova (član 16.14, stav 3). Centralna izborna komisija (CIK) ima mandat da prati izborne kampanje i može da sankcioniše kandidate koji koriste govor mržnje, ali samo ako su se takvi slučajevi desili u periodu od

30 dana pred datum izbora. Sankcije uključuju novčane kazne i skidanje kandidata sa izbornih listi.

Analizom sudske prakse vezane za govor mržnje, uočava se da su upravo izborni procesi (predizborne kampanje) periodi kada dolazi do mnogo češće upotrebe govora mržnje i dezinformacija (Noorlander, Gačanica i Gorjanc-Prelević 2022, 68-77). Predmeti govora mržnje su tako vrlo česti (u ukupnom zbiru svih sudskih predmeta vezanih za djela govora mržnje u BiH) – na primjer, tokom kampanje za Opće izbore 2022. godine, Centralna izborna komisija primila je 32 prijave za govor mržnje, dok je za dva slučaja utvrđena povreda odredbi o govoru mržnje (Šečerović 2022). Međutim, posmatrajući neke od predmeta u kojima je CIK pravilno utvrdio povredu člana 7.3, st. 1.7 (korištenje jezika koji bi nekoga mogao navesti ili podstaći na nasilje ili širenje mržnje), ujedno je povrijedio formalne uslove (vrijeme objavljivanja, nepravilnosti u sprovođenju postupka), što je u konačnici dovelo do poništavanja odluka pred Sudom BiH.⁵¹ Ovo predstavlja ozbiljan izazov, i to iz dva aspekta: narušavanje kredibiliteta CIK-a u postupcima koje vodi te uspješnosti u suzbijanju govora mržnje prema važećim odredbama zakona – tačnije, političke stranke i kandidati počinju da propagiraju svoje kandidature prije perioda predizborne kampanje, posebno online i na društvenim mrežama, a govor mržnje se sankcioniše tek po zvaničnom početku kampanje (Sokol i Hasečić 2020). Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) u Izvještaju o Bosni i Hercegovini (peti ciklus monitoringa, 2016) preporučuje proširenje mandata CIK-a da prati korištenje govora mržnje tokom cjelokupnog trajanja predizborne kampanje. ECRI naročito naglašava potrebu suzbijanja korištenja etnički zapaljivog javnog govora i izjava od strane političara, kao i govora mržnje u medijima.

Izborni zakon propisuje da će elektronski mediji pratiti izborne aktivnosti na uravnotežen, pošten i nepristrasan način (član 16.2). Zabranjeno je

51 Na primjer: Centralna izborna Komisija BiH je odlukom (br. 01-07- 5-1760-1-30/06) poništila ovjeru političke partije Ujedinjena Srpska za učešće na Lokalnim izborima 2020. godine zbog promotivnog videa na kojem trojica mladića pričaju o tome kako su "protjerali" Srbe sa Kosova i iz Hrvatske i kako su se "posvađali" sa njima u BiH: "Mi smo ti sve Srbe dole rastjerali i protjerali sve. Kako smo ih mi tek u 'Oluji' počistili, kužiš?! Sad smo ih, ba, zavadili, pa ćemo ih začas, ba, razvaliti!" Poslije toga im prilazi četvrti čovjek na snimku, rekavši: "Slušajte, momci, malo ste se prevarili, Republika Srpska je sad ujedinjena!" Trojica mladića su potom pobjegla iz restorana. CIK je naložio uklanjanje snimka sa društvenih mreža i Jutjub kanala i obavezao predsjednika političke partije da plati novčanu kaznu u iznosu od 10.000.00 KM. Odluka je zasnovana na povredi čl. 7.3, st. 1, tač. 7 Izbornog zakona BiH. Sud BiH je rješenjem (S1 3 lž 037327 lž) poništio ovu odluku CIK-a iz formalnih razloga, smatrajući da Komisija nije pogrešno utvrdila činjenice u vezi sa zabranjenim govorom na snimku – da je Ujedinjena Srpska objavila sporni snimak tokom predizborne kampanje, bilo bi joj zabranjeno učešće na izborima pod sankcijama Komisije.

favorizovanje političkih subjekata, uključujući funkcionere na svim nivoima vlasti koji su i kandidati na izborima. Zakon sadrži i odredbe kojima se ističe da se u informativnim emisijama, intervjuima i političkim debatama poštuju principi uravnoteženosti, pravičnosti i nepristrasnosti koji mogu uticati na raspoloženje birača (član 16.4), dok je novinarima i voditeljima zabranjeno da otkrivaju svoju eventualnu stranačku pripadnost (član 16.6). Elektronski javni mediji trebaju omogućiti političkim subjektima besplatne termine za obraćanje javnosti (član 16.14), a to mogu učiniti i privatni elektronski mediji, ali pod jednakim uslovima za sve (član 16.15). Zakon reguliše i plaćeno političko oglašavanje i da elektronski mediji osiguravaju pod jednakim uslovima svakom političkom subjektu plaćeno političko oglašavanje (oglas, javni pozivi, džinglovi, videospotovi i bilo koji drugi vid promocije političkog subjekta) u periodu od 30 dana prije dana održavanja izbora (član 16.12). Iako same odredbe izgledaju dovoljno precizno, ostaje problem primjene, i to posebno za online medije. Nedovoljno je mehanizama nadzora nad provedbom ovih odredbi, ali i uopće mogućnosti za praćenje online medija, imajući u vidu nedostatke u generalnoj regulaciji ove sfere (ko su online mediji, vlasništvo nad njima, impresum i slično).

Pravilnikom o medijskom predstavljanju političkih subjekata regulisano je u članu 7. da se svakom političkom subjektu treba dati najmanje tri minute za besplatno obraćanje, da javni elektronski mediji moraju osigurati neposredno obraćanje za sve političke subjekte u izbornoj jedinici koja je pokrivena njihovim signalom, te da se o redoslijedu njihovog predstavljanja odlučuje žrijebom.

9.2.3. Zakon o zabrani diskriminacije

Zakon o zabrani diskriminacije nema posebnu odredbu o govoru mržnje, ali sadrži zabranu diskriminacije i uznemiravanja, koja se tumači i u kontekstu govora mržnje. Zakonom je utvrđena nadležnost Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH, kao centralne institucije za zaštitu od diskriminacije, da izdaje mišljenja i preporuke koje nisu pravno obavezujuće.

Diskriminacijom se smatra svako različito postupanje – isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svake druge okolnosti koja ima za svrhu ili

posljedicu da bilo kojem licu onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima života. Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe, kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima. Uznemiravanje, kao oblik diskriminacije, jest svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekom od navedenih osnova, a koje ima za cilj, ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

9.2.4. Zakoni o zaštiti od klevete

Zakon o zaštiti od klevete FBiH i Zakon o zaštiti od klevete Republike Srpske uređuju građansku odgovornost za štetu nanесenu ugledu fizičkog ili pravnog lica iznošenjem ili pronošenjem izražavanja neistinitih činjenica. Za klevetu iznesenu u sredstvima javnog informisanja odgovorni su autor, odgovorni urednik, izdavač, kao i lice koje je na drugi način vršilo nadzor nad sadržajem tog izražavanja (član 6. Zakona FBiH; član 5. Zakona RS). No, zakoni o zaštiti od klevete funkcionišu samo na nivou pojedinca i nisu alat koji može imati široku primjenu u borbi protiv dezinformisanja (Gačanica 2022, 279).

9.3. SAMOREGULACIJA

Vijeće za štampu i online medije je samoregulatorno tijelo za online i štampane medije, ali su njegove aktivnosti ograničene na posredovanje i neobavezujuće odluke o medijskim sadržajima koji krše standarde Kodeksa za štampu i online medije BiH. Kodeks jasno određuje zabranu govora mržnje, neistina i dezinformacija.

Govor mržnje (i huškanje) predmet su regulacije u članu 4. Kodeksa, gdje se predviđa odgovornost novinara, urednika i izdavača u pogledu poticanja na mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja.

U članu 8. Kodeks se bavi dezinformacijama, navodeći da urednici i novinari u štampanim i online medijima moraju biti svjesni štetnosti objavljivanja i prenošenja dezinformacija. Kodeks nadalje propisuje da ne samo kreiranje već i prenošenje dezinformacija iz drugog medija ili izvora ne oslobađa odgovornosti urednike medija koji ih prenose.

U pogledu pristrasnosti, Kodeks zahtijeva da urednici i novinari u svakom trenutku obavljaju svoj posao u duhu istinitosti, pravednosti i pristojnosti

pri skupljanju informacija, izvještavanju i predstavljanju mišljenja (član 2). Objavljivanje neistinitih informacija, plagiranje, falsificiranje, namjerno prikrivanje činjenica najteži su moralni prekršaji novinarske profesije. Kodeks također navodi da novinari i urednici ne smiju objavljivati netačne ili krivonavodeće sadržaje, niti prikrivati i/ili zadržavati važne informacije čije bi objavljivanje moglo uticati na tumačenje objavljenog izvještaja i razumijevanje kod čitalačke publike (član 7).

Važno je naglasiti da Kodeks uređuje i rad online medija. Prema Kodeksu, urednik i izdavač odgovorni su za ukupan sadržaj štampanog ili online medija, a time i za publiciranje korisničkih komentara u online komunikacijskom prostoru. Urednik u online mediju dužan je da uklanja korisničke komentare koji predstavljaju govor mržnje, poticanje na nasilje, huškanje, netrpeljivost, vrijeđanje, prijetnje i svaki drugi oblik neprimjerene i društveno neprihvatljive komunikacije.

Rad Vijeća za štampu i online medije ograničen je na posredovanje između korisnika i medija te na odluke da su određeni kodeksi prekršeni i da ih medij treba povući, ili objaviti ispravku ili demanti, no bez nadležnosti da sankcioniše one koji odbiju to učiniti. Iako je ovaj mehanizam važan za podizanje profesionalnih normi među proizvođačima profesionalnih sadržaja bez nametanja sankcija, ipak je njegov domet ograničen, posebno u pogledu neprofesionalnih proizvođača sadržaja i anonimnih portala (Sokol i Čalović 2022, 64).

9.4. ORGANIZACIJE ZA PROVJERU ČINJENICA (FACT-CHECKING)

Kako internetske dezinformacije postaju sve raširenije, profesionalni novinarski standardi i vrijednosti koje predstavljaju tradicionalni mediji – poput provjere sadržaja i objavljivanja u javnom interesu – od ključne su važnosti. U BiH trenutno rade dvije fact-checking organizacije: Istinomjer i Raskrinkavanje. Fokus obje organizacije je provjera tačnosti i istinitosti medijskog / javnog sadržaja.

Istinomjer je inicijativa koja u svom fokusu ima promociju odgovornosti političkih partija koje participiraju u izvršnoj vlasti, kao i nosilaca javnih funkcija koji imaju odgovornost prema građanima/kama BiH. Istinomjer prati i provjerava izjave nosilaca javnih funkcija u pogledu njihove dosljednosti, istinitosti i ispunjavanja obećanja koja daju u svojim javnim istupima. Pored toga, Istinomjer prati ispunjavanje predizbornih obećanja iz izbornih programa političkih partija koje su dobile mandat da obnašaju

vlast. Izjave se ocjenjuju svakodnevno, i to u smislu njihove istinitosti, dosljednosti i ispunjenosti. Istinomjer jednom godišnje objavljuje izvještaj o progresu u ispunjavanju datih obećanja. U predizbornoj godini, neposredno prije izbora, objavljuje se finalni izvještaj o ispunjenosti obećanja datih na početku mandata.

Raskrinkavanje provjerava sadržaje online medija i društvenih mreža, a djeluje po metodologiji koja prepoznaje 15 oblika problematičnog medijskog sadržaja, uključujući dezinformacije i lažne vijesti, ali ne i govor mržnje. Cilj Raskrinkavanja je da doprinese razotkrivanju lažnih vijesti, propagandnih narativa, komercijalnih i političkih interesa upakovanih u formu izvještavanja. Ova platforma je verifikovana članica međunarodne mreže za provjeru činjenica The International Fact-Checking Network (IFCN). Platforma je 2020. godine započela rad u okviru partnerstva sa Facebookom u kojem, nakon što fact-checkeri označe sadržaj kao lažan, Facebook postavlja oznaku na sporni sadržaj i tim objavama smanjuje doseg te obavještava one koji su širili taj sadržaj. Međutim, kritike upućene radu fact-checking platformi referišu se na dvije stvari: profesionalizam onih koji rade provjere medijskog sadržaja te potencijalni izvor cenzura koje rad fact-checkera može prouzrokovati (Stokić 2021).

9.5. KOMPARATIVNA PRAKSA REGULACIJE ŠTETNIH SADRŽAJA ONLINE

Kako je ranije navedeno, konteksti u velikoj mjeri oblikuju i pristupe suzbijanju štetnih sadržaja. Naravno, ovo postaje nešto jednostavnije kada govorimo o članicama EU, imajući u vidu svježe usvojeni Zakon o digitalnim uslugama (DSA) koji će postaviti normu (standard) za teritorij EU. Ipak, zanimljivo je bilo analizirati različite pristupe regulisanju štetnog sadržaja na internetu – odnosno pratiti razvoj različitih pristupa koji su kombinovali intervencije u “tradicionalnim” zakonima poput izbornih zakona, do razvoja potpuno novih zakona koji regulišu ovu oblast.

Dizajnirati adekvatan set pravila i obaveza za online medije u oblasti suzbijanja štetnog sadržaja predstavlja izazov. Balansirani akti bi stoga morali da se rukovode trima osnovnim principima: odredbe (mjere) moraju biti neophodne, primjerene i srazmjerne cilju koji se želi postići. Ovo je svakako mnogo lakše zahtijevati nego ispuniti, posebno imajući u vidu da su najčešća dosadašnja rješenja zapravo “liječila” posljedicu preplavljenosti online prostora štetnim sadržajem, dok je uglavnom izostajao sistemski pristup koji bi uključivao širi društveni aspekt i nezakonodavne, edukativne, inkluzivne pristupe. Pristup koji se koristio bio je fokusiran na moderaciju

sadržaja, odnosno njegovo uklanjanje, što je vrlo izazovno za zadovoljenje sva tri gorenavedena principa.

Individualne nacionalne regulacije država članica EU dovele su do problema umnožavanja nacionalnih zakona koji se bave svim vrstama “nepoželjnih” sadržaja na mreži na različit način, što dovodi do zbunjujućeg zakonodavnog uzorka u Evropi. Za kompanije i korisnike to znači neizvjesnost i zamagluje im razumijevanje o tome koji se zakon primjenjuje na njih (Berthélémy 2019).

U nastavku su predstavljena tri primjera nacionalnih zakona koji uređuju štetne sadržaje na online medijima te kratak prikaz nacionalnih rješenja unutar izbornog zakonodavstva.

9.5.1. Njemačka: NetzDG

Netzwerkdurchsetzungsgesetz – Network Enforcement Act (NetzDG) usvojen je 2017. godine, a stupio na snagu 1. 1. 2018. godine i prvi je ove vrste u zapadnim demokratskim državama. NetzDG ima za cilj efikasniju borbu protiv zločina iz mržnje, krivično kažnjivih lažnih vijesti i drugog nezakonitog sadržaja na društvenim mrežama. To uključuje uvredu, zlonamjerno ogovaranje, klevetu, javno poticanje na zločin, poticanje na mržnju, širenje prikaza nasilja i prijetnje počinjenjem krivičnog djela. NetzDG se primjenjuje na sve profitne platforme društvenih medija s najmanje dva miliona registrovanih korisnika u Njemačkoj. Izuzeti su servisi za razmjenu poruka kao što su WhatsApp i Telegram dizajnirani za individualnu komunikaciju.

Ovaj zakon definiše obavezujuće standarde za efikasno i transparentno upravljanje prijavama / žalbama na sadržaj. Operateri društvenih mreža podliježu sljedećim obavezama:

- Korisnicima moraju ponuditi lako prepoznatljiv, direktno dostupan i trajno dostupan postupak za prijavu krivično kažnjivog sadržaja.
- Moraju odmah razmotriti sadržaj koji su im prijavili korisnici i ispitati da li taj sadržaj može kršiti krivični zakon.
- Moraju ukloniti ili blokirati pristup očigledno nezakonitom sadržaju u roku od 24 sata od prijema žalbe. Ostali nezakoniti sadržaji se općenito moraju ukloniti ili blokirati u roku od 7 dana od prijema žalbe.
- Moraju obavijestiti korisnike o svim odlukama donesenim kao odgovor na njihove pritužbe i pružiti opravdanje.

Operateri društvenih mreža dužni su da podnose dvogodišnje izvještaje o postupanju po pritužbama na krivično kažnjive sadržaje. Ovi izvještaji moraju sadržavati informacije, na primjer, o obimu pritužbi i praksi donošenja odluka u mreži, kao i o timovima odgovornim za obradu prijavljenog sadržaja. Društvene mreže koje ne uspostave sistem upravljanja pritužbama ili ga ne uspostave kako treba, čine prekršaj kažnjiv novčanom kaznom do 5 miliona eura protiv osobe odgovorne za sistem upravljanja pritužbama. Kazna protiv same kompanije može biti i do 50 miliona eura. Novčana kazna može biti izrečena i ako društvena mreža u potpunosti ili uopće ne poštuje svoje obaveze izvještavanja.

Kako bi se osiguralo da se zakon efikasnije primjenjuje, društvene mreže su obavezne – bez obzira na to gdje se nalaze – da imenuju osobu u Njemačkoj koja je ovlaštena za primanje prijave. Društvene mreže također moraju imenovati osobu u Njemačkoj ovlaštenu za primanje zahtjeva za informacije od organa za provođenje zakona. Kršenje obaveze imenovanja osobe ovlaštene za primanje zahtjeva za usluge ili informacije također može rezultirati novčanom kaznom.

Pristalice ovog zakona vide ga kao neophodan i efikasan odgovor na govor mržnje i ekstremizma na internetu. Kritičari ga, pak, vide kao pokušaj novog “drakonskog” cenzurnog režima, prisiljavajući platforme društvenih medija da posežu za nepotrebnim uklanjanjem sadržaja. Podaci pokazuju da NetzDG nije izazvao masovne zahtjeve za skidanje, niti je primorao internetske platforme da usvoje pristup “ukloni, pitaj kasnije” (Echikson i Knodt 2018). Stope uklanjanja među tri velike platforme kretale su se od 21,2% za Facebook do samo 10,8% za Twitter. Istovremeno, ostaje neizvjesno da li je NetzDG postigao značajne rezultate u postizanju zacrtanog cilja sprečavanja govora mržnje.

Kritike se odnose i na odgovornost koja je stavljena na internetske platforme kao “prebacivanje”, ali i odsustvo sudskog / institucionalnog nadzora nad nezakonitim sadržajem u online sferi. Tako je Komitet za ljudska prava UN-a izrazio zabrinutost da NetzDG prisiljava tehnološke kompanije da se ponašaju kao “internetska policija” sa ovlastima da odlučuju šta je sloboda govora, a šta govor mržnje. Odsustvo sudskog nadzora nad uklanjanjem sadržaja ocijenjeno je posebno alarmantnim, jer ograničava “pristup obeštećenju u slučajevima kada je priroda sadržaja sporna” (Baghdasaryan i Gullo 2021).

U 2022. godini NetzDG je izmijenjen: uvedeni su zahtjevi da online platforme sa više od dva miliona korisnika, poput Googlea ili Facebooka, prosljeđuju informacije nadležnim organima radi krivičnog gonjenja. Također

su dužni izbrisati sadržaj koji krši krivični zakon i prijaviti ga Federalnom uredu kriminalističke policije. Sa novom izmjenom očekuje se da će biti oko 250.000 prijava godišnje prema NetzDG-u, što bi rezultiralo s oko 150.000 krivičnih postupaka. Međutim, ove obaveze su privremeno stavljene na čekanje jer su Google, Meta, Twitter i TikTok podnijeli tužbu protiv izmijenjenog zakona pred Upravnim sudom u Kelnu (Noyan 2022).

Pionirski zakon u ovoj oblasti, NetzDG služio je kao primjer za najmanje trinaest zemalja – uključujući Venecuelu, Australiju, Rusiju, Indiju, Keniju, Filipine i Maleziju, koje su predložile ili usvojile zakone zasnovane na regulatornoj strukturi NetzDG-a. Međutim, ovi propisi su u mnogim slučajevima uzimali invazivniji i cenzorski oblik (Mchangama 2019). NetzDG se spominjao i kao nacrt za DSA.

9.5.2. Francuska: Avia zakon

Francuski Parlament je 13. maja 2020. djelomično slijedio njemački primjer i usvojio zakon koji obavezuje platforme društvenih medija da uklone sadržaj koji očigledno krši određene odredbe u roku od 24 sata od zaprimanja obavještenja. Ovaj zakon usvojen je uprkos žestokim kritikama: Evropske komisije (rizik kršenja članova 3, 14. i 15. Direktive o e-trgovini), organizacija za digitalna prava i LGBTQI+, feminističkih i antirasističkih organizacija. Međutim, u junu 2020. godine francuski Ustavni savjet proglasio je neustavnim glavne odredbe ovog zakona. Presuda Suda je dočekana kao velika pobjeda za digitalne slobode, ne samo za Francuze već potencijalno i za sve Evropljane (imajući u vidu DSA koji je bio u fazi razmatranja).

Radi razumijevanja predloženog zakonskog modela i odluke o neustavnosti i poništavanja odredbi Avia zakona – te svakako argumentacije za poništavanje, u nastavku se donosi prvo pregled samog zakona onako kako je prvobitno usvojen, te analizu odluke o poništavanju.

Francuski pravni okvir je već prije Avia zakona primjenjivao poseban režim koji se odnosi na uklanjanje web-sadržaja koji veliča ili provocira terorističke akte ili se odnosi na dječiju pornografiju. Avia zakon ne mijenja značajno ovaj postojeći okvir, ali skraćuje rok za zahtjev za uklanjanje, smanjujući stvarni vremenski okvir za uklanjanje sa 24 sata na 1 sat (60 minuta). Pored toga, Avia povećava iznos novčane kazne koja se primjenjuje za bilo kakvo nepoštivanje pravila o obavještanju i uklanjanju. Maksimalna kazna sada iznosi 250.000 eura za pojedinca, a može dostići 1.250.000 eura za kompanije.

Većina novih pravila Avia zakona trebala bi se primjenjivati na online platforme i pretraživače koji dosegnu određeni prag aktivnosti u Francuskoj (ovaj prag je trebao biti preciziran dekretom naknadno), bez obzira na to gdje se te kompanije nalaze ili gdje imaju sjedište. Kvalifikacija “online platforme” prema zakonu Avia je široka i uključuje svaku profesionalnu osobu ili tijelo koje nudi online uslugu koja dozvoljava posredovanje više strana u cilju razmjene javnog sadržaja na mreži.

Sadržaji koji predstavljaju “sadržaj mržnje” prema Avia zakonu široko su postavljeni i posebno uključuju bilo koji sadržaj koji očigledno predstavlja: klevetu ili poticanje na diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv pojedinca ili grupe pojedinaca na osnovu njihovog porijekla, etničke pripadnosti, rase, vjere, spola ili rodnog identiteta, seksualne orijentacije ili invaliditeta; veličanje krivičnih djela (posebno krivična djela protiv fizičkog integriteta osobe ili pozivanje na počinjenje terorističkih akata ili javno opravdanje terorizma); poricanje ili trivijalizaciju zločina protiv čovječnosti, genocida, ratnog zločina ili zločina protiv čovječanstva; sadržaje o seksualnom uznemiravanju ili sadržaje koji se odnose na dječiju pornografiju. Svako može prijaviti sadržaj mržnje, pod uslovom da je obavještenje u skladu sa obavezama utvrđenim zakonom. Avia značajno pojednostavljuje postojeća opća formalna pravila prijave, posebno kada se prijava odnosi na sadržaj mržnje.

Francusko audiovizuelno vijeće (CSA) je regulatorno tijelo odgovorno za provođenje ovog novog režima s različitim istražnim i regulatornim ovlaštenjima. To uključuje i pravo da CSA zatraži bilo koju relevantnu informaciju od internetskih platformi i pretraživača i posebno metode svih algoritama koji se koriste da bi se uskladili sa zakonom.

Francusko Ustavno vijeće je u svojoj odluci o poništavanju odredbi Avia zakona ocijenilo da pojedine odredbe zadiru u “slobodu govora i komunikacije, te da nisu neophodne, primjerene i srazmjerne cilju koji se želi postići”. Vijeće je dio mjera proglasilo jasnim kršenjem francuskog Ustava. Ovo se odnosi na nadležnosti za uklanjanje sadržaja, odnosno odluku o tome da li je određeni sadržaj nezakonit. Vijeće, naime, ukazuje na nedostatak umiješanosti pravosuđa u odlučivanje da li je određeni objavljeni sadržaj nezakonit ili ne, kao i zapriječene kazne koje bi pak – zajedno sa kratkim rokovima – dovele do uklanjanja legalnog sadržaja. Strogo ograničenje vremena će *de facto* dovesti do upotrebe tehnologije filtriranja, što će rezultirati prekomjernim uklanjanjem sadržaja. Osim toga, Nacrt zakona uključuje obavezu da se spriječi ponovno postavljanje sadržaja govora mržnje. To će dovesti do općeg filtriranja svih sadržaja objavljenih na platformama, što nije kompatibilno sa zabranom općeg nadzora Direktive o e-trgovini. Vijeće je također je odbacilo odredbu koja zahtijeva da se

govor koji se odnosi na terorizam i dječiju pornografiju ukloni u roku od sat vremena nakon označavanja.

Kako se navodi u EDRI analizi iz 2019. godine, postoje i pozitivni aspekti Avia zakona, poput obezbjeđivanja garancije proceduralne pravičnosti uspostavljanjem zahtjeva za pojedince koji prijave potencijalno nezakonit sadržaj. Štaviše, zakon propisuje obaveze kompanija da uspostave interne žalbene mehanizme i za podnosioca prijave i za dobavljača sadržaja. Uvedene su i obaveze transparentnosti politike moderiranja sadržaja.

9.5.3. Austrija: KoPI-G

U Austriji je 1. januara 2021. godine stupio na snagu Zakon o komunikacijskim platformama, Kommunikationsplattformen-Gesetz (KoPI-G), kojim se provajderi društvenih medija obavezuju na uklanjanje nezakonitog sadržaja te se uvode procedure za izvještavanje slične onima iz NetzDG. KoPI-G se odnosi na domaće i strane provajdere profitnih komunikacijskih platformi koji imaju više od 100.000 korisnika u Austriji ili prihode u Austriji veće od 500.000 eura. Postoje posebni izuzeci za neprofitne online enciklopedije (Wikipedia), odjeljke komentara na web-stranicama s vijestima (der Standard, Krone) i platforme za e-trgovinu koje prenose usluge ili robu (Amazon, Geizhals, MyHammer). Od regulatornog tijela (KommAustria) se traži da vodi popis platformi na koje se primjenjuje ovaj zakon, jer ne postoji obaveza platforme da obavijesti tijelo kada započne ili prekine svoje usluge.

Zakon reguliše katalog od 15 krivičnih djela, uključujući govor mržnje, klevetu, uznemiravanje, pornografiju koja uključuje maloljetnike, rasistički, diskriminatorski ili nacional-socijalistički sadržaj, neovlaštene fotografije, uhođenje putem telekomunikacija. Platforme moraju osigurati funkciju prijavljivanja za ovaj ilegalni sadržaj i odmah reagirati na obavještenja. Ako je sadržaj očigledno nezakonit, mora se blokirati u roku od 24 sata nakon obavještenja. Ako nezakonitost nije toliko očigledna, platformi može biti potrebno najviše 7 dana da odgovori. Sadržaj koji je obrisano mora biti zadržan na platformi 10 sedmica u svrhu dokaza i obeštećenja. Organi za provođenje zakona mogu dobiti ove podatke ili produžiti period za još 10 sedmica, ako je potrebno. Ne postoji obaveza prijavljivanja blokiranog nelegalnog sadržaja nadležnima. I osoba koja se žali na sadržaj i osoba na čiji sadržaj ima pritužbi dobijaju informacije o postupku, osnovama odluke i mogućnostima žalbe. Veliki napredak u poređenju s njemačkim NetzDG-om je to što postoje mehanizmi pritužbi i obeštećenja kako bi se nadzirale odluke platforme i povećao kvalitet njihovih procesa moderiranja sadržaja. Najveća kritika se odnosi na činjenicu da konačnu odluku o tome da li je neki sadržaj bio nezakonit ili ne više ne donosi sud.

Zakon predviđa godišnje izvještaje (tromjesečni izvještaji za velike platforme) u kojima treba objasniti kako tačno funkcionira proces moderiranja sadržaja, koliko je slučajeva navodno nezakonitog sadržaja prijavljeno, koliko dugo su provjeravani i nakon koliko vremena je odluka donesena. Pored statistike, traži se i opis obuke moderatora sadržaja i tehničkog sistema koji se koristi. Nedostatak njemačkog NetzDG-a bio je u tome što bi sadržaj na koji se žali kao potencijalno nezakonit nestao iz obaveze transparentnosti ako bi se obrisao na osnovu odredbi i uslova. U Austriji bi se takav sadržaj koji je prijavljen kao ilegalan također morao pojaviti u statistici, čak i ako bi potom bio obrisao na osnovu odredbi i uslova. Konačno, nadležno regulatorno tijelo KommAustria također ima mogućnost izdavanja smjernica za preciziranje izvještaja.

Sve platforme koje podliježu ovom zakonu moraju imenovati ovlaštenog predstavnika – fizičko ili pravno lice koje se nalazi u Austriji ili određenim zemljama EU. Cilj je stvoriti komunikaciju sa lokalnim pravnim sistemom kako bi, na primjer, organi za provođenje zakona mogli da se obrate lokalno dostupnoj osobi za dobijanje korisničkih podataka, ili da sudovi mogu izdati naloge za uklanjanje nezakonitog sadržaja.

Za nepoštovanje obaveza postavljenih ovim zakonom, platformi mogu biti izrečene kazne do 10 miliona eura (u zavisnosti od nekoliko faktora, kao što su prihod, broj korisnika, prethodno nedolično ponašanje, težina i dužina prekršaja). Također, moguće je izreći novčanu kaznu do milion eura za članove upravnog odbora ako na zahtjev organa ne imenuju ovlaštenog predstavnika ili zastupnika za prihvatanje službenih dokumenata koje organ dostavlja.

Evropska komisija istakla je u pismu Austrijskoj vladi da će ovaj zakon vjerovatno ugroziti slobodu pružanja usluga te istakla zabrinutost zbog dodatnih troškova i administrativnih opterećenja povezanih s primjenom mehanizma obavještanja i uklanjanja i zbog potrebe za posjedovanjem potrebnih jezičkih vještina i lokalnog kulturnog i pravnog znanja kako bi se mogao procijeniti sadržaj i komunicirati sa vlasti. Osim toga, Komisija postavlja pitanje zašto Austrija sada donosi vlastiti set pravila dok je u izradi Zakon o digitalnim uslugama, koji ima za cilj usaglašavanje na razini EU mnogih stavki koje reguliše KoPI-G. Budući da će Zakon o digitalnim uslugama poprimiti oblik uredbe i stoga biti direktno primjenjiv u svakoj državi članici, Komisija ističe da će Austrija morati ukinuti dio odredbi novog zakona kada on stupi na snagu (Staber i Stütz 2021). Unatoč zabrinutosti Komisije, Austrijska vlada nije odgodila usvajanje KoPI-G.

9.6. REGULACIJA U IZBORNIM ZAKONIMA

Odredbe kojima se reguliše štetni sadržaj nalaze se u nekim zemljama i u izbornom zakonodavstvu. Ovo ukazuje na prepoznavanje zakonodavca da su izborni procesi posebno osjetljivi na govor mržnje, dezinformacije i lažne vijesti te pristrasno izvještavanje.

Digitalne izborne kampanje nose inherentne rizike, a zakonska regulativa ih sa poteškoćama može adekvatno pratiti. Političke stranke nekada koriste komunikacijske platforme za (plaćeno) političko oglašavanje te kroz prakse mikrotargetiranja platforme isporučuju prilagođene reklame određenim ciljnim grupama. Neki od izbornih zakona daju opće odredbe kojima se zabranjuje, na primjer, govor mržnje, diskriminacija, političko oglašavanje i kao takve (u državama u kojima postoje tijela nadležna za online sferu) mogu obezbijediti primjenu i online, odnosno raditi na suzbijanju štetnog sadržaja. Neke zemlje pak, poput Irske, uviđaju da određeni segmenti koji se odnose na online sferu zahtijevaju zasebnu regulaciju.

U nastavku se daje pregled uređenja iz različitih zemalja.

ZEMLJA	NAZIV ZAKONA	UREĐENJE
Republika Srbija	Zakon o izboru narodnih poslanika	<p>Ako bilo koji učesnik u izbornoj kampanji svojim ponašanjem poziva na nasilje, širi nacionalnu, vjersku ili rasnu mržnju ili podstiče na neravnopravnost polova, Nadzorni odbor za izbornu kampanju bez odlaganja će dati inicijativu za pokretanje postupka pred nadležnim državnim organima.</p> <p>Javni medijski servisi su dužni da u programskim sadržajima namijenjenim predstavljanju obezbijede podnosiocima proglašenih izbornih lista i kandidatima sa proglašenih izbornih lista uslove za nepristrasno, pravično i uravnoteženo predstavljanje.</p>
Crna Gora	Zakon o izboru odbornika i poslanika	<p>Propisana dužnost učesnika u predizbornoj kampanji je da poštuju Ustav Crne Gore, zakone i kodekse profesionalne etike i da se ponašaju fer, bez uvreda i kleveta, kršenja pravila pristojnosti ili vrijeđanja osjećanja javnosti.</p> <p>Svi javni i komercijalni mediji u Crnoj Gori, u vrijeme izborne kampanje, dužni su objavljivati ocjene, zaključke i odluke nadležnih organa u kojima se konstatuje da je određeno glasilo povrijedilo odredbe ovog zakona koje nalažu nepristrasno, ravnopravno i objektivno obavješćavanje građana o programima i kandidatima političkih stranaka i drugih podnosilaca izbornih lista.</p>
Irska	Izborni zakon (1992. i 1997) Zakona o online oglašavanju (transparentnosti) na društvenim mrežama	<p>Predizborni oglasi i plakati trebaju imati naziv i adresu štampara i njegovog izdavača. Prekršaj se izriče za oglase koji ne sadrže takve detalje. Odjeljak 22. nameće potrebu za otkrivanjem donacija u političke svrhe.</p> <p>Uprkos postojećim regulatornim ograničenjima za tradicionalne reklame, takvi zahtjevi nedostaju u online oglasima. Ovo je bio poticaj za Nacrt zakona o online oglašavanju (transparentnosti) na društvenim mrežama. Zakon se odnosi na online oglašavanje i definiše ga kao "svaku komunikaciju koja se postavlja ili promovira uz naknadu na internetskoj platformi". Nameće se obaveza da online političke reklame prikazuju obavješćenja o transparentnosti kako bi se prikazale informacije o finansiranju na jasan i upadljiv način. Ovaj nacrt sadrži nejasne formulacije u definiranju štetnog internetskog sadržaja, što može dovesti do nesrazmjernih ograničenja slobode izražavanja.</p>

9.7. REGULACIJA ŠTETNOG SADRŽAJA U EVROPSKOJ UNIJI

Problemom lažnih vijesti, odnosno dezinformacija, Evropska komisija bavi se od 2015. godine. EU uviđa da prijetnje koje utiču na demokratiju u bilo kojoj državi članici mogu naštetiti Uniji kao cjelini. Kako se navodi u Akcijskom planu za borbu protiv dezinformacija (2018), dezinformacije su često usmjerene na evropske institucije i njihove predstavnike te imaju za cilj podrivanje samog evropskog projekta općenito. Konstantne ciljane kampanje dezinformacija protiv EU, njenih institucija i politika povećavaju se uoči izbora za Evropski parlament 2019. godine. Komisija je tako 2018. donijela mjere za osiguranje slobodnih i poštenih evropskih izbora i preporučila primjenu sankcija prema potrebi pozivajući države članice da poduzmu korake potrebne za očuvanje integriteta svojih izbornih sistema i infrastrukture te ih testiraju prije evropskih izbora.

EU je u decembru 2020. godine donijela dva dokumenta koji predstavljaju okvir za regulaciju internetskih platformi: Akcijski plan za evropsku demokratiju i Zakon o digitalnim uslugama. Ovi dokumenti se nadovezuju na ranije dokumente poput Akcijskog plana za borbu protiv dezinformacija (2018). Pored navedenih, važno je istaknuti samoregulatorni mehanizam EU – Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija, čija je primjena otpočela 2018. godine.

9.7.1. Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija

Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija prvi je alat ove vrste putem kojeg su se relevantni akteri dogovorili o samoregulatornim standardima za borbu protiv dezinformacija. Ovo je ujedno prvi put da platforme pristaju, na dobrovoljnoj osnovi, na samoregulatorne standarde za borbu protiv dezinformacija. Predstavnici online platformi, vodećih društvenih mreža, oglašivača i oglašivačke industrije dogovorili su se o samoregulatornom Kodeksu koji uključuje širok spektar obaveza, od transparentnosti političkog oglašavanja do zatvaranja lažnih naloga. Kodeksom su se obavezale online platforme Facebook, Google i Twitter, Mozilla, kao i oglašivači i reklamna industrija u oktobru 2018; Microsoft se pridružio u maju 2019, dok je TikTok potpisao Kodeks u junu 2020. godine. Proces revizije Kodeksa pokrenut je u junu 2021. i, nakon potpisivanja i predstavljanja revidiranog Kodeksa 16. juna 2022. godine, novi Kodeks postao je dio šireg regulatornog okvira, u kombinaciji sa zakonodavstvom o transparentnosti i ciljanju političkog oglašavanja i Zakonom o digitalnim uslugama. Do početka 2023. godine, potpisnici će dostaviti Komisiji prve osnovne izvještaje o primjeni Kodeksa.

Internetske platforme podnijele su prvi izvještaj u januaru 2019. i u njemu se navodi stanje mjera poduzetih kako bi se ispunile njihove obaveze

prema Kodeksu. Izvještaji potvrđuju da potpisnici Kodeksa pokazuju veću transparentnost. Postoji bliži dijalog sa platformama u pogledu njihove politike protiv dezinformacija. Međutim, dostava podataka i alata za pretraživanje još uvijek je povremena i proizvoljna te ne odgovara potrebama istraživača za nezavisnim ispitivanjem. Pored toga, obim aktivnosti koje svaka platforma poduzima u cilju implementacije svojih obaveza značajno varira.

U periodu od januara do maja 2019. godine, Evropska komisija je provela ciljano praćenje provođenja obaveza od strane Facebooka, Googlea i Twittera s posebnim naglaskom na integritet izbora za Evropski parlament. Komisija je posebno zatražila od tri platforme potpisnice Kodeksa prakse da mjesečno izvještavaju o radnjama koje su poduzele da poboljšaju kontrolu plasmana oglasa, osiguraju transparentnost političkog oglašavanja i oglašavanja zasnovanog na problemima i da se pozabave lažnim računima i zlonamjernom upotrebom od botova. Monitoring je ukazao na kontinuirani napredak koji postižu ove platforme u svojim obavezama da povećaju transparentnost i zaštite integritet predstojećih izbora. Međutim, sve tri platforme bi trebale pojačati svoje napore za proširenje saradnje sa fact check organizacijama, te ojačati saradnju sa tradicionalnim medijima na razvoju indikatora transparentnosti i pouzdanosti za izvore informacija kako bi korisnicima ponudili pravičan izbor relevantnih i provjerenih informacija.

Imajući u vidu revolucionarni korak naprijed u ustanovljavanju pravila u online sferi koja se tiču štetnog sadržaja, koja su dobrovoljno prihvaćena od strane internetskih platformi, ipak je neophodno naglasiti nekoliko važnih nedostataka. Prije svega, radi se o mjerama samoregulacije koje počivaju na dobrovoljnosti i “konsenzusu” uključenih aktera oko toga šta predstavlja nezakonit sadržaj. Pored toga, u ovim sistemima nedostaje i aspekt pravne sigurnosti. Drugi izazov jeste opasnost od ugrožavanja slobode govora i informisanja, jer uklanjanje (filtriranje) sadržaja se još uvijek radi po neadekvatnim procedurama, što dovodi do rizika da sadržaj, koji je zapravo zakonit, bude greškom uklonjen. Naredni problem se naslanja na ovaj: nedovoljno transparentne procedure / standardi ocjenjivanja i uklanjanja štetnog sadržaja. Platforme, kako pokazuju izvještaji i monitoring o primjeni Kodeksa, neravnomjerno primjenjuju utvrđene mjere te ne obezbjeđuju adekvatne (potpune) podatke. Konačno, mjere protiv nezakonitog sadržaja su često neučinkovite.

9.7.2. Akcijski plan za evropsku demokratiju

Svrha Akcijskog plana za evropsku demokratiju jeste ojačavanje uloge građana u izgradnji otpornijih demokratskih društava u EU kroz promociju slobodnih i poštenih izbora, jačanje slobode medija te suzbijanje

dezinformacija. Unutar promocije slobodnih i poštenih izbora predviđene su mjere prijedloga zakonodavstva kojim bi se osigurala veća transparentnost u području sponzorisanog političkog sadržaja (tj. političkog oglašavanja) te popratne mjere i smjernice za političke stranke i države članice.

Akcijski plan uključuje i Evropski akt o slobodi medija kojem je cilj osigurati da mediji, javni i privatni, mogu lakše prekogranično poslovati na unutrašnjem tržištu EU bez nepotrebnog pritiska. U obzir se uzima i digitalna transformacija medijskog prostora. Evropski akt o slobodi medija ojačat će uredničku slobodu medijskih kuća i zaštititi ih od neopravdanih, nesrazmjernih i diskriminirajućih nacionalnih mjera, sa ciljem zaštite pluralizma evropskog medijskog okruženja. U korist medijskih kuća ide i pravednija i transparentnija raspodjela državnih sredstava za oglašavanje. Posebna pažnja u ovom aktu posvećena je javnim medijima i izazovima s kojima su suočeni – predlaže se da se javni mediji finansiraju na primjeren i stabilan način kojim se garantuje urednička nezavisnost, te se propisuje i obaveza javnih medija na nepristrasno pružanje raznovrsnih informacija i mišljenja. Aktom se ujedno uspostavljaju obaveze za medije koje uključuju transparentnost vlasništva, nezavisnost uredničkih odluka, sprečavanje svakog stvarnog ili mogućeg sukoba interesa. Komisija će predložiti dodatne mjere za povećanje transparentnosti u području vlasništva nad medijima i državnog oglašavanja putem novog alata za praćenje vlasništva nad medijima.

Akcijski plan nadalje predviđa aktivnosti u pogledu slobode i pluralizma medija (fokus stavljen na SLAPP), sigurnost novinara i suzbijanje dezinformacija (ojačavanje samoregulativnog mehanizma). Komisija će postepeno provoditi Akcijski plan do 2023. godine, odnosno godinu pred izbore za Evropski parlament, nakon čega će procijeniti ostvareni napredak i utvrditi jesu li potrebne druge mjere.

9.7.3. Zakon o digitalnim uslugama

Zakon o digitalnim uslugama (Digital Service Act – DSA) objavljen je u Službenom glasniku EU te je stupio na snagu 12. 11. 2022. godine. DSA, zajedno sa Zakonom o digitalnim tržištima,⁵² donosi okvir za sigurniji digitalni svijet u EU. DSA predstavlja dugo čekanu izmjenu Direktive o e-trgovini kojom su važna pitanja pružanja digitalnih usluga i prava korisnika regulisana još 2000. godine, prije pojave velikih platformi. Nova pravila će

52 Zakon o digitalnim tržištima usmjeren je na osiguravanje ravnopravnih uslova za sva digitalna poduzeća, nezavisno od njihove veličine. Cilj je akta o digitalnim tržištima osigurati konkurentan i pravedan digitalni sektor. Imajući u vidu da obim regulacije nije suštinski relevantan za temu koja se ovdje obrađuje, ovaj dokument neće biti zasebno predstavljen.

se primjenjivati na sve internetske posrednike koji pružaju usluge u EU i ovaj ekstrateritorijalni princip predstavlja ključnu inovaciju u odnosu na Direktivu o e-trgovini (DSA će se primjenjivati na posrednike koji nude svoje usluge korisnicima koji su poslovno nastanjeni ili borave u EU, bez obzira na to gdje je pružatelj usluga osnovan).

DSA je u formi uredbe, što znači da su ove odredbe obavezujuće u potpunosti i neposredno se primjenjuju u državama članicama. Zemlje kandidati trebale bi svoje zakonodavstvo uskladiti sa pravnim okvirom EU, što uključuje i DSA. BiH će, u procesu harmonizacije zakonodavstva, također morati uskladiti postojeće zakone sa odredbama DSA. To u praksi znači usvajanje cijelog seta novih odredbi (pretpostavljeno – izmjenama postojećih zakona) koje će regulisati online sferu, jasne kriterije o tome šta je štetni sadržaj, čija je odgovornost kontrola sadržaja te čija će biti nadležnost za provedbu.

Radi primjene novih pravila, DSA uvodi novi institucionalnu organizaciju u kojoj će se u svakoj državi članici osnovati ili, između postojećih tijela, odrediti koordinator za digitalne usluge. Nacionalni koordinatori sarađivat će i usklađeno djelovati putem Evropskog odbora za medijske usluge, a sve to skupa usmjeravat će Komisija. Pri izvršavanju svojih zadaća Odbor bi trebao djelovati potpuno nezavisno.

Ovim zakonom se uspostavlja skup obaveza i jasan okvir u pogledu odgovornosti i transparentnosti za pružatelje posredničkih usluga kao što su internetska tržišta, društvene mreže i platforme za dijeljenje sadržaja. DSA uspostavlja mehanizam “prijavlivanja i djelovanja” te zaštitne mjere za uklanjanje nezakonitih proizvoda, usluga i sadržaja. Pružatelji usluga hostinga trebali bi nakon primanja prijave postupati bez nepotrebnog odgađanja, uzimajući u obzir vrstu nezakonitog sadržaja koji se prijavljuje i hitnost poduzimanja radnji. Druge mjere u DSA uključuju obavezivanje platformi društvenih medija na to da omoguće korisnicima da označe ilegalni sadržaj na “jednostavan i efikasan način” kako bi se mogao brzo ukloniti, a zahtijevat će od velikih online platformi i internetskih pretraživača da regulatorima i istraživačima predaju podatke vezane za njihove algoritme.

DSA uvodi strožija pravila za vrlo velike online platforme (VLOP) s više od 45 miliona korisnika u EU zbog njihovog ogromnog uticaja. VLOP-i će morati provoditi redovne procjene sistemskih rizika kao što su dezinformacije, obmanjujući sadržaj i osvetnička pornografija, te moraju provoditi odgovarajuće mjere ublažavanja koje podliježu nezavisnim revizijama. Regulatorno tijelo Evropske komisije nadzirat će VLOP, dok će nadzor nad ostalim platformama provoditi države članice.

U prvom fokusu ovog dokumenta je suzbijanje nezakonitog sadržaja kao što je govor mržnje, prijetnje smrću, osvetnička pornografija, kleveta. Naime, društvene mreže imaju obavezu blokirati, ukloniti ili ograničiti nezakonit sadržaj i transparentno objaviti kakve mehanizme su uveli za sprečavanje njegovog širenja. Uz to, VLOP će morati provesti opsežne procjene o "sistemskim rizicima" koje donosi dizajn, algoritamski sistemi, funkcioniranje i korištenje njihovih usluga ili se odnose na njih, te poduzeti razumne i učinkovite mjere za smanjenje rizika. Sistemski rizici uključuju, osim "širenja nezakonitog sadržaja", i moguće negativne učinke na temeljna prava (ljudsko dostojanstvo, privatnost, lične podatke, slobodu izražavanja), na građanski diskurs i izborne procese ili javnu sigurnost, rodno zasnovano nasilje, maloljetnike, javno zdravlje i tjelesno ili mentalno blagostanje. Predviđeno je da DSA bude i mehanizam za rješavanje složenih problema kao što su masovne dezinformacije i njihov uticaj na demokratske procese ili javno zdravlje. U DSA se navodi da su govor mržnje i dezinformisanje na internetu postali sve rašireniji, ali da se, vrlo važno, koriste radi povećanja polarizacije koja se, pak, upotrebljava u političke svrhe.

Drugi fokus DSA je obaveza transparentnosti za algoritme koji određuju šta se korisnicima prikazuje kako bi se poboljšala informisanost korisnika i njihov mogući izbor. VLOP i pretraživači morat će dodatno korisnicima ponuditi sistem preporuke sadržaja koji se ne temelji na njihovom profiliranju.

Treći fokus se odnosi na regulisanje ciljanih oglasa pa će u budućnosti korisnici znati zbog čega im se prikazuje pojedinačni oglas, ko stoji iza njega i koji su podaci korišteni pri donošenju te odluke. DSA izričito zabranjuje da se ciljani odabir oslanja na korištenje osjetljivih podataka kao što su zdravstveno stanje, seksualna orijentacija, etnička pripadnost, politički stavovi ili vjerska uvjerenja, a posebno se zabranjuje ciljani odabir oglasa maloljetnicima, odnosno djeci.

U pogledu uticaja na izbore i izborni proces, navodi se da EU smatra da zavaravajuće ili nejasno političko oglašavanje predstavlja posebnu vrstu prijetnje na internetu jer utiče na centralne mehanizme koji omogućuju funkcionisanje demokratskog društva, posebno kada takav sadržaj sponzorišu treće strane i strani akteri. Naglašava se da se primjenom profiliranja u velikim razmjerama za političko mikrotargetiranje u svrhu manipulisanja ponašanjem pri glasanju mogu ozbiljno potkopati temelji demokratije te stoga poziva pružatelje digitalnih usluga da poduzmu mjere potrebne za identifikaciju i označavanje sadržaja koje su učitali botovi, te očekuje od Komisije da izda smjernice o upotrebi takvih digitalnih tehnologija za uvjeravanje u izbornim kampanjama i politici političkog oglašavanja. Zbog

toga se poziva na uspostavu strogih zahtjeva u pogledu transparentnosti za prikazivanje plaćenih političkih oglasa.

Važnost DSA se ogleda i u definiranju koncepta “ilegalnog / nezakonitog sadržaja”, odnosno onoga što se ima smatrati zabranjenim, te time obavezom platformi da ga blokiraju, uklone ili ograniče. Značajno je napomenuti da se, u svjetlu implikacija na slobodu izražavanja, obaveze uklanjanja trebaju primjenjivati samo na nezakonit sadržaj. DSA navodi da koncept ilegalnog sadržaja treba shvatiti tako da se odnosi na informacije, bez obzira na njihovu formu, koje su prema važećem zakonu ili same po sebi nezakonite, kao što je nezakonit govor mržnje ili teroristički sadržaj i nezakonit diskriminatorni sadržaj, ili koje primjenjiva pravila čine nezakonitim s obzirom na činjenicu da se odnose na aktivnosti koje su nezakonite, kao npr. nezakonito dijeljenje privatnih slika bez pristanka, uhođenje na mreži, neovlašteno korištenje materijala zaštićenog autorskim pravima. Dakle, svejedno je da li nezakonitost informacija ili aktivnosti proizlazi iz prava EU ili iz nacionalnog prava država članica, koje je u skladu sa pravom Unije. Dodatni razlog zbog čega je uređenje na nivou EU bitno, uključujući terminološke standarde, jeste sve veća fragmentacija pravila i niži nivo zaštite temeljnih prava u EU do kojih dovode noviji nacionalni zakoni za suzbijanje govora mržnje i dezinformacija.⁵³

U ovom kontekstu definiranja nezakonitog sadržaja, pitanje dezinformacija nije jasno uređeno, no DSA nije usmjeren direktno na širenje dezinformacija, već se njim ojačava Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija. Međutim, razlika između Kodeksa i DSA je u tome što odredbe DSA nisu opcionalne, već obavezujuće za sve platforme, dok je pristupanje i djelovanje po Kodeksu ipak dio samoregulativnog (dakle, dobrovoljnog) pristupa.

Bez obzira na potrebe moderiranja štetnog sadržaja, odnosno njegovog suzbijanja, potrebno je osigurati da ovakvi obavezujući dokumenti (posebno imajući u vidu teritorijalni princip, odnosno obuhvatnost EU teritorija – država članica) sadrže jasne i precizne formulacije kako bi se spriječilo da

53 Posljednjih godina, države članice sve više uvode zakone o digitalnim uslugama i online platformama u nastojanju da ih nadziru i smanje štete povezane sa širenjem ilegalnog sadržaja i robe. Stoga je jedan od glavnih pokretača prijedloga DSA hitnost ograničavanja normativne fragmentacije koja je rezultat inicijativa poduzetih na nacionalnom nivou. Nedavno su nacionalni zakoni, poput njemačkog NetzDG-a i austrijskog KoPiG-a, nametnuli strožije obaveze za platforme, zahtijevajući od njih, pod prijetnjom visokih kazni, da pojačaju svoje napore u ograničavanju širenja određenih vrsta nezakonitog sadržaja, uključujući nezakonit govor mržnje. Ovakve inicijative na nacionalnom nivou izazvale su fragmentaciju i pravnu nesigurnost u pogledu režima odgovornosti koji se primjenjuje na pružaoce usluga, posebno utičući na manje pružaoce usluga i ometajući njihovu sposobnost da se efikasno nadmeću na tržištu (Buri i Hoboken 2021, 6).

internetske platforme samovoljno i jednostrano brišu novinarski sadržaj. Ipak, i dalje postoji bojazan da će mehanizam za obavještanje i uklanjanje navodno nezakonitog sadržaja vjerovatno dovesti do prekomjernog uklanjanja legalnog sadržaja.

Sa druge strane, ovaj obavezujući dokument u pojedinim dijelovima ostaje nejasan, odnosno nedovoljno precizan, što će potencijalno dovesti do mimoilaženja i stvoriti prostor za različita tumačenja i konsekventno nejednaku primjenu. Na primjer, član 26, koji propisuje nove obaveze provjera za VLOPO-ve koje uključuju indirektno pozivanje na procjenu uticaja na ljudska prava, ne sadrži smjernice o tome kako to primijeniti. U praksi, to će ostaviti ogromnu diskrecionu odluku i kompanijama i Komisiji da odluče kako bi se ti rizici trebali ublažiti. Sličnu situaciju vidimo i u članu 27, koji identifikuje moguće mjere koje bi se mogle usvojiti, kao što su “prilagođavanje moderiranja sadržaja ili sistema preporuka” ili “pokretanje ili prilagođavanje saradnje sa drugim platformama putem kodeksa ponašanja i kriznih protokola”. Iako se spominju “razumne” i “proporcionalne” mjere, ne govori se ništa o vrstama mjera koje bi Komisija u konačnici mogla smatrati proporcionalnim i razumnim za rješavanje datog sistemskog rizika (ARTICLE19 2021).

9.8. ZAKLJUČAK

Iako regulacija štetnog sadržaja u online sferi predstavlja relativno novu oblast te još uvijek procjenjuje domete i učinke na nacionalnom i nivou EU, ovo je oblast koja nužno zahtijeva uređenje. Imajući u vidu veliki uticaj društvenih mreža, online medija i uopće brzinu širenja i dostupnost informacija online, političke “borbe” se sele u digitalni svijet sa vrlo stvarnim implikacijama i offline. Nacionalistička retorika i retorika podjela intenzivira se iz godine u godinu, naročito pred izbore (Šećerović 2022) i upravo su izbori proces u kojem se najviše manifestuje nedostatak kako regulative tako i profesionalnosti u medijskom izvještavanju. Online sfera je tu posebno eksploatisana – još uvijek se smatra prostorom u kojem je dozvoljeno sve, ali i kojim se najlakše prenosi poruka. Online govor mržnje i širenje dezinformacija postali su alati u predizbornim kampanjama, a adekvatnog i efikasnog odgovora još uvijek u BiH nema, o čemu svjedoče i opetovani nalazi godišnjih izvještaja Evropske komisije.

Govoreći o regulaciji, ona ne mora nužno biti restriktivna, tj. fokusirati se prvenstveno na zabrane – da bi odgovor na štetan i nezakonit sadržaj bio adekvatan, moraju se u promišljanje o rješenju te u sistemski odgovor uključiti i oni aspekti unutar kojih se stvara klima za razvoj, distribuciju i konzumiranje štetnog sadržaja. To se prevashodno odnosi na medijsku

pismenost, osnaživanje profesionalnosti online medija te oslobađanje od političkog uticaja. Ovo se sve dodatno usložnjava kada su u pitanju izbori i izborni procesi, jer online sfera – kao ona koja je još uvijek prilično neregulisana – postaje mjesto manipulacija, promocija i političkih / privatnih spinova i dezinformacija.

Razmišljajući o modelu koji bi bio efikasan te ujedno manje rizičan za ugrožavanje slobode govora, trebalo bi ograničiti brisanje sadržaja (posebno automatizovano) i izbjegavati mjere koje internetske kompanije čini *de facto* regulatorima. Potrebno je također skinuti teret dokazivanja sa građana i stvoriti transparentne puteve za obeštećenje (EDRi 2019b). Regulacija online sadržaja nerijetko tretira samo simptome, a ne uzrok, rješavajući manipulaciju informacijama odvojeno od nepovjerenja javnosti.

U BiH, ovi procesi regulacije su tek u začetku. Iako treba razumjeti da BiH jeste malo tržište, te time vjerovatno ne toliko zanimljivo za velike internetske platforme, ipak je neophodno razmotriti i sistemski urediti ovu oblast. Ovo posebno iz kontekstualnih razloga, u kojima se brojne političke i društvene pojave pretvaraju u erupcije štetnog sadržaja online, a izborni period ovo sve čini dodatno usijanim. Poseban izazov koji očekuje BiH na ovom putu regulacije jeste činjenica da provedba postojećeg pravnog okvira, te suzbijanje štetnih sadržaja offline, ide jako sporo, tromo i nedovoljno. To multiplicira postojeće probleme poput regulacije online medija, transparentnosti vlasništva nad medijima, te kreira atmosferu nekažnjivosti i doprinosi percepciji online prostora kao potpuno slobodnog od pravila i poštovanja ljudskih prava. Ovo je posebno vidljivo tokom predizbornih kampanja, u kojima se društvene mreže, portali i komentari koriste za zaoštavanje retorika i podizanje tenzija. Postojeći sistem samoregulacije naprosto nije dovoljan niti efikasan u suzbijanju štetnog sadržaja, a zakonski okvir ni blizu onome što *acquis* zahtijeva. Neophodno je, stoga, da država zauzme aktivniji stav protiv štetnog sadržaja generalno, te posebno u online sferi koja je u BiH izrazito neregulisana. Ovo svakako mora uključivati i plan provedbe i koordinaciju sa drugim inicijativama (medijska pismenost, pluralizam medija i sl.) kako bi odgovor na problem bio sveobuhvatan jer jedino tako možemo očekivati puno uživanje prava i sloboda. Naime, pravni naponi u borbi protiv štetnog sadržaja ne bi trebali gledati na zaštitu izbora i zaštitu slobode izražavanja kao na uzajamno isključive ciljeve.

LITERATURA

- ARTICLE19. (2021). "At a glance: Does the EU Digital Services Act protect freedom of expression?" *Article19*, 11. 2. 2021. <https://www.article19.org/resources/does-the-digital-services-act-protect-freedom-of-expression/>
- ARTICLE19. (2019). *The Social Media Councils: Consultation Paper*. <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2019/06/A19-SMC-Consultation-paper-2019-v05.pdf>
- Baghdasaryan, Meri; Gullo, Karen. (2012). "UN Human Rights Committee Criticizes Germany's NetzDG for Letting Social Media Platforms Police Online Speech." *Electronic Frontier Foundation*, 23. 11. 2012. <https://www.eff.org/deeplinks/2021/11/un-human-rights-committee-criticizes-germanys-netzdg-letting-social-media>
- Berthélémy, Chloe. (2019). *Contribution to the examination of France's draft law aimed at combating hate content on the internet*. Bruxelles: EDRI. https://edri.org/wp-content/uploads/2019/11/20191118_EDRICommentsEC_FrenchAvialaw.pdf
- Buri, Ilaria; Hoboken, Joris van. (2021). *The Digital Services Act (DSA) proposal: a critical overview*. Amsterdam: Institute for Information Law. https://dsa-observatory.eu/wp-content/uploads/2021/11/Buri-Van-Hoboken-DSA-discussion-paper-Version-28_10_21.pdf
- Echikson, William; Knodt, Olivia. (2018). *Germany's NetzDG: A key test for combatting online hate*. Brisel: CEPS. http://wp.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/11/RR%20No2018-09_Germany's%20NetzDG.pdf
- ECRI. (2016). *Izveštaj ECRI-a o Bosni i Hercegovini*. 6. 12. 2016. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/ECRI%20Final%20160117.pdf>
- EDRI. (2019a). "Content regulation – what's the (online) harm?" *EDRI*, 9. 10. 2019. <https://edri.org/our-work/content-regulation-whats-the-online-harm/>
- EDRI. (2019b). "France's law on hate speech gets a thumbs down." *EDRI*, 4. 12. 2019. <https://edri.org/our-work/frances-law-on-hate-speech-gets-thumbs-down/>
- ERGA. (2019). *Report of the activities carried out to assist the European Commission in the intermediate monitoring of the Code of practice on disinformation (ERGA Report)*. http://erga-online.eu/wp-content/uploads/2019/06/ERGA-2019-06_Report-intermediate-monitoring-Code-of-Practice-on-disinformation.pdf
- Ferhatović, Amila; Trlin, Davor. (2019). "Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja." *Pregled: časopis za društvena pitanja*, 60(2): 133-157. <https://pregled.unsa.ba/index.php/pregled/article/view/204>

Gaćanica, Lejla. (2022). "Lažne vijesti i borba protiv netačnih informacija." U: Džihana, Amer. Ur. *Medijsko pravo: Okvir za slobodno i odgovorno djelovanje medija*, 269-293. Sarajevo: Centar za promociju civilnog društva. <https://2am-objavi-ba.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/2022/03/21085603/Medijsko-pravo-Okvir-za-slobodno-i-odgovorno-djelovanje-medija.pdf>

Jakubowska, Ella. (2019). "Hate speech online: Lessons for protecting free expression." *EDRi*, 29. 10. 2019. <https://edri.org/our-work/hate-speech-online-lessons-for-protecting-free-expression/>

Krimmer, Robert; Rabitsch, Armin; Kužel, Rast'o; Achler, Marta; Licht, Nathan. (2022). *Elections in Digital Times – A Guide for Electoral Practitioners*. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382102>

Maričić, Domagoj; Antonić, Lidija. (2021). "Odgovornost za nezakonit sadržaj na internetu." *Informator*, 16. 4. 2021. <https://informator.hr/strucni-clanci/odgovornost-za-nezakonit-sadrzaj-na-internetu>

Mchangama, Jacob. (2019). "Analysis: The Digital Berlin Wall: How Germany (Accidentally) Created a Prototype for Global Online Censorship." *Justitia*, 5. 11. 2019. <http://justitia-int.org/en/the-digital-berlin-wall-how-germany-created-a-prototype-for-global-online-censorship/>

Noorlander, Peter; Gaćanica, Lejla; Gorjanc-Prelević, Tea. (2022). *Suzbijanje govora mržnje evropski standardi i praksa. Priručnik*. Podgorica: Akcija za ljudska prava Human Rights Action (HRA). <https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2022/05/Prirucnik-za-suzbijanje-govora-mrznje-esip-FINAL-19-7-2022.pdf>

Noyan, Oliver. (2022). "Big tech opposes Germany's enhanced hate speech law." *Euractiv*, 1. 2. 2022. <https://www.euractiv.com/section/internet-governance/news/german-reinforcement-of-hate-speech-law-faces-opposition-from-big-online-platforms/>

OSCE. *Procjena potreba medijskog sektora u Bosni i Hercegovini Izveštaj o provedenom istraživanju javnog mnijenja o potrebama medijskog sektora u BiH*. Prizma. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/520151.pdf>

Pavelić, Marin. (2021). "EU priprema 2 akta koji bi mogli promijeniti kako koristite digitalne platforme – privatno i poslovno." *Netokracija*, 19. 7. 2021. <https://www.netokracija.com/sto-je-akt-o-digitalnim-uslugama-trzistima-dma-dsa-eu-179707>

Schuler, Marc; Znaty, Benjamin. (2020). *New law to fight online hate speech to reshape notice, take down and liability rules in France*. Taylor Wessing. <https://www.taylorwessing.com/en/insights-and-events/insights/2020/05/new-law-to-fight-online-hate-speech-in-france>

Shattock, Ethan. (2020). "Rights Based Principles: Protecting Free Elections and Free Expression in Irish Policy Responses to Fake News Online." *Dublin Law & Politics Review*, 12. 5. 2020. <https://dublinlpr.ie/2020/05/12/rights-based-principles-protecting-free-elections-and-free-expression-in-irish-policy-responses-to-fake-news-online/>

Sokol, Anida; Čalović, Maja. (2022). *Regulacija štetnog sadržaja na internetu u Bosni i Hercegovini: Između slobode izražavanja i štete po demokratiju*. Sarajevo: Mediacentar. https://media.ba/sites/default/files/bos_regulacija_stetnog_sadrzaja_na_internetu_-_web_pages.pdf

Sokol, Anida; Hasečić, Nejra. (2020). "Lokalni izbori 2020: Borba za gradove putem društvenih mreža." *Mediacentar_online*, 11. 11. 2020. <https://media.ba/bs/magazin-mreze-i-web/lokalni-izbori-2020-borba-za-gradove-putem-drustvenih-mreza>

Sokol, Anida. *Medijsko izvještavanje o predmetima i radu pravosuđa tokom pandemije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: The AIRE Centar. <https://www.media.ba/sites/default/files/transparency-report-vol-02-bcms.pdf>

Staber, Gabriela; Stutz, Angelika (2021). "Communication platforms face new obligations and high fines in Austria", *CMS Law Now*, 22.03.2021. https://www.cms-lawnow.com/ealerts/2021/03/au-test?cc_lang=en

Šečerović, Edina. (2022). "Govor mržnje kao sastavni dio političkih narativa u BiH." *Mediacentar_online*, 29. 11. 2022. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/govor-mrznje-kao-sastavni-dio-politickih-narativa-u-bih>

Pravni akti

European Commission. (2018). *Communication on Securing free and fair European elections*, COM(2018) 637 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0637>

European Commission. (2018). *Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Action Plan against Disinformation (JOIN(2018) 36 final)*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/action-plan-against-disinformation>

European Commission. (2020). *Draft Federal Act on measures to protect users on communication platforms (Communication Platforms Act)*, Austria. <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/tris/en/search/?trisaction=search.detail&year=2020&num=544>

Izborni zakon Bosne i Hercegovine. https://izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Izborni_zakon_PRECISCENI_TEKST-bos.pdf

Kodeks za štampu i online medije BiH. Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini, https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

Krivični zakon Bosne i Hercegovine. http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/krivicni_zakon_3_03_-_bos.pdf

Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Krivic--ni%20zakon%20Brc-ko%20Distrikta%20BiH/05B19-20%20Krivic--ni%20zakon%20-precisceni%20tekst>

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. http://www.oss.ba/dokumenti/Krivicni_zakon_FBIH.pdf

Krivični zakon Republike Srpske. <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/krivicni-zakon-republike-srpske.html>

Odbor za građanske slobode, pravosuđe i unutarnje poslove. (2021). *Izvešće o Zakonu o digitalnim uslugama i pitanjima temeljnih prava.* https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0172_HR.html

Odluka Visokog predstavnika kojom se donosi Zakon o dopuni Kaznenog zakona Bosne i Hercegovine. <http://www.ohr.int/odluka-visokog-predstavnika-kojom-se-donosi-zakon-o-dopuni-kaznenog-zakona-bosne-i-hercegovine/>

Zakon o izboru narodnih poslanika (Srbija), Sl. glasnik RS, br. 14/2022. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html

Zakon o izboru odbornika i poslanika (Crna Gora). <https://crnvo.me/wp-content/uploads/2021/02/Zakon-o-izboru-odbornika-i-poslanika.doc.pdf>

Zakon o zabrani diskriminacije. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije.pdf>

Zakon o zaštiti od klevete Federacije Bosne i Hercegovine. <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2003/zakoni/13bos.htm>

Zakon o zaštiti od klevete Republike Srpske. https://www.parlament.ba/data/dokumenti/presskutak/zakon_o_zastiti_od_klevete_republike_srpske_hr.pdf

Zakon o zaštiti od klevete Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20zas--titi%20od%20klevete/000%2014-03%20Zakon%20o%20zas--titi%20od%20klevete.pdf>

Poglavlje 10

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Denisa Sarajlić i Anida Sokol

Rezultati istraživanja predstavljeni u ovoj publikaciji upućuju na veliko prisustvo pristrasnog medijskog sadržaja i propagande tokom izbornih procesa koji mogu dezinformisati publiku i uskratiti joj pravo na tačne informacije. Političke elite koriste dezinformacije, seksizam, govor mržnje, teorije zavjere kako bi uticali na glasače i diskreditovali svoje političke protivnike.

Istraživanje je potvrdilo pretpostavke da se političke elite u BiH upuštaju u smišljene i unaprijed kreirane kampanje kojima plasiraju štetne narative u toku izborne kampanje i na taj način stvaraju društveno-političke konstrukcije koje služe etničkoj i političkoj homogenizaciji. Strah je emocija koja odavno vlada raspoloženjem birača pred izbore u BiH, a ovo istraživanje pokazuje na koji način se kroz manipulaciju emocijama određuje izborna volja. U svakom poglavlju je jasno istaknuto da su glavni ciljevi narativa neka vrsta emotivne manipulacije – bilo da se radi o konstrukciji narativa o izdajnicima naroda, stranim silama koje su se urotile protiv jednog od bh. naroda, diskreditovanju opozicije, ili stvaranju stereotipa zasnovanih na spolu, etničkoj pripadnosti, međuetničkim odnosima, sukobima, viktimizaciji naroda (ugroženost ili ugnjetavanost), elementima određenih teorija zavjere. Ciljevi su također uključivali diskreditaciju države i njenih institucija, naročito CIK-a, kako bi se poljuljalo ionako slabo povjerenje građana, što onda otvara put za stvaranje drugačijih vizija budućnosti države i entiteta.

Vokabular koji je korišten u kampanji je vojni, religijski, dijelom vokabular teorija zavjera, ratnohuškački, uvredljiv (naročito za žene), prijeteci i često uznemirujući za građane. Takav vokabular često prate etno-nacionalni simboli, metafore koje legitimiraju zastrašivanje birača, insinucije 'viših ciljeva' koji trebaju konsolidovati biračku podršku i politički homogenizirati biračko tijelo. Na birače se apeluje i kroz pozivanje na zaštitu tradicije, moralnosti i tradicionalnih vrijednosti, kroz izazivanje straha od prijetnji po tu tradiciju (od strane drugih etničkih grupa, stranaca, imigranata, fantomskog 'Zapada', odnosno zapadnih vrijednosti, itd.). Ovo je došlo do izražaja i kroz izvještavanja o ruskoj agresiji na Ukrajinu i zauzimanje stavova o tom sukobu na osnovu navodnih tradicionalno prijateljskih veza Srba sa Rusijom. Kriza u Ukrajini je i bez toga unijela ogroman nemir među građane koji u svakoj svjetskoj ili regionalnoj krizi vide opasnost od novih sukoba na Balkanu, čime su automatski podložni različitim vrstama političke manipulacije.

Kao potvrda političkih stavova iznesenih kroz narative koji su analizirani, u većini slučajeva je uključivana i tzv. meritorna podrška, odnosno pojedinci za koje se u javnosti smatra da su moralni ili stručni autoriteti, ili jednostavno imaju snažan uticaj u određenim segmentima populacije. Oni se često pozivaju na odbranu identiteta, pripadnost zajednici i moralne vrijednosti, te nastoje da naglase potrebu za negativnim emocijama prema svemu što je drugačije.

U svakom narativu koji je analiziran tokom istraživanja jasno je vidljiv osnovni element konstrukcije narativa, a to je revidiranje prošlosti, povezivanje sa sadašnjosti i konstrukcija budućnosti po receptu političkih elita. Koristeći metode ubjeđivanja koje se pozivaju na temeljne ljudske emocije, političke elite kroz medijske predstave stvarnosti pokušavaju javnost zadržati u prošlosti i strahovima koji su iz nje proizašli. Na taj način, verzija prošlosti iz kuhinja političkih elita oblikuje budućnost kroz političku i etničku homogenizaciju. U već etabliranoj atmosferi straha i nepovjerenja, u društvu u kojem je dosta visok stepen medijske i informatičke nepismenosti, građanima je dosta teško utvrditi činjenice i pronaći vjerodostojne informacije. Stoga je najveća odgovornost upravo na političkim elitama i institucijama na svim nivoima vlasti da zaštite građane od ove vrste manipulacija. Neophodno je raditi na jačanju medijske, informacijske i političke pismenosti građana, regulatornih i samoregulatornih okvira za medije i društvene mreže, nezavisnih medija koji će raditi u javnom interesu, ali i jačanju kulture dijaloga među političkim elitama i političke kulture zasnovane na kompromisu, a ne na konfliktu.

Preporuke proizašle iz ovog istraživanja su:

1. Na državnom nivou, tj. Vijeće ministara bi trebalo uspostaviti sveobuhvatnu strategiju za prevenciju i borbu protiv štetnog sadržaja, uključujući sve relevantne medijske aktere i civilno društvo. Nužna je bliža saradnja predstavnika vlasti, regulatora i samoregulacijskih medijskih tijela kako bi se olakšalo prepoznavanje, procesuiranje, ali i preveniranje štetnog sadržaja. Uspostavljanje procesa i mehanizama za praćenje, prikupljanje podataka i izvještavanje o prisustvu i regulaciji štetnog sadržaja online treba biti jedan od strateških prioriteta.
2. S obzirom na izraziti direktan uticaj na produciranje govora mržnje, dezinformacija i pristrasnog izvještavanja, zahtjev za usvajanje mjera za transparentnost medijskog vlasništva i obavezni impresum za online medije moraju biti prioritet.
3. Neophodno je regulisati procese finansiranja medija, koji trebaju biti transparentni, bazirani na preciznim kriterijima i evaluacijama nezavisnih ekspertskih komisija i u cilju javnog interesa. U cilju jačanja nezavisnih medija i profesionalnog medijskog izvještavanja moguće je

uspostaviti fondove za finansiranje i podršku nezavisnim medijima te regulisati načine njihovog finansiranja na osnovu transparentnih i jasno definisanih procedura.

4. U izradi novih propisa, pravila, strategija i mjera, važno je voditi računa o usklađivanju s *acquis* i međunarodnim standardima koji se odnose na suzbijanje štetnih sadržaja online i ljudskih prava zajedno.
5. Svako ograničenje prava na slobodu izražavanja treba da bude u skladu sa trodijelnim testom zakonitosti, legitimne svrhe i neophodnosti rješenja.
6. Neophodno je proširiti nadležnost CIK-a u pogledu nadzora i sankcionisanja govora mržnje i na period izvan zvaničnih predizbornih kampanja. Posebno je važno ažurirati izbornu zakonodavstvo kako bi se odgovorilo na nove izazove u digitalnom dobu, uključujući činjenicu da se digitalna politička kampanja odvija izvan strogog izbornog perioda. U periodu između izbora potrebno je raditi na saradnji između CIK-a i civilnog društva kako bi se bolje prepoznao štetni sadržaj i kako bi se civilno društvo kvalitetnije uključivalo u izvještavanje o štetnim sadržajima tokom kampanje.
7. Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija i Kodeks za štampu i online medije trebali bi se unaprijediti kako bi uključili precizniju definiciju štetnog sadržaja i njegovih vrsta, posebno uzimajući u obzir lokalni kontekst i delikatnu političku situaciju u zemlji. U kodekse bi trebalo uključiti odredbe o odobravanju, negiranju i opravdavanju zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina u skladu s izmjenama i dopunama Krivičnog zakona. Budući da je etno-nacionalno i/ili politički pristrasno medijsko izvještavanje dominantni problematični medijski sadržaj u tradicionalnim i online medijima, regulator, ali i samoregulator bi trebao povećati svoje kapacitete za periodično praćenje tradicionalnih, online i štampanih medija. Također bi mogao razmotriti uključivanje definicije dezinformacija u Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija.
8. Trebalo bi razmotriti dodatne samoregulativne inicijative i mjere, usmjerene konkretno na izbore. Primjera radi, mogao bi se izraditi Kodeks prakse koji postavlja standarde za slobodne i poštene izbore, u konsultacijama sa političkim strankama, akterima iz privatnog sektora, civilnim društvom i javnošću. Kodeks bi mogao utvrditi proceduralne zaštitne mjere u vezi sa uklanjanjem sadržaja, upravljanje političkim oglašavanjem, uspostavljanje ubrzane žalbene procedure, redovno izvještavanje o mjerama protiv dezinformacija i lažnog predstavljanja, kao i transparentnost u pogledu korištenja platformi.
9. Osim samoregulacije, nužno je uvesti nadležnost za primjenu zakonskih odredbi u pogledu nezakonitog sadržaja i na online sferu, odnosno dopuniti postojeće propise te imenovati regulatora za

- online sferu. Proces izrade zakona i propisa mora primijeniti otvoren i participativan pristup.
10. Regulacija i samoregulacija online platformi treba se fokusirati na transparentnost procedura i odgovornost, a onda na eventualno i potrebama ograničeno moderiranje sadržaja. Ograničenja online sadržaja moraju biti izuzetna, podložna jasnim kriterijima i strogom nadzoru. Zakonodavstvo treba jasno i usko definirati šta je zabranjeno i ko se može smatrati odgovornim za nesprovođenje takve zabrane.
 11. Regulativu u BiH treba dopuniti pravilima koja direktno ciljaju na povjerenje građana u medije, uključujući građansko obrazovanje, digitalnu i medijsku pismenost i novinarstvo od javnog interesa.
 12. Potrebno je raditi na promociji profesionalnog medijskog izvještavanja u svim aspektima predizbornog i izbornog procesa.
 13. Potrebno je educirati i senzibilizirati novinare i urednike za prepoznavanje štetnog sadržaja tokom izbornih procesa, upotrebu seksizma za diskreditaciju kandidatkinja, upotrebu teorija zavjere, dezinformacija, govora mržnje. Mediji trebaju imati uspostavljene mehanizme za provjeru sadržaja, te o izbornim procesima izvještavati nepristrasno, na osnovu činjenica, nudeći kontekst. Mediji trebaju izbjegavati prenošenje huškačkih govora političara ili takvo prenošenje trebaju prenositi uz kritički uklon i dodatnu analizu. U tom cilju moguće je razviti uređivačke smjernice za medije o izvještavanju o zapaljivom i huškačkom etno-nacionalnom jeziku, o izvještavanju o negiranju ratnih zločina i temama koje su osjetljive u kontekstu Bosne i Hercegovine. Potrebne su i obuke novinara o konstruktivnom medijskom izvještavanju i razvijanje alata i priručnika za medije o provjeravanju činjenica i pružanju informacije javnosti na konstruktivan način, bez daljeg izazivanja mržnje.
 14. Neophodno je razviti i usvojiti strategiju medijske i informacijske pismenosti kojom će se utvrditi smjernice i akcioni planovi za njeno uvođenje u obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, uključujući odredbe o nastavnim materijalima i dokvalifikaciji nastavnika. Pored formalnog obrazovanja, neophodno je nuditi i neformalne edukacije iz medijske, informacijske i političke pismenosti, naročito o štetnim sadržajima na internetu tokom izbornih procesa.
 15. Institucije na državnom nivou, poput CIK-a, trebaju imati razvijene komunikacijske strategije i preporuke za reagovanje tokom kriznih situacija i kampanja diskreditacije.
 16. Političari se trebaju suzdržati od korištenja štetnih sadržaja i graditi svoje kampanje na dobro definisanim programima. Političke partije trebaju usvojiti kodekse ponašanja koji bi uključivali i način komunikacije na internetu i medijima. Također se trebaju obrazovati o korištenju društvenih mreža i o pravilima političkih kampanja i oglašavanja, posebno tokom izbornih perioda.

BIOGRAFIJE UREDNICA, AUTORA I AUTORICA

Dr. Denisa Sarajlić trenutno radi kao konsultantica na projektima reforme javne uprave i dobrog upravljanja u Bosni i Hercegovini i regionu Zapadnog Balkana. Doktorirala je na Univerzitetu Bath u Velikoj Britaniji, na temu uticaja Evropske unije na procese demokratizacije u BiH kroz prizmu dekonstrukcije izbornih narativa. Objavila je tekstove, publikacije i knjige o pitanjima javne politike, lokalne samouprave, evropskih integracija i vanjske politike BiH. Vodila je velike istraživačke projekte u okviru akademske zajednice, civilnog društva i međunarodnih organizacija. Trenutno vodi tim za implementaciju projekta za Švedsku asocijaciju lokalnih vlasti i regija, koji nastoji ojačati lokalnu samoupravu u BiH, te predvodi međunarodni istraživački tim u Srbiji, koji se bavi digitalizacijom u javnom sektoru za potrebe Vlade Republike Srbije. Bivša je zamjenica ministra civilnih poslova u Bosni i Hercegovini i bila je na čelu većeg broja savjetodavnih odbora i tijela Vijeća ministara. Jedna je od osnivača i bivša direktorica NVO Vanjskopolitička inicijativa BH. Denisa radi i kao trenerica i mentorica za zagovaranje i kreiranje javnih politika na projektima koje su implementirali British Council, Trial Int., ZFD Int., Institut za mlade KULT, Peace Education Hub itd. Ima veliko iskustvo u radu sa međunarodnim razvojnim organizacijama kao što su USAID, Sida, SDC, GIZ, UNDP, WB, NED, IRI, FES, EU. Radila je na razvoju, implementaciji i evaluaciji politika od lokalnog preko državnog do međunarodnog nivoa, sa posebnim fokusom na procese pristupanja EU.

Dr. Anida Sokol je voditeljica istraživanja i trenerica u Mediacentru Sarajevo. Završila je master iz engleskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i PhD iz historije Evrope na Fakultetu političkih nauka na Sapienza Univerzitetu u Rimu. Bavila se istraživanjem u polju jezičkih politika i memorije, a radila je kao istraživačica na Sapienzi u sklopu projekta o diskriminaciji i predrasudama u Jugoistočnoj Evropi. Istraživačica je i autorica istraživanja o regulaciji štetnog sadržaja na internetu, mrzilačkim narativima i modelima propagande u BiH, transparentnosti rada pravosuđa u BiH tokom pandemije, finansiranju medija iz javnih budžeta i drugih. Radi kao trenerica novinarstva orijentiranog na rješenja (solutions journalism), medijske pismenosti i verifikacije informacije. Radi kao zamjenica urednice portala posvećenog medijskim istraživanjima i novinarstvu Mediacentar_online, a povremeno piše i za druge medije. Predavala je predmete Politika i mediji i Politička komunikacija na Internacionalnom Burch univerzitetu i SSST-u u Sarajevu, te radila kao konsultantica međunarodnih organizacija za istraživanja o medijskim slobodama i slobodi izražavanja.

Marija Arnautović je urednica informativnog programa Televizije E iz Crne Gore. Ranije je radila kao novinarka sarajevskog biroa Radija Slobodna Evropa. Novinarstvom se počela baviti 1998. godine u Radiju Crne Gore. Od 2002. do 2003. godine radila je kao urednica generalnog servisa crnogorske novinske agencije MINA. Bila je novinarka i urednica vijesti Televizije Kantona Sarajevo od 2003. do 2004. godine. Od 2004. godine radila je u sarajevskom birou Radija Slobodna Evropa. Bila je urednica i voditeljica magazina TV Liberty.

Dr. Mladen Bubonjić je diplomirao 2008. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjaluci na Odsjeku za žurnalistiku. Iste godine je upisao master akademske studije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, studijski program Komunikologija, koje završava 2010. godine odbranom završnog rada na temu "Digitalni kolonijalizam i tehnološki aparthejd". Na istom fakultetu je upisao doktorske akademske studije kulturologije – Studije kulture i medija. Doktorirao je u septembru 2018. godine odbranivši disertaciju na temu "Informaciono-komunikacione tehnologije i slobodno vrijeme srednjoškolaca u Republici Srpskoj". Od 2012. do 2017. bio je angažovan na Komunikološkom koledžu u Banjaluci. Od 2018. godine radi na Nezavisnom univerzitetu Banja Luka. Učestvovao je na više naučnih skupova, što kao izlagač, što kao član organizacionog odbora. Takođe, bio je učesnik na više projekata, što naučnih, što praktično-stručnih. Bio je angažovan i kao eksterni evaluator pri Agenciji za razvoj visokog obrazovanja i obezbjeđivanja kvaliteta Bosne i Hercegovine. Objavio je nekoliko radova u naučnim časopisima i bio recenzent. Bio je i urednik, lektor i korektor tri knjige. Jedan je od osnivača portala Gerila.info i glavni urednik na ovom portalu.

Dr. Belma Buljubašić je vanredna profesorica na Odsjeku za komunikologiju / žurnalistiku Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Angažovana je kao predavačica na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu na Odsjeku za grafički dizajn. Studentica je doktorskih studija na Odjeljenju etnologija i antropologija Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Glavna je urednica naučnog časopisa Socijalne studije koji izdaje Fakultet političkih nauka u Sarajevu. Jedna je od glavnih urednica online časopisa Res Publica. Članica je redakcije regionalnog online časopisa Novi plamen.

Jasmina Čaušević je diplomirala književnost i jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, a naučni stepen magistricе društvenih nauka iz oblasti rodniх studija stekla je na Univerzitetu u Sarajevu 2008. godine. Uredila, bila autorica ili radila u koautorstvu na brojnim istraživanjima. Vodila različite radionice, za različite ciljne skupine, o temama vezanim za rodnu ravnopravnost i široko polje feminizma. U fokusu zanimanja su joj kultura i prava žena i LGBTIQ osoba, feministička lingvistika i kvir studije.

Dr. Amela Delić Aščić studij žurnalistike završila je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, za uspjeh na studiju dobila je priznanje Zlatna plaketa Univerziteta u Tuzli. Na istom Fakultetu odbranila je magistarsku tezu na temu: "Suočavanje s ratnom prošlašću u online medijima u Bosni i Hercegovini" 2015. godine. Doktorski studij komunikologije završila je 2020. na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na temu: "Strukturalne promjene u novinarstvu kao obliku spoznaje stvarnosti u eri digitalizacije". U periodu od februara do juna 2022. godine boravila je na Univerzitetu u Juti na postdoktorskom istraživanju o mogućnostima primjene konstruktivnog novinarstva u bosanskohercegovačkim medijima. Autorica je knjige "Novinarstvo digitalnog doba: Kako sačuvati profesiju?" i više naučnih i stručnih radova. Docentica je na Odsjeku žurnalistika Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli.

Dr. Amer Džihana je vanredni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zenici, te izvršni direktor medijske watchdog platforme Analiziraj.ba. Objavio je tri uredničke i dvije autorske knjige, te učestvovao u brojnim istraživačkim medijskim projektima. Osnovne sfere njegovog interesovanja uključuju medijske politike i medijsko pravo, studije novinarstva i metodologiju medijskih istraživanja.

Lejla Gačanica je doktorandica pravnih nauka, sa 15 godina iskustva u oblasti prava i društvenih istraživanja. Oblasti njenog zanimanja su ljudska prava, mediji, tranzicijska pravda te suočavanje sa prošlašću sa fokusom na kulturu sjećanja. Autorica je objavljenih članaka, analitičkih, naučnih i istraživačkih radova u ovim oblastima.

Dr. Adnan Huskić je Christian Schwarz Schilling profesor Međunarodnih odnosa i politike na Univerzitetu Sarajevo School of Science and Technology. Doktorirao je na Karl Franzens Univezitetu u Gracu, Austrija. Radi kao projektни menadžer Fondacije Friedrich Naumann u BiH i kao predsjednik Centra za izborne studije. Autor je i koautor nekoliko knjiga i članaka i radi kao čest komentator i analitičar za regionalne i međunarodne medijske kuće.

Kristina Ljevak diplomirala je komparativnu književnosti i završila visoku školu novinarstva Media Plan. Duže od dvadeset godina angažovana je u medijima kao novinarka, urednica i menadžerica. Najduže je radila na Federalnoj televiziji. Piše za većinu neprofitnih bh. medija, najčešće o ljudskim pravima, s posebnim akcentom na ljudska prava LGBTI osoba i prava žena. Saradnica je Mediacentra na portalu Mediacentar_online, gdje se bavi analizom dominantnih pristupa u načinu izvještavanja u mainstream medijima. Koautorica je niza analiza i bila je urednica u izdavaštvu. Dobitnica je nagrade Sarajevskog otvorenog centra za doprinos ljudskim pravima LGBTI osoba i novinarske nagrade “Srđan Aleksić” za serijal tekstova o LGBTI temama. Feministica je i LGBT aktivistica.

Nedim Sejdinović je novinar, književnik i medijski analitičar, dugogodišnji saradnik više glasila u regionu. Autor je mnogih analiza medijskih politika u Srbiji i susjednim državama, kao i komparativnih analiza medijskih sadržaja. Zaposlen je u beogradskom nedjeljniku “Vreme”, član je Nadzornog odbora Nezavisnog udruženja novinara Srbije, nekoliko godina redovno saraduje sa sarajevskim Mediacentrom. U jednom periodu bio je predsjednik Nezavisnog društva novinara Vojvodine. Autor je i dvije prozne knjige i jedne zbirke političkih eseja.

Selma Zulić Šiljak dolazi iz interdisciplinarnih oblasti sa magisterijem iz demokratije i ljudskih prava u jugoistočnoj Evropi, te magisterijem iz komparativne književnosti i bibliotekarstva. Bavila se istraživanjem i radom u oblasti socijalne pravde, suočavanja s prošlošću i rodne ravnopravnosti, a u Mediacentru Sarajevo doprinosi projektima u oblasti edukacije medija, istraživanja i zagovaranja. Selma je autorica analize opsežnog istraživanja Mediacentra o medijskim dokazima koji su korišteni pred Haškim tribunalom i urednica publikacije “Prvi nacrt historije: novinari - svjedoci pred Haškim tribunalom” koja ukazuje na značaj standarda profesionalnog novinarstva u ratnom i poratnom okruženju. Dekonstrukcijom i analizom narativa posebno se bavila kao istraživačica politika i narativa sjećanja na rat u lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini.

O MEDIACENTRU

Mediacentar je organizacija posvećena unapređenju standarda novinarstva, pobošljanju radnog okruženja novinara/ki te zaštiti i promicanju medijskih sloboda u BiH i regiji Zapadnog Balkana.

Doprinos radu medijske zajednice dajemo kroz programe edukacije, medijska istraživanja te zagovaračke i komunikacijske aktivnosti. Edukacija novinara/ki u oblastima novinarstva, medijske produkcije i korištenja informacionih tehnologija primarna je i dugoročna djelatnost Fondacije Mediacentra. Naše radionice i treninge svake godine pohađaju desetine novinara/ki, urednika/ca, studenata i studentica novinarstva iz cijele BiH i regije.

Istraživanja Mediacentra bave se medijskim politikama u BiH te pitanjima poput transparentnosti vlasništva nad medijima, finansiranja medija, govora mržnje u tradicionalnim i društvenim medijima, navikama korištenja medija i komunikacijskim potrebama građana i građanki. Na osnovu opsežnih medijskih istraživanja izdali smo desetine značajnih publikacija.

Programi zagovaranja koje vodimo služe unapređenju medijskih sloboda, unapređenju profesionalnih standarda u novinarstvu, podizanju svijesti o prijetnjama slobodi govora i poboljšanju vještina medijske pismenosti građana i građanki. Svi naši projekti zasnovani su na istraživačkom radu i na kontinuiranom praćenju globalnih i lokalnih trendova koji utiču na novinarstvo i komunikacije.

Radi se o korisnoj publikaciji, koja je odlično uređena i napisana, te će nam pomoći da bolje razumijemo političke odnose i medijsku sferu u Bosni i Hercegovini. Urednice i autori(ce) uspjeli su prirediti analizu koja doseže daleko iznad pukog opisivanja stanja, te koja otvara nova i zanimljiva pitanja o kojima se raspravlja i izvan same Bosne i Hercegovine. Stoga ovaj zbornik ima značajan potencijal da Bosnu i Hercegovinu situira u širi kontekst komparativne analize izbora, analize medija, kao i tema kao što su nacionalizam, postkonfliktna rekonstrukcija društva, rodne politike, odnosi međunarodnih i domaćih aktera te bilateralni odnosi BiH sa Hrvatskom i Srbijom.

Prof. dr. Dejan Jović, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Autori i autorice, na osnovu svojih istraživačkih nalaza i njihove dubinske interpretacije i kontekstualizacije, pokazuju kako su štetni narativi dio strateških, planskih i sistemskih kampanja usmjerenih na etničku i političku homogenizaciju. U tu svrhu, kao dominantan metod koristi se manipulacija emocijama, koja nalazi svoje plodno tlo kod kritički neosviještenog i medijski nedostatno pismenog glasačkog tijela u Bosni i Hercegovini. Iako u određenoj mjeri raznoliki po dubini i širini interpretacije, svi tekstovi u ovoj publikaciji omogućavaju da se bolje razumije vođenje kampanja tokom izbora na način koji nije imanentan demokratskim društvima i zdravom političkom okruženju.

Prof.dr. Lejla Turčilo, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

Posebnu vrijednost publikacije vidim u prijeko potrebnom kritičkom propitivanju samih medija, u kojoj mjeri su sami prestali biti "prijetnja" vladajućem etnopolitičkom režimu svojim tržišnim konformizmom, vlasničkom netransparentnošću, nedostatnim samoregulacijskim mehanizmima, zdušno se prepuštajući promociji radikalnih stavova koji podgrijavaju tenzije na kojima režim opstaje. U tom pogledu posebno izdvajam zaključke i preporuke kao ključne elemente za rekonstrukciju ukupne medijske slike u BiH. Ne smijemo smetnuti s uma činjenicu, koju ova publikacija potvrđuje, da se "revolucionarni žar" nacionalističkih politika i projekata nakon linija fronta u ratu udobno smjestio u dobar dio domaćih medija, odakle se održava u životu predanim raspirivanjem, naravno, po mjeri etnonacionalističkih oligarhija, kao stvarnih gospodara života i smrti u BiH.

Prof. dr. Asim Mujkić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu